

FERDINAND W. SMULDERS

Artikelen in de (Nieuwe) Tilburgse Courant

1950 - 1956

**bewaard in
Regionaal Archief Tilburg,
1105 documentatie Oisterwijk nr. 492**

overzicht

1.	04-11-1950		TILBURG ROND 1450	3
2.	18-11-1950	I	West- en Oost-Tilburg Herdgangen	6
3.	25-11-1950	II	Heuvel	8
4.	08-12-1950	III	Loven	10
5.	30-12-1950	IV	Veldhoven	12
6.	06-01-1951	V	Heikant	14
7.	18-01-1951	VI	Hasselt	16
8.	08-02-1951	VII	Hoeven, Rijt	18
9.	21-02-1951	VIII	Korvel en Laar, Berkdijk	20
10.	28-02-1951	IX	Oerle en Broekhoven	22
11.	16-03-1951	X	Langs de Donge	24
12.	07-04-1951	XI	Goorle	26
13.	12-05-1951	XII	Ridderhof	29
14.	08-06-1951	XIII	idem	31
15.	22-06-1951		Gemeynt van Haaren	33
16.	29-06-1951		Heerbaan of Oosterwijkse baan	35
17.	21-09-1951	I	Keur van Oosterwijk	37
18.	26-09-1951	II	idem	39
19.	05-10-1951	III	idem	41
20.	27-07-1951	IV	idem	43
21.	02-11-1951		Oude levenswijsheid	45
22.	08-11-1951		Gemeynt van Huikelum	47
23.	29-11-1951	I	Oude familie namen	49
24.	12-12-1951	II	idem	51
25.	31-12-1951	III	idem	53
26.	19-01-1952	IV	idem	55
27.	02-02-1952	I	Grondheerlijkheid Berkel	57
28.	31-03-1952	II	idem	59
29.	10-04-1952	III	idem	62
30.	03-05-1952	IV	Tilburg in de 14 ^{de} eeuw	65
31.	07-05-1952	I	Oude Herengoederen	67
32.	17-05-1952	II	idem	69
33.	14-06-1952	III	idem	71
34.	07-07-1952	IV	idem	73
35.	30-08-1952		Uit het "Bosch Protokol"	75
36.	20-09-1952		Ceciliënbrake in Enschoot	77
37.	03-10-1952		't Cijnsboek van Thorn	79
38.	30-10-1952		De leengoederen van Thorn	81
39.	18-11-1952		De leengoederen van Echternach	83
40.	05-12-1952		Bandietenstreken rond Tilburg (18 ^{de} eeuw)	85
41.	20-12-1952		Correspondentie	86
42.	02-01-1953		Jeugdige vagebonden (18 ^{de} eeuw)	88
43.	08-01-1953		Uit het "Bosch Protokol"	90
44.	14-02-1953		idem	92
45.	05-03-1953		Een brief uit de 15 ^{de} eeuw	94
46.	18-03-1953		Enige heel oude brieven	96
47.	04-04-1953		Zoenakten na doodslag	98
48.	31-12-1953		De Gelderse oorlog in 1512	100
49.	03-01-1953		Het dorpsbestuur van Tilburg ouder dan de schepenbank(1453)	102
50.	07-01-1954		Tilburg heeft reeds 500 jaar recht van zelfbestuur 1453 - 28 Maart - 1953	104
51.	18-02-1954		De schepenbank van Tilburg	106
52.	27-03-1954		De macht der naburen en de dorpsregering	108
53.	02-04-1954		Heerlijkheid en dorpsbestuur (Moergestel)	111
54.	19-05-1954		Allerlei over Moergestel	113
55.	09-07-1954		De Heizense Gemeynt te Moergestel	115
56.	21-10-1955		Mishandeling van Udenhout	117
57.	22-10-1955		"VAN HEIDORP TOT INDUSTRIESTAD"	119
58.	18-11-1955	1.	Riddershof en 't goed ten Dijk	121
59.	21-11-1955	2.	De Gemeynt van Haaren grensde aan die van Tilburg	123
60.	00-00-1955	3.	Nog enige kanttekeningen over oud-Tilburg	125
61.	04-01-1956	4.	Tilburgers in 't cijnsboek van Oisterwijk	127
62.	14-01-1956		Genealogie	129
63.	04-02-1956		Genealogie Otten (B.W. van Schijndel)	131
64.		I	Het Zaal-land der Saliërs	133
65.		II	idem	
66.			Wie was Ferdinand Smulders?	

Uit de historie van onze stad

Hoe was Tilburg rond 1450 opgebouwd?

I

Veel heeft men al geschreven over Tilburg, zijn heren, en zijn geschiedenis. Welke voorstelling maakt men zich echter van het oude Tilburg? Hoe was deze plaats opgebouwd? Waar lagen de buurten en waar stonden de huizen? Ik wil nu proberen, oud-Tilburg te schetsen mét behulp van gegevens uit het Algemeen Schepenprotocol van Oosterwijk.

Tal van oude namen leven nog voort

Tot ongeveer 1460 staat het protocol vol van Oosterwijk met gegevens over Tilburg en Goorle; immers: "Tilburg en Goorle" behoorden tot die tijd bij het gebied van de schepenbank van Oosterwijk, waaronder ook gelegen waren: Enschoot, Huikelum, Berkel, Udenhout, Haaren en Belver.

Waarschijnlijk heeft Helvoort vóór 1400 daar ook bijgehoord, maar dit dorp heeft omstreeks 1400 al een eigen schepenbank.

In een schepenprotocol heeft de schepenklerk of sekretaris alle soorten van akten opgetekend, welke voor de schepenen verleden werden. Van belang voor de plaatselijke toestand zijn al die akten, waarin huizen, landerijen, straten en waterlopen vermeld worden. Tot nu toe heeft men deze akten te veel verwaarloosd. Zij geven ook een rijke oogst van toponiemen of veldnamen, welke dikwijls al heel oud zijn; soms bestaan zij nog, sommige zijn ietwat veranderd, andere zijn weer verdwenen. Het schepenprotocol van Oosterwijk, dat nog over is begint in 1418.

Ook na 1460 zijn er Tilburgse gegevens in te vinden.

Wat ik nu over Tilburg wil gaan schrijven, berust dus op gegevens uit de 15de en 16de eeuw; maar voornamelijk zal ik de gegevens uit de 15de eeuw gebruiken. Ik ga dus geen geschiedenis schrijven, maar de plaatselijke toestand schetsen van Tilburg rond 1450.

De "Eeninghe van Oosterwijck", zoals het gebied der Oosterwijkse schepenbank genoemd werd, omvatte oorspronkelijk het hele gebied tussen de Donge en het Helvoorts Broek. Duidelijk valt dit uiteen in

TWEE GROTE DELEN:

West- en Oost-Tilburg. Dit blijkt b.v. uit de uitgifte (door de Hertog van Brabant) van de Gemeijnt van Haaren in 1309 en van de Gemeijnt van Westtilburg in 1329. De grenzen van een gemeijnt geven aan, hoever de oeroude gebruiksgemeenschappen zich uitstrekten. Want een gemeijnt is zeker ouder dan de zogenaamde uitgifte daarvan. Onder invloed van het opkomende Romeinse recht en in navolging van de Keizer had de Hertog de woeste gronden aan zich getrokken, volgens de leuze: "Niemand's land is Hertogsland". Vervolgens gaf hij die gronden

weer aan de naburen ("vicini") tegen betaling van een bepaalde jaarlijks bedrag voor het gebruik daarvan.

De Gemeijnt van Westtilburg omvatte het gebied van Tilburg, Goorle en West-Enschoot en in het Zuidwesten waarschijnlijk een stuk van Riel.

De Gemeijnt van Haaren omvatte Oost-Enschoot, Hoog en Laag Huikelum, Berkel, Udenhout, Zuid-Helvoort, Noord-Oosterwijk en Haaren en Belver. De Leij was de Zuidgrens van deze beide gemeijntes. Zoals men ziet, omsloten de palen de Gemeijnt van Haaren de dorpen van Oosttilburg. Bovendien waren er nog als aanhangsels: de Gemeijnt van Oosterwijk (ten zuiden van de Leij zich uitstrekkend langs de Locht en de Baast tot de Huigevoort bij Middelbeers), verder de Gemeijnt van Huikelum (eveneens ten Zuiden van de Leij: het is de streek van de Oosterwijkse Hoeve, Galgeven, Bakven en Trappistenabdij) en tenslotte de Gemeijnt van Helvoort, welke Noord-Helvoort (Distelberg) omvatte met een stuk noordelijk daarvan. Deze drie laatste gebieden echter waren grotendeels wildernis; er lagen geen dorpen.

De grens van de Gemeijntes van Westtilburg en Haaren was de "Hollandse Weg" (d.i. de Molenstraat en de Houtsestraat). Verder na het zuiden is de grens moeilijk te bepalen. Volgens mijn gegevens liep de scheiding langs de oude Enschootse kerk en de Streeppstraat. Later kom ik hierop terug. Ook parochieel was West-Tilburg gescheiden van Oost-Tilburg. Men zou dus in navolging van Dr. P.C. Boeren kunnen spreken van "de Twee Tilburgen". Ik zal mij voornamelijk bezig houden met West-Tilburg, terwijl ik nu en dan het Oosttilburgse of Oosterwijkse gebied daarbij zal betrekken.

De uitdrukkingen parochie van Westtilburgen parochie van Tilburg komen afwisselend voor tussen 1418 en 1500. In 1532 en 1533 schrijft een klerk verschillende malen "Tielborgh", (echt op z'n Tilburgs!).

Eigenaardig is de volgende verbinding, welke nog al eens voorkomt: "in die prochie van Tilborch ter stede geheyten Westilborch". Hieruit heeft men gemeend, te moeten opmaken dat de naam Westtilburg het Westen van het tegenwoordige Tilburg aanduidde.

Ook Dr. Leijden vergist zich daarin als hij Westtilburg beschouwt als een "nederzetting" ten Westen van de Spinderspad. Dat is niet juist, want het hele Oosten van het huidige Tilburg tot aan de Houtsestraat wordt aangeduid als liggende onder Westtilburg, n.l. Loven, Ruijbraken, Heikant, St. Krijnstok, Kouwenberg, Vijfhuis enz. De uitdrukking "ter stede geheyt" "Westtilborch" staat er bij als een verduidelijking, omdat met "prochie van Tilborch" in vroegere tijd (13de eeuw) ook de parochie Oosttilburg(-Oosterwijk) werd aangeduid. Zulk een uitdrukking zal dan ook overgenomen zijn uit een oude akte uit de 13de of 14de eeuw. Zo iets is in de 15de eeuw al een antiquiteit De Prelaat van de St. Geertruijds abdij te Leuven beriep zich omstreeks 1650 daar nog op, toen hij beweerde dat Helvoort begrepen was onder "Tilburg" (d.i. onder de parochie van Oost-Tilburg" of Oosterwijk). Helvoort n.l. hoorde onder de parochie Oosterwijk en werd later een dochter parochie van Oosterwijk. In 1232 had de abdij van St. Geertruid van Hertog Hendrik I het patronaatsrecht verkregen van de kerk van "Oosterwijk-en-Tilburg". Dat betekent eenvoudigweg: parochie Oost-Tilburg, want omstreeks diezelfde tijd kreeg de Abdij van Tongerlo het patronaatsrecht van de kerk van West Tilburg.

In de 15de eeuw is de naam "Oost-Tilburg" al in onbruik geraakt. De naam Oosterwijk had hem verdrongen. Zo was er ook geen reden meer om de naam "West-Tilburg" te gebruiken. Deze naam sterft ook langzamerhand uit, en als men hem nog in de 17de eeuw in een verkoopakte tegenkomt, is hij overgeschreven van een oudere akte.

ENSCHOT

Eigenaardig is de ligging van Enschoot op de grens van West- en Oost-Tilburg. De oude kerk schijnt op Oost-Tilburgs gebied gelegen

te hebben. De oudste vermeldingen geven de vorm: Endeschot en Endeschit. Betekent het wellicht: een omsloten stuk grond op het eind?. In 1419 vond ik de schrijfwijze Eynschit, welke ook voorkomt in het Bosch Protokol van omstreeks 1380. In de 15de eeuw wisselen de vormen Enschoot en Enschoot met elkaar af. De vorm met "schot" is de oudste; "schit" is een vertoonlozing daarvan, zoals Asschit voor Asschoot (in Udenhout) en Gijsschit voor Gijsschoot (tussen Haaren en Helvoort). Enige malen (in 1458, 1473 en 1485) vond ik de vorm "Enschoot". Het Hoogeind lag onder de parochie Enschoot, maar de woeste grond aldaar viel onder de Gemeijnt van West-Tilburg. De Huijsinge "die Swaen" lag ook onder de parochie Enschoot, maar binnen de palen der Gemeijnt van Haaren. Een stuk land genaamd "die Varenbrake" in de parochie Enschoot grenst met de ene zijde aan de Gemeijnt van Haaren en met de andere zijde aan de Gemeijnt van Tilburg. Dit stuk lag bij de Streeppstraat. Zoals men ziet vielen de grenzen van parochie, schepenbanksgebied en gemeijnt niet altijd samen. West-Enschoot viel onder het gebied van de schepenbank van Oosterwijk behalve de woeste grond, die behoorde bij de Gemeijnt van West-Tilburg. Die woeste grond heette aldaar "de Ruijbraken", soms ook "de Wilde Braken". Ook nadat West-Tilburg een eigen schepenbank gekregen had, vielen de huizen de teullanden van de parochie Enschoot onder het gezag van de Oosterwijkse schepenbank, maar de woeste gronden van de Ruijbraken in West-Enschoot bleven onder het beheer der gezworenen der Gemeijnt van West-Tilburg. Na deze algemene inleiding wil ik Tilburg meer in bijzonderheden gaan behandelen: de buurten of herdgangen en de veldnamen, die daar voorkomen.

Ferdinand W. Smulders

2. 18-11-1950

Uit de historie van onze stad Tilburg rond 1450

De Heuvel als een gemoedelijk boerepleintje Het hartje van de huidige stad was nog tamelijk onbewoond

II

Het dorp Tilburg was een harmonisch opgebouwde plaats; het was een typisch Frankisch "hoevendorp", hetgeen nog uitkomt in de namen Velhoven, Eindhoven, Broekhoven en de Hoeven. Uit een aantal hoeven ontwikkelde zich het gehucht. Een boerendorp bestaat daarom altijd uit verspreide gehuchten. De hoeven lagen meestal rondom een driehoekig pleintje, met middenin een waterkuil, een poel of een ven, (ook wouwer of weijer genoemd). In de Zuidelijke Kempen heet zo'n pleintje "de Biest", aldus genoemd naar de met biezen rondom begroeide waterplas.

Rondom het gehucht lagen de akkers ("de eckeren") en, als er een waterloop in de nabijheid was, ook de beemden in 't broek. Rondom de akkers lag

de gemeijnt

Op sommige plaatsen ook Aert of Vroente genoemd. Ook in Tilburg was het zo: tussen de gehuchten (dus het midden der huidige stad) was alles nog gemeijnt, d.i. woeste grond met hei en wilde grassen, waarop de koeien, de schapen en de varkens hun voedsel vonden. Een paar opgeschoten jongens stouwen het vee gezamenlijk de gemeijnt op. Het stuk van de gemeijnt, dat rondom een gehucht lag, was in het bijzonder bestemd voor de boeren van dat gehucht. Men mocht de hei afvlaggen; men haalde er plaggen of strouwsel; tegen een bepaald bedrag mocht men leem steken, om de wanden der schuren met leem dicht te smeren, om stenen te baken in een veldoventje, en om lemen vloeren te maken. Het turfsteken werd meestal verpacht. Als de naburen rondom hun erven en landerijen op een bepaalde breedte gemeijntewaarts mogen poten tengevolge van het Pootrecht, dan zijn de bomen en struiken het eigendom van de aanplanter, maar de vruchten bleven gemeenschappelijk. Denk hierbij aan de eikels voor de varkens! Zulk een gehucht of buurtschap noemde men de herdgang of de herdschap (op zijn Latijns: pastoria). Daaronder verstond men in 't bijzonder het gebied, waarop de herder zijn schapen mocht laten weiden. Het woord is afgeleid van het middeleeuwse woord "herde", dat herder betekende. Later heeft men daar een r achter gezet naar analogie van de beroepsnamen bakker, wever, jager enz.

Een dorp zoals Tilburg is ook opgebouwd uit verschillende herdgangen

DE HEUVEL

Wij zullen beginnen met de Heuvel. Stelt u voor, waarde lezers, een boerenpleintje met een lindeboom in het midden. Misschien staan er ook eikenbomen rond omheen. Het

pleintje is nog niet volgebouwd. De boerderijen hebben hun hoven en boomgaard met een beuken hofheg. Er is nog ruimte genoeg. Voor de dorpsheerberg staan enige huivekarren, waarvan de paarden of ossen "gevoeierd" worden. Veel verkeer is er niet. De boeren werken op de akker; de vrouwen zijn aan 't weven of spinnen. Ze hebben wel wat anders te doen dan te lanterfant. Aan de heuvel stond het brouwhuis genaamd "het Hert", waar men alreeds een goed pint kon tappen voor de gasten.

Het is helemaal niet zeker, of het grote verkeer van Den Bosch naar Antwerpen over de Heuvel kwam. We zullen verschillende zijtakken van de grote banen naar de Heuvel gelopen hebben.

Alle grond bij de Heuvel is nog niet ontgonnen. In 1444 grenst een huis, staande aan de Heuvel nog in het Noorden en het Zuiden aan de gemeijnt. Rondom de Heuvel lag nog veel woeste grond. De Besterd was nog gemeijnt. de Koestraat en de Enschootsestraat liepen grotendeels nog door de gemeijnt; slechts hier en daar stond een boerderij met wat landerijen. Ook ten westen van de Heuvel lag nog veel gemeijnt. In het Zuiden lag "het Ven"; daar omheen stonden enige huizen. Ook wordt vermeld "het Kerckven achter den Hovel", dat echter meestal onder Oerle gerekend wordt. In de Heuvelstraat zullen ook enige huizen gestaan hebben. De Markt bestond nog niet. De markten werden gehouden op de Heuvel. Rondom de kerk stonden geen huizen; er lagen maar enkele akkers. Ten Zuiden van de kerk en Heuvel strekte zich zeer ver de herdgang van Oerle uit, welke voor het grootste deel nog niet ontgonnen was, (waarover later meer).

LANDERIJEN

Als landerijen bij de Heuvel vond ik vermeld "Wouter des Abdts hofstat" (1433) "dat

Pypenhoefken”(1433), en “Huijsmanslant” (1449). Meer namen van landerijen vond ik niet vermeld. Het is opvallend, dat de oogst aan veldnamen bij de Heuvel zo schraal is! Alleen vond ik nog “die afterste weyde” (1444), welke lag “after den Hovel” bij de scive”.

Zoals men ziet: het hartje van Tilburg was tamelijk onbewoond.

Er bestond ook een “Hovelchijns” welke betaald moest worden aan de geburen van de Heuvel; het zal wel een bepaalde grondcijns geweest zijn. Bij de Heuvel moet ook een kruispunt geweest zijn, want geregeld is er sprake van “die Cruijsstraat” bij de Heuvel. De weg van de Heuvel naar de Veldhovense molen grenst in het Oosten aan de gemeijnt. De Koestraat, (reeds vermeld in 1443, 1444 en 1449) zal de straat geweest zijn waarlangs de “hoejers” het vee naar de gemeijnt “stouwden”. (Viering van 500 jarig bestaan heeft de Koestraat zeker vergeten-Red. D.T.C.). Ook vond ik de Molenstraet en een Molenwech; de ene kan naar de Veldhovense molen gelopen hebben, de andere naar de molen van Eindhoven. In 1435 wordt vermeld “een cleijn straetken”, dat van de Groenstraat naar de Heuvel liep. ‘t Is moeilijk uit te maken, welk straatje dat is. Ten Oosten van de Heuvel lag het Brabants Leen “het goed te Eindhoven”. Ook daar zullen enige boerderijen hebben gestaan.

OUDE WEGEN

Als we nu deze gegevens samenvatten, zien we dat bij de Heuvel enige wegen samenkwamen. Rond de Heuvel en het Ven en aan de Heuvelstraat stonden enige huizen. Bij de kerk is alles nog leeg. Rondom de huizen lagen de akkers van de Heuvel. Verderop was alles nog gemeijnt. De Oosterwijkse (of Antwerpse) Baan liep waarschijnlijk met een zijtak over de Heuvel.. ER moet ook een weg gelopen hebben van de Heuvel naar het Veldhovenplein. De Koestraat en de Entschotsestraat bestonden al. de Pelgrimspad kwam misschien ook op de Heuvel terecht. Een verbinding met Oerle en Broekhoven moet er al geweest zijn. Misschien ook een pad naar de Schijf. Vanaf Korvel stroomde een waterloop ten Zuiden van kerk en Heuvel en ‘t Ven naar Moerenburg en de Leij. Daar zullen de beemden van de Heuvel langs gelegen hebben. Deze waterloop zal de zuidgrens geweest zijn van de Heuvelse Herdgang, welke in het Westen door de Schijf, in het Noorden door de Veldhoven en in het Oosten door Eindhoven begrensd was volgens mijn gegevens. Meer is er over de Heuvel niet te zeggen.

Ferdinand W. Smulders

3. 25-11-1950 Tilburg rond 1450

De Herdgang Loven Tal van oude namen die thans nog voortleven

III

In het Oosten van Tilburg lag de herdgang Loven. Deze naam komt overeen met die van de stad Leuven en met die van het westerhovense gehucht Loven (dat nu verkeerdelijk "Loveren" geschreven wordt). De betekenis zal wel zijn: een ven in het lo, een ven op en open plek in 't woud. Dit Lo-ven zal het oude middenpunt geweest zijn van dit gehucht; het is evenwel moeilijk te bepalen waar het gelegen heeft. Vermoedelijk op oud-Loven. De namen Oud (of groot) Loven en Klein Loven zijn van latere datum. In de 16de eeuw maakte men dit onderscheid nog niet.

Wie kan nadere aanduidingen geven?

Laat ons beginnen bij de Kommerstraat. Daar lagen "die hoge driesschen". Deze buurt viel onder Loven. Dit blijkt ook uit de Cijns- en Leenboeken van het Brabants Leengoed "de Oude Schouwe" (nu genoemd de Torentjeshoef) in Berkel. Dit leengoed had verscheidene huizen en landerijen als cijnsgoederen onder Loven liggen, o.a. een hoeve aan de heuvel genaamd "den hogen dries" bij de Kommerstraat. Verdergaande komen we bij Moerenburg, waar de pastoor van Tilburg woonde en een boerenbedrijf had met verschillende landerijen. Als plaatsbepaling wordt "Moerenborch" vermeld in 1422, 1450 en 1483. We komen hier in de streek langs de Leij. Men noemde deze: Broecside of Leeghzijdje. De Moerenburgse waterloop, die van de pastoor van Tilburg was, liep hierdoor de "ackeren geheyten te Loven" in de Leij. De Leij (genoemd die Leyde of Leije en ook die Aa) vormde de grens tussen Westtilburg en de gemeijnt van Huikelum. Hier lag ook de Persoendijck of Pastoordijck (d.i. de weg van de Oisterwijkse Baan naar de Buunderbrug).

QUALENWIEL

Verderop heette deze dijk de Veedijk. Bij de Leij moet ook gelegen hebben "die oude Molendijck", die naar Qualenwiel liep.

Qualenwiel was blijkbaar een oude molenwiel van de watermolen te Qualen, die tezamen met de watermolens van de Rovert en van Goorle vermeld wordt in 1331 bij de uitgifte van de gemeijnt van Hilvarenbeek.

Met de naam Qualenwiel duidde men ook een stuk stroom aan ("die gemeyne stroem geheyten Qualenwyei"). Deze watermolen van Qualen bestond in de 15de eeuw niet meer. Bij Qualenwiel lag de Qualenbeempt aan de Leij op 't scheiden van Westtilburg en de Huikelumse gemeijnt. De term "Qualen" gebruikte men nog als plaatsbepaling. Zo lag b.v. des Vriesen beempt after Qualen neffen Heijstmansdijck. Van de Veedijk lagen "der

Gheyningen beempt" (genoemd naar de familie van den Gheyn) neven de erfenisse 't "goer" en de beemden "diegroet donc" en "die hoech donc".

De Heijstmansdijck (ook genoemd: Jan Dijck van Heijst) heet naar de familie van Heijst, die soms ook Heijstman genoemd wordt. Aan de Heijstmansdijck en aan de Veedijk lag de beemd "de Cratte" omtrent de Huysinge van de pastorye van Tilborch, en de beemd "de hooge Craet" neven de Huikelumse gemeijnt. Ik vond ook vermeldingen van een weide genaamd "die Aderplasch" ter stede geheyten "in den Aderplasch" bij Qualenwiel, grenzend oostwaarts aan de Huikelumse gemeijnt. Deze "Aderplasch" zal ook een watergat geweest zijn, zoals Qualenwiel. Op de kaart van Tilburg van 1760 (berustende op het Paleis-Raadhuis) staan verschillende wielen ter plaatse aangegeven. We vinden de Oude Beempt neven de Beckersbeempt, waar de Leij door loopt. Bij de Zwartrijt ten Noorden van de Leij ligt de beemd "Scippershof". De Zwarte Rijt loopt door de beemd "die Avoert", die bij de Heerstraat ligt. Bij de Zwartrijt zijn gelegen de Walravensacker een stuk land "die Bieshof", een stuk land 't "Sonderlock" aan die Heerstraat. De buurt aldaar heet ook 't Zonderlok. Bij 't Zonderlok hing het Heerhecken bij de Heerstraat; dat diende om het vee van de grote baan af te houden. De Houtacker grenst aan die gebuerstrate. Verder treffen we nog aan: die Huusacker, 't Swartlant bij 't Orderven, de Stockacker, die Coelhof en dat Haeckstuck. Bij "dat lant van Dongen" lagen die Paracker, die Swaluwetonghe, 't Land "dat Dal" en "dat goed te Loven".

"VEKEN" EN FAMILIENAMEN

De Vekenacker en 't Land van Dongen lagen aan de Lijckwech. De Vekenacker heet naar het Veken dat daar hing.

Een veken is een hek. Het woord is nog over in de familienamen Vekemans, vander Veken, Valvekens en van Akkerveken.

De Lijkweg wordt in 1435 als volgt omschreven: "die ghemeyn gebuer lijkweg, gaende van de gemeynder straten aent laer neffen Jacobs erve vander Hoeven totten loven ackeren waert in, uitgaende tusschen dat lant van Donghen ende Jan Wevers erve". Het hierbedoelde Laer moet men zoeken onder Veldhoven; het lag tussen die Heijstraet (Veldhoven) en 't "Goerken". Er liep ook een "Laersche straet" langs het land "die Berckenhof" te Loven. Waar deze Laersche straet liep, kan ik niet uitmaken. Waar het land van Dongen lag, evenmin. Het land van Dongen zal naar een familie van Dongen genoemd zijn. Misschien moet men het in het Noorderlijk deel van Loven zoeken. Verder vinden we een stuk land genaamd "Sent Oedenput" aan het Steenveken bij 't land van Dongen. Zou dit naar een St. Odaput genoemd zijn? Zou St. Oda hier bijzonder vereerd zijn? Laaggelegen landerijen zullen geweest zijn: "de Putten" en "die Mortel". Onder Loven stond een huis genaamd 't "Hickspoer". Er liep ook een "Hoge Weg". We treffen nog aan in Loven de landerijen: de Heijgaershof, die Hoeckvonderen, dat Nuwellijn, "de Pankert" en "dat Bleck". Door de Lovense akkeren liep de weg van Tilburg naar Enschoot (de Enschootse Baan), de Vuchtpad (ook genoemd de Pelgrimspad), de Heerweck of Heerstrate (de Oosterwijkse Baan), en die Broeckstrate. Er waren nog andere straten, maar deze worden niet met een bepaalde naam aangeduid. De cijnsgoederen van De Oude Schouwe van Berkel lagen voor zover ik uit de plaats aanduidingen in een 18de eeuwse cijnsboek kan opmaken, aan de Pelgrimsweg, de Bossche Baan (d.i. de Oosterwijkse Baan), de Broekstraat, bij de Zwartrijt en bij de Kommerstraat. Daaronder worden genoemd de Lange akker, de Kockakker, een akker bij 't Quaelgat enz. Het gedeelte van de gemeijnt of Wildert van Westtilburg, dat onder Loven en West-Enschoot lag, heette die Rubraken of Ruijbraken, soms ook die Wilde Braken. Ten Noorden daarvan lag de gemeijnt "aen den

Rugdike". Een huis genaamd Quapshofstat lag (grenzend ten oosten aan de Ruijbraken) aan die Couderijt. Was deze Couderijt misschien een zijtak van de Zwarte Rijt? Een erfenis genaamd "die Seven Buender" lag tussen die Ruijbraken en de gemeijnt aenden Rugdike. Overzien we deze gegevens, dan blijken de meeste teullanden en beemden van Loven te liggen tussen Oud-Loven, de Zwartrijt, de Leij, Hoge Dries en 't Goed te Eindhoven. De buurt, waar nu de Lovense kerk staat, bestond grotendeels nog uit woeste gronden. De huizen Loven stonden op Oud-Loven, aan de Broekstraat, bij Moerenburg en de Kommerstraat. In het Noorden en Noordwesten van Loven stonden misschien enkele apart-gelegen woningen. Het Noorden van Loven was overigens nog grotendeels gemeijnt.

DE GRENZEN

Men zou de herdgang Loven op deze manier kunnen begrenzen: in het Noorden en het Oosten de Zwarte Rijt, in het Zuiden de Leij, in het Westen de Heikantse Baan, de Lovense straat, 't goed te Eindhoven en de Hoge Driessen.

Koningshoeven bestond nog niet. De weg naar Moergestel liep over de Veedijk langs het Baksven. Temidden van de gemeijnt lag de Ridderhof (welke gerekend werd onder de parochie Enschoot), langs de pad van de Hemeltjes naar de Hazenest. Daar zal ik later afzonderlijk over spreken.

Op de kaart staat in 't Noorden van Loven aangegeven "de Nieuwe Warande". Deze wordt echter voor 1500 niet genoemd. Het zal een latere naam zijn. Zoals afgesproken behandel ik alleen de gegevens van rond 1450.

Als er mensen zijn, die de door mij genoemde stukken land precies kunnen aanwijzen (liefst met kadastraal nummer) houd ik mij aanbevolen voor hun welwetendheid.

Ferdinand W. Smulders

4. 8-12-1950 Tilburg rond 1450

DE VELDHOVEN

Noordelijk middenstuk van Tilburg was schaars bewoond

IV

Het is moeilijk van de Veldhoven een nauwkeurige begrenzing te geven. Mijn gegevens geven hieromtrent geen oplossing, hoezeer ik ze van alle kanten bekeken heb. Met de indeling van de latere belastingdistricten kan ik geen rekening houden, daar deze verdeling mij oorspronkelijk lijkt te zijn. In het algemeen kan men de Veldhoven begrenzen door de herdgangen van Heuvel, Loven, Heikant, Stokhasselt, Hasselt en de Hoeven, behandel ik hier bij de Veldhoven.

Wie weet, waar de Horevoort lag?

Het Goorke bestond nog niet als woonbuurt. Misschien stonden er enige huizen aan het zuidelijk deel van de Goorkestraat, maar de rest van het Goorke was nog gemeijnt. In 1435 wordt vermeld de gemeijnt genaamd "dat Goerken" liggende ten Oosten van de Stokhasseltse straat. Aan de deze Noord-Westkant van de Veldhoven was dus niets dan woeste grond en moeras, zoals de naam "Goor" al aanduidt. Ik vond slechts melding van één stuk land in Ebenhof, dat Westwaarts grenst aan "die straet die uut den goerken coemt" en zuidwaarts aan "die straet tot Veldhoven". Tussen 't Goerken en die Heydstraet lag 't Laer. Aan 't Laer lag "die groet Heyhoeve". Vanaf 't Laer liep de Laarse straat naar Loven. Van de straat aan 't Laer liep de Lijkweg ook naar de Lovense akkers.

WELKE STRATEN

zouden hiermee bedoeld zijn? dat kan ik met mijn 15de eeuwse gegevens niet bepalen. Daar een stuk land in "den Groten Acker" ook aan de Lijkweg ligt (1435) en elders (1440) aen die Heijdside ten zuiden van de gemeijnt 't "cleyn Heyken" blijkt te liggen zou men kunnen denken, dat met Lijkweg bedoeld wordt de Hoefstraat-Lovense straat (het zal wel toeval zijn, dat men in die richting verdergaande uitkomt bij..... 't Heuvels Kerkhof!). Met "het Cleyn Heyken" zal men het Lijnsheike bedoelen, denk ik. De naam "Spinderspad" heb ik nooit gevonden voor de Hoefstraat en de Lovense straat. De Heydstraet aan 't Laer ligt onder Veldhoven. Misschien weet een of andere heemkundige in Tilburg dit nog ooit uit te pluizen met latere gegevens uit het Tilburgse schepenprotokol. Aan de Heydstraet lagen Cnobbenlant, die grote Heijhoeve en dat nuwe Geloect. Een gelooft of gelukt is een stuk land, dat met een wal is omgeven. Het hangt samen met het werkwoord luiken, dat sluiten betekend (vgl. Beloken Pasen en ontluiken = opengaan). Wanneer iemand een stuk van de gemeijnt gekocht had, omsloot hij dat met een wal en een sloot. Als hij dat

niet deed, liep het vee over zijn land. Het was tevens een teken, dat daar een stuk particulier erf lag. Maar laat ons nu, na dit uitstapje naar de noordkant van de Veldhoven, het middenpunt gaan zoeken van dit gehucht. zou dit niet het Veldhovenplein zijn? Stond daar oorspronkelijk ook niet de windmolen van Veldhoven? Het is een driehoekig plein; er lag ook een waterplas. Geregeld is er sprake van "dat Ven op Veldhoven. Bij de windmolen en 't Ven worden de meeste huizen vermeld. Ook vond ik een stuk land genaamd "dat Diefven" bij de Veldhovense molen aan de Molenstraat. De tegenwoordige Molenstraat wordt reeds in 1421 genoemd. Er waren overigens verschillende Molenstraten.

"DEN BIJSTER"

Tussen de Heuvel en de Veldhovense molen lag een Molenstraetken; daaraan lagen de Bremweije en een stuk land genaamd "den Bijster". De oude naam van den Besterd is ook "den Bijster". Bijster betekent wild of woest land. Bij de Veldhovense molen lag nog veel woeste grond; er was ook "een gemeijnt van die molen". Er is sprake van "die Leemputten" bij de Veldhovense molen ten zuiden van "die Heerstraat". Er lag ook een steenoven. Bij de molen aan de Molenstraat lag 't Bonenhoefken. Er wordt maar één huis genoemd tussen de Heuvel en de Veldhovense molen. Een ander huis stond aan de Kerckdijck. Behalve van Kerckdijck is er ook sprake van een Kerckweih (de Lange Pad?). Verder vond ik enige huizen aan de Horevoort, die ook tot Veldhoven gerekend wordt.

Waar lag de Horevoort? Ik vroeg het aan verschillende personen, maar niemand wist het mij te zeggen. De Horevoort was een straat over een water. "Hore" betekent modderpoel. Er is sprake van moer uitsteken bij de Horevoort. Naar deze straat is de buurt "Horevoort" genoemd, waaraan de familie Horrevorts haar naam ontleend zal hebben.

De Horevoort moet gelegen hebben in het Noorden van de Veldhoven (bij 't Julianaplein en Hoefstraat??). Aan de Horevoort lagen een stuk erfs "dat ghemeyntken", de Hoenkensbrake, die Ronde acker, die Lange acker, land "dat langh Venneken" in Wysschartshoeve, die Vorste acker, en "dat Ven". Tussen die Stockhasselt en die Horevoort lag 't "Goed ter Lijnden" al om ende om in der gemeynten. Naar dit Goed ter Linde zijn kennelijk genoemd het Lijnsheike en de Lijnsestraat. Het schijnt daar ten Noorden van de Veldhoven een moerassige streek geweest te zijn; daar duiden de namen Goorke en Horevoort op.

WIE WEET HET?

Welke Tilburger kan de oplossing brengen van de ligging van de Horevoort?

Dr. Leyden vergist zich wel ten zeerste, als hij denkt, dat "Lijnse straat" zou betekenen "lijnrechte straat". Hij heeft geen rekening gehouden met de plaatselijke streektaal. Want een linde noemde men een lijnde, zoals men kijnd zei voor kind. Dat is de oude Brabantse uitspraak. Van een rosmolen heb ik nooit een vermelding gevonden. Welk belang Dr. Leyden aan die rosmolen hecht, ontgaat mij. Als er een Heerbaan gelopen heeft over de Enschtose baan langs het Rosmolenplein, liep deze niet naar de Heuvel, zou ik zo denken, maar door de Molenstraat, Veldhovenstraat, naar de Hasselt of naar de Hoeven. Vandaar dat het verklaarbaar zou zijn, dat er op de Veldhoven en op de Hoeven melding gemaakt wordt van een Heerbaan. Het is overigens hoogst onwaarschijnlijk, dat er van het Rosmolenplein naar de Heuvel een Heerbaan liep, daar deze straat van ouds Koestraat heet, d.w.z. een straat, waarlangs

men het vee naar de gemeijnt stouwde. Alleen als men ter markt ging, mocht men zijn vee over een Heerbaan drijven. Langs een Heerbaan moest men overal hekken zetten op de hekkendammen; dat diende om te voorkomen dat het vee over de grote weg liep. Het grote verkeer mocht geen hinder hebben van loslopend vee. En nu zou juist deze Koestraat tegelijkertijd een Heerbaan zijn?? Daar geloof ik niks van! Onder veldhoven lag ook "'s Bonten Hoeve" d.w.z. de hoeve van een familie de Bont; een stuk land genaamd "die Paelsberch"; een huis met land aen die Steenen Camer. Nadere aanduidingen ontbreken. Tenslotte vond ik nog

DE PIJLIJZERHOEVE

liggende omtrent 't Slot aan de Veldhoven (1557). Deze hoeve zal genoemd zijn naar de familie Pijlijzer, welke ook elders in Tilburg bezittingen had. Naar deze familie zal ook de huidige Pijlijzerstraat genoemd zijn.

Overzien we deze gegevens, dan blijkt het noordelijke middenstuk van Tilburg zeer schaars bewoond geweest te zijn. Het grootste gedeelte was nog gemeijnt: woeste grond, hei- en turfvelden. Rond het Veldhovenplein en aan de Molenstraat stonden de huizen. Verderop hier en daar een enkel huis met een ontginningske temidden van de hei. De Hoestraat, de Groeseindstraat, de Houtstraat, de Veldstraat worden voor 1500 niet vermeld, ofschoon het mij oude straten lijken te zijn. De Heikant was veel meer bewoond, zoals uit het volgend artikel zal blijken.

Ferdinand W. Smulders

5. 30-12-1950
Tilburg rond 1450

Zó was de Heikant Een levendig bebouwde een bewoonde streek

V

Ofschoon uit latere tijd een indeling in Oost- en West-Heikant bekend is, kan ik daar geen rekening mee houden, omdat deze indeling rond 1450 onbekend was. Wat ik onder de Heikant ga behandelen, komt feitelijk overeen met de Oost-Heikant; ik behandel hier alleen de streek, die gelegen is ten Oosten van 't Lijnsheike, 't Moleneind en de weg naar Loon.

De betekenis van het woord "stock"

Met de naam "Heydside" duidt men vóór 1500 niet een gehucht of herdgang aan, maar alleen enige buurten in het Noorden van Tilburg, die werkelijk ook tegen de hei aan lagen. Een enkele keer gebruikt men de naam Heydside ook voor een streek ten Westen van het Moleneind (bij de Stokhasselt). Ik noem het hier te beschrijven gebied Heikant, omdat dit tegenwoordig de gebruikelijke naam is. Dit Heikantse gebied bestond uit verschillende gehuchten, n.l. Rugdijk, Kouwenberg, Haanberg, Vijfhuizen en Sint Quirijnstok. De akkers van deze buurten sloten ongeveer bij elkaar aan met hier en daar nog een heiveld er tussen.

LIJNSHEIKE

Uit de oude gegevens krijgt men de indruk van een levendig bewoonde en bebouwde streek

Het Lijnsheike en de Lijnsestraat ontleenden hun naam aan het Goed ter Lijnden. Het Lijnsheike en het omliggende terrein zal nog grotendeels gemeijnt geweest zijn, welke ik meen terug te vinden in de gemeijnt 't "cleyn Heyken". Dit cleyn Heyken lag ten zuiden van de Grote Acker aen den dreyboem aen die Heydside. Deze Grote Acker wordt ook vermeld als liggende aen de Heye en aen den Lijcwech (welke Lijkweg ik reeds onder Veldhoven vernoemd heb). Bij den Dryboem aen die Heydside lag ook een stuk land genaamd "den Hoff".

Men zou kunnen denken, dat het driehoekige pleintje bij de Heikantse kerk de kern van deze buurt is geweest, maar dit blijkt niet uit de oude gegevens.

De buurt en de straat in het midden van de Heikant heette de Rijdijsck. Daar lagen die Oude Huijsinge (1419) en het huis genaamd "die Nuwe Hoeve" (1419) neven de heihoeve van Gerit van Boerden (d.i. van Beurden). Er lag ook een heiveld geheten "die Buenrc". In het hertogelijk cijnsboek van 1380 wordt ook vermeld een "Venne" bij de Rugdijk, waaruit een Herman Janszoon van Beurden een cijns moet betalen. Aan de Zuidoostzijde van de

Rugdijk lag de gemeijnt "aen den Rugdike", welk stuk gemeijnt in het Zuiden grensde aan de Ruijbraken. Er stonden verschillende huizen aan de Rugdijk. De Moerstraat bij de Rugdijk is al te vinden in 1421. Als men daarlangs naar het Noorden gaat, komt men bij de Kouwenberg. Daar lag 't Goed te Coudenberch, dat oorspronkelijk in het bezit was van Aert Beijs Coelborns. Omstreeks 1382 pacht Aert die Moelneer, zoon van Aert Smoelneers, de helft van dit goed voor 3 mud rog per jaar van Lambrecht Beijs, (een zoon van Aert Coelborne), van Berijs van Breda en van Erijt Wienric Erijtssone. In 1382 lag deze ontginning nog midden in de hei ("in der Heidingen"). In het cijnsboek van 1380 staat een cijns, vergolden uit dit goed door bovengenoemde Aert de Molenaar (Arnoldus filius Arnoldi Multoris de Westtilborch de bonis de Coydenberch quondam Beijs Coelborne). Ik ben nogal goed ingelicht over de Kouwenberg, omdat een kleindochter van deze Aert de Mulder getrouwd was met Jan Janszoon van Eersel, wiens vader Jan, ook in het cijnsboek van 1380 vermeld, de stamvader was van het door mij nagezochte geslacht van Iersel, dat in en rond Udenhout woont. Bij de Kouwenberg vinden we een stuk land genaamd "die Veltbrake" en "die Putacker", welke in Stelaerstshoeve lag. Deze Stelaerstshoeve was in 1440 van Peter Stelaerts. Daar stond een huis en lagen de Berckacker", 't land "die Sulkerbraeck" en "die Stelt". Neven de Berckacker lag de wei "Heijngaershof". ER was ook een Stelaerts-heydehoeve, welke grensde aan de gemeijnt "die Goerstrate". Bij de Kouwenberg stond een huis op 't Goed ten Haenberch. Waartoe de Bredeacker behoorde. Volgens het cijnsboek van 1380 betaalt o.a. een Dionisius de Bere een cijns uit het Goed ten Haanberg. Tussen de Kouwenberg en de Haenberg bevonden zich die Lange Acker en die Vorste en die Afterste Dijcacker. Verderop komen we bij "die Vijfhuse", alwaar oorspronkelijk wel vijf huizen gestaan zullen hebben. Daar lag de Bochtacker en de akker genaamd "den Appel".

Er was ook een Goed ten Appel en een buurt die "in den Appel" heette; deze lagen misschien ook hier. Gaan we nu weer naar het zuiden dan komen we bij de Quirijnstok, ook genoemd Sinte Crijnstok, waar ook enige huize stonden. Daar lagen ook nog enige heivelden. Hier zal een beeld van sint Krijn op een paal of aan een boom gestaan hebben. Dat de Sint Krijnstok in verband staat met de Ridderhof, lijkt mij een loze bewering.

DE "STOCK"

Van dit verband is mij tenminste niets bekend. Ten gevolge van een zekere kasteel-manie maakt men zich een verkeerde voorstelling van de Ridderhof.

Over de betekenis van "stock" heeft men ook nogal veel onzin geschreven. De oorspronkelijke betekenis is zeker: paal, boom of stronk

Laat ons eens zien, hoe men zulk een stok in een Latijnse akte noemt. Bij de uitgifte van de Gemeijnt van Haaren door Jan II in 1309 wordt de Sinterklaas-stok in Helvoort als begrenzing aldus omschreven: truncus, in quo consistit imago beati Nicolai (d.i. de paal of boomstam, waarop het St. Nikolaas-beeld staat).

Bij zulk een beeld op een paal of aan een boom zal ook wel een offerblok geweest zijn, vooral bij een stok van Sinterklaas, de patroon der liefdadigheid. Misschien was de offerblok in of aan de paal. Een andere aanduiding van "stock" vond ik in het Bossche Schepenprotokol in 't jaar 1388; daar staat: "gazofilacium dictum senter claes stoc". Het Griekse woord gazohylacium betekent oorspronkelijk: schatbewaarplaats of schatkamer, maar in het Middeleeuwse Latijn betekent het: plaats waar de giften voor de armen verzameld worden.

Deze beide termen truncus en gazophylacium duiden dus op een dubbele betekenis van "stock". Maar oorspronkelijk zal men, bijvoorbeeld bij een kruispunt van wegen, een beeld

tegen een lindeboom aangebracht hebben en dat een stokske genoemd hebben. Later kan zich daar een kapelleke uit ontwikkelen dat nog "stokske" blijft heten. De betekenis "offerblok" lijkt mij een betekenisverschuiving oftewel metonymie. Aan de Boschbane in de Harensse akkers (tussen Haren en Oosterwijk) stond 't Heylich Boemken, tussen 1418 en 1600 altijd zo genoemd: 't "Stoccken omtrent de Boschbane". Dus.... stok is boom!

In 't Noorden bij de grens van Loon lag het kommerven, dat aan de Heer van Loon toebehoorde.

Op de grens van Tilburg en Udenhout lagen de Loonse Molenstraat en de Houtse straat, beide reeds oude namen, ofschoon de andere naam "Hollandse weg" was. De Hollandse weg, die de grens vormde tussen West- en Oost-Tilburg, wordt nog vermeld in 1474, 1488 en 1599. Als antikwiteit vinden we deze naam nog in de 17de eeuw in het Hertogelijk Cijnsboek van Oosterwijk. Hij heette zo omdat hij over Waalwijk naar Dordrecht liep.

"HERSESTRAAT"

Oudere mensen noemen de Houtse straat nog wel: de Herse straat. Dit is geen verbastering, maar staat in verband met het Herlaer of Herlebosch, dat op de grenzen van Tilburg, Udenhout en Berkel lag. Bij 't Herlebosch, lagen onder Tilburg de heivelden "die Nuwedijck" en "die Cleijn Hoeve". "De Swaluwen" zijn rond 1450 al bekend. Het zal daar nog wel hei geweest zijn. De Hemeltjes heb ik niet vermeld gevonden. Naar de kant van Loven en op de Zwaluwen en de Hemeltjes waren grote heivelden. Nog tot 1920 was daar alles nog hei en mastbos. Heel het hier behandelde gebied van de Heikant lag onder West-Tilburg, evenals Loven, al lagen beide gehuchten ten Oosten van de zogenaamde Spinderspad. Op dit punt heeft Dr. Leijden zich vergist.

Ferdinand W. Smulders

6. 6-1-1951
Tilburg rond 1450

Hasselt, Stokhasselt en Kraaiven Een levendig bebouwde en bewoonde streek

VI

Ofschoon ik alleen een vermelding vond van "die Heertganck van der Hasselt", tekenen de Hasselt, de Stokhasselt en dat Creyvenne zich duidelijk af als drie verschillende gehuchten.

Daar had een apart dorp uit kunnen groeien!

De kern van de Hasselt was het Hasseltplein met de waterplas en echt-Kempische Biest. Daaromheen groeften zich de huizen. Hier kwamen vijf of zes wegen bijeen, afgezien van de verschillende akkerpaaikes. Deze woonkern lag rondalom in de akkers. Langs de waterloop zal men enige weilanden gehad hebben. Het hooi haalde men in het Tilburgse Broek langs de Donge. Langs de Hasseltstraat zullen maar enkele huizen gestaan hebben.

Naar het zuiden strekte zich de herdgang van de Hasselt niet ver uit, want daar treffen wij al gauw de herdgang van de Hoeven.

Al was de Hasselt niet groot, toch moet men daarin een zeer oude woonkern zien.

"Straatdorp"

Tegenover de Hasselt als "plein dorp" steekt de Stokhasselt zeer scherp af als een "straatdorp".

Het Kraaiven was een losse verzameling hoeven. Ofschoon jonger dan de Hasselt lijken zij allebei toch oude buurten. Laat ons beginnen met de Stokhasselt. Misschien is de naam ontleend aan een stokske, dat hier stond. De naam kan niet in verband staan met de tegenwoordige Hasseltse kapel; dan zou de Hasselt eigenlijk Stokhasselt moeten heten. Stokhasselt kan ook genoemd zijn naar een vroeger aldaar gelegen hoogstammig bosch: eiken-, beuke- of essenbos, dat aangeduid werd met de naam "Stokt". Hiermee houdt ook verband de familienaam Stokmans of Stokkermans. Daartegenover staat de naam Hagemans of Hegemans, in Brabant beter bekend in de vorm Heijmans, welke naam is afgeleid van de voornaam Hageman of Heijman: d.i. iemand die woonde bij een haagbos of laagstammig bos (hakhout). De Stokhasselt kan ontstaan zijn langs de waterloop, genaamd die zoe of die Waterzoe. Daarlangs vond men laag land voor wei; men bouwde dar een huis bij en ontgon het woud achter het huis tot teulland. Zo kwamen er verschillende huizen op één rij te staan, waarlangs een straat ontstond. De vorm van zulk een nederzetting van

ontginningsbedrijven komt ook elders voor en is al vroegmiddeleeuws. Vanaf de Heikant bereikt men langs "die Cromstraet" de Stokhasselt met die Stochasselsche straet. Ten Oosten daarvan strekte zich achter de akkers de gemeijnt "dat Goerken" uit, waar men het vee kon laten weiden. Aan de Zoe lag die Witte acker. Tussen de Kromstraet en Loon lag "die Loesbosch". Daar was ook een dreijboom. De Pijlijzers hadden aldaar bezittingen.

Akkernamen

Op de Stokhasselt treffen wij de volgende akkers aan: die Lege Acker, die Hoghe Acker, dat Willich Stuck (genoemd naar een wilg), die Straetmanshoeve, die Plucvelshoeve, (genoemd naar de families Straetman en Plucvel), en "der Heystingen Lant" (genoemd naar de familie van Heijst). De Woytendijck (genoemd naar de een of andere Woyt of Wouter) lag ten Westen van de gemeijnt "dat cleyen Goerken". Een stuk van de gemeijnt aldaar heet ook Woytendijck. Een enkele maal vindt men een stuk land aen die Stochasselt, liggende aen die Heydside. Die Berchacker (ten Westen van de Stokhasseltse straat) lag aen de Ronde Hasselt. Op de Ronde Hasselt stonden ook huizen. Dit zal wel bij het zuidelijk stuk van de Stokhasseltsestraat gelegen hebben. Omdat sommige landerijen aldaar ook tot de Hasselt gerekend worden. Op de Ronde Hasselt lag ook de Stertshoeve (genoemd naar de familie Start of Stert). In Stertshoeve lagen die Vekensche acker en 't land genoemd 't Geloect. In het Noorden vinden we die Hoeve van Postel aent Creyven aent die Creyvensche straet. Op 't Creyven stonden ettelijke huizen. Hier was ook een Gruenstraet. Op 't Creyven vinden we die Roetse acker, die Eykacker, dat leegh stuck land, 't land "die Heyninge" en die Coermansacker. Een grondbezitter heet Jan die Heerde (d.i. de Herder; dit is het "heerde", dat men in "herdgang" aantreft. de familie Mutsart had vele bezittingen aan de Stokhasselt en aan 't Creyven. Een Jan Laureynssoon Mutsaerts was getrouwd met Hilleke, een dochter van Jan die Heerde. Bij 't Creyven lag Jans Roden

Hoeve (d.i. de hoeve van Jan de Rode of de Rooij).
Er lag ook een "des Royen Hoeve" bij de Stokhasselt, welke misschien ook van Jan de Rooij was. Daarbij vinden wie die Cromme acker. Diezelfde hoeve zal ook zijn: "Jan rode Zegers hoeve" aen die Heydside.
Deze familie zal roodharig geweest zijn. In 't Cijnsboek van 1380 heet de vader van Jan Zegers: Segerus dictus Rufus (Zeger genaamd de Rode). Jan Zegers of Jan Rode Zegers zone was getrouwd met Ida, een dochter van Aart de Mulder, de pachter van een hoeve op de Kouwenberg. In de oude schepenregisters ziet men al deze families, om zo te zeggen levend optreden. Voor de naspeurder der oudheid worden zij goede oude kennissen.

Hei en moeras

West- en noordwaarts strekte zich de gemeijnt uit: eindeloze heivelden, zeer geschikt voor de schapen. Op de grens van Loon lagen de moervelden van de Leyde of Ley (d.i. 't Laaike) tussen de wildert van Loon en de wildert van Tilburg. Temidden van de gemeijnt treffen we daar toch nog een weiveld aan, genaamd "Vrancken leydeken".
Er zijn vermeldingen van moer op die Banen of tusschen bijde die Banen, maar dat is grotendeels op Loons gebied. Men spreekt daar van "een boeyem moers", zoals tegenwoordig van enen "heibojem". Tussen Tilburg en Loon vond ik de plaatsaanduiding "bij 't Cruys". Op de grens en onder Loon lagen moervelden en heibodems, "aen die Placken". Bij Loon de heivelden aen den Pottenberch. Laat ons nu naar de Hasselt gaan. Daar vinden we een huis genaamd "Croefshofstat". In de 16de eeuw is er sprake van die cleyne Hasselt, misschien een afzonderlijk buurtje. In de Hasseltecker vinden we 't land "die Wouwerhof". (Een wouwer of weijer is een vijver of waterpoel), een weiveld 't "Block"(een blok, bolk of biloke is een stuk omsloten met wal of gracht evenals "gelookt"), 't land "Heyne lopensalt (dat precies één lopensaet of logense groot was), verschillende landerijen in die Woyser, 't land "die oude Hof", 't land "dat

Busschelken", Celenacker en 't land "die Cranenberch". Aan die Daneelstraet after die Hasselt lag een erfenis genaamd "die Middelste ijnde". 't Woord "ijnde" betekent "hek". Men gebruikt de woorden Hecken, Veken en IJnde door elkaar. Ten Zuiden van de Hasselt vinden we een stuk land genaamd "die Lijnde" aan de waterloop ook genaamd "die Lijnde". Tussen de Hasselt en den Rodenberch bevond zich een stuk hei en wel genoemd "Jan Roelofsven". Er was ook een stuk land met de naam "Rodenberch". Een weiveld dat "Bleecsken" lag in die vennen aen den Rodenberch. Bij de Hasselt lagen ook landerijen tussen een erfenis geheyten, "den Eertborn" en dat Goerken Eertborn betekend letterlijk: aardbron; daar zal een watergat geweest zijn. Deze naam vindt men op verscheidene plaatsen in de Meierij. Langs de waterloop "die Zoe" lag die Lange acker in die Teetenbraeck. 't Land "die Sleehaghe" was ook gelegen aen die Hasselt in die Theetenbraeck. Maar hier komen we in de herdgang van de Hoeven, waarover ik de volgende keer zal schrijven. Er bestond ook een buurt, die men noemde: een stede geheyten "die Hoeven ende die Hasselt".

Druk bevolkte kernen

In het verre Westen lagen landerijen onder die berghe bij Donghen; daar lag de erfenisse genaamd "die Hofstat". Over 't Groot Goor lag die Berckenbeempt bij Dongen aan de gemeijnt "t groet Goer". Aan een weg naar Dongen vinden we moervelden aen den Voscberch in de gemeijnt van Tilborch. De streek langs de Donge ('t Tilborchsche Broeck) zal ik afzonderlijk behandelen. 't God te Lichtenberch lag ook bij Dongen; dat is reeds genoeg bekend, naar ik meen.
Overzien wij de oude gegevens, dan krijgen wij de indruk van drie levendig bevolkte woonkernen op de Hasselt, de Stokhasselt en 't Creijeven. Daar had een apart dorp uit kunnen groeien.
De Hasseltse kapel, vond ik nooit vermeld evenmin als een kasteel. Daarover kan ik dus niets te berde brengen.

Ferdinand W. Smulders

7. 18-1-1951
Tilburg rond 1450

De Hoeven, De Schijf en De Rijt

Tilburg bezat ooit 'n aangekleed Lieve Vrouwe-beeld Waar is het gebleven?

VII

De Hertgang van de Hoeven lag ten Zuiden van de Hasselt. De naam zal in verband staan met de verspreide hoeven van dit gehucht. Het woord "hoeve" duidt oorspronkelijk een stuk land aan van 10 of 12 buunder. Daarom sprak men ook van "een hoeve lands". Maar wie zulk een hoeve in bezit had, zal al spoedig daar een huis op gezet hebben.

Zo vinden wij al oudtijds melding van 'n hoeven, waarop een huis staat. Zulk een hoeve zal altijd wel een ontginningsbedrijf geweest zijn in het begin, maar de naam "hoeve" blijft in gebruik, al is het bedrijf al honderden jaren oud. Het woord "hoeve" is verwant met "have" en betekent een bepaald stuk dat iemand in bezit genomen heeft.

GEEN "GEMEYNT"

't Is dan ook geen wonder, dat we op de Hoeven geen "gemeyn ackeren" aantreffen, zoals op Loven, de Hasselt en Korvel. De "gemeyn ackeren" zullen ouder zijn dan de losse "hoeven". In het zuiden grensde deze herdgang aan de Rijt en de Schijf, en in het Oosten aan de Veldhoven. De teullanden van de Hoeven, de Rijt en de Schijf sloten bij elkaar aan, afgezien van een stukske gemeynt hier en daar. Op de Hoeven vond ik maar weinig veldnamen. Aan de kant van de Hasselt lag de buurt "de Teetenbraeck". In de Teetenbraeck lagen die Lange acker aen die Zoe, die Hoge Acker, een erfenis "dat Bleck" en een stuk land genaamd "die Thetenbrake". In het Zuiden lag de buurt "die Bochamer"; daar vond ik de beemd, "die Martel" en 't land "Trederose" of "Treerose". Een stuk land "die Bochamer" grensde aan de Heerstal en aan de Kerckwech. Die Heerstal lag op de grens van de Hoeven en de Schijf. Aan de Heerstal was gelegen de wei "die Gaershof". Aan de Heerstalsstraet lag "Kathelijn Schelkens acker" bij die Leemputtenstraet. De Leemputtenstraet ligt ook tegen de Hoeven aan. Bij den Heerstal vond ik een stuk gemeijnt vermeld. Tussen de Hoeven de Gemeijnt stond een dreiboom. In de Hoeven vond ik die Hoeveleerstraet, een Heerstraet en een Kerkwech. Bedoelt men met "Heerstraet" misschien de Papenweg? De Kerckwech liep van de Hoeven door de schijf naar de kerk. Deze Kerkweg heet ook "die Kerckwech, die coemt van der Hoeve ende van Velthoven". Hij liep langs de Wittenberg in de schijf. De Hoeve van Tongerlo lag aen die Hangenderijssche straet, genoemd naar "dat Hangende Rijs", alwaar ook een stuk gemeijnt lag. Er is mij ook een plaats bekend,

die "de Hangende Rijzen" heet, in Udenhout aan de Oude Bossche Baan tegen de Drunense Duin.

Ik geloof niet, dat er veel huizen gestaan hebben op de Hoeven.

DE SCHIJF

De Schijf wordt meestal genoemd "die Schijve van Tilborch", ter onderscheiding van de Schijven in Oosterwijk, Berkel en Udenhout. De Schijf grensde aan de Veldhoven, de herdgang van Heuvel-en-Kerk, Korvel, Rijt en Hoeven. In die Scijve aen die Rijt ligt een kerkweg die den Heertgane vander Rijt toebehoert. Zoals we reeds gezien hebben, liep er ook een kerkweg van de Hoeven door de Schijf.

Het is niet mogelijk een woonkern van de schijf aan te geven. Er worden geen huizen genoemd!

De akkers lijken mij wel oud. Misschien woonden de boeren rondom de akkers. De tiende van de Schijf bracht 80 mud rog op. De pastoor van Tilburg, heer Jan die Vysscher verpacht in 1419 de korentienden van de schijf en van de Broekhovense akkers, tezamen voor 56 gouden Hollandse schilden per jaar. In de Schijf treft men aan: Die Stadeacker, die Haechacker, die Kiemacker en die Hoghe ackeren; verder nog de volgende landerijen: "dat Dorenstuc" (genoemd naar een dorenstruik, misschien wel naar de Doren, die bij de Kerk stond), "dat Waghenstucskens" en toernken". 't Land "die Crachtenpoel" lag in die Scijve aan de Vlastraet, welke straat bij een waterloop door "die gemeyn scijve" liep. Als waterloop vond ik "die Hoghe Zoe" vermeld, welke wel met de "Zooien" in de Teetenbroeck en bij de Stokhasselt in verbinding zal gestaan hebben. Het woord Zoe of Zoije komt men elders ook tegen als aanduiding van een afvoersloot langs een weg. Zo vond ik het voorschrift, dat men een "soye" moet openhouden langs de Steenweg in Oosterwijk (§ 73 van het tweede deel van de "Keur van Oosterwijk", een verzameling verordeningen, welke, ofschoon vele reeds ouder zullen zijn, in 1509

opnieuw werden vastgesteld door schepenen en gezworenen van Oosterwijk). 't Hagelkruis vond ik pa in 't begin der 16de eeuw vermeld. In de schijf ligt 't land "die cleyne Bedbuer" bij den Bedbuer. Alleen tussen 1421 en 1455 trof ik de Bedbuer aan. Er loopt een gebuurweg heen. Men zal de Bedbuer moeten zoeken in de buurt van de Heerstal, want een stuk land ligt aan de kerkweg en aan een gebuurweg naar de Bedbuer. Een buurtje in de Schijf heet "aen die groet Eyck". (In Oosterwijk stond ook een Conincseyck in de Schijf). Tussen de schijf en de Rijt lag 't "groet geloect" Soms schijnt men de Rijt tot de Schijf te rekenen. Het land genaamd "Gheerborgendal" lag in de Schijf bij die molen van Corvel (1440), maar in de jaren 1418 en 1422 ligt dit stuk aen die wijntmolen te Corvel (zonder vermelding van de Schijf). Er lagen landerijen in de Schijf after Corvel, o.a. ter plaatse "aen den Werfft". 't Is vreemd, dat men achter Korvel nog "die schijve van Tilborch" aantreft, want de Berkdijk viel geheel of gedeeltelijk onder de Herdgang van Korvel. 't Is mij niet bekend, waar in deze jaren de Korvelse molen stond. Ik vond overigens op de Topografische kaart een Schijfke tussen de Rielse en de Goorlese weg.

DE RIJT

Ofschoon die Heertgane van der Rijt genoemd wordt (1423), is er weinig over te vertellen, omdat er maar schaarse gegevens over te vinden zijn. De kern van dit gehucht zal gelegen hebben aan de driehoek, waar verscheidene wegen samenkomen. Daar zullen enige huizen gestaan hebben, omgeven door het teulland. Bij de Rijt lagen landerijen in "der Vellingen hoeve", (1426) welke genoemd is naar Willem Peterszoon Vel of Velleken.

We vinden hier hetzelfde achtervoegsel als in "der Geymingen beempt" en "der Heystingen lant". Het is een typisch Tilburgs verschijnsel dat men Velskinderen "de Vellingen" noemt, zoals Karolingen, Merovingen enz. In de andere plaatsen van de "Eeninge van Oostenrijk" treft men zoiets nooit aan.

't Is eigenlijk verwonderlijk, dat men in Tilburg niet Vellinchen (of Vellikum) vindt, zoals een Bodikum in Boxtel en een Erlikem in Erp. Tilburg kende nog wel de ing-namen, maar het gebruik van "heim" of "heem" was niet meer in zwang (Toch vinden we nog een Daelhem bij de Donge, dat van oudere datum zal zijn!). Bij de hoeve van wijlen Peter Vellekens lag "die Nuwe Hof" (1446). Aan de Rijt lagen landerijen in 't Nuwe Geloed neven een weg naar Korvel. Dij Rijacker of Rijdeacker aen die Rijstraet heet in 1422 te liggen aan de Rijt aen den Corvelschen wech en in 1446 neffen die straet gaende ten Hovel

waert. Zal men de Rijacker niet moeten zoeken tussen de Boomstraat en de eerster Rijtse zijstraat? Zoals ik reeds opmerkte, schijnt men de namen Rijt en Schijf niet goed uit elkaar gehouden te hebben in de oude teksten. Misschien vormden zij samen één herdgang. In 't Westen stond een huis op een ontginningsbedrijf aen die Delmeer. Daar zal de Delmerweg naar heten. In het Cijnsboek van 1380 betaalt Hubert Hendrikszoon Bax een cijns uit de "Elmer". ER lagen akkers en weiden bij dit goed aen d'Elmer of Delmer, dat in 1446 en 1451 alleen vermeldt wordt in het Schepenenprotokol van Oosterwijk. In Moergestel ligt "dat Almersgoet, vermeld in de 15de eeuw in het Schepenenprotokol van die plaats. Dit is alles wat ik van de Rijt weet.

AANGEKLEED MARIABEELD

En nu iets anders. In 1419 geeft Willem Peters Stelaerts een mud rog erfpacht uit een huis aen de Hoeven aen de kerkmeesters Aert van Loet en Jan Wouter Bacs; daarvan is een half mud bestemd voor de kerk, de andere helft moet als volgt verdeeld worden (N.B. 1 mud = 16 lopen): 2 lopen rog voor de tafel van de H. Geest ten behoeve van de armen, 2 lopen voor de persoon of pastoor, 2 lopen voor de rector van het OLV altaar en 2 lopen voor 't OLV beeld om "onser vrouwen beeldt daermede te cleden ende te verchieren ende een lamp daervoor bornende te houden". En de pastoor moet bidden of doen bidden voor hem en "zijn wijf" en ben beiden in de zielbrief zetten na hun dood.

Wist gij lezer, dat de Tilburgse kerk een aangekleed Lieve-Vrouwe-beeld gehad heeft? En weet gij waar het stond? Natuurlijk op 't nieu-nieuwe (sic) altaar in 't nieuwe koor der Tilburgse kerk.

Verscheidene malen vond ik de vermelding van 't nieuwe of O.L.V. altaar in 't nieuwe koor. Dat nieuwe altaar en dat nieuwe koor moeten kort voor 1410 gebouwd zijn. In de volgende jaren geven verschillende personen rogpachten aan de Rector van 't nieuwe altaar in 't nieuwe koor nl. in 1430, 1445 en 1451. Deze Rector heet heer Vranck van Ghestel. In 1520 bedroegen de inkomsten van het Maria-altaar 14 mud rog. Waar zou dat aangeklede Maria-beeld gebleven zijn? Misschien is het moeten vluchten over de streep voor de nieulichters (sic), die zich in de 17de en 18de eeuw kwamen verrijken met de kerkelijke goederen, waaronder men heeft deftig een "Rentmeester der geestelijke goederen" aanstelde. Vreemde nietsnutters noemden zich "Rector" en "kannunik en streken met uitgestreken gezichten de kerkelijke inkomsten op. Toen begon de beschaving pas

Ferdinand W. Smulders

8. 8-2-1951
Tilburg rond 1450

't Korvel, 't Laar en de Berkdijk Méér huizen op Korvel dan op de Heuvel

VIII

Hier komen wij weer in een oud gebied, dat een dorp-op-zich-zelf vormde. De "Heertganck van Corvel" wordt in 1430 en 1440 vermeld. De kern is het Korvelplein waaromheen huizen stonden. Men noemde dit plein "die Hovel"(1443) of "de Plaets" (1450).

Hier treffen we weer een oud akkergebied aan "die Corvels ackeren" of "die gemeyn ackeren van Corvel". Daarin lagen die Santsche Acker, die Venackeren, die Poelacker, Eefsendal, Smeetslant bij dat Muggenzeel (dat is naar Oerle op aan), die Moertstreep, en 't land "die Hof". Men vindt er teulland in die Corvelaeracker en in d'Avontbraeck.

Bij Korvel lag ook 't land genaamd "Plucvelshoeve", genoemd naar de oude Tilburgse familie Plucvel. Tussen 't Korvel en Oerle lag de Nevinckstraet of Nevenstraet genoemd naar de familie Neve of Nevinck. Aan de Nevinckstraet lag een wei genaamd een "gemeyne wech van Goerle". Aan die Poelstraet lag in 1446 een eikenbos. Bij "die Poel" lagen aan de Poelstraet verschillende weivelden, genaamd "die Poel" of 't "Poelken". Er stond een huis op 't "Goed ten Poel", dat wel bij de Poel zal gelegen hebben. In de richting van Oerle stond een huis aan "die Juupt". Een stuk gemeynt genaamd "die Juupt", viel ook onder 't Korvel. Deze vreemde naam wordt ook gespeld: die Duupt, die Quupt en Djuipet. Men wil er blijkbaar een stijgende tweeklank van aanduiden. In Moergestel lag ook een plaats, genaamd die Duijpt waarvan ik vermeldingen vond in de 15de eeuw in 't Schepenprotokol van dat dorp. Aan de Juupt lagen een wei 't "Ven" en "Molslant" (genoemd naar de familie Mol, later Mols, die reeds vermeld wordt in het Cijnsboek van 1380 onder Tilburg) De Juupstraet lag binnen de Herdgang van Korvel. Achter Korvel liggen landerijen "aen die Werfft". Op 't Loo vindt men akkers aan 't Zantsche Veken (of 't Zantsche Hecken). De Lo-acker zal men ook daar moeten zoeken. Door 't Loo liep een gemeyne pad. Dat men landerijen bij en achter 't Korvel tot Schijf rekent, hangt wellicht samen met oude tiendgrenzen. Achter 't Korvel ontmoet men akkers in "dat Zantsche Lant" aan de Heerstraat. Hier zal men ook de akkers in dat Zantsche Geloect en in den Zantschen Hof moeten zoeken.

Bij de windmolen van Korvel lag die Molenacker en dat cleyn Molenackerken en 't land "Gheerborgendal". In een Bossche

schepenbrief van 23 - 6 - 1350 staat te lezen dat Hendrik Everdeij de helft van de windmolen van Corvel (welke vroeger geweest was van Wauter van Goerle de Oude voor 8 mud rog per jaar verpacht aan Jan Wauters van Goerle, die reeds de andere helft bezit. Als plaatsaanduiding van de molen staat er: "in villa de Corvelle" (d.i. in 't Dorp Korvel). Evenals Berkel en Udenhout dorpen van de parochie Oosterwijk waren, konden 't Korvel en de Hasselt doorgaan voor dorpen van de parochie West-Tilburg.

't LAAR

't Laar wordt niet afzonderlijk vermeld; wel de "Laersche Ackeren", waarin gelegen waren dat Cloetken, die Heyningen en die Hoghe Brake. Een stuk erf, ook genaamd "die Heyninge" lig tussen die Laersackeren en de gemeynt "aen Conincksvoert". De Hoghe Brake heet ook te liggen aan 't Rylaer (wan men zal moeten verstaan als 't Riel-laer). Behalve enige huizen vindt men opt 't Rylaer: de Martelacker (aan de Bergdijk), die Koeyen-Block, 't geloect en 't Heiveldacker, die Lange Acker, die Hazenacker, dat Evenhoeften dat "Maesheyhoeve". Achter 't Rylaer lagen 't weiland "dat Watergoer" en, over de waterloop onder Goorle, 't heiveld, "dat Goerken". Die Rylaerstraet liep langs de velden in 't Gildscot, o.a. een Stelstucskan. Dat was een stuk dat in een smalle reep uitliep ("in eenre stelten uitgaende", zegt men in 1423). Er lag ook een land aan de Rijt in 't Gildscot aan die Heytsche straet. Achter 't Korvel vinden we een erf genaamd "dat Oude Lant", liggende in 't Nuwe Geloect. Die Conincksvoert was een weg over de scheidingsloop tussen Tilburg en Goorle. De akkers van 't Korvel en 't Laer strekten zich tot daar toe uit.

De Oostgrens van 't Korvel zal de Trouwlaan geweest zijn, welke naar de Koningsvoort liep, als ik me niet vergis. Bij de Koningsvoort lagen weilanden en een stuk gemeynt. In de Goorlese akkers bij de Koningsvoort lag een stuk hei genaamd "die Hoechbocht". Onder Goorle lag de "Hoefkensdries" an die Heerstraat op Conincksvoert. Deze Heerstraat

zal wel over de Koningsvoort gelopen hebben. Wat voor een Heerbaan zou dat geweest zijn?

DE "BERCKDIJCK"

Waarvan het grootste gedeelte onder de Herdang van Korvel behoorde, is al een oude weg met huizen. Aan de kant van 't Korvel lagen die Oude Gaershof, erfenissen genaamd "dat Ven" en "die Vennen", en die Martelacker. Er stond een huis met de naam "Sponkersgoet". We vinden daar een erf dat "Nuwelant" en een stuk land 't "Bosch" en landerijen "aen die Printhage". Er was ook hier en daar hei bij de Berkdijk. Misschien mag men de "Scaepsdijck", vermeld in 1423, vereenzelvigen met de huidige Schaapstraat. Als we de Berkdijk en 't Laar onder 't Korvel rekenen, was deze herdgang begrensd door de Rijt, de Schijf, Oerle en Goorle. Langs de Donge vond men hooiland en moervelden. Dit Broekland zal ik afzonderlijk bespreken. Voor de Tilburgse boeren is dit broek altijd van groot belang geweest evenals de beemden langs de Leij.

Er stonden op 't Korvel rond 1450 zeker veel meer huizen dan aan de Heuvel, evenals er een veel uitgestrekter akkergebied rond 't Korvel lag dan rond de Heuvel. Slechts hier en daar wordt een stukske hei genoemd en een stuk eikenbos.

Alleen aan de kant van de Donge zal een flink stuk gemeent gelegen hebben. Veel schapen zal men op 't Korvel niet gehouden hebben want het was een echt gebied voor landbouwers. De namen "Laar" en "Loo" duiden op bossen, welke hier vóór de vestiging der Korvelaars gelegen moeten hebben. Maar in beide buurten treft men in de 15de eeuw al oud akkergebied aan. De naam "Heyningen" is een typisch Tilburgse benaming voor een omheind stuk. Elders in de Meierij van Den Bosch gebruikte

men dit woord zo goed als nooit. Het is ontstaan uit "hagening" en hangt samen met de woorden haag en heg. In de Meierij gebruikt men doorlopend de woorden "beheyming" "heymseel" voor afrastering. Deze zijn afgeleid van helm en heem. Ook het woord "tuyn" komt geregeld voor in de betekenis van heg of afsluiting. Voor het nieuw Nederlandse "tuin" zei men op z'n goed Brabants "den Hof". Men sprak altijd van "huys ende hof" of "huysinghe ende hovinghe". Bij de Korvelse Poel zal de waterloop begonnen zijn, die ten Zuiden van de Heuvel naar Moerenburg liep.

't Korvel valt op door zijn vreemde naam tegenover de andere meer doorzichtige en begrijpelijke buurtnamen van Tilburg, zoals bijvoorbeeld de Hasselt, welke naam Hazelnotenbos betekent. Een verklaring van de naam "Korvel" is mij niet bekend.

Misschien Korveloo?

De naam van de scheidingsloop tussen Tilburg en Goorle is niet te vinden in de Oosterwijkse registers. In 't Cijnsboek van Oosterwijk staat pas in de 17de eeuw vermeld: een heiveld, genaamd "Catsbocht" teynen het Laer onder Tilborch. Daaraan zal deze waterloop zijn naam ontleend hebben. Een "bocht" is ook een omweld stuk zoals "gejookt" en "blok". Daarom spreekt men van een "bocht lands" of een erfenisse in een bocht gelegen.

P.S. In het Bosch protocol vond ik in 1390 een verpachting van een hofstad op Korvel, tussen de straat en de erfenissen geheten, "die gemeyn scyve". In datzelfde jaar verpacht Gerard van Doorn (de Spina) aan Peter Jan Peymans de Weftacker op Korvel. De familie Paymans had van ouds bezittingen in Oosterwijk en Tilburg.

Ferdinand W. Smulders

9. 21-2-1951
Tilburg rond 1450

Oerle en Broekhoven Namen, die ook nu nog niet alle onbekende zijn

IX

Zoals de Broekzijde bij Loven hoorde, zo schijnt ook Broekhoven een geheel gevormd te hebben met Oerle. Ik meen dat tenminste op te kunnen maken uit de oude gegevens. De Broekhovense akker lagen eigenlijk onder Oerle, evenals de Groenstraat en de tegenwoordige Broekhovense weg. Onder Broekhoven verstaat men alleen de streek ten Noorden langs de Leij. Ik bespreek daarom eerst datgene, wat wordt aangeduid als liggende in Oerle, en daarna het eigenlijke Broekhoven met het Leijbroek.

De buurt Oerle lag tussen 't Korvel, Heuvel, en Kerk, Loven en Broekhoven. Er stonden huizen aan de Groenstraat, aan 't Kerckven en aan Senter Clausstock. Het Oerleplein (waar de Oerlestraat, de Groenstraat en de Nieuwe Goorlese weg samenkomen) vond ik niet uitdrukkelijk vermeld. Aan de Groenstraat loopt in de richting van de Leij Oostwaarts en komt uit op Mal. Daar lagen veel beemden ter stede geheyt "after Malle", o.a. een wei "die Rijt" (aan de Groenstraat) en 's Beckersbeempt. De beemden achter Mal liggen aan de Leij. Dit Mal zal dus gelegen hebben ten Noorden van de Groenstraat. Het woord "Mal" betekent volgens de deskundigen, gerechtsplaats, vergaderplaats of markt. Maar wie zou daar een plaats voor gerechtelijke of ander bijeenkomsten zoeken? Het blijft evenwel mogelijk dat we in dit Mal een overblijfsel uit oeroude tijden hebben. 't Kerckven schijnt een stuk gemeijnt geweest te zijn, ofschoon we aldaar enige huizen en landerijen vinden. Waar dit Kerkven lag, is mij niet bekend. Het doel van deze opstellen is alleen in de oude gegevens te vermelden en niet een juiste plaatsbepaling te geven. Uit latere tijd is mij uit het Tilburgse Schepenprotokol de volgende aanduiding bekend: "Oerl op Djuipet in den Kerckvenne". De Jumpt lag tussen Oerle en Korvel, zoals we gezien hebben..

Weer een "Stock"

Bij 't Kerkven stond de "Senter Claus stock". Ook daar waren enige huizen, waarvan het erf soms aan drie kanten grenst aan de gemeijnt. Sinterklaas-stokken zijn mij bekend in Nuland, Helvoort en Haaren. (Met de Haarens bedoelt men misschien dezelfde als de Helvoortse). Over het woord "Stock" heb ik naar aanleiding van de sinter Krijnstock reeds geschreven; daaraan wil ik nog dit toevoegen, dat het Latijnse woord "truncus" in de Middeleeuwen ook de betekenis "offerblock" had, (zoals het Franse woord

"tronc"); oorspronkelijk was het een holle boomstam.

Bij de Sinterkaas-stok woonde een familie Oerlemans, zoals we bij 't Ven achter de Heuvel een familie Venmans aantreffen. De Sinterklaasstock zal wel langs een verkeersweg gestaan hebben; dat zal misschien de "Heerstraet" zijn, welke door de gemeijnt van 't Kerkven liep (Richting Koningsvoort?). Aan de Heerbaan lag 't land "die Bocht". In 't Zuiden ligt onder Oerle bij "dat Eselvenne" 't land "Ydensbuscken" en die Wuestebeempt en andere landerijen, die soms ook tot Broekhoven gerekend worden. We gaan weer naar 't Noorden en vinden daar die Nustraet (1429) of die Nuwestraet (1443), die de waterloop van Korvel naar Moerenburg kruiste; vandaar dat we hier een Voort, een Voerstraet en dat Voertsveken aantreffen.

Bij 't Voortsveken lagen die Voertacker, die hoech Voertbrake en die Swerte Acker. In de buurt van 't Voertsveken liep die Cruysstraet (de Trouwlaan?) of Oude Dijk? Vanaf 't Voortsveken liep een weg naar Broekhoven. Aan de Nieuwstraat stonden enige huizen. Een andere Voort lag meer Oostwaarts over deze waterloop (Oude Beekse Dijk-Lancierstraat). Aldaar wordt later een Voortven genoemd. Over deze streek van Oost Oerle heb ik geen gegevens, zodat men mag aannemen, dat er niets dan hei was evenals op Koningshoeven. Daar zal een groot stuk gemeijnt gelegen hebben. Onder Oerle lagen landerijen bij 't Kruis van Hendrik van Broekhoven (1437).

Er heeft ook een windmolen gestaan op Oerle: dit blijkt uit een akte van 1385 in het Bosch Protokol, waarin de pastoor van Tilburg, heer Jan van Gestel, wegens driejarige achterstalligheid. Aert Berthout, de zoon van Jan Backe van Tilborch, aanmaant de jaarlijkse 5 mud rog te leveren uit de helft van de windmolens van Veldhoven en Oerle. Terzelfdertijd geeft de pastoor een aanmaning wegens 6 mud achterstallige erfpacht uit de helft van de windmolen in Helvoort en uit de goederen van wijlen Jan

van Gestel te Ruimel (St. Michiels Gestel). Deze pastoor zal dus wel afkomstig zijn uit St. MichielsGestel.

Broekhoven

Maar laat ons nu naar Broekhoven gaan. De akkers tussen Oerle en Broekhoven heten "die Broeckovense Ackeren", welke in het Westen aansloten bij de Korvelse Akkers. Als veldnamen vond ik daar alleen "die Crombocht" en een akker genaamd "die Corvelsche weck". Ten Zuiden van 't Ezelven stonden enige huizen en lagen heien en moervelden in 't Stappengoer. Een stuk aldaar heet 't gemeijn "Stappengoer". Gedeeltelijk lag 't Stappengoor onder Goorle. Onder Broekhoven vond ik een stuk land genaamd "Baxkenshof". Er was een aanzienlijke familie van Broekhoven. Er was hier een dijk van de Vrouwe van Broeckhoven ("mijnre vrouwen dijk van Broekhoven") en een "Broekhovense Dijk". Deze zullen door het Leijbroek gelopen hebben. Aan de Broekhovense dijk lagen de Spijckerbeemde en de beemden "die Bloemaert", "dat Gagelbroeck" en "den Brant". In "dat Zantsche Broeck" in die Heeze lagen beemden aan de Leij. Naast "der Nevenbeempt" lag "die Kievitshorst". De beemd "dat Kievitslaer" wordt hier vermeld aan bij Abkoven onder Goorle. In de Heeze lag ook al "des Beckersbeempt". De familie de Becker had zeker veel beemden. Aan de Rabautsche Dijk in die Heeze vond men de beemden, "dat Berenbroeck", "die Heeze" en

"dat Rogghengoer". (Er was een familie Rogghen). Bij Abkoven onder Goorle treft men de Rabautsche Dijk ook aan alsmede "die Heesbeempde". Bij den Dorenbosch lag "dat Oeverven". En er was een plaats, die men aanduidde met de naam "die Hoocht". Wellicht moet men "de Hoocht". Wellicht moet men de Hoocht en 't Oeverven onder Oerle zoeken omdat daar nu een Overstraat en een Hoogtestraat zijn. In vond geen nadere gegevens over beide namen; ze worden zonder buurt naam vermeld. Overzien we deze gegevens, dan blijken de Broekhovense akkers aan te sluiten bij het grote akkergebied van Korvel. Het Leijbroek strekt zich ten Zuiden uit tussen de Goorlese beemden en die van de Lovense Broekzijde. Ten noorden en ten Oosten van de akkers lagen de heivelden van de gemeijnt, hier en daar tussen Oerle en de kerk onderbroken door enige huizen met ontginningen. De huizen van Broekhoven stonden ten Zuiden van de akkers (Groenewoudstraat en Broekhoven). Door Oerle liep een Heerbaan. Deze is niet nader te bepalen, daar hij in het Noorden door de gemeijnt liep. Of de Heiningstraat (zoals Dr. Leijden veronderstelt) het vervolg is van de Oosterwijkse Baan, kan ik niet beoordelen. De Oude Beekse Dijk vond ik niet vermeld evenmin als 't Groenewoud. Hierna zal ik het Tilburgse Broek langs de Donge behandelen.

Ferdinand W. Smulders

Het broek langs de Donge Waar de Tilburgse naam Verbunt vandaan komt

X

In het Westen van Tilburg lang het Tilburgse Broek langs de Donge op de grens van 't Land van Breda. Hier was de westgrens van de Meierij. Aan gene kant van de Donge begon voor de Tilburgers het buitenland. Het Land van Breda had sinds oude tijden een eigen Heer, terwijl de Meierij van Den Bosch rechtstreeks onder de Hertog stond.

Aanmoediging voor Tilburgse Heemkundigen

De Meierij heet in 't Latijn: Vilicatio de Buscoducis, omdat de Hertog van Brabant dit gebied bestuurde door een meier (vilicus) of hoogschout. Het kwartier van Oosterwijk heet in de 15de eeuw soms ook nog "Meyerie van Oosterwijck". De Donge heet in de oude teksten die Dongaa of die Dongensche Aa, soms ook die Leyde. Laat ons nu in het Zuiden beginnen en dan stroomafwaarts gaan.

Ter stede geheyt "bij Ryel" liggen de Schoten, waar we verschillende wei- en heivelden aantreffen met de nam "die Schoet". Daar ligt ook een stuk gemeijnt. Naast "swyttenscoet" (genoemd naar de familie de Wit) liggen dat Meerlant en die Zeept. Verderop vinden we moer-, hei, en weivelden, ook genaamd "die Schoet" in den Schoet bij Lievengoer. Daar liggen ook 't Dorschoet, 't Gagelbroeck en de Vellekensbeempt.

"Lieve" is een waternaam, die ook elders voorkomt (b.v. Lievendaal). De betekenis van Lievengoer zal zijn: biezen-moeras. Uit latere tijd is een Lievevoort bekend (ten Noorden van Riel). Deze voort wordt reeds vermeld in 1420 (aen die Voert aen Lyevengoer). Er liggen beemden in die Coelhove bij Lievengoer, o.a. "des Bonten beempt" (genoemd naar die familie de Bont). Bij die Cleyne Coelhof is een dreyboom. In 't Brock van Lievengoer vinden we een "Morenbroec" (genoemd naar de familie Moor of Moren, die afstamt van een Moor of Maurits).

Tussen Lievengoer en Maesdijck ligt de Hubrechtsbeempt in 't Tilborchsche Broeck tegen Holten over. Holten is de oude naam van Hulten.

Tussen Lievengoer en Maesdijck liggen ook 's Beckersbeempt en die leghe Heyninghe. Een ander Heyninghe vinden we bij die Blootbeemden aan de Ley. De Beckersbeempt ligt ten Noorden van de Haghaerstsbeempt bij de Blaatbeemden (in 't Broek tussen Tilburg en Holten).

In 't Cynsboek van 1380 betaalt Jan Hagaert een cijns van een stuk broekland bij Hagaertsbeemd (prope pratum Hagardi). Aan Maesdijck liggen heivelden in die Ledich Heyningen. De Maesdijk is genoemd naar een Maas of Thomas, misschien naar Maes Woutgheers, als de Maesdijk dezelfde is als Maes Woutgheersdijck bij Dalen. De brug over de Donge bij Dongewijk heet nu nog Maasbrug. Onder Gils ligt land in Oudenhove aan de Donge.

Onder Tilburg ter stede geheyt te Holten vinden we bij 't Veken 't land "die Tilborchsche Hayninghe. De beemden in 't Gochelbroeck aen den gemeynen dijk en aen den Lantgraft zal men ook bij Lievengoer moeten zoeken.

't Gilsche Broeck

In 't Ghilsche Broeck onder Tilburg treffen we aan de beemd "in 't Hoernicksken" (hoornik is hoek) neven de beemd "d' elf buender" (van de heren van Tongerlo) en grenzende aan "des Jongen Graft". Ten Oosten van "Claus Erijts beempdeken" ligt onder Tilburg "die Ghilsche Vucht" bij Symonsdijck. Claus Erijtsbeempt ligt neffen die Donga en naast land van Maes Stert. In die Vucht (onder Gils) vinden we de beemd "dat Reck" aan die Gilsche Leyde. Tussen de Donge en de Leij ligt Dalem of Daelhem. In het Broek van Dalem vinden we die Cromme Beempt, liggende ten Oosten van de Beempd "die Vier

Buender" en ten Westen van Maes Woutgheersdijck (welke vroeger Willem Reijnkensdijck hette); verder: beemden in Hubrechts-dalem; beemden in die Bleeck op 't Houtlaer aan die Nuwelijnsche Dijck.

In de Buurt van de Nuwelijnsche Dijck (die aan de Heren van Tongerlo toebehoorde) ligt "Gherijts Bonten Reyninge". "In Dalem zijn verder te vinden: "des Sponkersbeempt", "der Hasselaerbeempt", "der Vrouwenbeempt", en beemden in die Twee Buender aan die Maijgraft. Sommige beemden in Dalem liggen tussen de Maijgraft en 't Land van Breda. De beemd "die Gestelman" bij Dalem behoort tot het Land van Breda. In 't Broeck van Huesden (aan de Donge onder Tilburg) vindt men "die Wyssenbeempt"(er was een familie Wisse) aan den Ouden Dryboom. Tussen die Oude Dreyboom en die Haystingstraet liggen de Romboutsbeempt en Peter Nouwen Heyninge. In 't Noorden bij Dongen vindt men "der Berckenenbeempt"aan de gemeynt 't "groet Goer" en de benden in die Sporct. Bij die Sporct ligt "Wouter Bacs Heyminge" onder Tilburg en "die Grote Beempt" onder Gils.

De naam Verbunt

Aan die Broeckstraet op dat eynde van Dongen vinden we beemden genaamd "die Sporct", grenzende aen die lantscydinge van Breda.

In 't Broeck van Tilborch omtrent Dongen liggen beemden in die Bunt aan de Donge en de beemd "die lege bercken Hoernick".

Er was ook een "Gemeyne Bunt". Er bestond een familie "van der Bunt", die naar deze Bunt genoemd is en nu Verbunt heet.

En hiermee zijn we aan het eind van onze wandeling door oud Tilburg. Hierna zal ik de parochie Goorle bespreken. Ik hoop, dat ik de lezers niet verveeld heb met mijn dikwijls droge opsommingen. Het is moeilijk van al dit oud materiaal een lieflijk vertelselke of een spannende roman te maken.

Mijn bedoeling was niet alle veldnamen nauwkeurig kadastraal op hun plaats te zetten, maar de oude namen uit het Schepenprotokol van Oosterwijk mee te delen ter nadere bestudering van de Tilburgse heemkundigen of liefhebbers der oudheid.

Ik heb geen tijd gehad om het Tilburgse Schepenprotokol, die in 1500 begint, door te werken.

Dat is een werk van de Tilburgse heemkundigen zelf.

Uit latere gegevens krijgt men weer een betere kijk op de ligging der genoemde stukken grond, daar de plaatsbepaling later nauwkeuriger is.

Andere veldnamen

Ik heb verschillende veldnamen zonder buurtaanduiding bij mijn 700 kaartjes van Tilburg (waarvan ongeveer 160 van Goorle). Deze veldnamen kon ik niet behandelen bij de buurten. Dit zijn o.a. Moer in die Aesfoertsche Heyninge, den weert van Aesfoert toebehorende (1455); die Hasseleracker (1423) (waarschijnlijk bij die Hasselt; die Hoeffsteeghde (1569 Hoefstraat ?); 't land "die Hoevenbraeck" (1419); 't land "die Hoghe Brem (1429); land aende hool lijnde (1582); land in die Ysenbraeck (1554); land "die Koytenbraeck" (1449); land in die Middelste Bosch (1505); die Ossenweij (1444); 't Goed ten Pasch (1419); die Paschbeempt (1474); hoeve bij de Pennincsberch (1445); die Rijsbeempt (1444); die Rupsdijck (1457); die Saerbocht (1444); de beemd die Smeyerman (1446); land bij de Zwartenberch (1435); de beemd "dat Swartlaer" (1436); 't land die Voetelenbrake (1418); enz. De jaartallen geven de oudste vermelding aan. Tenslotte een aanmoediging: Wie het Tilburgse Schepenprotokol tussen 1500 en 1700 doorwerkt en de veldnamen op kaartjes zet, kan van mij de gegevens van vóór 1500 overnemen. Wie heeft de moed en het geduld.?

Ferdinand W. Smulders

11. 16-3-1951
Tilburg rond 1450

De parochie Goorle

Het moet een oude nederzetting zijn

XI

Men mag wel aannemen, dat Goorle een oude nederzetting is. Het ligt zeer geschikt tussen de Leij en die gemeyn ackeren van Goerle. De huizen stonden aen 't dorp, aen den Hovel of Gebuerhovel van Goerle, ook genoemd: aen die Plaetse; en verder aan de Bakertant, aan die Abkoven (of Abbekoven, Abbichoven), en misschien aan 't Ven. Er was ook een goed "te Goerle".

Waar de naam Schellekens vandaan komt

Ten Noorden van 't Dorp lagen die gemeyn ackeren, waarin we aantreffen die Mydacker, dat Vynstuck ten Oosten van de Papenwech, die Spoyt, dat Rijstucskén, dat Cloetken, die Cloetacker, die Merhengift, die Putacker, die Mortelacker aan de wetering, "die Mortel", die Venacker, land "dat Ryet" aan 't Ven, land "die Wervenbosch" aan de Venweg.

Bij 't Ven vinden we nog: die Coelhof aan die Kerckstraete en aan die Heerstraete, land in die Braeck, een erfenis, "te Straethoven" (van Tongerlo) dat vorst Block en de heihoeve "Aerts Heyninge". Verder ligt in die Vensche ackeren die Wilsacker aan de Venweg.

Die Papenwech loopt ten Oosten van die Boeyacker en te Westen van dat Vynckstuck. Aan de Heerstraet lagen die Mortelacker, dat Mortelstucskén, die Everaertacker, die Hoeffkens dries (op Coninczvoert) en 't Land "dat Oversche Veken" (in Lamel). Er liep een lijwch langst 't land "dat Buchtken", ook genoemd: land in een bockt of geloect begraven.

Bij Abkoven in d'Abkovensacker vinden we 't land "die Oestermerct"aan de Wouwer, land aan de Caddenbosch, land "den Brem in die Hoeh heyningen, land "die aude Hof", 't Bolant, die Breemacker en dat Bremstuc.

AKKERNAMEN

Daar veel akkers zonder plaatsbepaling genoemd worden, ofschoon ze ook wel in de Goorlese akkers zullen liggen, laat ik ze hier op een rijtje volgen: dat Bedven, dat Bechven, dat Byesendal, dat Dorenstuc, huis met land "die Druutshof" (genoemd naar Henric die Druut van Ryel), die Epenvenacker, die Hedericksacker, die Hubrechtsacker, die Coudenberch, die Craeghacker, dat Cromstuc, die Cruysacker, dat Langelant bij dat Wagenboert. die Mortelstreep, dat Nuys schat, die aude Steghe (aan waterloop), die Overste Braeck, dat Zannenstucskén, die Quade streep, die Tickelberch, die Vlashof, die Voertberch, dat Voshal, die Wolfspuit, en Wouter Otten brake.

Bij Abkoven ligt de beemd "dat Kyevitslaer" aan den gemeynen dijck. (Er wordt ook een "Abcovens dijck" genoemd), die Heesbeempt, en een wei "die Rijt".

BEEMDEN

Ik vond de volgende beemden: dat Blocskén, die Brant, beemden aan de Brededijck en aan de Dweerrijt, die Bredeheese Rijt, dat Dypengewat, die Donck (over de Leij), 't Gagelbroeck aan die Tyevoert, die Hoeghe Beempt aan det Tyevoert, die Hoghe Tyevoert bij de Vloedbeemd aen die hoegh vonderen, die Coenritsonde, Comansmoerken, die lange beempt bij die Kyevitshorst, die Langvoert, beemden aan die Ludensvoert, die Nuwehuysbeempt, die Oestervoert, (bij de watermolen), die Zaelde, Scippers beempt (over de Leij), beemden aen den smalendijck, die Weert (deze heeft uitweg over 't Gopet van Oeyen), beemden aan die Wenincsvoert, en beemden in 't Wildebroeck.

Bij Aerle vinden we die steenbeempt bij die Steenvoert, die Lauwersbeempt, die Dijckbeempt aan de dijk bij de Weteringe. Er is ee nCromme beempt bij de nOuden grave aan de Gemeijnt. Bij Lamel liggen de akkers die Hoeve en die Utschoet, en 't heiveld "die Moerputten". Verder vond ik vermeld een weiveld "die Hellen" aan 't Afterste Ven, land op die Biest achter 't dorp, een heiveld aan die Breheese Voert, hei en teulland "Dirckslant" in die Wildert bij 's Papenlant, een wei, "die Heyninge" aan 't Doncven in de gemeijnt van Goerle, die beempt van Eyck bij 't "goerken", Godeken Goderts Hof in 't Loo, een erfenis "die aude Heyninge", een dries "die Hoehvelt" aan die Veltrijt, Jan Blyecs Wouwer, die Coeweyde aan 't Stappengoer, wei en land in die Comansmeer, land in Langh Meeus Hof, land "die Ldduwerbrake", een wei "die Putten", en weiveld in dat Ruven.

VELE "VOORDEN"

Onder Goorle worden vermeld die Rybautsche Dijck en die Dorenwech. Een herberg heette "St. Jacop"(1555). Een stuk van Beek over de

Leij behoorde onder de parochie Goorle. Daarom vindt men veel wei en hei onder Breehees vermeld.

Opvallend zijn de vele "voorden" bij Goorle; ik tel er minstens negen:

Die Ludensvoort, die Oostervoort, die Rovoort, die Steenvoort, die Tievoort, en die wenincsvoort.

Het Zuiden en het Zuid-Westen van Goorle was, afgezien van de beemden en moervelden langs beide stromen, en afgezien van enige teullanden bij Aerle, nog gemeijnt, dus uitgestrekte heivelden. Tussen de akkers van Goorle en de Korvelse akkers lag ook een stuk gemeijnt.

Volgens het Cijnsboek van 1380 betalen de naburen van Goorle 3 schillingen cijns van de heuvel, waar de Linde staat (de colle, ubi tilia stat). De Abt van Tongerlo betaalt cijns uit land bij Ludensvoert en uit de gemeijnt bij Alfen (sic: 1380).

De watermolens van de Rovers en van Goorle worden al genoemd in 1331 bij de uitgifte van de Gemeijnt van Hilvarenbeek.

In 1419 verkoopt Gherijt Berijszone van Oerle de helft van de coren- en de slagmolen in Goorle, met de dijk waartoe behorende, aan Simon Wouter Bacs Maeszone.

Dit zijn dan de gegevens, voornamelijk uit de 15de eeuw, die ik vond in het Algemeen Schepenprotokol van Oosterwijk.

De naam Bakerstand kan ik niet verklaren. Abkoven heette vroeger die Abbekoven of Abichoven. Daar zal de hoeve geweest zijn van de Abbingen ofwel de afstammelingen van een Abbe of Ba (= Albert).

In het Bosch Protokol omstreeks 1380 en 1390 komt men geregeld mensen tegen, die "Albertus dictus Abe" heten. De namen samen gesteld met -bert of -brecht en met -brand kort men gewoonlijk zo af, bijv. Gijb voor Gijsbert, Eb voor Embert, zeep voor Zebrecht, Hap voor Hadubrand. Het afkorten der voornamen is al een zeer oud gebruik.

HOE ZIJ HEETTEN

De Goorlese mensen zullen misschien ook willen weten, hoe de oude Goorlenaars geheten hebben. Ik heb echter in 't bijzonder de veldnamen aangetekend, en niet degenen, die verkopen, kopen of erven.

Een voorname familie schijnt geweest te zijn de familie Alewijns en Sculenborch. Zullen wel in verband staan met "Aeiwinus Sculenborchs" die in het cijnsboek van 1380 voorkomt. De Alewijns waren leenmannen van de Hertog van Brabant. Peter Claes Aelwijns verheft in 1444 een leen in Goorle, bestaande in enige beemden met een cijns van 12 oude groten en 12 hoendern. Over de Leij onder Beek lag het Brabantse Leengoed "Gorp" of "Gorop", waarvan de leenhouder in 1446 was Wauter Schellekens van Gorp, in 1366 diens vader Wauter Schellenssoen van Gorp en in 1312 Godschalk Wauters van Gorp, diens vader. Deze laatste wordt ook genoemd Scelken van Gorpe.

Van deze Godschalk of Schelken stammen verschillende families "Schellekens" af.

De leenmannen van Gorp hadden zelf ook een leenhofje. Zo hield in 1440 Jan Willemszoon van Wuestenbergh (getrouwd met Katelijne Jan Wijnen dochter) verschillende landerijen bij Gorp te leen van Jan Wouter Schellekens van Gorp. Dat waren dus achterlenen.

Maar ik ben hier wat afgedwaald van Goorle. De bedoeling van deze opstellen was niet om de oude families te behandelen. Als er belangstelling is voor de mensen, die huizen en land gehad hebben in Tilburg en Goorle, kan ik deze gemakkelijk opdienen uit de Oosterwijkse registers voor 1460.

Het nagaan van de latere gegevens uit de Tilburgse boeken beschouw ik als een taak voor de Tilburgers zelf. Ik heb mijn handen al vol met het overige gebied van Oosterwijk.

Ferdinand W. Smulders

12. 7-4-1951
Tilburg rond 1450

De naam Ridderhof Hij duidt geen kasteel maar boerderij aan

XII

Aan de weg van de Hazennest naar de Hemeltjes ligt de Ridderhof, welke ik pas na 1500 vermeld vond. Deze naam klinkt nogal ridderlijk, zodat men zich is gaan verbeelden, dat daar een kasteel gestaan heeft. Van een kasteel is mij echter niets bekend.

De familie de Ridder gaf er de naam aan Men moet op zijn hoede zijn bij dergelijke namen. Zo is er in Udenhout een 'sRiddershoeve, één der vier hoeven van het Brabants Leengoed "die Strijthoeven". De andere drie hoeven heten: 'sHeerdenhoeve, Scerpenberchshoeve en Loyaertshoeve. Deze namen nu zijn kennelijk ontleend aan familienamen. Deze hoeven werden telkens voor 12 jaar verhuurd; men zal deze dan naar de huurders genoemd hebben. Zo huren in 1421 Jan Peters die Ridder en zijn oom Willem die Ridder de twee achterste hoeven van de Strijdhoeven (n.l. des heerdenhoeve en des riddershoeve) van Joffrouw Elisabeth de weduwe van Roelof Taij. In 1433 zijn Jan Peters die Ridder en zijn neef Herman Willems die Ridder weer huurders van de voornoemde twee achterste hoeven. Deze Riddershoeve zal dus genoemd zijn naar de familie die Ridder, welke in Udenhout, Berkel en Enschoot bezittingen had.

OOK IN BERKEL

Ook in Berkel vond ik in 1445 en 1556 "des Ridders hoeve" ter stede geheyen die Stroem (vermeld als begrenzend erf). Nu koopt Jan Peters die Ridder in 1443 land in de Berkelse akkers, neven grond van Claus van Brakel, die sinds 1440 de leenhouder is van de "Oude Schouwe". Deze Riddershoeve zal ook naar de familie die Ridder genoemd zijn. Men zoekte deze bij de Oude Schouwe, aan de waterloop door de Berkelse akkers. De Ridderhof onder Tilburg werd vroeger (tot het eind der 18de eeuw) gerekend tot het gebied van Enschoot; het exterritoriaal gebied, omsloten door Tilburgse gronden. Ook in de middeleeuwen hoort de Ridderhof tot de parochie Enschoot. Spijts vele nasporingen ben ik er niet in geslaagd een verklaring daarvoor te geven. In tijdsvolgorde zal ik de verschillende akten behandelen, die betrekking hebben op de Ridderhof. Op 12 april 1505 belooft Dirck wouter Bax aan Aert Jans die Meyer te vergelden een jaarlijkse erfpacht van 6 lopen rog op Lichtmis uit een stede geheyen sriddershof, groot 7 mudzaad, in de parochie Enschoot tussen 't erf van Wouter van Esch en die gemynt "die

Ruijraeck", en strekkende van 't land van Jan Brocken; verder uit een heiveld van 14 lopense aldaar tussen land van Dirck die Borchgreve en die gemijnt, strekkende van land der zusters van Oosterwijk tot 't land van Jan Brocken; alsmede uit een halve buunder moer in Venloen. Uit deze akte blijkt verder, dat de Ridderhof nog belast is met 1 pond pajment erfcijns aan de Heren (Kanunniken) van Korssendonck, met 1½ mud rog erfpacht aan de erfgenamen van Scaepsdijck (een geestelijke, die in en rond Oosterwijk enige beneficijs had), met 6 lopen rog erfpacht aan de erven van Andries Hovelmans, met 6 lopen rog erfpacht aan de kerk van Enschoot, met 2 ponden pajments in de kerk van Oosterwijk en met een grondcijns aan de hertog. Op 12 Maart 1513 draagt Elisabeth Willem Denijs, weduwe van Dirck Bacx, de tocht (= 't vruchtgebruik) in eenre steden geheyen sridderhof, te weten huys, hof, lant, sant, beemden, heye ende weye (ligging en begrenzing zoals in 1505); in 14 lopensaet beyvelts en in een halve buunder moers (beide zoals in 1505) op aan haar kinderen Willem, Jan, Geerlack en Marie.

De Riderhof had Dirck Bacx vroeger gekocht van Ariaen, Denijs en Augustijn, zonen van Steven van der Amelvoert, zoals uit deze akte blijkt. Op dezelfde dag dragen Willem en Marie de helft van bovenstaande stede op aan Jan en Geerlack, die 6 lopen rog erfpacht daaruit zullen vergelden aan Willem en 6 lopen idem aan Marie. Terzelfdertijd bepaalt Elisabeth, dat Jan en Geerlack na haar dood al haar huisraad zullen erven, op voorwaarde, dat zij haar tijdens haar leven moeten onderhouden in cost, clederen, wollen, lijnen, hoesen en schoenen, en na haar dood haar schulden betalen.

VERKOPINGEN

Op 29 Oktober 1553 verkoopt Dierick Gheerlick Bacx aan Peeter Frans Vuchts een heiveld in de parochie Enschoot ter plaetsen genoemd sridderhof tussen land van Dierick en land der erfgenamen van Mr. Dierck de Borchgreve.

Op 12 December 1559 verkoopt Dierick Gheerlick Bacx aan Marcelis Wouter Nouwen

een erfpacht van 1 mouwer rog uit huys ende hof en grond, genoempt sRiddershof, groot 2 mudzaad lands, in de parochie Enschoot tussen Peeter Frans Vuchts en Bastiaen.... (onleesbaar), strekkende van de Ruijbraken, tot de erfenis van de weduwe van Jacop de Mesmaker.

Op dezelfde dag verkoopt Dierick Gheerlick Bacx aan Marcelis Woute Nouwen een stede genoempt sriddershof, te weten huys, hof ende ander timmeringe met hunnen gronde, groot 2 mudzaad lands, in de parochie Enschoot aan de Ruijbraken (begrensd als voor). Dierick had deze stede deels geërf bij de dood zijner ouders, en deels bij opdracht gekregen van zijn zusters Margriet en Elisabeth. Uit de akte blijkt verder, dat de Ridderhof belast was met 2 mud en 6 lopen rog aan verschillende personen (o.a. aan 't klooster van Korssendonk, aan 't klooster van Oosterwijk, aan de kerk van Enschoot) en met verschillende cijnsen (o.a. 4 stuiver hertogcijns, 4 stuiver erfcijs aan 't klooster van Korssendonk en 1 braspenning erfcijs aan de

GEZWORENEN VAN HAREN

Het is vreemd hier de gezworenen van Haren aan te treffen

Waarschijnlijk hebben de bewoners van de Riddershof zich de gerechtigheid op 't gebruik der Gemeijnt van Haaren aangekocht, zoals meer Enschootse mensen, die niet gerechtigd waren in den Aert der gemeijnt van Haaren. In de cijnsboeken van Oosterwijk (16de en 17de eeuw) wordt meermalen vermeld: een stede omtrent de Ruijbraecke onder Tilborch, maar het blijkt nergens, dat daarmee de Ridderhof bedoeld wordt. Er staan trouwens meer cijnsen van Tilburgse erven in deze cijnsboeken.

Op 11 Oktober 1566 draagt Cornelis Ariens die Greve (getrouwd met Elisabeth Jacops die Mesmaker) op aan Jan Bertholomeeus van de Borch bij sriddershof neven de erfenis van Marcelis Wouter Nouwen.

Op 24 November 1671 wordt een geschil beslecht tussen Gerit Janssen van Zon (getrouwd met Elisabeth, de weduwe van Adriaen Jan Ghijsberts van Corcum, gemeynlijck genoempt Schoenmakers) en Marcelis Wouter Nouwen, alsnu proprietaris van twee steden, genoempt sriddershof, in de parochie Enschoot, aen de Ruijbraken. Het geschil ging over een erfpacht van een half mud rog, te vergelden uit de 2 steden voornoemd. Marcelis belooft de achterstallige rogpachten te vergelden.

Op 31 maart 1595 draagt Genofefa, op aan haar kinderen de tocht in 2 lopensaet heijvelt, in de parochie Enschoot, in de Corthoeven, liggende met één zijde neven erfenisse genaempt sriddershof (toebehorende aan Marcelis Wouter Nouwen).

Dit zijn dan de door mij gevonden gegevens over de Ridderhof. De naam "Ridderhof" heb ik vóór 1505 niet aangetroffen in de Oosterwijkse registers.

Wel vond ik het volgende.

Op 2 mei 1496 draagt Elisabeth, Willem Denijs'dochter, weduwe van steven Veramelvoert, op aan haar zoons Adriaen Denijs en Augustijn haar tocht in die oude hoevestede (d.di. hovestede of hofstad), n.l. huys, hof, met sijnen gronden ende toebehoerten, groot 7 mudsaet, (welke hofstede vroeger van haar vader Willem Denijs geweest was) in de parochie Enschoot tussen Wouter van Esch en die gemeijnt geheyten dier Ruybraken, strekkende van Peter Berthouts en die susteren van Oosterwijck tot Jan Brocken; item een heyvelt 14 lop. tussen Dirck die Borchgreve en die gemijnt, strekkende van de zusters van Oosterwijck tot Jan Brocken; item een halve buunder moer in Venloen.

Hier hebben we dan de hofstede, die de drie zonen van Steven van der Amervoort verkochten aan Dirck Wouter Bacx (men zie de akten van 12-4-1505 en 12-3-1513 hiervoor!) Deze hofstad heet **later**

"sridderhof". Elisabeth was vóór 1493 reeds hertrouwd met Dirck Wouter Back, zoals uit een akte blijkt. Deze Dirk zal in 1505 reeds hoog bejaard geweest zijn. Hij kan een zoon (of kleinzoon) zijn van Wouter Bac, die tezamen met Peter en Willem in 1390 vermeld wordt als kinderen van..... Herman **die Ridder** (Den Bosch R. 1178 fol. 298). Bij de verhuizing van de twee achterste hoeven van de Strijdhoeven zagen we hierboven Jan Peters die Ridder, Willem die Ridder en zijn zoon Herman. Het gebeurt meer, dat één zoon de bijnaam Back draagt.

Ik houd het er voor, dat ook de Ridderhof genoemd is naar de familie die Ridder. Het was niet een kasteel, maar een hofstede.

Er zijn nog wel boeren, die de Graaf, den Hertog, de Keuning of de Keizer heten, zij wonen evenwel in boerderijen, en niet in paleizen of kastelen.

Ferdinand W. Smulders

NASCHRIFT

Na het schrijven van het bovenstaande vond ik nog een erfdeling van 23-6-1466 tussen de kinderen van Willem die Ridder, n.l. Herman, Gijsbrecht, Adriana en Corstijn (Christina). Corstijn Willems die Ridder is alsdan getrouwd met ... Willem Denijs. Dit kunnen de ouders zijn van Elisabeth Willem Denijs, die ik hoervoor met haar twee mannen vermeldde.

En wat erft Corstijn met haar man Willem Denijs ? Zij krijgt een huis, Enschoot, tussen Jan Brocken kijnder en land van Willem Denijs, strekkende met beide einden aan land

van Herman die Ridder. Zoals men ziet, was ik nog niet uitgeridderd; want Elisabeth had de Ridderhof geërfd van haar vader Willem Denijs, die getrouwd was met Christina **de Ridder**.

De familie de Ridder was, voor zover ik zie, een boerenfamilie, ofschoon ze wellicht wel van ridderlijken bloede geweest kan zijn. In het Cijnsboek van 1380 onder Oosterwijk c.a.

betaalt Herman Aerts die Ridder een cijns uit het erf van Bruijten van Den Bosch (Hermannus filius Arnoldi Militis de Berckel de hereditate Brustini de Busco). Ik hoop, dat men nut uitgefabeld is over dat kenkbeeldige kasteel.

Ferdinand W. Smulders

13. 12-5-1951

Tilburg in vroeger dagen Uit het grijs verleden

Nogmaals De Ridderhof En nog wat over Dirck Wouter Back

XIII

Om iets naders te vernemen van de Ridderhof en de bezitters daarvan, heb ik enige schepenregisters van Oosterwijk doorgekeken. We zouden namelijk graag weten, hoe Willem Denijs, die getrouwd was met Christina de Ridder, in het bezit kwam van de Ridderhof. Dit moet te vinden zijn, maar dan zou ik alle registers tussen 1418 en 1466 moeten doorwerken. Over Willem Denijs vond ik tot nu toe niets. Maar wel over de familie Back, waartoe Dirk Wouter Back zal behoord hebben.

Jan die Bruun, een onbekende pastoor van West-Tilburg

In het vorig opstel noemde ik een Wouter Bac, die een zoon was van Herman die Ridder. Ik heb verder geen gegevens over hem. Daar Dirck Wouter Back een zoon Geerlach heeft, kan beter een familie in aanmerking komen, waarbij de naam Gerlack of Geerlinck in gebruik was. Nu vond ik het volgende in een akte van 28 4 1459.

Heer Wouter, priester, Gheerlec en Denijs, zonen van wijlen Wouter Back Gheerlicssven en van Heilwich Joerden Brouwers, zijn "voerwijf" (d.i. eerste vrouw) doen afstand van alle goederen die Wouter Back in zijn weduwestoel en bij Alijt Dirick Gerits, zijn naewijf (2de vrouw), verteerd en vervreemd heeft of die hij verkregen heeft (en waarvan Alijt de tocht heeft), ten behoeve van Alijt en haar kinderen: Dirck en Elsbene, met uitzondering van het derde deel in een "hoefken" (d.i. heufken, hofje), dat Wouter Back verkregen had van Claeus wouter Wijten. En Alijt met haar kinderen doet afstand van enige ragpachten uit huizen in de Vrijheid Oosterwijk en van een hoeften, geheiten dat Hoersenhoefken, aldaar. De koop van dit "Hoersenhoefken" (genoemd naar de familie Hoors) vond ik 29-9 1433. De verkoper heet dan: Claus Wouter van den Dael. Hij verkoopt een stuc lands geheiten Hoersenhoefken, in libertate de Oosterwijk, aan Walterus Back, filius Gerlaci Back van der Poerten.

We mogen wel aannemen, dat bovengenoemde Dirck de tweede man is van Elisabeth Willem Denijs. Dit zou met meer akten kunnen en moeten bewezen worden. Maar daar het slechts zijdelings met de Ridderhof te maken heeft, ga ik er nu niet op door.

In 1418 vond ik een Gheerlec Wellens, die bezittingen heeft in de vrijheid Oosterwijk. In 14322 dragen Wellen en Jan met Aleyt (getrouwd met Willem Willems vander Tongerepen), kinderen van wijlen Gheerlic Wellens, een huis in de vrijheid Oosterwijk op

aan Jan van Esch, zoon van Willem van Strijp. Wellen is een gewone afkorting voor Walter (Wouter) en Walraven. In het Latijn maakt men er Wellinus van. Het is verleidelijk om in Wellen, de zoon van Gheerlic Wellen, dezelfde persoon te zien als Wouter, de zoon van Gerlich Back.

SLECHTS VERONDERSTELLING

Als we nu de naam "vander Poerten" in het geding brengen, en weten, dat een Wilinus Rover een broer is van Dirck van der Poerten en eveneens een broer van Jan van Engelen, alle drie zonen van heer Aert Rover (overleden vóó 1380), en dat Wellen Rover in 1386 de goederen "Ter Borch", et de watermolen in Oosterwijk gekregen heeft van zijn broer Jan van Engelen (du gegoed is in Oosterwijk), terwijl bovendien WellenRover voornoemd o.a. een zoon had, genaamd Gerlacus, dan zouden we hier weer een geval hebben van het opduiken van de bijnaam Back bij de familie van der poorten.

Ik geef dit alles als een veronderstelling, die mij bij het schrijven afkwam

Het is overigens geheel verkeerd, dat weet ik wel, om zo maar enige losse gegevens aan elkaar te knopen. Maar de nodige gegevens ontbreken ij. Bovendien: het boek van Boeree over het geslacht Backx liet mij in de steek. Daar staan allerlei Backen in, maar niet één Gerlach!

Nu ik het toch over de Backen heb, wil ik even een onjuistheid rechtzetten, die ik vond in Boeree's boek op blz. 499.

Hij noemt daar een Elsbena als dochter van Berthout Bac en Margriet Peter Putkuup. Dat is goed.

En verder twee Jannen en een Aert, als zonen van Berthout Bac en Margreit Veermans. Dat is verkeerd.

Op de eerste plaats: heet deze vrouw niet Veermans, maar Venmans. Ik heb de door hem aangehaalde akte van 8-3-1445 opgezocht in het Bosch Protocol. Blijkbaar

heeft hij het afkortingsteken op de e verkeerd gelezen. Er staat Venmans. Op de tweede plaats: Berthout Bac heeft bij Margriet Jan Dirck Venmans minstens twee kinderen: Jan en Aert (zie Den Bosch R. 1215 fol. 251 verso Ao 1445; en Oosterwijk R. 161 fol. 19 verso Ao 1453).

Zoals men ziet is de naam Venmans reeds oud. In vond nog een Lambrecht Pete Venman, getrouwd met Margreit Jans van Haeren, die in 1473 goederen in Haeren erft. Ook de naam van den Venne is oud, evenals Vendijcks (later Vennix)

Als merkwaardigheid vermeld ik nog, dat in 1421 Margriet Putkuup vond als dochter van Hillegond vanden Poel. Dergelijke afwisselingen komen nog al eens voor. Soms hebben zonen uit hetzelfde gezin verschillende toenames, in verband met de plaats, het gehucht of het huis, waar zijn wonen, of met het beroep dat zijn hadden.

ONBEKENDE PASTOOR?

In Huikelum ligt een stuk land genaamd "Die Putkupe", bij de Heerbaan. Melijs Jan Walraven verkoopt het in 1433 aan Claus Ghijsbrechts van Aerle.

Nu ik met dit alles wel ver van de Ridderhof ben afgedwaald, mag ik wel even meedelen dat op Sint Margriet 1421 Jan Janszoon Peyman 23 mud rog belooft aan Aert van Loet (d.i. van Leut) **ten behoeve van heer Jan die Bruun, pastoor van Westtilburg, vermoedelijk in verband met het pachten van een tiend. Is dit niet een onbekende pastoor?**

Om tot de Ridderhof terug te keren: zulk een naam als "sriddershof" is kennelijk afgeleid van een familienaam, volgens de gewoonte van de middeleeuwen. Als men een naam vindt als skeyserslant of skeysersbeempt, moet men niet denken aan de Keizer van 't Rijk en nog minder aan de Keizer van welk ander gebied, maar aan een keizer van een gilde. Men vindt dan ook altijd een verband met een familie "die Keyser". Hetzelfde geldt voor de naam Conincshoeve in Vucht. Deze wordt verdeeld bij een erfscheiding van de familie Coninc in 1421. In Oosterwijk lag "sdekensbroec" bij die Hoehborcht. Deze is genoemd naar de familie sdekens.

In Boxtel liggen "De Kosterse Hoeven" bij Balsvoort. De familie die Coster gaf daar zijn naam aan.

Verschiedende Beckersbeemden in Tilburg staan in verband met de familie die Becker.

Bij die Hoogstraat in Oosterwijk was een hek, genaamd Blocxheiken. Heeft dat iets met een blok te maken? Neen, want in 1533 heet het: Adriaen Bloxveken.

In Udenhout lag Brabantshoeve, doodgewoon genoemd naar de familie Brabant. Daar ligt nu nog een buurt genaamd Brabantshoek.

In Helvoort lag een beemd genaamd Brabants Kempen, (die afkomstig was in 1430 van Jan Brabant). De hoeve die Vriesdonck in Udenhout staat in verband met de familie die Vriese. De Houtappelsacker in Berkel heet naar de familie Houtappel.

De Catwijcksbeempt in Oosterwijk is genoemd naar Jan van Catwijck. Het Kievitsblek ten Oosten van de Gemullehoeken in Oosterwijk zou misschien Kievitten kunnen herbergen, maar heet naar de familie Kievits.

Dat "Cupers gheloect" in Oosterwijk was vroeger van Jan die Cuper (die misschien helemaal geen kuiper was) Over de Langerbeensacker in Udenhout zou men kunnen fantaseren, dat men daarover met lange benen heen moest lopen, doch er was een familie Langerbeen.

Bij des Monycs Broeck in Helvoort kan men aan een monnik denken, maar het is genoemd naar de Bossche familie Monix (later Monx).

De Mutsacker in Udenhout heet niet naar de fraaie boerinnenmutsen in die buurt, maar naar de familie Muts.

De Neckersput in Oosterwijk tovert ons voor de ogen een put vol neckers (d.i. duveltjes!), maar heet naar de familie die Necker.

De Zeelandersdijck in Moergestel doet denkek aan een dijk, aangelegd door Zeelanders of Zeeuwen, maar is genoemd naar de familie die Zeelander. Zou de Stickersbeempt in Oosterwijk zo moerassig geweest zijn, dat enige mensen daarin gestikt zijn? Neen; hij is genoemd naar de familie Sticker.

Bij Bergeik ligt het Boksven, waaruit de Grote Beerze ontspringt; we vinden daar ook een Bokshoeve en een Boksheide. Het Boksven doet denken aan dartele saters. Zou daar de Hengstebron van 't Kempeland zijn? Helaas waarde lezer, ik moet u teleurstelling. Want deze drie namen staan in verband met de nu nog in Bergeik levende familie Bocx (vroeger Back van Bergeyck).

Volgens ditzelfde principe van naamgeving is het aan te nemen, dat "stridderhof" heel nuchter zijn naam ontleend heeft aan de familie "de Ridder".

Ferdinand W. Smulders

14. 8-6-1951
Tilburg rond 1450

De Westgrens van de Haarensche Gemeent Zij loopt midden door Enschoot

Op 24 mei 1309 geeft Hertog Jan II de Gemeent van Haaren uit De reen of grens loopt langs het kerkhof van de kerk van Helvoort, langs de Sinterklaasstok, langs de weg naar de windmolen van Gerard Vissers en naar de Vuchtervoort (d.i. de weg, die Haaren-Belver verbindt met Vucht en Esch; deze weg heet ook Esschervoort). De Ley vormt de Zuidgrens. Dan staat er: usque ad aggerem Cristine dicte de Dijck. Verder ging de grens langs de windmolen van Willem vanden Eynde in Enschoot, langs de Hollandse weg tot aan de waterloop van "ons bos" van Udenhout en van "ons bos" Leendonck, en dan weer langs het Helvoortse kerkhof.

Van bovenvermelde uitgifte zijn alleen latere (dus slechte) afschriften over. De grens is duidelijk tot aggerem Cristine. Uit de verkopen van stukken van de Gemeent van Haaren kan men opmaken, hoe ver deze gemeent naar het Westen liep.

Welnu, men verkoopt land aan de Craen in Berkel aan den Hollantschen wech; bij 't Wiltvenne bij De Zwaen in Enschoot; bij 't Weertvenne, dat in Huikelum ligt tussen de Heerbaan en een waterloop, ten Noorden van den Bijgaert en van 't Goed ten Eynde; bij de watermolen van Huikelum; bij Schuttersroede aan den Kerkweg in Enschoot; en bij Bruystendijck. Een stuk land, genaamd die varenbrake, ligt in Enschoot tussen de gemeent van Tilburg. Bij die Varenbrake ligt 't land "die Bolcken". Die Bolcken liggen aan de Keerswech, met drie zijden aan 't goed "ter Wagen" (Soms staat er: aan den kerckpat).

't Goed "ter Wagen" ligt in Hoog Enschoot (d.i. 't Hoogeind) in de buurt van de Streepstraat. Een stuk land, genaamd "die hofstat" ligt in Enschoot, streckende vander harens ghemeinten totten ghemeinen kerckwege, gheheiten die Streepstrathe.

De Streepstraat is dezelfde weg als de Kerkweg, en vermoedelijk ook als de Keerswech. Want die Evenacker heet nu eens te liggen aan den Keerswech, en dan weer aen den Kerckwech. Als we nu weten, dat landerijen op 't Hoogeind grenzen aan de gemeent van Tilburg, genaamd die Ruybraken, kunnen we gevoeglijk als Westgrens aannemen: de Hollandse weg (van de Hemeltjes tot bij de nieuwe kerk van Enschoot en de Kerkstraat Streepstraat tot aan de Heerbaan (Oosterwijkse baan) Keersweg zal wel betekenen: scheidingsweg of grensweg. Men vergelijke het middeleeuwse woord "keersman", dat scheidsmansman of scheidrechter betekent.

HOE NAAR 'T ZUIDEN?

Maar hoe liep de grens in het Zuiden? Laag-Huikelum hoort zeker onder de gemeint van haaren. Doch we zitten te kijken met dat

"aggerem Cristine"(In een ander afschrift vond ik: "ad aggerem Vltine", wat ons niet veel wijzer maakt)

We hebben evenwel gezien, dat stukken van de Haarensche gemeent verkocht werden bij Bruystendijck. Ik vermoed, dat men moet lezen: usque ad aggerem Brustini dictum die Dijck. Men heeft dan de middeleeuwse kleingeschreven -b- aangezien voor een hoofdletter C. Afgezien van Bruysten van Den Bosch kunnen wij ook een Bruysten van Andel, die volgens het cijnsboek van 1380 van een stuk land bij Huikelem. Hij heeft een zoon Jan. Uit een verwijzing in een Oosterwijks schepenregister blijkt, dat Bruysten van Andel van Jan Bruustens, sinen neve, een mud rog erfpacht in 1410 gekocht had, dat geleverd moest worden op 't Goed ten Dijck in Enschoot.

Als we nu het Leenboek van griffier Strick opslaan, zien we, dat het Brabantse leengoed, "ten Dijk" sinds 1445 in bezit is van Matheus, Willem en Jan, zonen van wijlen Jan Bruystens. De oudere leenboeken zijn in Brussel; die heb ik niet geraadpleegd. Maar zoveel is wel duidelijk, dat de Bruystendijck met deze Bruystens in verband staat. In 1440 heet hij: Jan Bruystendijck, en hij ligt bij die Dijckbroeck en bij den Dorenbosch, welke twee stukken land onderhorig waren aan 't Goed ten Dijk. Misschien kunnen we nog ooit aantonen, dat en Bruysten van Andel reeds in 1309 het Goed ten Dijk in leen had of anders goederen bezat in die buurt.

En welke dijk is nu de Bruystendijck? Dat kan niets anders zijn, dan de weg, die van de Zandstraat over de Enschootsche Brug loopt in de richting van het Baksven. Het leengoed "ten Dijk" heet dan naar deze dijk; en we kunnen nog wel nagaan waar het gelegen heeft. Sommige boeren noemen het nog de Leenhof. Het lag ten Zuiden van de tegenwoordige "Eddyhoeve". In de grond zitten nog fundamenten en een harde lemen vloer. Volgens het denombrement van 1532 lag het huis, ook genoemd "dat Waterhuys", tegen de beemden aan.

Het Goed ten Dijk omvatte 10 buunder land, 5 bunder beemden en 10 buunder broekland. Vier leenmannen hadden daarvan stukken te leen. Dit leengoed had tevens de visserij op de Ley, zover als het Goed ten Dijk langs de Ley lag.

Van 1468 tot in de 17de eeuw is het in handen van de familie "van Haaren". Ten Oosten daarvan lagen het Goed ten Einde en 't Goed ten Bijgaert, welke tezamen met de Huiklemse watermolen (alle drie Brabantse Lenen) in 't midden van de 15de eeuw in 't bezit komen van de familie Back.

Maar laat ons terugkeren naar:

DE BRUYSTENSDIJK

De Reen of grens van de gemeynt van Haaren moet gelopen hebben van de Enschootse brug langs de Bruystensdijk in de richting van de Streepstraat. De naburen van Haaren, Udenhout en Berkel waren gerechtigd in het gebruik der gemeynt van Haaren. Andere mensen (uit Helvoort, Oosterwijk en Enschoot) konden zich het recht op dat gebruik kopen; ze kregen een Aertbrief, waarin stond dat zij zich gekocht hadden in den aert der gemeynt van Haaren. De inwoners van Enschoot en Huikelom waren gerechtigd in de gemeynt van Huikelem, die ten Zuiden van de Ley lag. In het cijnsboek van 1380 vinden we de vicini de Oosterwijk, die ieder van hun gemeynt een cijns betalen. Maar we vinden daarin ook: vicini de Oestilborch et Hukelem, die voor hun gemeynt van Huikelem een bedrag betalen.

Hieruit blijkt dat Enschoot ook Oosttilburg genoemd werd, althans daaronder gerekend werd.

Om een voorbeeld aan te halen van een Aertbrief: In 1613 krijgt de hoeve van Jonker Geraert Bruynincx, welke ten Oosten grenst aan "den hollensen wech", (in Enschoot) het recht op het gebruik van de Haarensche gemeynt.

In 1626 vond ik een stuk land omtrent Enschoot in 't Werdtvenne, in de reen der

gemeynten van Haren. Daar blijkt uit de reen of grens dicht langs het Weertven liep.

De Westgrens van de Haagse Gemeynt is daarom van belang voor Tilburg, omdat men dan ook de Oostgrens van de gemeynt van Westtilburg kan bepalen. Want bij de uitgifte daarvan in 1329 wordt de Oostgrens bepaald door de terminus of uysterste palen van de gemeynte van Haaren en die van Huikelem.

GRENS LANGS WEG

Men zal het misschien vreemd vinden, dat men de grens langs een weg trekt; maar dit komt geregeld voor. Zelfs wanneer er geen weg was en men palen op de grens zette, zal men er later toch dikwijls toe zijn overgegaan, om langs de weg de "streep" een weg aan te leggen.

Overigens lopen de grenzen veelal langs riviertjes, als die er zijn. Zo is de Ley de Zuidgrens van de gemeyntes van Haaren en van Westtilburg, en tevens de Noordgrens van de gemeyntes van Beek, van Huikelom en van Oosterwijk.

Tussen de Bruystensdijk en de Hollandse weg liep de grens langs de windmolen van Willem van den Eynde te Enschoot. Het is mij echter niet bekend waar deze molen gestaan heeft. Hier vinden we weer een moeilijkheid. In Enschoot is een Molenstraat, die door de gemeynt "de Ruybraken" loopt. Deze molenstraat wordt al in 1420 vermeld gevonden. Zodat we hiermee niet verder komen.

Het is in ieder geval duidelijk, dat de Westgrens der gemeynt van Haaren midden door Enschoot loopt. Op deze manier loopt de grens der Haarensche gemeynt midden door Helvoort. De grenzen van de gemeynt, de parochie en het schepenbanksgebied vallen niet samen. De begrenzing der gemeyntes is ouder dan die der parochies, en die der parochies ouder dan die van het rechtsgebied der schepenbanken.

Ferdinand W. Smulders

15. 22-6-1951

Tilburg in vroeger dagen

De Heerbaan of Oosterwijkse Baan

Fouten van Dr. Leyden onder de loupe

In het Historisch Tijdschrift 16de Jaargang 1937 blz. 221 - 251 staat een artikel van een persoon, die zich Dr. Leyden noemt, over West-Tilburg en over verschillende oude wegen aldaar. In mijn vorige opstellen heb ik al enige onjuistheden rechtgezet, die hij verkondigt door zijn onbekendheid met de plaatselijke geschiedenis, met de plaatselijke situatie en met de plaatselijke spreektaal.

Dr. Leyden zegt driemaal, dat Lijnse straat zou betekenen "lijnrechte straat", ofschoon deze naam kennelijk in verband staat met Lijnsheike en Lindse Hoek, genoemd naar de hoeve "ter Linde" of "ter Lijnde".

Dat het verlengde van de Spinderspad (nl. Hoestraat en Lovense straat) de grens zou vormen tussen Oost- en West-Tilburg, heb ik al weerlegd.

VERKEERD BEELD

Het beeld dat Dr. Leyden tekent van Zuid-Tilburg is ook niet in overeenstemming met de schets, die ik gaf volgens oude archiefstukken. Het is een loze bewering de Spinderspad "de wervelkolom van Tilburg" te noemen. Trouwens de naam Spinderspad is een naam uit latere tijd voor een pad ten Noorden van Tilburg.

Verder laat Dr. Leyden de Pelgrimspad lopen van de Tilburgse Lindeboom naar de Oosterwijkse Linde.

De oude naam van de Pelgrimspad is "die Vuchtpad". In 1569 ligt de Breacker in den Bijgaert aenden Pelgromswech, en in 1433 ligt de Bygaertsacker in den Bijgaert in 't Noorden aenden Vuchtpad en in 't Zuiden aen die Heerstraat. Deze Vuchtpad wordt geregeld vermeld. Pas in 1480 vindt men de naam Pelgromswech in Enschoot en Huikelum (**niet** in Oosterwijk). In Oosterwijk liep de Vuchtpad "in die Scyve after Oosterwijk"(1412). Een dergelijke aanduiding vinden we ook later. Als de Vuchtpad over de Lind gelopen had, zou er gestaan hebben: "omtrent der lijnde" of "aende Lijnde" of "aenden Lijnberen".

Dit komt evenwel nooit voor. De Vuchtpad (later ook genoemd "de Bossche Pad" liep door de Oosterwijkse Schijf (ten Noorden van 't station) en ging vervolgens over de tegenwoordige Haavense weg, om bij de Koppenstraat links af te slaan ten Noorden van de oude Toren in de richting van Helvoort.

De Vuchtpad liep dus niet naar Boxtel, zoal Dr. Leyden fantaseert (hij laat de Pelgrimspad naar Boxtel lopen), maar naar Vucht en Den Bosch.

Als de Pelgrimspad inderdaad genoemd is naar pelgrims, dan zou dit wijzen op bedevaarten van Tilburg naar Oosterwijk. Maar 't kan ook zijn, dat die weg genoemd is naar iemand die Pelgrom heette.

Ook zoekt Dr. Leyden een verkeerde betekenis achter de Pijlijzerstraat. Deze zal wel naar de familie Pijlijzer genoemd zijn, welke bezittingen in Tilburg had.

Of "Schijf" als veld- en buurtnaam en juridische betekenis heeft, is niet bewezen. Het betekent misschien gewoonweg "een rond stuk land". Behalve in Oosterwijk lag er ook een Schijf in Udenhout en Berkel.

DE HEERBAAN

Afgaande op een 17de eeuwse kaart van Nic. Sanson beweert Dr. Leyden, dat het verkeer van Den Bosch en Oosterwijk over Enschoot, Enschootse Baan, Oude Molenbochtstraat, Koestraat naar de Heuvel van Tilburg ging. Zulke oude kaarten echter zijn meestal onbetrouwbaar. Ze zijn fraai getekend en gedrukt, maar nemen et niet zo nauw met de werkelijkheid. Mij is bekend een 18de eeuwse kaart, waarop van Enschoot af een riviertje bij Oosterwijk in de Ley stroomt, om vervolgens even verder daar weer uit te gaan en langs Helvoort naar het Noorden te stromen. Op die kaart staat bij dat riviertje "de Nemer". Het aardrijkskundige Woordenboek van van der Aa beweert: "De Nemer is een riviertje dat in Enschoot ontspringt". Latere aardrijkskundige woordenboeken schrijven dat over: en zo ontstaan de fabeltjes der 20ste eeuw.

Want de Nemer (vroeger den Emer of Amer) is de stroom, die ten Zuiden van Diessen begint en dan langs Moergestel, Oosterwijk, Haaren naar Esch loopt. Tegenwoordig heet die rivier bij Moergestel "de Reuzel", ook een geheel verkeerde naam, welke door onkundige ambtenaren waarschijnlijk in 't begin der vorige eeuw aan de Nemer (vroeger ook genaamd de Dieze) gegeven is. Ik haal dit alles aan, om aan te tonen, dat men niet moet afgaan op oude kaarten en evenmin op van den Aa, maar dat de ware naam en de oude toestand te vinden zijn in de archieven, die men teveel verwaarloost.

Het is nu eenmaal gemakkelijker alles stomweg over te schrijven zonder critiek.

En zo blijven die fabeltjes in de wereld. En 't helpt niet veel, als men er tegen schrijft, want sommige mensen geloven botweg alles wat in gedrukte boeken staat.

DE BRONNEN

Maar wat zeggen de bronnen? In het Schepenprotokol van Oosterwijk vind ik in 1440 een "Heerwech" in Enschoot bij die Keelacker aen dat Keelveken. In 1523 grenst diezelfde Keelacker omtrent den Keelhecken in het Zuiden aen die herbaen van Tilborch. Daar de Strijpstraet (nu Streepstraat) van 't Keelveken liep naar de Enschootse kerk, is het duidelijk dat deze heerbaan, de OOSTERWIJKSE BAAN is. In 1443 vond ik een Heerwech in Enschoot ten Zuiden van 't Land 't "Goirven". Het Goorven lag bij 't akkerland "de Wagenplanck", en De Wagenplank lag neven "den groten Bolck" in Heukelem. Dit zal ook de Lage of Oosterwijkse Baan zijn. Verder liep een "Heerwech" door 't land "den Homberch" in die ackeren van Enschoot (1440). Uit andere akten is bekend, dat de Homberg aen de Pelgrimspad lag. Dus ook deze heerbaan wijst op de streek ten Zuiden van Enschoot. In 1430 wordt vermeld een beempt "die Avoert", daer die Swartrijt doer loept, aen die herstraet in Tilborch. De Avoort lag tussen Tilburg en Huikelem aen die Broecside. ook hier is bedoeld de Oosterwijkse Baan. De "oude Schouw" van Berkel had verschillende cijnsgoederen liggen in Tilburg onder Loven aen de Broekzijde; deze landerijen grenzen aen de Pelgrimsweg aen de Bossche Baan (d.i. Oosterwijkse Baan) en Broekstraat. Een van die cijnsgoederen was ook "de Avoort". In een Leen- en Cijnsbalk van de Oude Schowe (nog aanwezig op de Torentjeshoef in Berkel) uit de 18de eeuw, wordt de begrenzing van die cijnsgoederen genoemd de Bosschebaan, zodat men daaruit kan opmaken, dat het Verkeer van Tilburg over Oosterwijk naar Den Bosch toen nog ging over de Oosterwijkse Baan. In 1478 vond ik een "Heerwech" bij den Voertacker bij dat Heerlaer in Huculum (d.i. de Oosterwijkse Baan ten Noorden van "de Halders"). De Halders liggen ten Oosten van Mie Pieters tussen de Ley en de Baan. In 1433 wordt

vermeld een Heerstraet ten Zuiden van den Bijgaertsacker in Laag Huikelum. De Bygaertsacker lag ten Zuiden van de Pelgrimspad. Dus... afijn, de oplettende lezer weet het nu wel!

OOK IN DE 17DE EEUW

Kan men talrijke vermeldingen vinden van de Heerbaan tussen Tilburg en Huikelum, langs het Weertven en langs den Bijgaard. Er zijn landerijen, liggende tussen de Zandstraat en de Heerbaan (1633). Een huis met omliggende landerijen in Huyckelem omtrent den watermolen aent dwertvenne grenst in 1634 in 't Noorden aende gemeyne heirbane, en in 't Zuiden aende gemeyne strate.

Ik geloof dat het nu voor iedereen duidelijk moet zijn, dat er van Tilburg een Heerbaan liep langs Huikelum naar Oosterwijk en verder.

En dit was nog aldus omstreeks 1822, ten de aanleg van de huidige Bossche weg aanbesteed werd, nadat een plan om die weg over Oosterwijk naar Helvoort te leggen verworpen was. Blijkens een kaart, waarop de twee plannen getekend staan van die weg, die toen heette: "weg 1ste klasse Nr. 8 van Brussel naar de Hannoverse grenzen", liep omstreeks 1822 de oude weg van Tilburg over de Oosterwijkse Baan naar Oosterwijk, Lind, Haarensse weg, Koppenstraat, Holleneind, Oude Baan, Helvoort enz. (Oud archief Rijkswaterstaat Nr. 200). Vroeger liep hij in Haaren anders. Natuurlijk heeft er ook een baan gelopen van Tilburg naar Enschoot (de Enschootse Baan). Maar het grote verkeer zal niet die grote omweg over Enschoot en nog over 't Rosmolenplein (volgens Dr. Leyden) gemaakt hebben. Dit kan maar een zijtak van de grote Heerbaan geweest zijn. Ik beschik over te weinig gegevens over een Heerbaan door Enschoot om er iets over te schrijven. Men zou kunnen denken, dat die zijweg langs de Druiventros en de Zwaan naar de Enschootse Baan gelopen heeft. Er wordt wel eens een baan vermeld bij de Zwaan en op 't Hoogeind. Maar de situatie is mij daar niet duidelijk. Misschien liep de Baan verder door de Molenstraat en Veldhovenstraat naar Dongen? De gegevens zijn echter te schaars om daaruit een vaststaande gevolgtrekking te maken.

Ferdinand W. Smulders

16. 29-6-1951

Tilburg e.o. in vroeger dagen

De keur van Oosterwijk Wat wel en vooral wat niet mocht

I

Op het Gemeente-archief in Oosterwijk berust een zestiende eeuws stuk, bevattende een aantal verordeningen. Het eerste deel geeft 39 verordeningen betreffende de Gemeent van Oosterwijk en het tweede deel ongeveer 150 voorschriften betreffende de Vrijheid Oosterwijk. Het stuk lijkt mij een kopie, in het midden der 16de eeuw opgesteld, zoals uit het schrift op te maken is en uit sommige onnauwkeurigheden, die alleen ontstaan kunnen bij het maken van een afschrift. Deze verordeningen vormen de Keur van Oosterwijk. Van verschillende plaatsen zijn keuren bekend. In de Antwerpse Kempen heeft men er verscheidene van uitgegeven. Men is ons daar weer voor. Om deze verzameling enige bekendheid te geven, zal ik deze keur in onderdelen behandelen.

Interessante voorschriften voor het turfsteken

Het eerste deel is opgesteld in 1509, met toevoeging van enige voorschriften in 1516. Veel van deze gemeynteverordeningen zullen wel ouder zijn; ze werden mondeling overgeleverd, totdat zij in 1509 gecordificeerd werden. Het afschrift luidt: Dit is de ordinantie van den choren der gemeynt van Oisterwyck, gemact ende geordineert bij den heeren schepenen ende gsworen van Oosterwijck inden jare XVC ende neghen.

TURFSTEKEN

Paragraaf 1 begint al aanstonds over het turfsteken. Men mag alleen turf slaan of steken, als de vorster (de "veldwachter" der gemeynt) in de kerk afkondigt, dat men kan gaan turven.

Wie buiten de turftijd turf slaat of steekt, verbeurt 6 pond (half voor den heer en half voor de vrijheid). Hoeveel was een pond? Het was 20 schillingen waard; en een schilling was 12 penningen. Ofschoon de waarde van een pond meer was dan een gulden, was het rond 1600 door devaluatie niet meer waard dan 14 of 15 stuivers). (De Carolus-gulden had toen de waarde van 20 stuivers). Er waren verschillende soorten turf: men onderscheidt bleckelinck, en treelinck. Men mocht geen tredelinck maken in de volgende vennen: die Gagelrijs (ten Zuiden van Nemerlaar) 't Colckven, 't Goer (= Goorven), 't Oisterven (niet te identificeren), 't Cruysven (dat later "van Esscheven" heet), 't Ven aenden verborden berch (=Brandven), 't Belversven en in die Roesop tot Boxtel waert aen; wel in de "sterten" van voornoemde vennen en in de andere vennen waar de vorster het uit te turven stuk zal aangeven. De boete bedraagt 3 pond. Een boete van 6 pond staat op het slaan van groestorff in de Rozep, in de Buender, in 't Gagelrijs en voor Wippenhout. Men mag de turf niet buiten Oosterwijk verkopen of vervoeren. Als men

de turf wil verkopen aan Oosterwijkers, moet men hem toch eerst in zijn eigen schuur brengen. Boete 6 pond voor koper en verkoper.

Turf, die na St. Maarten nog op de gemeynt staat te drogen, mag door iedereen ongestraft opgehaald worden, tenzij anders verordend wordt, in verband met het weer bijvoorbeeld

Men kan zijn turf laten ophalen door een ander, die ook tot de gemeynt behoort, tegen de helft van de turf. Men mag zijn tredelinck of bleckelinck ook door een ander laten maken, maar dan moet de opdrachtgever er zelf bij zijn of diens vertegenwoordiger. En deze vertegenwoordiger moet voor de middag al bij den arbeider aanwezig zijn. Boete 3 pond. Groestorff mag alleen gestoken worden tot het maken van "borgputten". Anders krijgt men 1 pond per kar. Wie een van deze voorschriften overtreedt, verbeurt behalve de boete ook de turf, die half voor den heer is en half voor de vrijheid.

TWAALF VRACHTEN PER JAAR

Men mag per jaar slecht 12 vrachten rossen binnen zijn erf brengen "om oude graven daer mede te vermaecken". Anders kost het 1 pond per vracht. Als men de rossen, die men gestoken heeft, niet binnen drie weken wegvoert, krijgt men een boete van 1 pond per vracht. Niemand mag zijn turf-dagen geven aan een ander. In vennen, waaronder moer is, mag men geen turf slaan. Om de turf uit de vennen te halen, legde men dammen daarin. Men verbeurt 6 pond, als men zulk een dam doorsteekt, zodat een ander niet met zijn turf daaruit kan rijden. In de Rozep en in de andere stromen mag niemand een dam leggen. Als kinderen dat doen, wordt de boete van 3 pond verhaald op hun ouders. Wie een dam aanlegt in een ven, om turf daaruit te voeren, moet deze

dammen weer opruimen, als hij klaar is met turven. (Men schijnt nogal wat dammen te hebben laten zitten!)

Ongelubde paarden, ouder dan 2 jaar, mag men niet houden op de gemeynt. Men mag geen vee, toebehorende aan mensen van buiten de gemeynt, op de gemeynt laten weiden. Er staat 1 pond boete op, als men "schitten" (schapenkeutels enz. raapt op de gemeynt).

Verder zijn er voorschriften betreffende het:

HOEDEN VAN SCHAPEN

Op sommige plaatsen (b.v. de Kleine Hei) mocht men niet met zijn schapen komen, en op andere plaatsen moest men op de weg blijven met zijn vee, of hoogstens op 5 roeden aan beide zijden van de weg.

Niemand mag zijn varkens ongeringd laten gaan op de gemeynt. Wiens ongeringd varken in de akkers en de tuinen komt, krijgt een dubbele boete (10 schilling). Schurftige paarden mogen niet op de gemeynt komen. Men mag geen vlas roten in de stromen of in sloten die in de stroom uitkomen. In de Rozep mag men geen "vischcorven" leggen; wie deze aantreft, mag ze er uit halen en meenemen. Tegen zijn erf mag men 2 rijen bomen planten op de gemeynt.

Men mag geen rijs houwen op de wilgen van de vrijheid of wilgen omhakken; ook geen laken daaraan nagelen. Iedereen moet zijn stuk dijk onderhouden op de Oosterwijkse dijk (=Gemullehoekenweg). Op drie roeden van de Banbrug op de Oosterwijkse dijk mag men geen goederen laden of lossen uit de pleyten of schepen.

Ook mag men geen pleyten stil laten liggen bij de Achterste Brug; de schipper of pleytenaer moet doorvaeren of als hij bij die brug wil stilliggen, moet hij zelf in zijn boot blijven. (Er was scheepvaart van Oosterwijk naar Den Bosch, zoals uit verschillende andere stukken blijkt). Men mag op de

gemeynt geen "geweiren" zetten. Ieder die ze vindt, mag ze opruimen. Tussen de Kerkstraat en de Hoogstraat moet iedereen zijn huis en erf "loffbaerlyck heymen" voor en achter, zodat zijn burenen geen schade lijden. De vorster kan vreemde beesten of schurftig vee uit de gemeynt ophalen en in de vroente (de schutskooi) brengen; hij krijgt het vierde deel van de boete.

GEMEYNT TOT ± 1800

De gemeynt was van groot belang voor de boeren. Vandaar dat men wel hier en daar stukken van de gemeynt verkoopt, maar toch het grootste gedeelte der gemeynt laat liggen, zoals vanouds, tot omstreeks 1800. Voor de goede gang van zaken dienden deze voorschriften, die desnoods in bijzondere gevallen uitgebreid konden worden met nieuwe verordeningen. Zo vond ik in het Schepeprotokol van Oosterwijk in de 15de eeuw een verbod, om met de schapen te komen op enige met name genoemde plaatsen, om te verhinderen dat het zand hing stuiven als de aanplanting vernield of afgevreten werd. In de Gemeynt van Oosterwijk waren gerechtigd de naburen van Oosterwijken voor 1/3 ook die van Haren en Belver.

Er zijn veel Aertbrieven over van mensen uit Spooronk, Middelbeers, Haghorst en Moergestel, die zich in den aert der gemeynt van Oosterwijk kochten.

Wat de scheepvaart betreft, nog het volgende. Op 9 September 1628 krijgt Goossen Eymberts van der Borch verlof, om over de Dieze (=Achterste stroom) een brug aan te leggen; maar hij mag geen gebonden palen in de stroom zetten; en hij moet de brug zo hoog maken dat de pleytvaart niet gehinderd wordt.

Ferdinand W. Smulders

De keur van Oosterwijk Wat vroeger niet mocht en wèl moest

II

Het tweede deel der Keur bevat verordeningen van de Vrijheid Oosterwijk (d.i. de kom van 't dorp). De titel luidt: "Dit sijn de choeren ende ordinantien der vrijhey van Oosterwijk, gemaect bij den heeren schepenen ende gesworen van der vrijhey voirescreven inden jare XVC ende neghen, ende zijn deze chueren geordineert ende in der kercken uytgelesen anna XVC endedarthien opten XIX dach van februario op den sondach quinquagesime". Ik zal de verschillende bepalingen in 't kort behandelen.

Hoe knusjes lijkt thans het leven onzer vóórouders!

De boete, die in elke paragraaf genoemd wordt, laat ik achterwege, tenminste meestal. Men moet de akkers van 't Kerkeind (ten westen van de kerk) van de Schijve (ten Noorden van de Lind) en van 't Moleneind (ten oosten van de Lind) houden in goede gerecke van heymingen ende van veken (d.i. van een hek en een goede afrastering voorzien). De hoven (of tuinen) moet men "loffbaerlyck maeken van heymingen" (d.i. goed afrasteren), zodat de varkens daar niet in kunnen komen.

Wie van de weg door een hekken naar de akkers gaat of rijdt, moet het hek weer dichtmaken.

Wie een hekken onderhoudt, moet er een staak achter aanzetten, zodat het hek vanzelf dichtvalt.

Wie zijn vee over andermans akkers laat lopen, krijgt 1 pond boete; wie dat vee aanbrengt krijgt het derde deel van den brueck (is boete); de aanbrenger wordt op zijn eed geloofd.

Zonder toestemming van de gezworenen, mag niemand aan een ander toestaan, met zijn vee op zijn land te komen. Wie vreemd vee op zijn landt vindt, mag het "schutten" en opbrengen naar de schutskooi. Men mag alleen takken afsnijden, heggen of hakhout afhakken op zijn eigen erf.

De ouders worden beboet, als hun kinderen hout afsnijden op andermans land. Beboet wordt degene, wiens vee in de schutskooi "geschut" wordt. Vreemd vee schutten mag alleen de eigenaar van de grond of een ander, die zijn eed daarvoor gedaan heeft. Wie zijn beesten, die in de schutskooi gebracht zijn, daar uithaalt of de schutskooi beschadigt, krijgt 6 pond boete (1.3 voor de Heer, 1/3 voor de Vrijheid en 1/3 voor de aanbrenger). Wie zijn vee afneemt van de schutter, die het naar de schutskooi brengt, of wie de schutte lastig valt krijgt 3 pond boete.

Men mag de beer uit zijn mestput ("mescade") niet over de straat laten lopen. Ieder huis moet een regenton hebben, maar

't water daarvan mag niet over de straat lopen.

Wie met zijn vee ter jaarmarkt komt, moet zijn beesten netjes over de heerbaan stouwen, zonder door de akkers te gaan; (akkerwegen mag men daarvoor niet gebruiken); als de heerweg door akkers loopt moeten de veedrijvers het vee uit het koren houden. Ze moeten het vee daar in bedwang houden.

Wie met zijn vee over verboden akkerwegen gaat, wordt beboet. De aanbrenger krijgt een derde deel van de boete; hij wordt geloofd op zijn eed.

Als kinderen met vee over verboden wegen gaan, worden hun ouders beboet.

14 Voet diep

Men moet de stroom (d.i. de Achterste stroom) van de Oosterwijkse dijk in de richting Esch met vegen en graven op een breedte van 14 voet houden, alsmede het hout opruimen, dat op de kant groeit, voorzover de stroom langs zijn erf loopt, "opdat die schepen ende pleyten gevoechelijck mogen passeren tusschen Den Bosch ende Oosterwijk". Eveneens geldt dit voorschrift voor de Molenstroom (is Voorste Stroom) en voor de Diese (d.i. Achterste Stroom) tussen Oosterwijk en Moergestel. Tussen de kerk en de dreyboom achter de Lijnde mag men geen zand graven. Men mag geen takken aftrekken of afsnijden van de Lindeboom en ook niet daarop klimmen. De aanbrenger, die geloofd wordt op zijn eed, krijgt de helft van de boete. Als kinderen stenen of vuiligheid in de waterputten gooien, worden hun ouders beboet.

Wie een oven heeft, moet zorgen, dat deze goed dicht is. Na zonsondergang en voor zonsopgang mag niemand zijn ovens stoken. Bij inspectie van hogerhand moet men de deur openen en de oven niet met leem dichtsmeren en geen brandbare dingen op 2 voet van de oven laten liggen. Boven op de oven mag men geen brandbare rommel neerleggen.

Op de zolder moet brandbare waar 4 voet van de schoorsteen verwijderd blijven. De as

moet minstens 1½ roede van het huis af geworpen worden; de as mag ook niet bij heggen of houten afrasteringen komen te liggen. Iedereen moet goed op zijn vuur letten; en als er brand ontstaat en de bewoner van dat huis dat verzwijgt, krijgt hij een boete van 6 Rijnsgulden. Men krijgt boete, als men as, waarin nog vuur is, naar buiten draagt en ook als men de as des nachts buiten werpt. Men mag alleen bij zijn huis hout op de straat hebben liggen. Brandhout mag men niet langer dan drie weken op de straat laten liggen.

Ladder en put

Twee huizen moeten samen onderhouden ene "lange leere" van 18 voet en een "haeckleere" van 7 voet. Acht huizen moeten samen één put hebben. Men mag de ladders of regentonnen niet aan een ander uitlenen. Elk huis moet hebben een kuip met twee oren; als 't nodig is, mag men deze aan anderen overgeven. Als 't droog weer is, moet men die kuip voor de deur zetten met de lange ladders, de "haeckleeren" en volle regentonnen.

Elke tien huizen moeten een brandmeester hebben. Als er brand is, moeten de brandmeesters opkomen met inwoners van hun blok. Iedereen moet met zijn brandmeester meegaan en zijn gereedschap meenemen op een boete van 6 Rijnsgulden. Als de brandmeester of enige geburen niet thuis zijn, moeten bij brand de sterksten opkomen.

De inwoners van 6 huizen aan beide zijden van het in brand staande huis en die van 8 huizen aan de overzijde der straat, zijn vrijgesteld van het opkomen; (die moeten immers voor hun eigen huizen zorgen!).

De brandmeester, die met zijn gezellen het eerste op een brandend huis klimt en de brand ook blust, krijgt met zijn gezellen een ton biers.

Als een brandmeester bij brand niet thuis is, moeten zijn gezellen meegaan met de brandmeester van het nevenliggende blok

van 10 huizen. Aan of bij zijn huis mag niemand een est (droogschuur voor hop enz.) hebben. De est moet op 't uiterste van 't erf staan.

In huizen "met harden dack gedeckt sijnde" mag wel een est of droogoven aanwezig zijn. De brouwerss moeten hun brouwgetouwen zo plaatsen, dat men rondom de brouwketel vrij kan gaan en staan. Er moet een schouw zijn, 6 voet hoog buiten de varst van 't huis. Men moet het brouwhuis en de ketels brandvrij maken. Het dak van het huis moet 6 voet boven 't bovenste hout van de ketel zijn. Het dak moet brandvrij zijn.

De brouwerijen worden gecontroleerd door schepenen en gezworenen. De brouwhuizen moeten zover mogelijk van het woonhuis gebouwd worden.

Wie in de Torenstraat woont en tussen de Hoogstraat en de Kerk ("van der Hoffstadt totter kercken") mag zijn ashopen niet voor zijn huis op de straat gooien. Hier onderbreek ik de keur even.

CATASTROFALE BRAND

In het Oosterwijkse Schepenprotocol van 1567 staat voorin een aantekening over een brand op 14 Oktober 1567, waarbij 54 huizen verbrandden, (afgezien van vele schuren, stallen en achterhuizen) alsmede het manhuis, waarin ook één man verbrandde. De brand was aldus ontstaan: een meysken met ennige gebuermeyskens was in afwezigheid van de moeder aan 't boekweitkoek bakken, en toen de moeder plotseling thuis kwam, liep zij met de pan onder het bed. Er zijn nog veel andere branden in Oosterwijk geweest.

In de Tachtigjarige oorlog stond er aan de buitenkant van Oosterwijk bijna geen enkel huis meer overeind.

Rond 1600 vindt men telkens verkopeningen van "een affgebrande hoffstadt". Vroeger in de Gelderse oorlogen, was Oosterwijk ook al eens in brand gestoken. Vandaar, dat men de brandweer goed organiseerde, toen het dorp weer was opgebouwd in de 16de eeuw.

Ferdinand W. Smulders

De keur van Oosterwijk Alles geregeld in die "goede oude tijd"

III

In het tweede deel van de Keur van Oosterwijk vinden we verder de volgende verordeningen.

Niemand van buiten Oosterrijk mag vis verkopen aan Oosterwijkse viskopers, om die te doen verkopen. Niemand mag vis verkopen, die niet "van twee malen" is. (Dit duidt wellicht op de grootte van de vis). Twee schepenen of twee gezworenen moeten de vis eerst keuren. Wie al zijn vissen niet uitstalt maar er enige in manden achterhoudt, zodat die niet gekeurd kunnen worden, krijgt een boete.

Merkwaardige bepalingen over bier en brood

Als men schaepsbuiken verkoopt, mag men slechts drie kerven aan elke zijde geven en moet men "dat cleyter" (ingewanden) daarin laten, totdat men ze helemaal open snijdt. Men mag ze ook niet opblazen.

Niemand mag ooien verkopen voor hamelen of "manieren daeraen maecken oft peeschurftige schapen verkopen, ricken waren". Niemand mag schurftige schapen verkopen. Men mag geen rammen snijden tussen Sint Jansmis en Kerstmis.

BIER

Dan volgen vele bepalingen over het bier. Niemand mag 't bier duurder verkopen dan voor 2½ plack per quaert (een "kwart" is een paar pinten). Met toestemming van de keurminderen bij bier van slechtere meesters mag men de prijs verminderen bij bier van slechtere kwaliteit. De brouwers mogen slecht tweemaal per jaar "dobbel bier" brouwen.

De keurmeesters zullen de waarde daarvan bepalen. Als de keurmeesters de prijs van een soort bier afzetten, dan moet de "weirt oft tepper" dat bier uittappen tegen de vastgestelde prijs; hij mag het liet laten liggen of naar de brouwer terug brengen. Men mag geen ongekeurd bier tappen. Als men een ongekeurd vat wil aanslaan, moet men eerst twee keurmeesters waarschuwen. Komen die niet, dan kan men dat bier ongekeurd tappen.

Wie bier wil tappen dat over 't water gekomen is, nl. Goutsbier, of Homburger, moet dat eerst laten keuren en de prijs laten vaststellen door de keurmeesters in tegenwoordigheid van twee schepenen of twee gezworenen.

Niemand mag twee soorten bier tegelijk tappen, behalve als het Goudsbier of Homburgerbier is. Dit vreemde bier mag men wel tegelijk uitschenken met het inheemse klein bier. De schout moet met twee schepenen of twee gezworenen elke week

een rondgang doen, om te zien, of de tappers en brouwers twee soorten bier in hun kelder hebben. Naarmate de prijs van 't koren vermindert, wordt ook de prijs van 't bier verlaagd; en andersom bij verhoging van de korenprijs.

Wie niet de volle maat geeft van bier, wijn, mede (een honingdrank) of van andere waar of wie niet het volle gewicht geeft, krijgt een boete. De tappers moeten tappen in gemerkte kannen, waar de volle maat in gaat.

DE TINNEN KAN UIT

De keurmeesters moeten elke kan tekenen met een merk, een duim breed in de kan, twee vingers breed beneden de boord van de kan. De maat van Oosterwijk gaat tot aan dat merk of pegel. Als de keurmeesters bevinden dat de tappers ongemerkte kannen gebruiken, moeten zij die kannen in tweeën slaan. Wie van een tapper niet de volle maat krijgt, is verplicht dat aan de keurmeesters aan te geven. Wie bier verkoopt, moet voor aan de deurstijl een tinnen kan uithangen. Men mag alleen bier verkopen uit vaten, waarin minstens 96 Oosterwijkse quarten gaan. Die vaten moeten gekeurd en geijkt worden door de keurmeesters. Als een ton meer dan 96 quarten inhoudt, wordt dat er op gezet of getekend. De brouwers mogen alleen tonnen uitvoeren, die getekend zijn met "sheren brant".

Ze mogen niet brouwen met water uit de gemeyn steen putten op de straat.

OVER HET BROODBAKKEN

Niemand mag vuns brood bakken, hetzij rogge of weitenbrood (weit = tarwe). Een roggebrood moet 14 pond wegen, men mag er geen zemelen in bakken.

Wie te licht brood verkoopt, wordt gedwongen het in tweeën te snijden en voor niks weg te geven ("om goy te geven").

Een half brood moet 6½ pond en een kwart brood 3 pond wegen. Als de rog per mud 36

stuiver kost, komt de prijs van een heel brood op één stuiver. Het brood moet vóór de verkoop gekeurd zijn door de keurmeesters. Wie zemelen, erwten, bonen of andere koren in het brood bakt, moet door de keurmeesters de verkoopprijs laten vaststellen. Het roggebrood moet met een merk getekend worden ter onderscheiding van tarwebrood. Het weitebrood en 't gebuideld brood moet het Bossche gewicht hebben; verkoopt men 't van te klein gewicht, dan krijgt men een boete en de keurmeesters kunnen het brood voor niks weggeven. Blijft een weegmeester in gebreke, dan wordt hij beboet. Men mag niet "heymelyck" brood verkopen, maar men mag zijn brood uitstallen en verkopen tegen de door de weegmeesters vastgestelde prijs. Een pond boete verbeurt, wie weigert zijn brood te laten wegen door de weegmeesters. (3 pond boete) en moeten het een week lang verkopen tegen de officieel vastgestelde prijs.

Wie zijn brood weigert te verkopen tegen de vastgestelde prijs, mag een jaar lang geen brood bakken.

Wie dan toch bakt verbeurt 1 pond. Als men de keur- en weegmeesters uitscheldt of lastig valt, verbeurt men 2 pond. De keur- en weegmeesters moeten Vrijdags rondgaan om het brood te wegen. De keurmeesters moeten alle overtredingen en boeten binnen 8 dagen aanbrengen aan de heer en de gezworenen. Wie weigert brood of dank aan iemand voor gereed geld te verkopen tegen de prijs die hij aan anderen berekent, krijgt 'n boete. Als er soldaten in Oosterwijk komen, mag men bier, brood, haring, wijn, vis en andere eet- of drinkwaren niet duurder verkopen aan de "arme huysluyden" dan te voren. Iedereen moet zijn el ijken volgens de ijzeren el. De gewichten van de weegschaal moeten de juiste zwaarte hebben. De schaal moet een handbreed boven de toonbank hangen; daaronder mag men niets op de toonbank leggen. De "vetwaeriërs" mogen slechts wegen met loden of ijzeren gewicht. Binnen de dingbank van Oosterwijk mag men het koren alleen meten met de maat van de Vrijheid van Oosterwijk.

ZONDAGSHEILIGING

Onder de Hoogmis op Zondagen en Heiligendagen mogen de tappers geen bier verkopen en de "cremers" geen waar "veyl houden". Ook mag niemand dan peren, appels of ander fruit verkopen, zolang als de hoogmis en de preek duurt. Binnen een roede

van het kerkhof en van de Steenweg mag men "schoon brood" te koop hebben en evenmin andere koopwaar. Bij 't kerkhof mag niemand ashopen of zand of rommel neerwerpen. Op de dag van de weekmarkt moet men zijn koopwaar eerst op de Lind te koop aanbieden, voor men er elders mee gaat venten. Geen Oosterwijker mag boter of andere waren op de weekmarkt kopen ten behoeve van mensen buiten. Op de weekmarkt mag men des zomers pas vanaf 9 uur en des winters vanaf 10 uur zijn inkopen doen. Niemand mag op Zon- en feestdagen zijn erfgoed verkopen of doen veilen. Iedereen moet een loden gewicht met een ring hebben dat 2¼ pond weegt. De schepenen en de klerk mogen op Zon- en feestdagen vóór de noen geen akten opmaken. Wijn romeneije en bastaert moeten in Oosterwijk verkocht worden tegen een half oort per quaert minder dan in Den Bosch. Wie wijn wil uittappen, moet deze eerst door de keurmeesters laten keuren.

Zij krijgen een pint wijn voor het keuren van elk "legher wijns". Als men andere drank door de wijn mengt, kunnen de keurmeesters de prijs daar van omlaag zetten. Wie zijn wijn weigert te laten keuren, verbeurt 2 pond.

Als men van vreemde kooplui vette varkens of beesten met het gewicht koopt, moet men binnen drie dagen aan de koopman de koopsom geven naargelang van het gewicht. Als men dat niet doet, dan kan de koopman met de vorster de schuldenaar uitpanden voor die schuld, tenzij de schuldenaar met de koopsom een latere betaling overeengekomen is. Als men "ruyteren oft knechten" ingekwartierd krijgt, mag men de inkwartiering niet afkopen tot nadeel van de bureu. Men mag alleen "vracken oft besoopten herinck" verkopen, als hij getekend is "met eenen roeyen lepken, boven opte ton met eenen steck gesteken". De pekkel mag men niet op de straat uitgieten, maar achter op zijn erf. De "vetwaercopers" moeten hun gewichten laten keuren. Alleen poorters en poorterskinderen, alsmede degenen die onder de gemeynt van Oosterwijk behoren mogen vissen in 't water der Vrijheid.

Zoals men ziet, is een officiële prijsvaststelling niets nieuws. In de goede oude tijd was ook alles precies geregeld, tot de maat van de bierkan toe.

Ferdinand W. Smulders

De keur van Oosterwijk. Verordeningen waren wèl streng maar niet flauw.

IV

Hier mogen we nog enige grepen uit de Keur van Oosterwijk volgen: Men mag geen schade toebrengen aan 't Raadhuis, aan de Lieve Vrouwe Kapel of aan enige andere onser vrouwen huyskens of aan sheylichs Cruys huysken. De boete bedraagt 1 pond en daarenboven de kosten van het herstelwerk. Ouders worden beboet als hun kinderen 't Raadhuis en de kapellen beschadigen. 't Zelfde geldt ook bij beschadiging van de kerk en de kerkramen.

Keur weerspiegelt het hele dorpsleven

Niemand mag 's nachts in 't Raadhuis "waken vuer stoken oft sijn gevoeck daerinne doen". Men moet langs de Steenweg de grond 2 voet lager houden dan de weg. In de kerkstraat van de Hoffstadt tot de kerk, mag men geen ashopen uitdragen; men moet die achteruit brengen. Men mag de as alleen op straat brengen, als men achter zijn huis een mesthoop heeft liggen. Iedereen moet zijn erf langs de Steenweg alle Zaterdag "keieren". Men mag zijn laken niet drogen aan de muur van de kerk. Evenmin mag men ashopen of zand achter de kerk tegen de kerhofmuur werpen. Langs de Steenweg moet men de goten tegen zijn erf open houden; en als er geen goten zijn, moet men een soye (afvoergeul) openhouden. Als er veel regen gevallen is, moet men het water van de Kerkstraat tussen twee huizen door laten lopen over zijn erf. Bij de hoogstraat moet men aan de zuidzijde achter de hoven tegen zijn erf een "waterlaet" houden, voor de lossing van 't water. Het zand, dat men uit de sloten langs de straten werpt, moet men op de straat gooien; men mag het niet wegvoeren.

GEEN GELAPTE DOODSKISTEN

Doodskisten moeten van heel hout zijn en ongelapt. Wie zulke slechte doodskisten verkoopt, verbeurt een half pond, waarvan het derde part ten goede komt aan wie met zulk een kist een lijk ter kerke dragen. De gesworenen zijn verplicht elk in hun jaar, op kosten van de Vrijheid, voor Maart 50 wilgen- of abelenpoten te planten alsmede 50 eiken, heesters op een plaats in de gemeente waar die het beste en voordeligste zal zijn. De poten moeten zij met dorens of "bremen" ombinden.

Alleen met verlof van schepenen en gezworenen mag men "bidden metten sack" (bedelen) binnen de dingbank van Oosterwijk. De vier bedelorden mogen het zonder verlof. Wie geen poorter is mag niet gaan "bidden op ennige sancten". Poorters mogen voor niet-poorters evenmin bedelen op die manier. Tweemaal per jaar moet men

zijn ashopen van de straat ruimen, vóór 1 Mei en vóór de Lievevrouwe-omdracht. Zandhopen mag men niet op de straat laten liggen. Men mag alleen hout leggen op de straat voor zijn eigen erf en met toestemming van een ander, voor diens erf; maar moet het opruimen binnen 14 dagen. Men krijgt boete, als men 's avonds na 10 uur in de zomer "onredelyck oft krijten" en 's winters na 8 uur. De vorster mag "gheen ghedingen leggen oft gheen gheboy doen" in de kerk, voordat de mis geheel uit is.

EN OVERDAG ? ? ?

Niemand mag 's nachts een ander aanranden of misdoen.

(boete 2 Philipsgulden).

Op de dinsdagen mag alleen binnen de vierschaar komen, wie moet getuigen of zweren of wie door schout of schepenen opgeroepen is. Iedereen moet zijn "heymelycheyt" op 2 voet van de straat van zijn erf zetten (indien achter het huis geen plaats is), en er voor zorgen dat er geen "dreck" uitloopt. Maar aan de steenweg mag niemand een "heymelycheyt" zetten. Beboet wordt degenen die in woord of werk "den wecker" (nachtwaker?) misdoet. Iedereen moet binnen de vrijheid een "schup oft spaey" hebben, die goet ende loffbaer is. Als men van hogerhand beveelt een dijk te maken of het zand te stoppen (zandverstuitving tegengaan) dan mag niemand vrouwen of kinderen zenden. Als er geen mannen in huis zijn, zijn de vrouwen vrijgesteld, behalve de vrouwen, die "rijck genoch zijn om een man te huren. Wie niet opkomt, wordt beboet. Bij de Hoogstraat mag men slechts op 4 voet afstand van zijn huis en erf staken zetten. De schepenen en gezworenen van het lopende en van het vorige jaar zijn verplicht op Sakramentsdag en bij de Maria-omdracht in de processie mee te gaan, achter het H. Sakrament.

Wie niet meegaat, verbeurt 1 pond, dat de andere schepenen en gezworenen samen kunnen verdrinken.

Iedereen moet zijn huis van binnen met leem bezetten tot de worm toe en op de slaapkamer een blaker ("een pijp met eenre bledden") hebben staan om daar een kaars op te zetten.

"STAANDEBEENS ÉÉN GLAS"

De volgende bepaling is gemaakt op 10 maart 1525:

Als een kind gedoopt is ("korsten gedaen is), mag geen van de vrouwen, die mee ten doop gegaan zijn, ten huize van de kraamvrouw blijven eten of drinken, tenzij staandebeens één glas; dit geldt niet voor de "ghevaderlingen"(peter en meter).

De mulder van Ter borcht mag 's zomers van St. Geertruid tot Bamis, slechts tot op de pegel het water opstuwen. Niemand mag "clocloten" werpen op de straat (de Hoogstraat) of in de akkers.

Bomen langs wegen en straten moet men zo opsnoeien, dat karren met hooi of koren er onder door kunnen rijden. Als de eigenaar nalatig is, kan de wagenvoerder zelf de bomen besnoeien.

Lakens mag men niet spoelen op de brug over de Vloed, dat moet men doen op de daarvoor bestemde planken, tenzij het op water op de planken staat. Op 't voetpad langs de Vloet (= Voorste Stroom) mag men geen burries met natte lakens zetten.

Wie een St. Anthonis-vercken houdt of een varken op naam van een andere heilige is verplicht het varken met ringen en jukken in bedwang te houden opdat de ingezetenen van 't dorp daar geen schade door ondervinden. Ieder mag zo'n varken "schutten", als 't zijn land benadeelt. Als iemand zo'n varken koopt van de "boey" van Sint Anthonis of van andere "sancten", mag het niet zomaar blijven rondlopen in de naam van die heiligen.

Men moet alle straten en stegen op de vereiste breedte houden en 't hout opruimen. De takken die hinderlijk zijn boven de weg, kunnen schout, schepenen en gezworenen afkappen, bij nalatigheid van de eigenaar, en dat hout verzamelen op de daarvoor bestemde plaats. Niemand mag daar dat hout weghalen.

Voor een halve stuiver per jaar mag men een gans houden op de gemeynt. Wie niet in de gemeynt hoort, mag geen beesten daarop laten weiden.

De bedehoffers moeten twee maanden na hun aanstelling rekening en verantwoording doen voor schepenen en gezworenen en de

namen opgeven van mensen, die onwillig zijn te betalen.

Aan beide zijden van de Voorste Stroom, Van Colenbrugge tot de zustersen toe, moeten de aangelanden de dijken zo hoog maken, dat men droogvoets daarover kan gaan.

Niemand ook geen gildeleden, mogen overdag of 's nachts lopen met bessemen, daer bernende karssen in steken, of bernende stroywissen dragen langs de straten binnen de Vrijheid, of pecktonnen borren op de straat of vueren stoken. De boete is drie pond.

WIE OP'T KOOR MOGEN

Op Zon- en feestdagen mag niemand onder de hoogmis op 't hoge koor (=priesterkoor) komen dan clerken, schepenen, gezworenen of raadsheren. Als kinderen daar komen, krijgen hun ouders een boete, behalve als 't misdienaars zijn.

De gildeleden van de broederschappen van O.L. Vrouw, St. Barbara, St. Anthonis en St. Bastiaen mogen pas, als het lijk geheel overlezen is, kaarsen nemen van de lijkbaar. De andere gilden mogen kaarsen bij 't lijk zetten, als de verwanten van de dode het goedvinden. Op 15 Januari 1572 is verordend door pastoor, schout, borgemeesteren en raadsheren dat de bovengenoemde vier gilden ten tijde van de pest graven zullen moeten delven op haeren behoirlycken salaris en ook voor de kaarsen, die zij van de lijken afnemen; de gildedekens moeten zelf graven of hun plaatsvervangers. De gezworenen moeten hun rekening doen in April of eerder, als zij met Kerstmis zijn afgetreden. Alleen poorters of poorterskinderen mogen in de Vrijheid langs de huizen gaan bedelen "op enighe sancten oft sanctinnen". Vreemde pelgrims mogen zelf rondgaan maar mogen geen poorters van hen laten rondgaan. Tot zover de Keur.

Aan 't eind staan nog 9 verordeningen op twee half - doorgescheurde folio's, die ik buiten bescoouwing laat, daar de zinnen niet in hun geheel te lezen zijn. Heel het dorpsleven weerspiegelt zich in deze keur. Als we de reglementen van de gildes kenden, zouden we nog beter op de hoogte zijn van het doen en laten der Oosterwijkers. De verordeningen zijn soms wel streng, maar tocht reëel. Flauwiteiten komen er niet in voor.

Ferdinand W. Smulders

Oude levenswijsheid

Spreuken en gedichten uit registers der 16de en 17de eeuw

Wanneer men een schepenprotocol of een ander register ter hand heeft, om dat door te lezen voor het vinden van een bepaald ding, hetzij een familie, hetzij een huis of hoeve, of wat dan ook, gebeurt het wel eens, dat men haast in slaap valt, omdat men het gezochte niet vinden kan en alsmaar allerlei gewichtigs krijgt voorgeschoteld over personen of zaken, die ons geen klap kunnen schelen. Eerlijk gezegd: het overkomt mij niet dikwijls, daar er altijd wel wat bijzonders te vinden is. Ik vind veelal dingen, die ik niet zoek en die goed in mijn kraam te pas komen. Maar mocht het dan gebeuren, dat men bijkans indut, dan schrikt men, als het ware, van verrassing wakker bij het ontdekken van een randschrift van de schepenklerk, die zijn pen probeerde voor hij een akte inschreef. Ofwel het is een stuk van een liedje of een heel gedicht, dat ons verrukt temidden van de ambtelijke rompslomp.

Hoe klerken of notarissen hun registers verlevendigen.

Ter gemakelijkheid van de lezers zal ik enige van die spreuken en rijmen overschrijven als een lichte kost in deze vacantielijd, ter afwisseling van zwaarwichtige betogen. In het register van de geestelijke-notaris Gijsbert Coeverincx, die de aartsdiaken en kanunnik in de St. Jan was, (Den Bosch R. 2332), vond ik na een akte van 9 Juli 1608 twee bladzijden beschreven met spreuken en rijmen. Ik blijf er buiten, of deze notaris zelf of misschien een klerk deze bladzijden beschreef. De schrijver zal deze gedichtjes ook nietzelf gemaakt hebben, maar bestaande liedjes geplunderd hebben. 't Begint al met Adam.

*Adam, onsen alderiersten vader,
Salomon, Samson alle gader
Waeren bedroegen van wijven,
Wie sal den ombedroegen blijven?!*

Zo is het begin gemaakt dan volgt deze stroffe:

*Houden is eerlijck,
Bidde is suerlijck,
Winnen is vercierlijck,
Minnen is natuerlijck.*

DE BEDOELING

De bedoeling hiervan zal zijn: houwten of huwen is een zaak, waar men eer mee behaalt, want als men moet bedelen om liefde, zonder succes of chance, moet men het bezuren. De minne of de verlieftheid is iets natuurlijks, dat komt van zelf; maar een liefke te winnen voor zich: dat zet de kroon op het werk. De schrijver had blijkbaar geen goeie zin, want even later volgt de spreuk: *Spes que differtur affigit animann* (d.i. 't is de pest om altijd uit te stellen waar men naar snakt). Maar ondertussen valt hem iets anders in:

*Die het bierken gern siet schuymen
Ende smorgens lange leet op sijn pluymen,
ick segge u bij alsulcken costuyme sonder spotten,*

dat sijn cleeren van dyen niet sullen worden geeten van den motten.

Maar dan weer klaagt hij: *Och hoe seer hij feelt, die een ander sijn hart beveelt, ende sijnen sin daertoe keert, daer men sijnder niet en begheert.*

Even wordt hij stichtelijk:

*Haut uyt liefden Gods gebodt
dat is van alle christenen het slodt.*

En hij prijst het "*utile dulci*":

*Altijt sorchfoldich maect swaer bloet.
Bij maeten vroolijck lange leven doet.*

Maar de preektoon duikt weer op:

*Doet goet, ende latet quaet,
Seyt die propheet David.*

Dat is des allerhoochstenoppersten raedt.

En hij vervalt weer in sombere gedachten:

*Die met ossen hasen jaecht
ende sijn lijden dan doeven claecht
ende hem laet leyden vanden blynden,
die sal selden troest vynden.*

HOOP DOET LEVEN!

Maar hij wordt weer optimistisch:

*Liefde dragen en is geen pijn,
als liefde met liefden getoont mach sijn.*

Ja, hij is een trouwe knul. Volhouden maar!

Hoop doet leven! En hij verzucht aldus:

"t Is een goed advijs:

die trou doet ende dat bewijst.

Maar daarop volgt (kop op kerel!):

"Mors adimit curas..." (d.i. de dood bevrijdt ons van zorgen en gepieker).

Foei, foei! niet zo somber! Alles gaat niet zomaar van een leien dakje. Men moet

medewerken met de genade, zouden de

Jezieten zeggen. En de klerk schrijft ook

braafjes:

"Sine labore nihil". (d.i. niets zonder moeite

en zweet, ofwel men bereikt geen ding

zonder worsteling).

En hij wordt weer monter. De kwaai bui van

moedeloosheid is geweken. Hij schrijft:

"Amor vincit omnia", (d.i. de liefde overwint

alles, of Wie mint, die wint.)

Goed zo jongen, ga zo door, mijn zoon. Wat

weet ge nog meer? Ik luister:

"Schoon voor oogen, achter rugge als een serpent. Eenen vrient achter rug, dat is een vaste brug".

"Wie wil leeren leven met eeren, die leert spreecken maet myet seere".

"Want die tot armoede is geboeren, wat hij spaert, 't is al verloeren".

"t Is al goet wat hij doet die men bemint, maer die men haet, 't is al quaet wat hij begint".

"t Is recht dan men bemint, die men altijd in trouwe vynt".

"Geen jeuch, geen vreucht, geen excellentie, voer een geruste conscientie".

Tenslotte staat er deze spreuk:

"Hodie mel, ras fel". (d.i. vandaag honing, maar morgen gal).

Slechts bij uitzondering vindt men twee hele bladzijden met dergelijke spreuken en rijmen. Meestal duiken zij plotseling in hun eentje op, zoals vooraan in een Rol van 1596 - 1598 (Esch R. 5). Daar leest men:

"Grandibus exigui sunt pisces piscibus esca".

En de vertaling van deze hexameter staat er onder: "Siet, soon, dit hebbe ick lang geweten, dat die groote visschen die cleyne eeten".

NIETS NIEUWS

In een schepenprotokol van omstreeks 1583 - 1593 (Moergestel R. 48, bij 1 Juni 1592) vond ik het volgende:

Ick hadde eenen vrient, also men dochte; maer doen ick vrintschappe aen hem sochte, so en was mijnen vrint nyet thuys.

Alsoo hadde ick eenen vrient quanshuys.

Daerom en welt neymant te veel betrouwen.

Want anders souds u haemael wel berouwen.

Anthonis Janssen, merckt altijd wel aen,

want wel gescreven is veel gedaen.

Als omslag om het volgende protokol van

Moergestel (R. 49) zijn twee perkamenten

bladen van een middeleeuws missaal

gebruikt, waarop o.a. de mis van Eerste

Pinksterdag, maar niet met de tegenwoordige

sequentie: "*Veni sancte spiritus...*" doch met

de in de middeleeuwen gebruikelijke, n.l.

"*Sancti Spiritus assit nobis gratia*". Deze

beginregel nu komt ontelbare keren voor aan

het begin der schepenboeken. Veel

schepenklerken beginnen een nieuw boek of

een nieuw jaar met een spreuk, hetzij uit de

liturgie, uit de bijbel of uit de literatuur. Een

klerk van Mierlo schrijft dreigend vóór in zijn

protokol van 1605 - 1620 (Mierlo R. 62): "*Si*

quis in hunc librum furtivos miserit ungues,

tortor et rutilo demetet ense caput", (d.i. als

iemand zijn steelse klauwen in dit boek

steekt, dan zal de beul zijn kop afhakken met

het zwaard, dat dan zal druipen van bloed).

Dat is nogal!

Ferdinand W. Smulders

21. 2-11-1951

Tilburg e.o. in vroeger eeuwen.

De Gemeynst van Huikelum.

Wijbosch, Scherpenberg en Damenhoeve nog bekend?

We hebben reeds gezien, dat de Gemeynst van Haaren zich uitstreckte Westwaarts over Hoog- en Laag Huikelum en Oost-Enschot. De Ley vormde de Zuidgrens, en een lijn vanaf de Bruystensdijk (bij de Enschtotse brug) lopende langs de Streepstraat - Kerkstraat in Enschtot naar "de Hemeltjes" en de Houtsestraat, was de Westgrens.

Een taak voor Tilburgs Heemkunde-kring

We hebben ook uitgelegd, dat de Bruijstendijk de weg is die over de Enschtotse Brug loopt in de richting van Baksven. Een andere naam voor deze weg is: Wouter van Haren dijk (in de 16de en 17de eeuw) of Jan van Haren dijk. Hij werd toen genoemd naar de latere bezitters van 't Goed ten Dijk, n.l. de familie van Haven, die sinds 1468 dat leengoed bezat. Eerst komen er twee Wouters en dan een Jan van Haven. Stukken land, die in de 15de eeuw heten te liggen aan de Bruystensdijk, komen later voor als gelegen aan: "Wouter van Haren dijk".

Omgrenzing van 1327

De Gemeynst van Huikelum nu ligt ten Zuiden van de Ley; het zal geweest zijn het huidige gedeelte van de gemeente Berkel ten Zuiden van de Ley. Als de gemeynst namens de Hertog van Brabant in 1327 uitgegeven wordt, luidt de omgrenzing langs de gemeynst van Oosterwijk (d.i. Moergestelse weg), dan neven de galg, (denk aan 't Galgeven), tot de weg van Qualen komt (de weg van de Buunderbrug langs 't Baksven naar de Moergestelse weg?), dan tot Berthouts palen (grens Hilvarenbeek?), tot Quaredike (d.i. Qualredijk bij de watermolen te Qualen) en dan neven Heuckelum (d.i. langs de Ley) tot de gemeynst van Oosterwijk (d.i. Moergestelse weg).

De Gemeynst van Huikelum werd gebruikt door de naburen van Huikelum en Enschtot, evenals de gemeynst van Haaren door 't "Corpus van Haren" (d.i. de Kerk en H. Geestmeesters en de borgemeesters of gezworene met nog enige voorname naburen van Haren).

De schepenen van Oosterwijk hadden geen zeggenschap over de gemeentes van Haaren en Huikelum.

Als het bestuur van deze gemeentes stukken daarvan verkoopt, wordt de verkoopakte wel vastgelegd in het schepenprotocol van Oosterwijk, met de schepenen als getuigen, maar deze schepenen hebben er niets over te zeggen, evenmin als de schepenen van St. Michiels Gestel, Boxtel, St. Oedenrode en Schijndel iets te zeggen hadden over de "Bodem van Elbe" welke gemeynst gelegen

onder Schijndel, Boxtel en St. Oedenrode beheerd werd door 8 gezworenen, de zogenaamde "Achtmannen", twee uit elk dorp.

VERKOOP WEGENS OORLOGSSCHADE

Op 13 Juli 1579 gaf koning Filips II, als Hertog van Brabant, verlof om 200 buunder van de gemeynst van Huikelum te verkopen wegens geleden oorlogsschade, welke meer dan 20.000 gulden bedroeg. Voor elke buunder moesten de kopers 4 stuivers jaarlijks betalen op St. Thomasdag, den cijnsdag van Oosterwijk. De verkochte stukken werden ook aangetekend in 't cijnsboek van Oosterwijk. In die verlofbrief staat verder, dat als er 200 buunder verkocht zijn, nog wel 30.000 buunder overblijven, waartoe alleen gerechtigd zijn 6 of 7 pachthoeven en ongeveer 50 vuursteden. Dat getal van 30.000 buunder lijkt mij wel erg groot. Zouden we niet moeten lezen 30.000 lopenzaten? Dan zou de grootte zijn 5000 buunder.

Met de gegevens waarover ik beschik, kan ik dit raadsel niet oplossen, of 't zou moeten zijn, dat de gemeynst van Huikelum zich verder naar het Zuiden heeft uitgestrekt dan de huidige grens der gemeente Berkel. Maar daar is mij niets van bekend. En er blijkt ook niets van uit de verkopeningen.

ANDERE VERKOPINGEN

Op 30 April 1580 verkopen de gezworenen der gemeynst van Huikelum stukken grond achter het huis van Durendaal (Oost: de heirbane van Oosterwijk nae Gestel; Noord: een steeghde; Zuid: aan den waterloop 't "Rack"). Verder: bij de Tsovicken (heet nu: de Zeuverik (tussen de Ley en de Oosterwijkse Hoeven); bij de hoeven; bij den Nijen beempt aen den Molenstroom; bij den Strijphorst (Oost: neven een waterlaet vallende uut den Galghvenne; de Strijphorst ligt ten Zuiden van de Ley aan de Bruystensdijk); en tussen Baxdijck en de Veedijck.

Op 30 September 1581 verkopen zij stukken bij 't Wolffsbleck tussen 't Rack en 't kasteel van Durendaal; en omtrent Jan van Harendijck achter Enschtot (d.i. de Bruystensdijk)

In 1595 verkopen zij stukken: achter de Hoeven; achter de watermolen; op te Hoeven neven erfenisse "den Brandschat"; aen 't schooffbrucxken neven de waterlaet 't "Rack" en aende Baen; en in 1611 bij Damenhoeve; teynden den Veedijck; opt Huyckelems heyken omtrent het Rack; opte Hoeven omtrent 't Rack; op 't Heyken bij 't Rack omtrent het Schooffbrucxken (Oost: de bane nae Gestel; Noord: de wech nae de Hoven); en after 't Bosch (Zuid: de Boschsteghe; Oost: de Claisterdijck).

De Moergestelse weg was de grens tussen de gemeyntes van Huikelem en Oosterwijk. Dit blijkt ook uit de verkopeningen van stukken van de Oosterwijkse gemeynt, bijvoorbeeld op 10 December 1574; een stuk aan de Cleyn heye aan het Schooffbrucxken; een ander stuk: op te Cleyn heye neven de gemeynt van Huykelem, de heirbane nae Gestel tussen beyde lopende. Het Schooffbrugske lag blijkbaar over de Rakloop in de weg tussen Oosterwijk en Moergestel.

MEESTAL IN HET NOORDEN

Zoals men ziet: de verkochte stukken van de Huikelumse gemeynt liggen meestal in 't Noorden van de gemeynt. Het Zuiden zal men hebben laten liggen als weideplaats voor de schapen en het vee.

In 1601 verhuren de gezworenen der Huikelumse gemeynt enige stukken grond achter 't heiveld "Dannenhoeve"; een stuk bij de Veedijck, tussen 5 persoonsdijck van Tilborgh ende enen varenwech comenden van den Enschtsen dijck latende den Wijbosch aende Oistersijde ende soe rechts nae den bergen toe, streckende van "de Bloecken" N. ten halven bergen toe Z. (Dit stuk schijnt dus te liggen ten Noordwesten van het Baksvan). En dan nog een stuk, eveneens van hun gemeynt ter plaetse genoemt den Wijbosch,

beginnende aenden Scherpenberch ende soe de bergen in ende soe totten waterlaet comende uyten Bacxen ven W. ende de halff bergen mede te gebruyken, ende soe den waterlaet in totten Wijbosch N., daer de doelen oft palen te vorens geseth oft gesteken sijn, ende van dien waterlaet oft doel aff totten uystersten doel toe, die gelegen is bij den wech comenden van den Enschtsen dijck ende lopende door de scherpe bergen.

NOG BEKEND?

Ik weet niet of de Wijbosch, de Scherpenberg en Damenhoeve tegenwoordig nog bekend zijn. Misschien weet de Heemkunde-kring van Tilburg dat nog na te vissen; 't is immers een gebied vlak bij Tilburg, ten Noorden van het Bakse ven.

Met de Enschtse dijk is bedoeld het verlengde van de Bruystensdijk. 't Kasteel van Durendaal hoorde niet onder Oosterwijk, zoals men meestal kan lezen in nieuwe geschriften, maar onder Huikelum. 't Was een vrij eigen of allodiaal goed. In het schepenprotokol van Oosterwijk heb ik geen gegevens gevonden over het Zuidelijk gedeelte van de Huikelumse gemeynt, behalve enige ruzies met Moergestelse mensen, die ten onrechte gebruik maakten van de Huikelumse gemeynt.

Wat in "Het Hart van Brabant" gezegd wordt over de grens tussen de gemeynt van Tilburg enerzijds en de gemeyntes van Haaren en Huikelum anderzijds, is onjuist; wat de opmerkzame lezer al begrepen zal hebben denk ik.

Ferdinand W. Smulders

We kunnen fier zijn op onze familie-namen Ouder dan heel wat adel

I

De familienamen zijn al zeer oud in Brabant; vele zijn nu nog in gebruik, andere zijn verhuisd naar andere streken of weer verdwenen. Er kan een bepaalde reden zijn voor het wegduiken van zo'n naam. De familie van den Bongaert in Schijndel heet naar de buurt, genoemd "den Bogaard" aldaar. In de 15de eeuw echter heette deze familie "van den Voort", kennelijk omdat dit geslacht woonde bij "de Voort" te Schijndel.

**Terug tot het jaar 1300!
Het wonen in een bepaalde buurt kan de oorzaak zijn van het wegduiken van een naam, die echter later toch weer te voorschijn treedt, bijv. bij de bovengenoemde familie als: van den Bogaert alias van de Voort. Ook moet men er rekening mee houden, dat de kinderen heel dikwijls de naam der moeder dragen in de Meierij van Den Bosch.**

Zo leefde er in St. Michiels Gestel in de eerste helft der 17de eeuw een zekere Willem Damen, die optreedt als stadhouder van de drossaard als schepen en schepenpresident, als notaris, brouwer en herbergier. Hij had drie huizen op de markt aldaar bij de kerk en in zijn herberg werden de vergaderingen der schepenen gehouden. Hij was de zoon van Daem Peter Janszoon (van dit geslacht heb ik tot nog toe geen familienaam kunnen vinden) en van Peterken Geraert Driessen.

Zijn grootmoeder van vaderszijde heette Eerken (d.i. Aertken of Arnolda) dochter van Geerlinck Lenaerts Schellekens. Een enkele maal wordt hij naar zijn grootmoeder Willem Damen Schellekens genoemd, maar meestal heet hij kortweg: Willem Damen, en zelf tekent hij plechtig: Willem Adams van Gestel, notarius.

Maar zijn kinderen en kinds kinderen dragen de naam Schellekens ! . . .

Er zijn verscheidene families in de Meierij van Den Bosch, waarbij dit verschijnsel optreedt. Soms heten de kinderen daarom ook bijv. Wouter Lyën sone, naar de moeder Sofia, terwijl de afstammelingen van Wouter Fyen sone de naam van zijn stammoeder dragen (bijv. van Zelant).

Dit verschijnsel der moedernamen heeft niets te maken met onwettigheid van geboorte want het gaat over wettige kinderen uit een wettig huwelijk.

Deze metronymie of moedernamigheid is misschien van matriarchale oorsprong, maar de oorzaak daarvan is wellicht te zoeken in een cijnspllichtigheid, die langs de vrouwelijke lijnen overerfde, zoals bij sommige vrijwillighorigen van Vlaamse kloosters het geval was.

Als voorbeelden van deze moedernamen haal ik hier enige personen aan uit het hertogelijk cijnsboek van Helvoort van 1380: Henricus filius Lise (dus Henrick Lizen zoon). Jan Yden zoon, Aert Hadewigen, Niclaes Weyndelmoeden, Godevaert Grieten zoon, Jan Leyten Engbrekt Aven zoon (Engelbertus filius Ave), Gerart Hillen (Gerardus filius Hille), Henrick Wouter Sophyen zoon, Hendick Truden, Peter Nezen (Nees is een verkorting van Agnes).

Dikwijls zijn deze moedernamen later vaste familienamen geworden, zoals Leyten en Hillen enz. Men moet veelal tot de 14de en 15de eeuw teruggaan, om te kunnen vaststellen dat zulk een geslacht inderdaad naar een dan levende voormoeder genoemd is.

VADERNAMEN

Er zijn ook patroniemen of vadersnamen die reeds in de 14de eeuw ontstonden en daarna een vaste familienaam werden. Walraven is, zoals men weet, een voornaam (ook voorkomende in de verkleiningsvorm Wellen). Nu woonde er in Enschoot in het begin der 15de eeuw een familie Walraven, bijv. een Melis Jan Walraven. De naam "Walraven" is dan reeds een vaste familienaam zoals uit de teksten te bewijzen is. In Den Bosch leefde tot in de 18de eeuw een familie Loden of Loyen. Deze heb ik nagezocht van 1700 tot 1400. In de 17de eeuw was een groot gedeelte dezer familie beenhouwer of knokenhouwer en velen ervan waren op de beurt deken, gezworene of keurmeester van het Beenhouwersgilde aldaar. Anderen, neven of achterneven, van de beenhouwerstak, oefenden een ander beroep uit, zoals kremer of koopman en timmerman enz. In de 16de eeuw houden zij zich ook bezig met bierbrouwen en nog eerder waren zij korenhandelaars (en pachtten dus veel tienden en hadden huizen en bewaarplaatsen tussen de Lepelstraat en de wal, alwaar de koren-stapelplaats was).

In de 15de eeuw zijn er ook schepenen uit dit geslacht Loden. Het was een voornaam geslacht dat vele hoeven en landerijen bezat in de Meierij en levendig handelt en

onderhandelt. Er is daarom zeer veel te vinden over deze familie in het Bossche Schepenprotokol (dat teruggaat tot omstreeks 1365). Dat is wel plezierig; want tot vervelens toe ziet, men deze Lodens optreden. 't Gaat ook veel over geldzaken. We komen tenslotte terecht bij Reynder Loden, zoon van Albert Lodenzoon. Albert Loden zoon was reeds dood in 1392. Uit de aanduiding van de naam van deze Albert blijkt dat hij een zoon is van Lode of Lodewijk. Nu is het zo goed als zeker, dat deze Albert de zoon is van Lodewijk Albertszoon van Bussel, omdat Reynder, zoon van Reynder Alberts Loden, als schepen hetzelfde zegel voert als Lodewijk van Bussel. Trouwens alles wijst er op, zoals ook de naam Albert. Precies bewijzen met de teksten kan ik het op 't Ogenblik niet, maar het is gemakkelijk aan te tonen als men het Bosch Protokol doorkijkt. In ieder geval staat het vast dat de naam Loden reeds vóór 1400 bij de kinderen van Albert Loden zoon een vast familienaam was. "*Quod erat demonstrandum*" zouden de wiskundigen zeggen.

ALLERLEI MOGELIJKHEDEN

Familienamen kunnen niet alleen afgeleid zijn van vader- of moedernamen; of van plaatsnamen of buurtnamen (zoals van Eersel of van Iersel, en van den Bogaert, van den Leempoel, Venmans enz.) Er zijn immers nog allerlei mogelijkheden voor de naamgeving. Hoedanigheden van alle slag kunnen daarin vastgelegd zijn; daarvoor zijn de bijvoeglijke naamwoorden zeer geschikt: de Bont, De Groot, de Cort. In Oosterwijk vind ik de familienaam Boef in de 15de eeuw (Boef betekent oorspronkelijk "een jonge knul"; dit woord heeft dus nog niet de huidige ongunstige betekenis). Oude beroepsnamen zijn: die Moelneer (later die Molder) die Smit of Smits, Timmermans, die Jeger (d.i. Jager), die Becker (d.i. Bakker), die Segher (d.i. zager), Hanscoemaker (d.i. handschoenmaker), Keeskoper enz. Alle mogelijkheden des levens weerspiegelen zich in de familienamen. En deze komen in Brabant reeds vroegtijdig voor. 't Was evenwel de gewoonte om de naam van vader en grootvader achter de voornaam te zetten; men sprak er van: Jan Peter Willem Oerlemans zone of kortweg Jan Peter Willems zone (in de 15de eeuw dikwijls ook: Jan Peter Willems zone).

Men wilde duidelijk de afstamming te kennen geven, om voornoemde Jan te

onderscheiden van Jan Peter Jan Oerlemans en van nog andere Jannen bijv. Jan Willem Jan Oerlemans enz.

Het wegblijven van de familienaam is veelal tijdelijk; hij duikt wel ergens weer op.

DOOP EN TROUWBOEKEN

De pastoors hadden de slechte gewoonte in de 17de eeuw de familienamen zeer dikwijls weg te laten in de doop- en trouwboeken. Daarom moet men de Schepenregisters raadplegen: daar staan de mensen met hun echte naam te boek.

Als de pastoor een Theodorus doopt, dan is dat geen Dorus, maar een Dirk, zoals men in de Schepenakten kan zien. De pastoors verwarden de Germaanse naam Theodericus (Diederik of Dirk) met de Griekse naam Theodorus, welke in de middeleeuwen nooit voorkomt.

Iemand die tegenwoordig Dorus heet, kan er van verzekerd zijn, dat hij eigenlijk Dirk moet heten naar een zijner voorvaderen van vóór 1880!

De Nederlandse naam voor Arnolda was Aertken of Eerken (hetgeen ik kan bewijzen). Wat maken de doop- en trouwboeken er van? In Schijndel vond ik Honora (Ja "eer" is in 't Latijn "honor"!).

De Germaanse naam Heyliger wordt veranderd in Sanctior, (Ja, "heilig" is "sanctus", "heiliger" is "sanch'or".....) maar nog erger: tot Tossanus (dat is potjes-Latijn voor 't Franse: Toussaint!)

Neen, mijnheertje uw voorvaders heetten niet Antonius of Godefridus of Arnoldus maar doodgewoon Antony, Goyaert en Aert, zoals ge zelf in Nederlandse schepenakten kunt zien, waarin ge ook meest al telkens de familienaam aantreft. Genoeg hiervan.

VERDER DAN DE ADEL

De nieuwbakken adel uit deze en vorige eeuw kan dikwijls niet verder terugkomen dan de 17de eeuw. (Dat vinden ze in Holland al oud). Ook het zich zo noemende "Patriciaat" blijft veelal in de 16de en 17de eeuw steken (en dan hebben die eens een familienaam). Maar de oude Brabantse geslachten (ook de boeren) gaan terug tot 1300 of in ieder geval tot in de 14de eeuw. Ik vond al in 't jaar 1300 een Wouter Pigge in Berkel. In de streek tussen Tilburg en Den Bosch vindt men in de 14de en 15de eeuw familienamen, die daar nu nog levend gebruik zijn. We kunnen daarom trots zijn op onze eeuwenoude familienamen.

Ferdinand W. Smulders

NOG EENS ONZE FAMILIENAMEN Zelfs ouder dan de Hollandse Gouden Eeuw

II

Vorig jaar heb ik uit Brussel twee hertogelijke Cynsboeken van 1380 naar Den Bosch laten komen, n.l. een van Oosterwijk e.o. en een van Oerle e.o. Van Helvoort heb ik alle namen der cynsgelders overgeschreven; 't is een soort bevolkingsregister, althans een lijst van grondbezitters. Van de andere plaatsen tekende ik alleen de merkwaardigheden aan. 't Is jammer, dat ik alle Tilburgse namen daaruit niet heb overgenomen. Dat zou een aardig overzicht geweest zijn van de Tilburgse mensen. 't Zou mij nu te pas gekomen zijn. Men kan daarin ook allerlei merkwaardige voornamen vinden, dikwijls in de verkleiningsvorm of als "koosnaam".

Bent u hier familie van?

't Kan wel nuttig zijn uit de cijnsboeken van 1380 enige namen aan te halen; want telkens kan men nog anno 1951 horen beweren, dat Napoleon de familienamen heeft ingevoerd. Dat kunnen we niet in "bonam partem" opnemen, want **Napoleon heeft alleen maar de bestaande familienamen laten vastleggen in de Burgerlijke Stand (en in Brabant had iedereen toen al een familienaam) en aan iedereen die nog geen familienaam had, de verplichting opgelegd zulk een naam te kiezen en te laten vastleggen (in Brabant meestal alleen Joden).**

Daar ik meen, dat de Tilburgers niet zo eenkennig zijn, om helemaal geen belangstelling te hebben voor de nabijgelegen plaatsen, waag ik het er op te gaan schrijven over de familienamen uit het cijnsboek van Helvoirt omstreeks 't jaar 1380. De familienamen staan of wel in 't Nederlands of in 't Latijn geschreven, maar het Nederlandse komt onder dit vreemde kleed toch duidelijk te voorschijn, ook in de voornamen. Beertkinus klinkt heel indrukwekkend-Latijns, maar dit is doodgewoon Beertken of Bertken, dus een verkleinwoord van een der namen die op Bert eindigen (Gijsbert, Lambert enz.).

EEN HELE RIJ

Ik geef hier namen in het Nederlands. In het ene boek staan van blz. 30 tot 50 cijnzen in Helvoort op St. Thomas-dag. Ik begin vooraan en geef terloops enige ophelderingen.

Aert van Lorevoert (de Loorvoort of Leurvoort ligt aan de Zandley ten zuiden van Kromvoor) Willem Geritsz, Berkelman, Wouter Brocken, Aert Berwout (een Bosschenaar) Aert Coelborne, Henrick Rosinc, Aert Koyt, Gijb Vette, Godevaert van der straten, Symon van Diefhout, Jan van Poppel, Henrick Diederics van Gestel (het zuiden van Helvoirt heette ook Gestel) Aert Poynenborch (later: Pijnenburg), Hessel Goerlemans, Jan van

Helvoert, Gerit Hollander, Aert van den Kerchove, Aelbrecht Sceenken, Wouter van den Nuwenhuys (de Nuwenhuys is de oude naam van de Haarensche buurtschap Noenes) Jan van der Bruggen, Aert van den Bloc, Bac van Corvel, Bits van Os (Bits is de Nederlandse naam van Benedictus), Gerit Brentens, Gijb Bollarts, Aert Daniëls, Uter Hautart, Willem Glavimans, Maarten, zoon van Cop Govye (Cop is een afkorting van Jacob, Iets verder staat er in 't Latijn: Coppo), Gerit Meelmans, Wouter Scampart, Marcelis van Cromvoert, Godevaert Loyart, Coel Woutgers van Liemde, Henrick van Mulsen (Mulsen is de oude naam van het Boxtelse gehucht Munsel), Joffrouw Ermgard van Weethuzen, Aert van Waderle (d.i. van Waalre), Gielis Akerijns van Vucht, Jan van der Hoeven (d.i. Verhoeven), Everaert van Hintem, Jan Daniels van Essche, Jan van Lier, Jacop van Laerhoven, Lijsbeth van Haseacker, Jan van Luzel (die van Luissel), Engbrecht van Loen, Godevaert Meyers, Meeus van Hoesden, Grielis Scoerwegge, Godevaert Hugenoyts, Jan Spiker, Aert van Eijntoven, Elisabeth Weyhazen, Jan van Rijswijck, Jan van Uden, Engbrecht van Crekelhoven, Elisabeth van den Venne, Engbrecht Zeghers (d.i. Zager, in 't Latijn Sarrator), Jan Nouden (dit kan betekenen Jan, zoon van Noud of Arnold, maar daar er staat: de hereditate Johannis Nouden, zal "Nouden" al een vaste familienaam zijn, later Nouwens), Aert van den Velde, Engbrecht die Wever, Grielis van den Dystelberch, Peter Hoeft, Willem Coman, Gijsbrecht van den Leempoel, Oda van der Meer, Gerit Vosken Henrich Jongelinck, Godeschalck Roesmont (een Bosschenaar) Symon Bulle, (familie van John Bull!), Gijsbrecht Maechgelman, Gijsbrecht Piggen, Nicolaes Schilders, Jutte Vlemincs, Gijsbrecht Koet, Jan Smeyerman, Grobelijn van den Berghe, Truda van den Woude (nu: van de Wouw) Gerit Spilmeker, Jan Noykens (Noyken is een verkleinwoord van Noud of Arnold), Wouter van Oekel, Ghijsbrecht Beyer, Jan Bierman, Gerit Witloc, Wouter Toyt, Jan van der Vriesdonc,

Gijsbrecht met gemake, Herman Back, Jan van Best, Godevaert Dachvelies, Henrick van der Voort, Willem Mol, Henrick van den Stake Aleyt Coremans, Henrick Wergaren, Herman van Oerscot, Henrick van Zonderwijck, Niclaus van Aerle, Diederick die Bont, Henrick Sticker, Peter van Yper, Henrick van Veltecker, Jan Dicbier, Jan van der Rijt, Diederich Bolant, Jan van Wergershuzen, Hubrecht Steenwech, Margriet van Riel, Henrick van Berne, Henrick van Diest, Jan van den Dijck, Godevaert van Stratem, Jan Hollen, Jan Appel, Wouter Stocman, Jan Vos, Jan die Rademaker, Willem van Nulant, Jan Coylaert, Ywan van den Grave, Gielken Scutter, Jan die Ridder, Jan van Rode, Jan van Zijtwinnen, Jan van Eyck, Jan Passier, Wouter van Beke, Jan van Tiel, Henrick Potter, Jan Slotel, Jan Voet, Jan Straetman, Ceel Wirocs, Wouter Dorman, Wouter Meynart, Henrick van Mierde, Weyndelmoet van der Hullen, Willem van der Putte, Diederick Scolmont, Herman van Boerde (d.i. van Beurden), Rielof Koyt, Henrick Bruuweder, Margriet van Gobertingen, Jan van Spul, Niclaes van Beerze, Aert die Snyder (kleermaker), Elisabeth Snoys, Diederick Hacken, Gijsbrecht Peelmans, Henrick Corte, Ludeken Hagens, Bertout Stempels, Godevaert Posteel, Willem Coc, Diederick van den Aker, Wauter vanden Loe, Diederick Floren, Jan Loze, Wauter van Duren, Willem van Geffen. Willem van Laerven.

OOK IN TILBURG BEKEND

Tussen bovenstaande namen treft men er ook aan, die in Tilburg, nu en vroeger, bekend zijn. Veel andere namen heb ik overgeslagen (van het type: Jan Nouden, Willem Floren), omdat het niet duidelijk is, of het al een eigenlijke familienaam was. Zelfs als zou blijken bij nader onderzoek, dat sommige namen niet bestendig bleven in latere tijd, dan nog waren deze namen toentertijd de noemnamen van die mensen. Velen ervan leven nu nog, zoals van Laerhoven, Berkelmans, Brocken, Witlocx enz. Talrijk zijn ook de namen, die men in de 15de en 16de eeuw weer terugvindt in Helvoirt of omgeving.

Een Napoleon is er niet bij te pas gekomen. Onze beschaving is ouder dan Napoleon, ja zelfs ouder dan de Hollandse Gouden Eeuw.

Wie in Holland (de randstad Holland) een fatsoenlijke naam heeft, stamt uit Brabant of Gelderland. De eigenlijke Hollanders hadden vroeger meestal geen familienaam en kregen later namen als: Pot, Bot, Kot enz. of Pieterse, Janssen en Willems. Zij hebben misschien wat aan Napoleon te danken, wij echter niet. Dus hulde aan onze Brabantse voorvaderen!.

Ferdinand W. Smulders

24. 12-12-1951

Tilburg e.o. in vroeger eeuwen

Oude familienamen

Vele namen zijn verkeerd vastgesteld

III

De vorige keer heb ik een hele waslijst met Helvoortse familienamen overgeschreven uit een cijnsboek van 1380. Ik wil nog even wijzen op de tegenwoordige namen met een tweede-naamvals-s, die eigenlijk niet bij de naam hoort. In de 14de en 15de eeuw heet iemand Gijsbert Berkelman. Als deze een zoon Jan had, heette die ook Berkelman. Omdat men evenwel de vadersnaam liet volgen op de voornaam, werd zo iemand aangeduid als: Jan Gijsbert Berkelmans zone.

De namen van op -art of -aert vertonen hetzelfde verschijnsel als bovenvermeld. Als Peter Mannart een Jan had, heette die natuurlijk ook Jan Mannart, maar werd, om zijn afstamming aan te duiden ook genoemd Jan Peter Mannarts zone.

Zo zijn de tegenwoordige tweede-naamvals vormen te verklaren. Ook bijv. Jan Peters Beren zone (d.i. Jan die Beer, zoon van Peter die Beer). Soms bleef de onverbogen vorm in gebruik bijv. Schraven (vroeger ook sGreven; de eigenlijke naam was: die Greve d.i. de Graaf). Andere voorbeelden daarvan zijn Schrauwen, Smulders, Smetsers (ontstaan uit de Grauw, die Molder, die Metser). Het is echter verkeerd uit het voorkomen van een Jan Dirck Sbonten zoon te besluiten, dat de familienaam Sbonten was. Nee, die was: die Bont.

NOG EENS CIJNSBOEKEN VAN 1380

Ik kan moeilijk aan de verleiding weerstaan, om nogmaals enige namen aan te halen uit de cijnsboeken van 1380. Ik heb echter maar enige dingen aangetekend, die ofwel merkwaardig waren ofwel in mijn kraam te pas kwamen (bijv. veld- en gehuchtnamen). In werkelijkheid staan er veel meer familienamen in. Het ene boek (van de omgeving van Oosterwijk begint met Mierde. Daar woonde Aert Lachgart (Hij is de zoon van Gerard Lachgart; maar ik zal de naam van de vader weglaten ter bekorting). Ik daar ook een Godevaert Nesen; (een van zijn voormoeders zal Agnes geheten hebben). Er was daar een Hornincmanshoeve; er zal dus vroeger een familie Hornincman (d.i. Hoekman) geweest zijn. Er woonde een Paridaen vander Beke en een Peter Verkijnder (d.i. van der Kinderen). Daarna volgt Beek: daar vinden we Aert van Rovoert, Henrick Goerman, zoon van Noud vanden Eynde, Jan Panis, Jacob van den Hove (of van Hoof), een familie Putman. Henrick van Baest alias van Gisel en Niclaes van Spaendonck. Dan volgt Helvoort. Daarna vinden we onder Oosterwijk (waarbij Haaren, Udenhout,

Berkel, Enschoot en Huikelom, benevens ook cijnsen in Tilburg): Aleyt dochter van Noud Hagetissen, Aert van Crekelhoven, Aert Koyt, Gijb Vette, Diederick Wange, Aert Walraven (dit was een smid), Aert Cleynaël (van Oorschootse familie), Jan Hoelbuyc, Aert van Beke, Bruysten van Andel, Bruysten vanden Bosche, Bruysten Palart, Henrick van den Woude (d.i. vande Wouw), Willem Costers, Elisabeth van Heyst, Elisabeth Otten, Engbrecht vanden Hezeacker, Gielis van Goirle, Willem Glaviman, Erijt Proyser, Robbrecht van Wisschel, Jan Toyt, Jan Vos (een brouwer), Gielis van Doerne, Niclaes Nerinc, Jan Stijnen (in de 15de en 16de eeuw woonde er een familie Stijnen in Oosterwijk, die afstamt van Henrick Christinen van Eyndoven), Erijt Beer, Henrick Piggen, Godeken Necker, (Godeken is een verkleinwoord van Godevaert of Godfried), Gerijt Hollander, Godevaert Poynenborch, Bartholomeeus van Amersvoert, Henrick die Cort, Henrick van Broecheven, Gijsbrecht vanden Hovel, Herman die Ridder, Diederick Wolf, Gijsbrecht vanden Leempoel, Hendrick vander Scoer, Henrick Haen, Hessel Snabbe, Hessel vander Borch, Henrick vanden Broeck, Henrick Vierpenninc, Aert Broc, Henrick Bloys, Henrick van Ele, Henrick van Boerden, Jan Honiman, Jan van den Dijck, Jan Boc, Jan van Eerssel, Wouter van Oekel, Jan van Haren, Peter van den Pasghe, Jan Feytcoren, Henrick Plume, Jacob van Laerhoven, Jan Vleminc, Peter van den Pas (vgl. hiervoor van den Pasghe d.i. vanden Passche), Lambrecht Vannijn, Matheus Posteel Gerit van Berkel, Jan Brock, Jan Stert, Peter van Dovel, Diederick Hixspoer, Peter Judas (later heet de familie "Joden". Dit zijn geen Joden, maar heten naar een voorvader die de apostelnaam Judas draagt), Ludeken Hagens, Jan Coptien, Roelof Roesmont, Laureyns Copal (dit is geen Franse naam, maar betekent "koop-al", iemand die van alles opkoopt), Stina Steenvoet, Franck van Belder, Jan van Hemert, Peter Hoeft, Gerijt Neve, Diederick die Rover, Willem van

Liedevelt, Willem vanden Hoeck, Wijtman Zwaens.

TILBURG EN GOORLE

Het laatste gedeelte van dit boek bevat de cijnzen van Tilburg en Goorle op St. Stevensdag. We vinden daar: Aelwijn Sculenborch, Aert Valent, Bac Bertouts, Gerit Start, Denijs die Bere, Willem Busteel, Erijt Roekeloos, Franck Paen zoon van Wauter Smits, Godevaert van Heyst, Amijs van der Hasselt, Wauter van Maerle, Gerit Crillart, Jan Scellekens, Henrick die Cort, Jan Ommaten, Henrick Peyman, Henrick Everdey, Herman van Boerden, Henrick Wisse, Jan Stappart, Jan Hagart, Jan Betten, Peter vander Stegen, Peter Brune, Peter Velleken, Godevaert Dercoman, Willem vander Wilt, Gijsbrecht die Visscher, en Henrick Plucvel.

Het andere cijnsboek omvatte de cijnzen van Oerle en omgeving. We zullen even een blik daarin werpen en zien dan in Strijp: Aert Horter, Gijsbrecht Kuyst, Henrick Quadepant en Roelof Borcoet.

In Stratum woonden toen: Aert Gestelman alias die Vrier (de Vrijer?!), ook al een Jan Copal, Aet IJsbout, Aert Priem, Henrick Superken (die luste-n-'em!), Gijselbrecht Maechgelman en Jan Porken. Onder Oerle treffen wij aan: Henrick Bloys en Maria van Cobbuyc.

Onder de cijnsgelden onder Eersel (waarbij Bergeik o.a.): Aert Muysters, Elisabeth Clepel, Elisabeth Box, Willem van Eehoven, Gerit vander Hobbelen, Gevaert Kempener, Gijsbrecht Hobbelmans (bij Rijthoven lag "de Hobbel"), Spiring van Boge Henrick Smeke (d.i. Smedeke of Smidje; hij betaalt cijns uit zijn "smisse"), Jan Bierman, Jan Scof, Leyta Sindbier (nou, nou) en Wouter van Berausel. Daarna volgt Lommel, dat ik oversla evenals Vessem. In "Winterle" vinden we een Jan Winterman.

Van Beerze heb ik geen familienamen aangetekend.

Dan komen we bij Oorschot en vinden daar Gijsbrecht van Audenhoven, Jan die Bresser, Jan die Cort, Jan van Raffendonc, Henrick Oem; Jan Vleminc, Jan vanden Ven enz.

Familienamen zijn er genoeg in de 14de eeuw, zoals men ziet.

Twijfelachtige gevallen heb ik overgeslagen. Alleen een nader onderzoek zou kunnen uitmaken, of we met een echte familienaam te maken hebben of met een kortstondige bijnaam. Vooral bij de patroniemen of

vadernamen weet men niet op het eerste gezicht of die namen al vaste familienamen zijn. Als men dat nader heet uitgevist, blijkt dikwijls van wel, zoals de namen van Walraven, Otten Stijnen, Leynen enz. De familie Leynen woonde in Udenhout en stamt af van Lambrecht Leynen (overleden vóór 1461), welke een gelijknamige zoon Lambrecht Leynen had. Deze laatste Lambrecht heet in 1472 ook Lambrecht in den Plasch; hij was o.a. kapelmeester in Udenhout. Vanwaar die naamsverwisseling? Hij heette naar "die Plas". Hij kocht een cijns uit de hoeve "ten Plas".

Zijn zoon Robbrecht draagt nog de naam Leynen. De kinderen van Robbrecht heten Leynen, behalve een: Lambrecht, die zich noemt Leynen vanden Plas of Leynen alias vanden Plas. Van deze laatste Lambrecht, zal de bekende Udenhoutse familie van de Plas wel afstammen, denk ik.

Nu ik het toch over de Udenhout heb, wil ik besluiten met de familie Kruissen aldaar. In 1542 leefde er een Symon Matheeuwsen, die voor 1547 overleed. Hij had een zoon, die Anthonis Simons heette. Deze was de vader van Adriaen Thonis Simons. Deze familie woonde in Udenhout en Berkel.

Zoals men ziet: deze familie had nog geen familienaam; althans ik heb er vóór de 17de eeuw geen familienaam van gevonden. Deze familie woonde zeker bij een of ander kruis, bijvoorbeeld een kruisbeeld dat opgericht werd op een plaats, waar iemand vermoord was. Plotseling duikt de naam "Cruys" op in 1633. Dan vinden we: Geraert sone wijlen Jan Adriaen Cruyssen of Gerit Jan Cruysse. Soms is de naam ook Cruyc. Deze naam blijft gedurende de 17de eeuw soms weg, totdat hij in de latere tijd een vaste familienaam wordt.

VOOR ALTIJD FOUT?

Tegenwoordig is de familienaam vastgelegd in de Burgerlijke Stand, evenals de veld en buurt namen op het kadaster en de Topgrafische kaarten. Helaas zijn vele namen (ten eeuwigen dage?) **helemaal verkeerd** vastgelegd door onkundige vreemdelingen. Dit is nu eenmaal de stupiditeit oftewel halsstarrige verstarung der 19de en 20ste eeuw. Ambtenarij en eindeloze staatsbemoeiing. Vergeleken met de middeleeuwen is het tegenwoordig een gereglementeerde, gemummificeerde dooie boel. 't Is een soort ingeblikte beschaving.

Ferdinand W. Smulders

25. 31-12-1951

Tilburg e.o. in vroeger eeuwen

Oude familienamen

Tilburgse en Goirlese namen omstreeks het jaar 1420

IV

Om een overzicht in hebben van de Tilburgse en Goorlse familienamen, heb ik het oudste Schepenprotocol van Oosterwijk nog eens ter hand genomen. Dit begint in Augustus 1418 en loopt door tot en met 1421. Ik ben blijven steken in 1420 wegens andere snuffelarijen en ik behandel dus de jaren 1418, 1419, 1420.

Nog eens 'n greep in Oisterwijk's oudste Schepenprotocol

De eerste naam die we aantreffen is Mathijs Hoefkens, zoon van Aernt Hoefkens, die 1 mud rog erfpacht verkoopt aan Jacob Jan Jacobs uit de Heesbeempt in Goerle, liggende tussen land van Ghijsbrecht Becker en land van Jan van Bredehese. Daarna vinden we Jan zoon van Wouter de Wit (er staat Jan zoen wilneer Wouters Witten), die aan Jan zoon van Wouter Back Ommaten verschillende landerijen verpacht o.a. land aan den Bercdijk tussen Heyn Peyman en Ghijsbrecht van Ghierle; land bij de windmolen van Corvel tussen Godert Wouter Back Ommaten en Peter Cortrosijn (d.i. Peter de Kortrijkenaar); een stuk in een heihoeve neven land van Michiel Heynen; een beemd op te Dongaa neven Reynk Crillart; en een beemd tussen Henrick Moelneer en Katelij, "wijf" van Wouter Back voornoemd.

Dan volgt Katelij, dochter van Jan van Ghyerl, die aan Ghijselbrecht, zoon van Henrick van Gierle verkoopt een stuk broekland bij Lievegoor tussen Gerijt die Scilder en Ghijsbrecht van Aerle; en een beemd in Dalem neven Wouter Landegoeds. Dan treedt op: Jacob zoon van Jan Aert Houtappel.

Jan Meynaert had drie zonen: Claes, Jan en Gherijt en drie dochters: Lijsken (ongetrouwd), Kathelij, gehuwd met Jan Paep zoon van Peter Start en Ida gehuwd met Willem Peters vanden Gheyn. Deze kinder verkopen aan Jan Aert Jan Aertszoon een stuk land aan de Hasselt neven de erfenis van Gherijt zoon van Rode Gherijt.

Aldus was ik begonnen. Het zou een prachtige overzicht worden. Ik voelde mij al zo'n beetje notarisklerk. Maar aangezien ik de veldnamen al behandeld heb, leek het mij overbodig die namen te herhalen. Trouwens het is nogal omslachtig werk en het duurde te lang. Op die manier zou ik de helft van het boek moeten overschrijven.

IN'T KORT

Daarom heb ik de families in het kort opgetekend. We zien optreden een Peter Beyen (of liever Bey), Peter Haggart en Meus

lang Meusen zoon; Aernt van Loet en Jan van den Eynde.

Op fol. 3 Jan Henrics zoon van Boerden, die aan Jan Janszoon van Eersel beemden verkoopt, die hij verkregen had van Wouter Sceenken. In Goorle woont Mijs Weeldman aan de Kerkweg evenals Willem Luyten. Sommige namen laat ik weg als ongeschikt voor publikatie. In Tilburg woonde Henrick Toyt, Maes Weyhaes en Goeswijn Stappert neven Back Gudelen. Verder: Vranck Poppen zoon en Wouter die Potter.

Op fol. 4 verso zien wij verschijnen Wijtman Jan Wijtmans, Heilwich Blocman, Jan Blicck, Wouter Jan Jacobs, Gherijt Kuycman, Wouter Oerleman en Willem Huben zoon van Riel. Op fol. 5 vinden we Jan zoon van Jan Wouter Meus zoon in Goorle met Jan Hilgaerden en Simon Melis. Op 't Korvel woonde Mathijs die Molneer naast Heyn Smyt en Griet Peter Snijders dochter.

Fol. 6. Alout zoon van Jan Smeyerman had een beemd achter Mal neven Beris van Oerle en Willem Reynkens. Hij verkoopt die aan Gherijt Pyers zoon van Maes Peyers ten behoeve van zijn broer Jan Smeyerman. Aan de Groenstraat vinden we Meus Venman zoon van Gherijt Moelner, Jan van Goch en Engbrecht zoon van Rode Wouter.

In Goorle woonde Heylwick dochter van Jan Soffaert, Willem Kepken en Jan vanden Kerkhove.

In Tilburg ontmoeten wij Jan Wouter Frans zoon, Daneel zoon van Jan Langh Daneelszoon van der Stochasselt, Claus Wouter Rode Gherijtzoon en Heyluick de vrouw van Henrick Lang Daneelszoon. Jan van Heyst en Gherijt van Boerden zijn ook present. Maes zoon van Maes Gheenken en Kathelij vanden Laer treden op alsmede Henrick Minneboeds en Kathelij vanden Rode.

Fol 7. Bij de Horevort vindt men Moers (waarschijnlijk Mauritia) dochter van Peter Eygheman, Gherijt Wisschart, Wouter Huben, Ghijb die Becker en Peter Stelaert.

In Goorle (fol. 9) woonde Meus vanden Zande, Jan Bellaert, Lambrecht vanden Laer, Peter vander Voert en Meus Jongelinx. Gherijt die Bont was de zoon van Gherijt Bastaert.

(Ook in Goorle) Bij 't Korvel treffen we aan: Cleys die Volder, Willem Peter Noyens, Jan Peyman en Heyn Neven.

Bij de Voetelenbrake vinden we Alaert zoon van Alout Smeyerman. Godevaert die Vet treedt op met Gillis Bacs, Lijn Scellekens en Gijsbrecht van Aerle.

Vanaf fol. 10 volgt het jaar 1419.

Op fol. 11 zien we Peter Nouwen, Margriet Vels, Aelwijn Sculenborch en Matheus Jan Peymans zoon. Op de Veldhoven woonde Daneel Willem Grieten zoon en Godevaert Vet. Bij het Korvel zal wel gewoon hebben Willem Hendricks Smeets zoon van Korvel. Daar vinden we ook Wouter Torren, en Beyken Anchems.

Op fol. 13 treffen we bij Broekhoven Henrick zoon van Jan Leyten.

Op de Veldhoven (fol.14) Willem van Riel zoon van Lambrecht Wijns en Aert vander Scuren.

In Goorle (fol. 15) Engbrecht Vanny zoon van Lambrecht Vanny, gehuwd met Margriet Peter Haermans dochter.

In Tilburg verbleef Heyn Bloemmaert. Bij Oerle vinden we (fol. 16) Hendrick Neve, Willem Onmaten, Claus van Ethen en Jan Scuyten. Bij 't Heesbroeck: Jan Roggen. Elders in Tilburg: Jan die Wever, en op Loven Jan Lemans en Ghijb die Beer.

Gherijt van Broecheven, verhuurt (fol. 18) aan Jan die Beye, zoon van Claes Nycoels een huis en hof aan de Hovel in Tilburg voor 9 jaar.

De jaarlijkse huur bedroeg 23 lichtgulden (waarbij staat aangegeven dat 1 lichtgulden de waarde had van 3 licht scilden). De huurder moet elk jaar voor eigen rekening op 't huis 4 vimmen stro dekken. Verder verhuurt voornoemde Gerit aan Jan twee blokken van 21 lopensaten land (tegen 4 lopen rog per jaar voor iedere lopense) en een stuk land genaamd dat Dorenstuck in die Scyne (voor 6 lopen rog per jaar); verder nog 9 lopense land in twee stuken in de Scyne (voor 3 lopen rog per jaar voor elke lopense). De huurder moet betalen de cijzen, die daaruit gaan, en mag die afhouden van de huur. Deze akte is verleden op Dinsdag na St. Geertruid 1419.

Bij de Hasselt vinden wij het echtpaar Peter Jan Haghaerts en Jan dochter van Jan Savendonck.

Op fol. 19 zien we dat Kathelijn Venmans, dochter van Dirck Venmans opdraagt aan haar zwager Peter Lambrecht Comans (getrouwd met Marie dochter van Dirck Venmans) een stuk land aan 't Ven in Westtilburg tussen Griet Venmans en Emken Venmans. Men moet bij deze laatste naam niet denken aan Emma, want op fol. 35 heet deze persoon Engbrecht Venmans (aldaar is sprake van ditzelfde stuk land, dat weer verkocht wordt). Verder zien we op fol. 19 verso optreden Elisabeth Jan Stoepdochter Jan uten Loe, Peter Tichelberch, Wouter Robben en Dirck die Luwe (d.i. later de Louw). Aan de hoeven vinden we fol. 20 Jan Borchman en Heilnck dochter van Jan die Langwever.

We bladeren nog wat verderen daar is waarachtig Alijt van Buten, dochter van Gherijt van Buten. Zij is uit Goorle en treedt op met Jan van Dongen en Pauwels van Apkoven

Op 't Korvel woont het echtpaar Gerijt Huben en Juet Rynckeleer. In Goorle woonde Ida dochter van Gherijt der Kinderen (fol. 28) en Diderick Exerdey (fol. 29). In Tilburg woonde (fol. 30) toen al een Elisabeth Horevoerts. (Of zij toen al Trappistenbier tapte, staat er niet bij) Op fol. 31 zien we een Godert Buckincs en Jan die Heerde. Op fol 38 Mathijs Coremans. En iemand met de naam: Jan moeder yden zoon.

In Goorle treft men Jan die Bie, zoon van Anchem Otten. Bij de Veldhoven: Jan Henrick Zomerszoon. Op fol. 40 blijkt dat Jan Jansz. van Arendonck getrouwd was met Sanne Aert Roekeloos dochter. Jan van Oerle is een zoon van Jan Kegheleer.

Op fol. 46 vinden we Wouter Back, zoon van Willem Timmerman. Daar vinden we ook Elisabeth Hebscaeps. Op fol. 53 treedt op heer Willem Witbol, priester, en Aert vanden Valgaet. Willem van Haestrecht en Jan Back Bertouts treden natuurlijk ook op.

Dezelfde personen of hun familieleden worden meer dan eens genoemd in de schepenprotokol.

De bedoeling van dit stukje is enige gedachte te geven van de families in Tilburg en Goorle. Ik ga er niet verder mee. Wie wil zoeken kan terecht op het Rijksarchief in Den Bosch. En wie zoekt, die vindt altijd wat.

Ferdinand W. Smulders

De Grondheerlijkheid Berkel

Uit oude geschriften

I

De bronnen, waaruit ik geput heb voor de volgende, zijn de boeken van het Leenhof van Brabant, twee cijns- en leenboeken van "den Heer in Berkel", nog aanwezig op de Torentjeshoef, en enige cijns- en leenboekjes van "den Heer in Berkel", alsmede een Schouw-kohier van Berkel (1549 - 1800), welke berusten in de verzameling handschriften van het Provinciaal Genootschap.

De Torentjeshoef aan de oude Kraanse straat in Berkel schijnt te staan op de plaats, waar vroeger een omwaterd huis, genaamd "de Oude Schouwe" gebouwd was; dit huis met 12 bunder land vormde een "hoeve lands". Door de grachten van het huis stroomde een waterloop. De naam Oude "Oude Schouw" werd ontleend aan het "recht van schouw" over wegen, paden en waterlopen. Daarover zal ik later meer vertellen.

Hoe oud is dit goed? Dat lezen we op fol. 1 van het "Leenregister vanden Heerlijcken Leenhove en Heerlickheyt in Berkel" (uit de 18de eeuw)?

Jan Hertog van Brabant, heeft in 1280 "bij uytgevinge van leen uitgegeven aan eenen Crijghman N: dit: Geerbrans gemoet sekere districke van gronden ter plaetse Oist Tilborgh met jurisdictien, vrijheden en preëminentien daeraern geannexeert, als nogh eenighe gronden in Oisterwijck, Oirschot, Enschoot en Tilborgh".

Deze krijgsman zal wel Gerbrand geheten hebben. Omdat zijn zoon en opvolger Didacus Gerrebrans heette heeft men daaruit in latere tijden afgeleid dat zijn vader Gerrebrans of Geerbrans heette. Maar 't zal wel een Gerbrand zijn. Deze kreeg dus deze gronden als beneficium. De Hertog gaf hem grond in plaats van geld voor zijn dappere heldendaden in de oorlog. Verder heet het, dat Gerbrand op de grond in Oost-Tilburg een villa, genoemd Berkel, heeft gebouwd. Meer dan 12 buunder grond hield hij aan zich zelf, en de overige gronden gaf hij uit in leen en cijns. (Volgens mij zal er al een herenhuis bestaan hebben).

We lezen nog, dat in 1440 de plaats Oost Tilburg genoemd werd "Berkel" naar die villa, en dat de villa sindsdien heette "die oude schouwe". Dit is niet juist: de naam "Berkel" voor het dorp is veel ouder. Want in 1214 is er reeds sprake van de kapel! Hieruit volgt eveneens dat het niet juist kan zijn, dat Jonker Claes van Brakel omstreeks 1440 grond afstond voor het bouwen van de Berkelse kapel. Misschien is toen die kapel vernieuwd of verbouwd. De kapel zou dan aan St. Willebrord gewijd zijn, omdat deze

die plaats eertijds betreden heeft. Daar is geschiedkundig niets van bekend. Misschien heeft men gedacht aan de schenking van Alfen door Engelbert aan Willebrord, in 709 waarvan de akte werd opgemaakt in "de Tilburgen" (Tilliburgis).

HEREN VAN BERKEL

Laat ons eerst eens nagaan wie er allemaal "Heer in Berkel" geweest zijn. In het cijnsboek van 1723 van de Oude Schouw staan ze in een lijst bij elkaar. Na Didacus Gerbrands volgt in 1396 Jan van Giessen (waarschijnlijk moet men vóór deze Jan nog een persoon inlassen). Tussen 1449 en 1517 vinden we de jonkers van Brakel. In 1517 volgt Robbrecht van Grieken, getrouwd met Catharina van Brakel, en de familie van Grieken, regeert in Berkel tot 1632. Dan wordt de familie Montens tot 1645 en de familie Soemeren tot 1652. Daarna treedt op de familie Eelkens tot 1723. Norbertus Hendricus Snelle juris utriusque licentiatius, wordt in 1733 heer in Berkel, daarna diens zoon, de priester Norbertus Gerardus Amandus Snelle in 1736. Al deze mensen waren leenmannen van de Hertog van Brabant en later van de Hoogmogende Heren, die sinds de 16de eeuw er een "Leenhof van Brabant" in Den Haag op na hielden.

De Hertog is in deze streek omstreeks 1200 de bas geworden. Hendrik I geeft in 1214 een derde deel der tienden van Berkel aan de Berkelse kapel.

Wouter, ridder, edelman van Tilburg, geeft in 1234 aan de Kanunniken van St. Geertruid uit Leuven (die de kerk van Oost-Tilburg of Oosterwijk bedienen) het derde deel van de oude tiend van Berkel, dat hij te leen hield van zijn broer Gilbert, ridder en edelman van Tilburg. Deze Gilbert krijgt van zijn leenheer Hendrik van Brabant verlof in 1244 om de tiend van Tilburch (=Berkel) te verkopen aan de abdi van St. Geertruid.

Deze Gilbert met zijn familie zien we na 1200 optreden als leenmannen van de Hertog in Tilburg en in Berkel. Vóór 1200 waren zij heer van Tilburg. In 1192 geven Gijselbrecht, heer van Tilburg, en zijn moeder Aleya een

derde deel der tienden van hun abbodium Hellevort (d.i. Helvoort) aan de pastoor van "Oostelijk Tilburg" (d.i. Oosterwijk) ten behoeve van de rector van de Helvoortse kapel, als die gebouwd wordt. Merkwaardig is, dat uit de leenboeken van De Oude Schouw blijkt, dat de Gijzelse tiend in Helvoort leenroerig is aan de Oude Schouw. Die oude heren van Tilburg zullen bezittingen gehad hebben in Tilburg, Berkel en Helvoort. Zouden zij ook niet heel het gebied van de Oude schouw bezeten hebben? Zouden die Gijsberten en Wouters eigenlijk niet "Back" geheten hebben?

In het midden van de 14de eeuw had Matthijs zoon van Ghiselbrecht Back een Brabants leengoed bij Berkel, dat hij verkregen had van Wouter Jacobs van Giessen.

In 1396 zien we een Jan van Giessen in het bezit van de Oude Schouw. Men zou kunnen denken dat Jan dat goed weer van Mathijs gekregen heeft. Wat er ook van zij: na 1200 zien we de Hertog als heer van dit gebied optreden, terwijl de vroegere "heren van Tilburg" dan als leenman van de hertog verschijnen. Deze zullen hun bezittingen aan de Hertog opgedragen hebben.

De hertog zal "Berkel" na 1200 zelf beheerd hebben en het dan in 1280 gegeven hebben aan Jonker Gerbrand. Ondertussen kan hij gedeelten daarvan geschonken hebben als apart leengoed aan anderen. Hier kom ik later nog op terug.

LEENBOEKEN OUDE SCHOUW

Laat ons nog eens bezien wat de Leenboeken van de Oude Schouw inhouden. Dit leengoed had een leenhof met vier leenmannen. De onderhorigen lenen bestonden uit twee hoeven in Huikelum, (elk een vol leen), de Gijzelse Tiend bij Helvoort, een buunder hooiland in Wippenhout bij de Balsvoortse Hoeve (op de grens van Oosterwijk en Oorschot), 6 lopensse land in Kerkhoven (Oosterwijk) en nog enige landerijen onder Huikelum en Enschoot.

De "Heer van Berkel" had een gewincijnsboek. De cijnzen moesten betaald worden op St. Andries uit hoeven en landerijen in Berkel, Enschoot en Loven (Tilburg). De cijnzen brachten 30 oude grote

schillingen op. Verder had hij het recht van schouw: d.i. de inspectie van alle heymingen, straten, binnenwegen, molenwegen, voetpaden, stoepen, de Ley en de waterlopen.

De schouw droeg hij op aan vier "laten, die schepenen of gezworenen genoemd werden, en aan een "exploteur". Hier kom ik nog op terug.

De hoeve "de Oude Schouw" was gerechtigd in den Aert van Tilburg en Huikelum (bedoeld zal hiermee zijn de Gemeynt van Huikelum, want er staat bij dat die Aert ligt in de richting van Gestel en Hilvarenbeek). De grootte der landerijen van de grondheerlijkheid Berkel was volgens het Schouwboek 312 mergen (dat is omtrent 78 buunder). Dit is dan de grootte van Gerbrands goed. Vroeger kan dat gebied groter geweest zijn; want het is mogelijk, dat de Hertog stukken daarvan heeft uitgegeven als leengoed aan anderen. Daarover later meer. Het leenhof van de Oude Schouw had een griffier, die optrad bij leenverheffingen. In het midden der 15de eeuw vond ik deze vier leenmannen: Jan van Haren, Dirck die Borchgreve, Hendrik Back en Godevaert Rombouts of Reymbouts. Bij haar denombrement op 3 Maart 1496 schrijft Katelijne Boxhoerens, weduwe van Geerlick van Brakel, dat zij te leen houdt van de Hertog van Brabant (zij als dochterse of vruchtgebruikster en haar dochter Katlijne van Brakel als "erfwijf"): een huys, een schuere, ende een hoeve lants van omtrent twelf boenderen: die oude schouw van Berkel; vier mannen van leene, dairaf ick d'een ben (zij had dus zelf een onderhorige hoeve in gebruik) ende 30 schillingen goets gelts, gelegen te Berkel in de prochie van Oisterwijk".

Zij somt enige landerijen op en noemt haar drie leenmannen: Jan van Haren, die de Gijzelse Tiend in Helvoort heft; heer Willem van Andel, die en hofstad heeft in de parochie Tilburg (sic); en Machtelt, weduwe van Jan van Tielroy, die een hoeve in Huikelum heeft, waarbij ook hoort de beemd bij Wippenhout.

Ferdinand W. Smulders

De Grondheerlijkheid Berkel

De leen- en de cijnsgoederen

II

Volgens het 18de eeuwse Leenboek van de Oude Schouw bestonden de leengoederen uit zeven lenen. Het eerste volle leen was een hoeve in Huikelum met de volgende landerijen: een wei genaamd "het Heyvelt", teulland "de hoge Bocht"; teulland "de Voorste Koppel"; teulland "de Wageplank"; teulland "het Braak"; teulland "de Peperkoek"; teulland "de Hoge Bocht"; teulland "de magere Braak" en nog enige stukken (samen ongeveer 50 lopense). Het tweede volle leen was ook een hoeve in Huikelum met de landerijen de grote Bocht, de kleine Bolk, de achterste Koppelakker, de Peerdsakker, de Krugelhoek, de Putkuip, het Bijltje, en enige beemden (samen omtrent 70 lopense).

Het derde leen was een weide met een heuveltje, genaamd "het Kruisweijke" groot 5 lop. Het vierde leen bestond uit 9 lopense land met de Lange Weide, met een driesken en een schaarbosken, te Enschoot.

Het zesde leen werd gevormd door 1 buunder hoiland onder Oorschot bij Balsvoort.

Het zevende leen was de Leenakker, groot 6 lop. in Kerkhoven bij Oosterwijk.

DE CIJNSGOEDEREN

De cijnsgoederen van de Oude Schouw bestonden uit twee huizen en drie hoeven in Loven onder Tilburg met verschillende landerijen aldaar aan de Bossche Baan, aan de Pelgrimsweg, aan de Zwartrijt, aan de Broekstraat en aan de Hoge Dries bij de Kommerstraat. Als veldnamen vond ik daarbij vermeld de lange Akker, de Kokakker, het Orderven, 't Kwaadgat en de Daver (d.i. waarschijnlijk de Avoort).

Verder in Berkel vijf huizen en de hoeve genaamd "de Leempoel" met verscheidene landerijen. Tenslotte de hoeve "de Zwaan" in Enschoot.

De grootte der cijnsgoederen is moeilijk te bepalen, daar geen grootte is opgegeven van de hoeven. De hoeven schijnen in dit gebied geen 12 buunder groot. De losse landerijen zijn samen 125 lopense groot. De leengoederen hebben samen de omvang van ongeveer 13 buunder en 137 lopense (de Torentjeshoef inbegrepen). Als men de buunder op 8 lopense rekent (zoals in Berkel gebruikelijk geweest schijnt te zijn), dan komen we op de grootte van 74 buunder. Het schouwboek vermeldde de grootte van 312 morgen of 78 buunder. Het bepalen van de

waarde van de buunders en lopensen en andere landmaten is even lastig als de vaststelling van de geldwaarde der oude munten. De munten verloren aan waarde in de loop der eeuwen en de landmaten verschilden van streek tot streek.

Een Bossche buunder was 6 lopense Bossche maat. Deze maat is gebruikelijk in een deel der Meierij. Daarnaast heeft men de zogenaamde kleine lopense: daarvan gingen er 8 in een buunder. Aldus schijnt het ook in Berkel geweest te zijn. Want we lezen in een oud leen- en cijnsboekje van Berkel uit de 15de en 16de eeuw, dat in het kwartier Oosterwijk de roede 20 voet is, en de lopense 50 roeden; vervolgens dat 100 roeden een zesterzaad vormen; (elders zien we dat 1 zesterzaad twee lopensen is; dat komt dus uit); tenslotte dat een buunder bestaat uit vier zesterzaad (dus 8 lopense).

't Zesterzaad heet ook dagmaal of zille; soms ook morgen.

Dezelfde moeilijkheid ondervindt men bij de inhoudsmaten. Zo is 1 Bosch mud gelijk aan 8 Bossche lopen. Een Bossche zester is dus 2 Bossche lopen. Maar 1 Bosch mud is maar 14 Kempense of Peelse lopen. Terwijl 1 Kempens of Peels mud gelijk is aan 12 Kempense of Peelse lopen. Gelukkig staat er in de akten meestal bij welke maat men bedoelt (Bossche maat, Oerlese maat enz.) Maar ik wil de lezer niet langer vervelen met deze rekenkunstige sommetjes.

Wat de Oude Schouw is voor Berkel, Enschoot en Huikelum (en Loven), dat is het goed Vosselaar met zijn leen- en cijnsgoederen in Udenhout voor het Udenhoutse gebied, en het goed Kerkhoven met leen- en cijnsgoederen voor Oosterwijk.

HOORDE ALLES BIJ ELKAAR?

In Udenhout zien we daarnaast vijf of zes Brabantse lenen en veel Brabantse cijnsgoederen; In Oosterwijk eveneens. En hoe is het in Berkel? We vinden een Brabants leen bij de Berkelse kapel (in de 15de eeuw van Dirck die Borchgreve), en verder de volgende Brabantse lenen: een huis met 6 lop. land in Enschoot; het goed ten Dijk in Enschoot (dit heeft wel drie leenmannen, maar deze hebben alleen maar enige stukken land); 't goed ten Einde, 't goed ten Bijgaert en de watermolen in Huikelum. Het komt mij voor dat het **hele gebied** van Berkel, Enschoot en Huikelum goed **bij elkaar**

gehoord kan hebben vóór 1200; maar de Hertog zal enige hoeven en landerijen daarvan afgenomen hebben, om die als aparte lenen te geven aan zijn vriendjes. In Udenhout zal het ook zo geweest zijn. Wat er in Berkel overbleef, n.l. de Oude Schouw met leen- en laathof, heeft hij daarvan gegeven aan Gerbrand, de krijgsman, in 1280. het feit dat het schouwrecht over Berkel met de inkomsten der boetes vastzit aan de Oude Schouw, wijst er ook op, dat de Oude Schouw of Torentjeshoef een oud bestuurscentrum was. De laatbank verminderde in betekenis, door dat verschillende vroegere cijnsgoederen daaraan onttrokken waren en aan de Hertog cijns betaalden; en eveneens door de grote bevoegdheid van de nieuwe schepenbank van de Eninge van Oosterwijk, Hetzelfde is het geval in Udenhout.

Dat men in 1811 bij de instelling van nieuwe gemeenten Berkel-Enschot-Huikelum samenvoegde tot één gemeente en ook Udenhout in zijn geheel afscheidde van het gebied van Oosterwijk, zal niet zo maar in het wilde weg gebeurd zijn, maar men zal elk oud afgerond geheel tot een nieuwe gemeente gemaakt hebben.

Dat de schouw van Berkel oorspronkelijk ook over Huikelum gehouden werd, zou men kunnen opmaken uit het vermelden van "de Ley" in het schouwboek en in een leenboek. De oeverbewoners van de Ley moesten die stroom kuisen of zuiver houden en zorgen dat de breedte 15 à 16 voeten bedroeg.

Voor de waterlopen geeft men een kleinere breedte op. Maar ik zal nog terugkomen op het schouwboek. Ik vestig er alleen de aandacht op, dat volgens de Keur van Oosterwijk de Ley en de Achterste Stroom moesten gehouden worden op een breedte van 14 voet. 't Zou toch wel verwonderlijk zijn, dat er in Berkel een stroom was, die breder of even breed moest zijn als de Oosterwijkse Ley!

TER OVERWEGING

Als men een landgoed wil zoeken voor de oude Heren van Tilburg, neme men niet het goed ten Dijk (want dit betekende niet veel), en evenmin een ander los goed, maar het hele gebied van Berkel-Enschot-Huikelum, waarvan ik het bezit van de Oude Schouw aanzie als een overblijfsel.

Die Heren van Tilburg hadden ook Helvoort in bezit en ook een of ander goed in Tilburg. Van wie Udenhout is geweest is vóór 1200, is mij niet bekend. Ik beveel deze misschien enigszins overmoedige reconstructie van de grondheerlijkheid Berkel aan de heemkundigen aan ter overweging. De gronden over Loven, die Berkels cijnsgoed zijn, kunnen oorspronkelijk (dus omstreeks 1200) onderhorig geweest zijn aan het goed "Eindhoven" in Tilburg. Zij zouden door de Hertog daarvan gescheiden kunnen zijn, om te dienen als vergoeding voor Huikelemse goederen; dus om de "ekonomie" van de Oude Schouw weer in evenwicht te brengen.

Ferdinand W. Smulders

De Grondheerlijkheid Berkel

Het schouwkohier 1549 - 1800 Wat niet mocht en moest Een merkwaardige veroordeling

III

In het Schouwboek van Berkel vinden we op fol. 3 een vertaald afschrift van een akte van 1280, waarbij Hertog Jan I van Brabant aan zijn lieve ende getrouwe Gerbrand wegens zijn menigvuldige diensten het recht verleent om te beleiden ende te becalangieren (d.i. beboeten) de schouwe over de plaats Oost-Tilburg, zover als die plaats zich uitstrekt, met de macht om daartoe te benoemen vier laten, die schepenen of gezworenen genoemd moeten worden, en een exploteur (of vorster), om de schouw te voeren over alle wegen, stegen, straten, heiningen, binnenwegen, molenwegen, voetpaden, stoepen, de Ley en de waterlopen; en verder alles, waardoor de naburen schade of hinder ondervinden.

De boete bedraagt 1 pond. Als iemand onwillig is, om een weg of een waterlaat in orde te brengen, wordt dat werk aanbesteed "op dubbelen wederpenning". De schouw moet een week of iets eerder door de exploteur afgekondigd worden aan de kerk. Verder lezen we, dat als de Schouwe van Berkel gebannen wordt, uit ieder huis één manschap moet komen op het Herenhuis "de Oude Schouw" en "present" moet roepen, als zijn naam wordt afgelezen. De afwezige van een huis wordt beboet met 1 pond. de aanwezigen moeten meegaan op de schouw om getuige te zijn van de overtredingen. Wie niet meegaat krijgt 1 pond boete.

De breedte der wegen en paden moet zijn aldus: een molenweg met zakken (met paard) 8 voet; een molenweg met karren 12 voet. Een open weg of drijfweg 24 voet; een bruytweg 12 voet; een kerkweg 6 voet. Een sloot moet 3 voet diep zijn en boven 5 voet en onder 4 voet breed.

De Leystroom moet een breedte hebben van 15 en 16 voet en een diepte naar advenant. Er waren:

VERSCHILLENDE VERORDENINGEN

Het was verboden in de Ley dammen te leggen of de Ley te "stijgeren". Boete 3 gulden. Men mocht de Ley niet verleggen zonder verlof, en geen waterlopen afsluiten of dempen. Men moest het erf bij zijn huis vrijen en beheymen: eveneens de landerijen afsluiten vanaf 1 April tot de tijd, dat de oogst van het land af was. Wie zijn vee, op de wegen laat loslopen, krijgt een boete van 1 pond voor elk beest. Wiens vee schade toebrengt aan andermans landerijen, wordt beboet met 3 gulden en 10 stuiver en moet de schade vergoeden. Wie zijn vee door velden of beemden stouwt, zonder dat het gemuillband is, moet 3 gulden betalen en de schade vergoeden.

Het bedrag der boete is half "voor de tafel van den heer", half voor de aanbrenger.

Wie over ongerechte wegen gaat of rijdt of stouwt over andermans land of erf, verbeurt 3 gulden en moet de schade betalen.

Wie grachten, wallen, heggen of hekkens doorbreekt of beschadigt, is verplicht tot schadevergoeding en moet als boete 3 gulden betalen.

Niemand en magh met brandende pijpen gaan in binnenweghen neffens de huysse offte schuere op pene van drie guldens voor de eerste reys. Als iemand de boete niet wil betalen, kan de heer hem uitpanden tot het bedrag der boete. Ouders moeten instaan voor hun kinderen en de meesters offte meestersen voor hun dienstboden.

Bij het voeren van de schouw vraagt de Heer of Zijn gelaste, wie dat hek moet onderhouden, of wie verplicht zijn een weg of waterloop in orde te houden. Dat wordt dan aangetekend. De vorster int de boetes of pandt de schuldigen uit. Als waterlopen worden genoemd: de Ley beginnende op de grens van Tilburg bij het Hemelken en lopende langs de straat naar de Berkhoek; een loop langs de straat, die van de Craen in een andere loop stroomt; een loop in de Craen, nemende sijnen aenvanck over den dronck, lopende nevens den Rijnkant; een loop in de stegen door de Eecken bij de Berkelse kerk; een loop komende van Enschoot, die in de Dode Kraan over de straat begint in een kuil of wiel genaamd Boekelhoek en naar de Kreitehei loopt op Udenhouts gebeid; een loop, komende van Enschoot door de Swaeneweyde en eindigende in de Sen; een loop komende van het hof "Lovesvoort". Daarna lezen we, dat Berkel is groot 312 morgen en betaalt in de hertogsbeden 236 gulden 7 stuiver en 8

penningen en in de verpondingen 1248 gulden.

In 1579 stelen Spaanse ruiters vele hoornbeesten en paarden en in 1580 veel hooi en stroo in Berkel. Op 15 November 1745 geeft de Heer-in-Berkel verlof aan Jan van Besouwe om een put te graven bij zijn pas-getimmerd huis "de Roskam" in Berkel. De oudste schouw-aantekening in dit boek luidt aldus: "Op huyden heb ick Robbert van Grieken, heerschap, in presentie en ten overstaen van mijne Laeten Peter Prieme, Klaes Peter Ariens, Adriaen Elis en Lambert de Mijer de schouwe gebannen in bijwesen van mijnen vorster Jan Daniels 4 Maij 1549.

MERKWAARDIGE BOETES

Telkens worden de boetes aangetekend wegens het niet-opmaken van een weg, wegens de gebrekkigheid van een hek, wegens de verstopping van een waterloop, wegens te geringe diepte van een loop, wegens het niet vegen van een loop en wegens een schoor of beer (over een loop), waaraan gebreken waren. Sommige mensen krijgen het bevel om een beer of schoor te maken bij de Krijthei. Anderen moeten ergens een stuk weg ophogen.

Op 31 mei 1568 werd Dirk Houtsegers beboet wegens een hek en een weg. Hij turbeerde de schouw en sprak beledigende woorden tegen het Heerschap; de schouw werd onderbroken en de driftkop kwam vergiffenis vragen aan de Heer te zijn huize (de Torentjeshoef). Hij werd veroordeeld tot het maken van een nieuw glas in de kerk van Berkel boven de zijdeur aan de noordkant, met dit opschrift op het glas: "Dit glas is gemackt tot een amende, omdat hij turbatie gedaen heeft in de schou van Berckel en injurie (een woord onleesbaar) aan heerschap van de schou van Berckel. Dirck Houtseger 1568".

Dat glas is ook inderdaad gemaakt! Want in het Schouwboek is aangetekend: "Dit glas staet nogh te sien".

In 1611 willen de Leymeesters de Ley beschouwen langs Berkel en Udenhout, maar de Heer-in-Berkel verdrijft hen daaruit met de mededeling, dat zij zich daar niet mee moeten bemoeien. Het schijnt in de 17de eeuw de gewoonte geweest te zijn twee mensen van de Kraan en twee mensen van de Heikant te benoemen tot schepenen of gezworenen. Na de Schouw nam Daniel van Grieken de schepenen en de vorster mee ter maaltijd en hij was de eerste (zoals hij zelf aantekent), die in 1612 een half ton bier gaf aan de "gemijnte", na de schouw.

Bij een onenigheid over 't gebruik van een weg bij de hoeve de Leempoel naar de Heuvel en de Holstraat, vraagt de Heer aan oude personen, hoe het vroeger daarmee

gesteld was; de weg wordt "openbaar" verklaard voor alle laten.

Tussen 1624 en 1644 was de pachter van het Leenhof (de oude schouw), Willem Hendrik Segers door de Heer gemachtigd om de schouw te voeren; de boetes zijn voor de Heer, maar de pachter mag de onkosten afnemen van het bedrag der boetes zijn voor de Heer, maar de pachter mag de onkosten afnemen van het bedrag der boetes.

In 1647 gaf Mr. Gerard van Zoemeren, heer in Berkel, aan de kerkmeesters 12 eikeheesters om te laten poten op het kerkhof van St. Willebrord.

Op 25 Juli 1648 is de kerk van Berkel ontruimd en ontbloot van alle ornamenten door de kerkmeesters in aanwezigheid der vier schepenen. Het was de gewoonte in Mei de wegen, paden en hekken enz. te beschouwen en in 't najaar de waterlopen. Tussen 1703 en 1713 was er geen schouw wegens oorlog en confiscatie. Na 1738 is Cornelis Hamers exploteur en leenvinder van het leenhof van Berkel, na de dood van Frans Vuchts.

In 1738 zende de Heer (Norbertus Gerardus Snelle, priester) aan de kerkmeester Jacob Cornelis vanden Hoven eenen rooden koopere haen, wegende derdhalf pont in copen en is verguld met sijn goud, om die op de toren van Berkel te plaatsen. Hij werd daarop geplaatst op 16 augustus 1738.

PLAATSEN WAAR GESCHOUWD WERD

In 1749 werden de volgende plaatsen genoemd, waar geschouwd werd: het Huneyndt, de doye Craen. In de Craen aan de Hogeweg, aen het Maentie aan de hoeve "de Leempoel", aan de Pigh (d.i. bij de Berkhoek), de Biesweye, aan de Spie van den Rijnkant, de Rijnkant, de Boght, de quade weye (bij de Holstraat en de Reckloop), de Boschakker, de Leege akker, de schoolpat bij de doodde Craan, de Boschweyde Swaenweyde en aan de Krijtheide.

Op de vraag van de onderrentmeester van de Domeinen wordt in 1750 geantwoord, dat de straat komende van Enschoot langs de doode Kraan naar de Heste straat tot de weduwe Jan Witlokx aan beide zijden Berkelse grond is en verder noordelijk (tot café de Hemeltjes) half Tilburg, half Berkel. Aan dezelfde rentmeester wordt in 1751 medegedeeld, welke de uiterste wegen zijn welke door den Heer-in-Berkel geschouwd worden. Men begon bij de plaats waar vroeger de molen van Jan van den Eynde gestaan had (ongeveer bij de nieuwe Enschootse kerk). Vandaar tot dicht bij het Hemeltje is de grond aan weerszijden van de weg Berkels; vanaf het Steenovensveld tot het Hemeltje is de grond westelijk van Tilburg, Oostelijk van Berkel (wat het schouwrecht betreft!).

Vanaf het Leuweke langs het Herlebosch en langs de Slimstraat (vanaf het Hemeltje

getekend ongeveer 750 meter) wordt de weg aan twee kanten door Berkel geschouwd. Dan gaat men de Slimstraat een eindje terug, om langs een stuk groes genaamd Sint Anthonis Capel (toebehorende aan de Gilde van St. Sebastiaan van Berkel) en langs het Hemeltje naar de Berkhoek te gaan ("soo den wegh op Den Bosch leydt") tot de eerste voet van de kreitemolen inclus. Daar zijn de straten aan beide zijden Berkels. Daarna vanaf de Kreitemolen naar het zuiden tot de "beer" liggende in de Baan naar Oosterwijk; dan de oude weg langs de huizen bij 't Rond Lock, naar den gereformeerden graff (ook genoemd: de Guese-graft); dan lijnrecht naar het huis van Arnoldus Storymans, en verder tot de windmolenplaats. Daarbinnen worden ook alle wegen en waterlopen geschouwd, ofschoon op veel plaatsen de schouw der waterlopen zich verder uitstrekt dan bovengenoemde omgrenzing. Ook de landerijen van Berkel liggen nog wel daarbuiten bij Enschoot en Udenhout. Sommige mensen krijgen in 1752 een boete, omdat ze geen bomen geplant hebben langs de weg of op een voorhoofd. Het dorp Berkel krijgt een boete van 14 stuivers, omdat de weg van Berkel naar Enschoot niet opgemaakt is (in 1752). De schouw wordt ook begaan bij de Peperkoek en bij Greeveceur. Tot 1754 voert Norbertus Gerardus Snelle nog schouw. In 1756 is het J. Marsmans, als curateur over Stephanus Snelle, heer-in-

Berkel. In 1758 is het L. Ripping als gelaste van Johanna Maria Snelle als vrouwe in Berkel. Tussen 1766 en 1798 is Michiel van de Ven de geautoriseerde; en i 1799 en 1800 Arnoldus Pijnenburg namens Johannes Josephus van Velddriel, heer in Berkel. De 4 schepenen in 1799 - 1800 zijn: Frans Vermeer, Adriaan Huybert Piggen, Jakobus P. van Iersel en Peeter N. Piggen. In 1759 wilde een zeker heertje, genaamd van 's Gravensande, een "beer" niet vernieuwen onder het voorwendsel: "Die boeren zijn zat. Die hebben het g..... vol jenever". Hoe het afliep staat er niet bij. In 1751 kreeg Marien van den Bijgaert, borgemeester van Berkel, een boete van 200 gulden, binnen 6 dagen te voldoen, omdat hij 11 Juli van dat jaar met "klockegeslagh" de schouw had afgekondigd, zonder een behoorlijk zegel gebruikt te hebben, en ook omdat die schouw niet tot zijn "appartement" behoorde, maar "privatelijck is competerende aen den heere in Berckel". Ten slotte nog dit. Als de Heer-in-Berkel overleden was, werd dat plechtig aangekondigd door klockgelui "volgens privilegien, oude gerechtigheden en usantie.

Ferdinand W. Smulders

P.S. Wie weet de ligging van 't Ronde Lock van de Geuzegraff en van 't Lieve-Vrouwe-Stokske?

Tilburg in de 14de eeuw Oude folianten spreken

We steken onze neus deze keer nog eens in oud-Tilburg. Op Lichtmis 1395 (kerstmisstijl) doet Jan die yoede Peterssoen afstand van de Gruyt der dorpen Tilborch en Goerle en van al het geld dat betaald moet worden voor het altaar gebouwde en gedronken gruytbier en hobbier en voor de andere aldaar verdronken bieren; hij doet die afstand voor onbepaalde tijd ten behoeve van Gielis Jan Bac van Tilborch, Reyneer van Broecheoven, Aelwijn Gerijts Seulenborch, Jan vanden Veke, Jan Peterssoen vanden Laer, Henrick Artssoen en Arnt van Loet. De verkrijgers beloven hem op Sint Remeys (d.i. 1 October 1395 400 Hollandse guldens te betalen.

Een aantal verkopingen

Het vreemde hierbij is, dat er drie keer in deze tekst staat: de dorpen Tilborch en Goerle en heel hun rechtsgebied (jurisdictio), genoemd dincbank van Tilborch en Goerle. Omstreeks 1480 is er pas en officiële schepenbank in Tilburg.

Zou er misschien vóór 1480 al een oudere dingbank geweest zijn? Dat zal dan een oude jaarbank geweest moeten zijn, welke ik tot nog toe niet vermeld vond. (De akte staat in Den Bosch R. 1180 blz. 294) Bovengenoemde Jan Petersz. Joeden is geen Jood, al staat er soms een bepalend lidwoord voor zijn naam. "Joden" is een patronymikon. De vader van Jan heet eigenlijk Peter Judas. Deze vadersnaam is dus afgeleid van een apostelnaam (Judas Taddeus). Er is een Brabantse Rentmeester van deze naam en verder vindt men de familie "Joden" aan de Maaskant bij Alem en ten Noorden daarvan, (Vgl. Lidt de Jeude).

Op 5 Januari 1397 verkoopt Gerard Gieliszoon van den Wiel, man van Katharina Henrics Wisse, aan Wouter Bac zoon van wijlen Jan van Broecheoven, Jan van der Beyststraten n Henrick Boudens: het goed genaamd "tot Coervel" in Westtilborch met gebouwen, akkers, beemden, weiden, visserijen, behalve de molen om de molenweg; en tevens met alle jaarlijkse cijnzen, die op dat goed rechtens vergolden moeten worden. Dit goed was vroeger van Matthijs Bac van Corvel, rentmeester van Den Bosch, zoals erbij vermeld staat. Als lusten rusten op delen van dit goed enige hertogcijnzen en een pacht van 2 mud rog aan de erfgenamen van Gijsbrecht van Doorn (de Spina).

Voornoemde verkoper had het goed verkregen door zijn huwelijk met Katharina Mathijs Bac van Corvel, had het goed verkocht aan zijn schoonbroer (Sororius) Henrick Wisse. (Den Bosch R. 1180 blz. 655). De cijnzen welke aan de bezitter van 't goed betaald moeten worden, kunnen grondcijnzen zijn. Als het grondcijnzen zijn, dan wijzen die op een grondheerlijkheid Korvel. Hetgeen niet onwaarschijnlijk is. Merkwaardig is, dat dit

goed in 1444 nog vermeld wordt als bona Henrici Wyse in quadam villa dicta Corvel in parochia de Westtilborch (Den Bosch R. 1214 fol. 30v.).

In een Boschbrief van 23 Juni 1350 wordt melding gemaakt van de windmolen, die toebehoord had aan Wouter van Goirle, in villa de Corvelle. (Oosterwijk R. 229 fol. 34) 't Korvel zal een afgerond geheel gevormd hebben (wellicht een aparte grondheerlijkheid) zodat het een dorp (villa) genoemd kon worden.

DEN HEUVEL

En nu gaan we naar de Heuvel. Huybrecht Arnt en Wouter, zonen van wijlen Henrick Backe verkopen op Maandag na Passiezondag 1389 aan Reynken Gerits van Broecheoven een veld achter den Hoevel in Westtilborch tussen land van Tongerlo en land van Wouter van den Laer, strekkende van Hubrecht Woutersz. Becker tot een weg van Tongerlo. Als lasten rusten daarop tweederde deel van 1 oude grote hertogcijnns en 44 lopen of vaten rog aan Tongerlo. Op dezelfde dag verkopen zij aan Jan Henricx van Ghierle een beemd in Westtilburg tussen land van Tongerlo en van de erfgenamen van Pauwels Vrancken. Hieruit moet jaarlijks een cijns aan Tongerlo. Daarna verkopen zij nog aan Gerijt van Broecheoven een stuk land genaamd "die oude hofstat" in Westtilburg tussen een weg van Tongerlo en die ghermeyn heerwerk, strekkende van Tongerlo tot Willem Molle. Daaruit moet jaarlijks vergolden worden aan de hertog een cijns van 1/3 oude grote en aan Tongerlo een pacht van 4 lopen rog. (Den Bosch R. 1178 fol. 97).

In September 1385 verkoopt Jan Bye zoon van Vranck Panen aan Reyneer van Broecheoven een huis aan den Hoevel in Tilborch tussen land van de Tafel van de H. Geest in Tilburg en de straat. Hieruit moet jaarlijks een grondcijnns (aan wie staat er niet bij; maar het zal geen Hertogcijnns zijn, want dan staat er altijd (census domini ducis) en nog 1 oude grote vergolden worden. (Den Bosch R. 1177fol.207).

Op Donderdag na Nieuwjaar 1387 verkoopt Goedeveaerts van Spulle aan Godevaert Engbrechts Goden soen een pacht van 4 lopen rog Bossche maat, te leveren op Lichtmis in Den Bosch, uit "des Vetshoeve" bij Velthoven in Tilburg. Deze hoeve, liggende tussen de erfgenamen van Wouter Becker en de erfgenamen van Jan Wascart is nog belast met een grondcijns en met een pacht van 1 mud rog (er staat niet bij aan wie). (Den Bosch R. 1177 fol. 330v).

Op Donderdag na St. Jacob 1387 heeft Arnt Diericx van Loet opgedragen aan zijn schoonzoon Henrick vanden Kerchove een jaarlijkse erfpacht van 1 mud rog Bossche maat uit een pacht van 4 mud rog Bossche maat, welke Arnts grootvader: Roelof Reyncersz., die Becker beurde uit een pacht van 5 mud rog; hiervan moest Zegher zoon van Rode Gerijt op St. Andries 3 mud en op Lichtmis 2 mud leveren aan Willem van Ghestel uit een hoeve in Westtilborgh bij de Vroensberch, liggende tussen Diederick Appelman en een gemeynt aldaar. Roelof die Becker voornoemd had die 4 mud (Den Bosch R. 1177 fol. 384).

Op 10 Februari 1389 verkopen Jan, Arnt en Diederick, zonen van Diederick van Loet, aan Roelof uyt der Hagen de voornoemde pacht van 4 mud rog. die zie geërfd hadden van hun grootvader Roelof die Becker. (Den Bosch R. 1178 fol. 86).

Op 21 Juli 1388 zien we optreden Willem Gieliszoon, Zeelmaker. Hij draagt op aan Jan Niclaesz. Broedeken de helft in een jaarlijkse cijns van 21 penningen uit het goed "ten Nadervenne" in Tilborch; (Willem en Arnt van Ghewanden hadden de hele cijns verkregen van Gijsbrecht vanden Hasenbossche); verder de helft in 1 lopense land uit een stuk van 7 lopense in 't Ghilscot; en tenslotte de helft in 4/5 van de overige 6 lopense aldaar. (Willem en Arnt hadden de voornoemde stuken gekocht van Diederick en Jan zonen van Diederick Claessoen en Jan Tychelman). Daarna draagt Margriet, weduwe van Claes Brodeken, haar vruchtgebruik in ¼ deel van Claes hoeve in Tilburg op aan Willem Grielisz. Zeelmaker. (Den Bosch R. 1178 fol. 46).

Op Donderdag na St. Andries 1393 doet Gerijt Gerijts van Broecheven ten behoeve van Jan Venman afstand van 3 lopense gerstland genaamd die Weyde, in de parochie Westilborch bij dat Venne tussen 't erf van Jan Coepalle en de straat. (Den Bosch R. 1180 blz. 44).

NOG MEER VERKOPEN

In 1389 verkoopt Henrick zoon van Thomas Backe, zoon van Henrick Backe, aan Grielisz Jan Backe Bertouts soen van Tilborch de straten en wildernissen in Westilborch, welk hij tegen een cijns verkregen had van Arnt Berthout van Westilborch (een vroegere rentmeester van de Hertog in de Meierij van Den Bosch), alsmede een halve buunder

wildernis of heuvel in Westilborch, ook verkregen als voor (Den Bosch R 1178 fol. 101v.)

Op Donderdag na de 2de Zondag van de Vasten 1395(Kerststijl) verhuurt Reyneer van Mechelen, zoon van Arnt Hessels, aan Ghijb Meynart een hoeve in Tilborch voor 11 jaar. De huur is jaarlijks, half op Lichtmis en half op St. Jan Baptist 24½ oude gebrese gulden en 2½ oude groten.

Daarenboven belooft Gijb aan Reyneer met Pasen over 11 jaar te zullen betalen 29 oude gebrese gulden en 1 mud en 1½ lopen rog en 1 zester vlaszaad. (Den Bosch R. 1180 blz. 328). De familie Meynart, is niet dezelfde als de familie Mannaert, welke in de middeleeuwen voorkomt in Oss, Erp, Breugel en Mierlo.

Op 9 September 1395 verkoopt Herman Hermans Vrieze aan Jan Walraven van Oesterwijn de helft in een beemd in Tilborch in Quael rebroec, belast met 5½ penning nieuwe Hertogcijns.

Jan Walraven belooft aan Herman Vrieze 39½ oude Gelrese gulden te betalen met de eerstkomende vasten. (Den Bosch R. 1180 blz. 356).

Arnt Bac, zoon van Jan Bac Bertouts soen van Tilborch, heeft den 21 September 1395 opgedragen aan Jan vanden Dijck (die reeds de andere helft bezit) ten behoeve van zijn zoon Jan vanden Dijck: de helft van de windmolens van Corvel en Velthoven en wel voor de tijd van één jaar. (Den Bosch R. 1180 blz. 359).

Wouter Henricx vanden Venne van Tilborch verkoopt op Donderdag na St. Remeys 1396 aan Reyner Gerijts van Broecheven van Tilborch een pacht van 1½ mud rog uit 8 buunder erfenis, genaamd 't fenne, achter den Hovel in Tilborch tussen Jan Venman en Wouter Bac Thomaszoon en de erfgenamen van Laureyns Coepal, strekkende van den Molendijn tot de erfgenamen van Willem vanden Gheyn en van Wouter Oerleman. (Den Bosch R. 1180 blz. 593).

Jan Venman van Westilborch verkoopt op 23 November 1396 aan Willem, zoon van Reyner de Mulder, een pacht van 1 mud rog uit 3 lopense rogland in die Oerlemans brake in Tilborch tussen de kinderen van Jan Oerleman en Diederick Ywans en uit land aldaar tussen Hadwyck Coppens en Wouter Bac Maessoen (Den Bosch R. 1180 blz. 630). Na deze Tilburgse verwickelingen gaan we

EEN FRISSE DUIK

nemen. Op 9 September 1395 draagt Gerit Ruter op aan Jan de Beer, Jan Peterssoen en Jan die Meyer een stuk moer in Oesterwijn bij 't Stalberchvenne tussen de moervelden van Jan Broc en consorten en de moervelden van Willem van den Hezeacker c.s. strekkende van die Leye tot Heydeberch toe op voorwaarde dat deze opdracht slechts geldt voor de tijd, gedurende welke wijlen

Goedscalck Roesmont 't Stalberchvenne gehuurd had van 't dorp Oosterwijk. De verkrijgers beloven aan Gerit Ruter in drie gedeelten 209 gese gulden te betalen. (Den Bosch R. 1180 blz. 357). Godschalk Roosmont kocht het Brabantse Leengoed "ten Kerchove" in Oosterwijk in 1380 van Diederick van (niet leesbaar). Oosterwijk had in de 14de eeuw 't Staalbergven verhuurd voor vijftig jaren aan Godschalk Roosmont en anderen. Op Donderdag na "Miscricordia" 1396 draagt Rutgher Buerinc (dat is iemand die thuishoort in Esch of Vught) op aan Claes van Luysel de helft in een vierde deel in de helft van een stuk moer, dat toebehoorde aan Henrick Bac zoon van Godescalk Roesmont, en aan zijn moeder Mechtelt, in 't Stalberchvenne in Oosterwijk. Dit hele stuk van Henrick Back is

650 roeden groot en ligt ij een ander stuk moer, groot 700 roeden. Henrick Back voornoemd had de helft van dat stuk verkocht aan Rutgher Buerine, Jan Aert Gielijssoen, Ghijb Jan Heester en Willem Jan van den hezeacker. Claes van Luysel belooft aan rutgher Buerine gedurende drie jaar elk 12¼ nieuwe gese gulden te betalen op Kerstmis (Den Bosch R. 1180 blz. 432).

Zo hebben we weer het een en ander bekeken van oud-Tilburg en Oosterwijk. We zijn weer op zoek naar iets anders. Er sluimeren nog genoeg gegevens in de oude folianten.

Ferdinand W. Smulders

OVER OUDE HERENGOEDEREN

Zij waren een staat in het klein

I

Er is al verschillende malen gevraagd om er iets meer over te geven. Ik zal dus enige beschouwingen geven over oude Herengoederen of domeinen, over Vroonhoven en Vroonland en over de latere ontwikkeling dezer goederen tot leengoed van de Hertog van Brabant.

De ontwikkeling tot leengoed

Men zal er wel van uit moeten gaan, dat in de Frankische tijd vóór Karel de Grote de eigenaars der grote hoeven en landgoederen **vrije boeren** waren, die onder hun gezag een aantal onvrijen en halfvrijen hadden ter bebouwing van het land en ter verzorging van het vee.

Ook grote heren waren in 't bezit van dergelijke goederen. Maar de vrije boeren stonden op gelijke lijn met de grote heren wat hun bezit betrof. Zulk een boer was heer op zijn eigen terrein; hij woonde in een omwaterd huis terwijl zijn landerijen daaromheen of daarbij gelegen waren. Zijn bezit kon ook min of meer verspreid zijn. De onvrijen vormden een aparte stand: ze mochten het terrein niet verlaten zonder verlof van hun heer, ze mochten zonder verlof ook niet trouwen met iemand van een ander landgoed, hun heer kon hen verkopen aan een andere grondbezitter, maar daartegenover was hun heer verantwoordelijk voor het wel en wee: hij moest hen beschermen, moest hen vertegenwoordigen en verdedigen voor het gravengerecht. Ze hoefden zich niet veel zorgen te maken ze waren veilig geborgen in de hoede van hun heerschap. Ze woonden in kleine hutten en hadden geen grondbezit, behalve een tuin misschien. Als zij goed werkten en zich verdienstelijk maakten, gaf hun hofheer hun enige stukken land tegen betaling van een jaarlijkse cijns, aanvankelijk bestaande uit een gedeelte van de opbrengst van hun keuterijtje, later meestal omgezet in een geldelijke bijdrage.

VAN ONVRIJEN TOT HORIGEN

Zo konden deze onvrijen opklimmen tot de stand der horigen. Dit ging gepaard met een plechtige opheffing der onvrijheid in aanwezigheid van alle hofgenoten. Soms kon een onvrije ook horige worden door te trouwen met een horige, natuurlijk met goedvinden van de hofheer. Andere onvrijen verkregen hun vrijheid door cijnsman te worden van een klooster. De horigen waren halfvrijen, d.w.z. ze waren persoonlijk vrij, maar waren gebonden aan de grond van een

heer; het waren dus grondhorigen. Men noemt ze ook "laten". Ze vormden weer een afzonderlijke stand en moesten hun zaken bedisselen voor de laatbank voorzover die betrekking hadden op de grondhorigheid. De hofheer of later zijn meier was de "voorzitter" van de laatbank en de laten moesten zelf het recht vinden volgens overgeleverde gebruiken.

Bij de gewone zittingen (bijv. bij het jaargeding) oordelen alle omstaanders, d.w.z. alle horigen, die **stonden** rondom de "bank", zijnde een ruimte afgepaald met houtwerk, waarbinnen de hofheer of de meier, al of niet vergezeld van een klerk, **gezeten** was. Bij "geboden gedingen", die gehouden werden om een bijzondere reden, als men niet kon of wilde wachten op het jaargeding, oordeelden slechts een bepaald aantal (bijv. een zevental) personen, die reeds vroegtijdig schepenen heten. Deze vragen echter telkens advies aan de omstaanders. Bij het jaargeding moesten alle laten of horigen verschijnen. Op zulk een zitting van de laatbank werden onenigheden betreffende hofhorige gronden bijgelegd, konden de horigen stukken hofgrond overdragen aan elkaar en beslechtte men ook kleinere misdrijven.

De vrijheid der horigen was iets minder beperkt dan die der onvrijen. Ze mochten hun landerijen, die cijnsplichtig waren aan de hofheer, niet overdragen aan een persoon van buiten de "ederen" d.i. buiten de omheining of omwalling van het herengoed. Voor de duidelijke afgrenzing van het gebied was rondom zulk een afgerond grondbezit van een heer of vrije boer een wal of omtuining aangebracht, die hier in de Meerij van Den Bosch soms ook "Eder" genoemd wordt, ook in latere tijd. Voor grote misdrijven moest de hofheer de misdadiger uitleveren aan het gravengerecht, waar hij zijn onderdanen, zo mogelijk met raad en daad moest bijstaan. De heer kon zijn onderhorige ook loskopen van de vrijheidsstraffen, opgelegd door de Graaf. Hij droeg dan verder de verantwoording voor het gedrag van zijn horige.

STAAT IN 'T KLEIN

Zo'n oud herengoed, beheerd vanuit de Vroonhof of Herenhof, was dus een staat in 't klein; de heer of de vrije boer, was "koning" op eigen terrein, hij was grondheer en rechter. Eigen zaken werden bedisseld zonder bemoeienis van buiten, behalve bij grote misdaden en bij geschillen van horigen van 't ene goed met horigen van 't ander.

Zulk een grondgebied is een grondheerlijkheid. De heer of vrije boer woont op zijn ontwaterd huis (later kasteel); zijn onvrijen of lijfeigenen bewerken het herenland of vroomland (ook genoemd Zeeland: terra salica), de onvrije vrouwen en meisjes bewerken zijn vlas, weven en spinnen enz.; zijn horigen, die zijn later of cijnsmannen zijn, zitten op van hem verkregen grond en krijgen, als zij goed oppassen een bijzonder baantje (bijvoorbeeld paardenknecht (maarschalk) of moeten voor de muziek zorgen op feestdagen. De heer van de Vroonhof is baas in eigen huis. Alleen de koning of de keizer staat boven hem. Hoe is nu de

LATERE ONTWIKKELING

van zulke herengoederen? De koning had vele van dergelijke goederen in zijn bezit gekregen door schenkingen, door confiscatie, van ontrouwe lieden, eerlozen en bastaarden.

Reeds van ouds had de koning grote goederen die het koningshof moesten voorzien van hun voorbrengselen. De tijden waren dikwijls erg verward en onzeker door oorlog en invallen van vreemde piraten. Om nu zeker te zijn van bescherming van de koning of van een hertog of een graaf, droeg men zijn bezittingen op aan de koning of aan een voorname heer en kreeg dan zijn goed terug als een erfelijk leengoed, en moest als vazal zijn leenheer bijstaan in oorlogstijd.

Andere eigenaars van landgoederen droegen die op aan een bisschop of aan een klooster en kregen hun goed terug in erflaan ofwel tegen een jaarlijkse cijns.

Ook ziet men in die tijden vrije mannen zich onder de bescherming of voogdij stellen van een grotere heer; zij werden dus niet horig, maar betaalden aan hun voogd een voogdij-cijns, (dikwijls bestaande in een vastenavondhoen); zij bleven eigenaars van hun gronden. Wanneer echter de voogd grondheer werd van een dorp, dan werden zij horigen van hem.

Wanneer een abdij als bezitter van een herengoed haar horigen geheel vrij gemaakt had (de cijns bleef natuurlijk bestaan!), werden dus deze vrije grondbezitters, die vrije voogdijlieden van een heer waren geworden, automatisch horigen van hun voogd, als die abdij dat herengoed overdeed aan die heer, die dan grondheer werd. Veel herengoederen kwamen langzamerhand in 't bezit van een koning of keizer, van een hertog of graaf, en van kloosters en kerken. Iedereen moest een heer hebben. Het werd een hele hiërarchie met aan de top de keizer, als leenheer van de Hertog, die dan weer leenheer was over een aantal boeren en edele, terwijl deze edelen wederom leenmannen onder zich hadden.

Zeer veel grond werd zodoende ofwel leengoed ofwel cijnsgoed; vrij-eigen allodiale goederen zijn er evenwel altijd wel overgebleven, zoals het kasteel Durendaal onder Huikelum en het adellijke goed "Broekhoven" onder Tilburg. Veel hoeven en bouwland werden "ten cijns" uigegeven. De oude cijnslieden zijn dikwijls aanzienlijke boeren of grondbezitters.

Hoe de toestand zich verder ontwikkelde, zullen we de volgende keer uitleggen.

Ferdinand W. Smulders

31. 7-5-1952

Tilburg e.o. in vroeger eeuwen

Oude Herengoederen

De toestand in de 10de en 11de eeuw

II

We hebben gezien, dat veel goederen leengoed werden of cijnsgoed. Vele vrije lieden vervielen ook tot horigheid, hetzij vrijwillig hetzij gedwongen. Hoe was nu de toestand geworden in de 10de en 11de eeuw?. Men had toen vrije mensen en onderhorige mensen.

1ste. De vrije mensen waren ofwel cijnsplichtige vrijen op rijkshoven of op rijksground; ofwel allerlei vrijgelatenen (van uiteenlopende oorsprong) op rijksground. Hieruit ontwikkelden zich de Rijksridders, de Rijksburgers in de Rijkssteden en de Rijksboeren (alle "Reichsfreie Leute"), ook als de grond aan andere heren (bijv. een graaf) kwam. Zij staan alle onder de voogdij van de landsheer. Sommige van deze vrije voogdijlieden waren echter tegelijkertijd horigen van een klooster, zoals de St. Pietermannen die onder Brabantse voogdij stonden (anno 1122). We spreken nog wel van 't Rijk van Nijmegen d.i. het Nijmeegse gebied dat van 't Rijk was. Aldaar ook het Rijkswoud. Later wordt de Hertog van Brabant, als vertegenwoordiger van de Keizer in 't Westen, aldaar de baas. Een rijksstad was ook Aken, waarover de hertog van Brabant eveneens voogd was. In Haps lag een vrije heerlijkheid, genaamd "Conincxvrij", die in de 15de eeuw in 't bezit was van Ridder Jan van Baxem. In de onrustige tijd der Gelderse oorlogen werd deze vrije heerlijkheid opgedragen aan de Heren van Cuijk; zij werd toen een "vrij-leen". De heerlijkheid Bokstel (behalve het Kasteel Stapelen en dat Brabants leen was) was een vrije rijksheerlijkheid, evenals Gemert. Wie zich echter niet kon opwerken tot rijksridder of tot rijksboer of tot rijksburger (door naar de steden te verhuizen; de stadslucht maakte vrij!), werd gewoon boer en verviel tot horigheid, werd dus horige van de landsheer.

DE ONDERHORIGEN

2de. De onderhorigen of zogenaamde "eigenlieden" bestonden ten eerste uit de horigen, die dienstman of ministeriaal geworden waren. Dat waren de hogere en lagere ambtenaars in dienst van koning, hertog of graaf (drossaard, wijschenker, maarschalk en kamerheer, ook de kunstenaars en vaklieden zoals goudsmiden enz. enz.) Wanneer zij hun ambt erfelijk wisten te maken, werden zij ridders; aanvankelijk bleven zij horig; omstreeks 1300 worden zij vrije ridders, veelal ook leenman. De hofdienst wordt ridderdienst.

Het hofrecht verandert in leenrecht. Deze vormden dus de lagere adel in tegenstelling met de hoge adel voortgekomen (behalve de nieuwbakken adel natuurlijk!).

Wie zich echter niet kon omhoogwerken van de ministerialiteit tot de ridderschap, werd weer boer en verviel tot horigheid.

De tweede groep eigen-lieden valt in drieën uiteen. Daar waren de vrije cijnslieden, die niet onderworpen waren aan een Grundherrschaft, maar aan een Schutzherrschaft. Deze vrije voogdijlieden waren in deze toestand gekomen ofwel door geboorte op "schutzhörige" grond ofwel door vrije keuze. Wie van hem niet ridder of stadsburger werd, verviel weer tot de grondhorige boevenstand.

Verder waren daar nog de grondhorigen, de halfvrije "laten", die persoonlijk vrij waren maar op onvrije grond zaten. De grondhorigen van 't Rijk en van de kloosters stonden hoger in rang dan de overigen. Tenslotte waren er dan nog de onvrijen of lijfeigenen. Velen van hen verkregen hun vrijheid door opklimming tot horigheid of door cijnsman te worden van een klooster. In Brabant is de onvrijheid in 't midden der 13de eeuw afgeschaft. Nieuwe onvrijen konden er komen door verovering (denk aan 't Oosten in de Slavische landen) of door vrijwillig onvrij te worden of door vestiging op een onvrij goed of door straf.

In Brabant was men de andere Europese landen ver voorbij de afschaffing der onvrijheid!

VOGELVRIJEN

De derde groep bestond uit de rechtloze, onbeschermden mensen-zonder-heer, de zogenaamde vogelvrijen of Bijstervrijen (bijv. Joden). Volgens het vreemdelingenrecht verviel hun goed bij hun dood aan de Koning. Dit geldt natuurlijk niet voor vreemdelingen of reizigers die zich tijdelijk ergens bevonden. Velen kozen een heer of voogd. Anders was de koning hun voogd. Later komt dit vreemdelingenrecht (jus albinagii of droit d'aubaine) aan de landsheren (bijv. de Hertogen) of aan kloosters. Velen van zulke vogelvrijen zijn uit eigenbelang horigen van een heer geworden; dat was veiliger.

We hebben alzo gezien, dat mensen uit al deze verschillende groepen opklommen of vervielen tot horigheid, derhalve tot de grote menigte "laten" of "cijnslieden", waarvan vele rond 1300 tot de gegoede boerenstand behoorden. In de verdere ontwikkeling ontstaat daaruit wederom een tamelijk vrije boerenstand, die eigenaar wordt van hun gronden, waaruit ze toch nog tot het eind van de 18de eeuw een cijns blijven vergelden, een cijns welke een gewone "grondrente" geworden was. Deze heerlijke cijns was niet aflosbaar, maar evenmin verhoogbaar. Door de waardevermindering van het geld was het een luttel bedragje. De heerlijke cijnzen zijn dus van verschillende oorsprong: horigencijns, voogdijcijns, en cijns van vrije boeren uit een verkregen stuk herengrond. Dit zijn de oude cijnzen in tegenstelling met de nieuwe of noval cijnzen, die vergolden moesten worden uit grond, verkregen van de gemeynt, dus uit nieuw-ontgonnen grond. In de cijnsboeken van de Hertog van Brabant en in die van de kleine en kleinere heren staan beide cijnzen geboekt. Het is dus

EEN GROVE VERGISSING

te menen dat in die cijnsboeken alleen nieuwe cijnzen staan uit nieuw-ontgonnen gronden, verkregen van de gemeynt of de vroente. Dat is geheel en al maar bazelpraat van oppervlakkige ondeskundigen. ER staan immers vooreerst vele oude cijnzen in uit oude hoeven en bouwlanden eveneens

cijnzen voor 't leggen van een brug over een stroom enz.

Ook is het onjuist te beweren, dat grote heren, bijvoorbeeld ridders die een Brabants leen bezitten, geen cijns betalen aan de hertog of een andere boer. Men sla de cijnsboeken maar open! De Heer van Herlaer betaalde een cijns aan de Hertog van Brabant voor de visserij in de Dommel langs Vucht. Andere heren betalen cijns aan de Hertog voor een hertogelijk cijnsgoed, dat in hun bezit gekomen is. De cijnzen, die men moest vergelden aan de abdij van Echternach, zijn ook heerlijke cijnzen uit hoeven en gronden, die vroeger aan die abdij toebehoord hebben. Deze werden ook pas aflosbaar omstreeks 1800. Soms moesten de cijnsgelders op de jaarlijkse cijnsdag aan de rentmeester op de beurt een maaltijd geven, zoals in Esch het geval was. Elders moest de cijnsheer op de cijnsdag een maaltijd geven aan zijn cijnsmannen; zoals de Heer van Herlaan en St. Michielsgestel op St. Maartensdag op de Grote Wielse Hoeve bij Germonde. (Dit zou een voogdij-cijns kunnen zijn, want de meeste cijnzen heeft de Heer van Herlaer op St. Michielsdag en enige cijnzen onder Vucht op St. Lambert).

De volgende keer gaan we verder met de behandeling van de Herengoederen en van de Leengoederen.

Ferdinand W. Smulders

Oude Herengoederen

Het ontstaan van de Leengoederen

III

Verschillende manieren

We hebben gezien dat in de loop der eeuwen een hele ontwikkeling heeft plaats gevonden. Hoe ontstonden nu de Leengoederen? Het leenstelsel (feodaliteit) ontstond al heel vroeg en telkens ging dat systeem verder en breidde zich hoe langer hoe meer uit. De Hertog was een Leenman van de Keizer, en had weer leenmannen onder zich.

De twee meest voorkomende manieren van ontstaan zijn de volgende:

De hertog geeft aan iemand die zich verdienstelijk heeft gemaakt in de oorlog of aan het hof of als gezant of onderhandelaar, een stuk grond of een heel landgoed als een erfleer in plaats van uitbetaling in geld.

Zo gaf de Hertog in 1280 aan een zekere Gerbrand, een krijgsman, een hoeve lands, groot over de 12 buunder, in **Oost-Tilburg** (d.i. Berkel) "met jurisdictien" alsmede enige gronden in Oosterwijk, Oorschot, Enschoot en Tilburg (Loven). Het hele gebied is natuurlijk veel groter dan 12 buunder (dit is de grootte van de herenhoeve zelf zonder de onderhorigheden). De jurisdictie duidt op de Laathof. Zulk een leen is ontstaan door **beneficium**.

Een andere wijze van ontstaan van een Leen is die door opdracht van een goed aan een Heer, die dan dat goed aan de opdrager als een erfleer teruggeeft; dus door

Vassalliteit.

Men stelde zich hierdoor onder de bescherming van die Heer, maar moest als vazal die Heer ook helpen in tijd van oorlog enz.

"NEMERLAAR"

Aldus heeft heer Jan die Rover, ridder, een hofmeester aan het hertogelijk hof, zijn goed "Nemerlaar" in Haaren, met de visserij van de watermolen ter Borch tot de watermolen van Luissel, opgedragen aan Hertogin Johanna van Brabant op 22 Maart 1358 (n.st.). Hij kreeg dat goed en die visserij terug als een Brabants leen; de hertogin schold hem kwijt de cijns van één "oude grote" jaarlijks uit die visserij, en gaf hem in meerdernisse zijn leens de aan de hertogen toekomstige jacht van Oosterwijk, (met onderhorigheden), Haaren, Helvoort en Esch. Dit landgoed Nemerlaar (vroeger den Amelaer) was dus oorspronkelijk een vrij eigen of allodiaal goed. Jan die Rover had het verkregen van Willem van den Bossche,

ridder, die het weer verkregen had van heer Geerlinck van den Bossche, ridder Hertog Jan II gaf aan de hoevenaars van Geerlinck wegens de vele diensten die de Hertogen van hen hadden moegen erlangen, vrijdom van allerlei lasten, op Driekoningen 1304. Ook Willem van den Bossche kreeg de bevestiging van die vrijheid van lasten in 1334 en Hertogin Johanna bekrachtigt die ook in 1358 (o.a. vrijheid van eeningen, vrijheid van schepenen te worden. D.w.z. de hoevenaars vielen buiten de jurisdictie der schepenbank en hadden hun eigen oude Laatbank!).

Deze twee manieren lijken mij de voornaamste. Er waren nog andere, die ik voorbij ga. Ook kon een leen ontstaan door verpanding van een goed of van een dorp. Zo gaf Hertogin Johanna in 1387 aan Pauwels van Haestrecht Tilburg, Goorle, Drunen en de Loonse Tol voor de 4000 oude Franse schilden die hij haar geleend had. Een pandheerlijkheid werd als een leen behandeld. Tilburg werd nooit ingelost. Als de Hertog de pandsom terugbetaalde, was de pandheer weer heertje af.

De Hertog kon ook een dorp met alle rechten en inkomsten verkopen; de koper werd dan pandheer en 's hertogen leenman, totdat de pandsom gelost werd. Aldus verkocht Filips II als Hertog van Brabant het dorp Helvoort met hoge middelbare en lage justitie, met allerlei andere rechten en inkomsten aan Henrich Bloyman voor 3527 pond en 12 shillingen in 1560. Filips II deed dit om aan geld te komen voor de oorlogvoering. Bij de verkoping werd bepaald: dat de heerlijkheid te leen moest gehouden worden van de Hertog, totdat het dorp gelost zou worden door terugbetaling van de koopsom, (hetgeen geschiedde in de 17de eeuw). We zullen nog even door gaan met de leengoederen

OOK EEN HELE STREEK

Niet alleen een stuk land, een hoeve of een dorp of een hele streek kon een leen zijn. Volgens het oudste Brabantse leenboek het zogenaamde "Latijnsboeck", (begin 14de eeuw) behoorden tot de Lenen o.a. ook: molens, brouwerijen, bossen, wijngaarden, vijvers, waterlopen, tienden, cijnsen, tollen, visserijen, 't weiderecht in 't Zoniënwood, de wind voor een mlen, enz. enz. Hier ziet men uit, dat door de verdere ontwikkeling allerlei zaken leenroerig konden worden. Ook ambten werden leen. Er is nog een manier

van ontstaan: de Hertog ga aan iemand geld, dat dan omgezet moest worden in een leen-rente of dat men moest gebruiken om een allodiaal goed te kopen, dat dan een leengoed werd. Bij vererving kwam het kasteel of het huis aan de oudste zoon, die ook nog 2/3 der rechten behield. Het overgebleven derde deel was voor de andere kinderen. De oudste dochter erfde (als er geen zoon was) zoals de oudste zoon. Sterven de ouders dan erven de kinderen. De weduwe of weduwnaar behoudt alleen het vruchtgebruik. Na een leengoed geërfd of gekocht te hebben, moest men aan het Leenhof een bepaald bedrag betalen voor de leenheffing. Volle lenen d.w.z. lenen met een opbrengst van 10 "ridders" per jaar of een evenhoge leen-rente, betaalden aan de Hertog als "hergewayde" 10 ridders of 10 kronen voor de griffie ("Camerlinckgelt en Boeckrecht").

Kleine of smalle lenen betaalden bij de leenverheffing de inkomsten van een jaar (natuurlijk niet meer dan 10 "ridders" of andere munt). Vorsten betalen geen "hergewayde", maar geven bijvoorbeeld een raspaard aan de hertog. Want ook vorsten konden leenman zijn bijv. de Graaf van Gelre hield de Bommelerwaard, de Tielerwaard, Oosterbeek en de Veluwe te leen van de Hertog van Brabant.

De leenverheffing moest binnen een bepaalde tijd geschieden. Wie als vazal ontrouw werd aan zijn leenheer verloor zijn leengoed.

ONDERLENEN

Als een leen gespleten werd, bleven de delen leenroerig. Grote leengoederen hadden zelf weer onderlenen. Dus de leenman was zelf weer leenheer over de leenmannen en had ook een leenhof. Ook kleinere lenen hadden dikwijls een leenhof en een laathof. Een volle

leenhof (ook voor geschillen over leengoederen) bestond uit 7 mannen. Wie geen vol leenhof heeft, leent zo lang mannen van een naburig leenhofje.

Een leenbank bestond uit 4 of 5 mannen. Bij de verheffing van geërfde lenen gebruikte de leenheer of zijn stadhouders twee leenmannen als getuigen; bij verkochte of verpande lenen echter vier. De lagere leenhoven stonden onder het Leenhof van Brabant. Hoger beroep en advies zocht men bij de hogere hoven. De leenmannen vormden een aparte stand. Iedereen kon oorspronkelijk zo maar niet leenman worden. In tijd van oorlog moesten de leenmannen met hun leenheer mee op de "heervaert" of moesten een plaatsvervanger met paard uitrusten. Ook moesten zij oorspronkelijk hun onderhorigen aanvoeren in de strijd.

In 1470 moest de bezitter van een leengoed met een jaarlijkse opbrengst van 200 Rijns gulden één soldaat met drie paarden leveren.

In 1536 moest een bezitter van een leengoed met een opbrengst van 200 Rijns gulden, één soldaat met 3 paarden leveren, een leengoed van 400 Philipsgulden echter twee soldaten enz.

Om dit stukje te besluiten, vermeld ik nog als Brabantse Lenen: het Recht van de Gruyt (een belasting op de doorvoer van bieren) in de **Eeninge van Oosterwijk**, in Tilburg, Goorle, Moergestel, Helvoort en Esch. En 't **Ambacht van de verkens te bezien** in stad en meierij van Den Bosch. Beide lenen waren in de 17de en 18de eeuw in 't bezit van de leenhouders van de Heerlijkheid Vosselaar in den Udenhout. Door dit praatje hoop ik de lezers enig inzicht in de Leenzaken gegeven te hebben.

Ferdinand W. Smulders

Oude Herengoederen Oisterwijk vormde een klein Meierijtje

IV

We hebben in de vorige opstellen gezien, hoe talloze vrije goederen door allerlei omstandigheden en om velerlei redenen, vrijwillig ofwel gedwongen onderhorig werden aan een heer; hoe zij ofwel vrijeigen bleven ofwel leengoed ofwel cijnsgoed. Machtige heren, zoals de Hertogen, kregen vele van deze landgoederen in hun bezit. Omstreeks 1200 zien we de Hertog in deze streek optreden als heer van talrijke grote en kleine landgoederen en dorpen. Zo had al eerder de Koning of Keizer vele vronhoven in zijn bezit gekregen door overerving, door inbeslagneming, door aanhuwelijking.

Hoe een dorp vroeger bestuurd werd

Een grote Heer, die zovele en ver van elkaar liggende landgoederen en dorpen bezat, liet de bijeenliggende goederen beheren en besturen door een meyer of rentmeester. Uit de oude hoeven waren langzamerhand dorpen (en steden) gegroeid. In de 12de en 13de eeuw betekent "villa" gewoon "dorp". Als een verzameling van dorpen en landgoederen tezamen door de meier beheerd en bestuurd werden, noemde men dit gebied: villicatio (of meierij; elders spreekt men van Ambt of schoutambt).

De villicus of meier had de lagere justitie (over kleinere misdrijven en gewone "dorpszaken"). De "graaf" had de hoge justitie. Aanvankelijk was de meier zowel rechter als rentmeester. Hij was dus schout in rechtzaken en beheerder en rentmeester over de inkomsten van de landgoederen. Later kwam er een afzonderlijke schout voor rechtzaken en een afzonderlijke meier, die een economische functie had. De schouten of meiers kregen als honorarium een stuk grond of een landgoed en wisten dikwijls hun ambt erfelijk te maken. Ze werden "heer" van een dorp en als zodanig leenman van hun opperheer; en stelden zelf dan een schout over dat dorp aan.

KONINGSGOEDEREN

Oorspronkelijk waren de koningsdomeinen veelal een aaneengesloten bezit in tegenstelling met dat der hertogen en graven. Deze laatsten wisten veel gebieden onder hun macht te krijgen, zodat zij hun bezittingen konden afronden. De Koningsgoederen daarentegen werden uiteengerukt door schenkingen aan hun dienstmannen. Ofwel werd een gedeelte van het vronland weggeschonken zonder de vronhof (die soms Pals heet, als de koning op zijn reizen daar de boel kwam oppeuzelen), ofwel de vronhof aan deze en het vronland aan anderen.

Meen heeft raar omgesprongen met die goederen, zodat het in de 13de en 14de eeuw

dikwijls niet meer is na te gaan, hoe alles bij elkaar gehoord heeft. De meier zetelde op de vronhof van het door hem te beheren goed of op een der vronhoven, als hij verscheidene dorpen en gehuchten, ontstaan uit landgoederen en hoeve, te besturen had. Het vronland bij de andere vronhoven werd aan boeren in gebruik gegeven. Als een Heer een nog groter gebied bezat, was de meier onderworpen aan de hoofdschout, die zetelde op de hoofdvronhof. Deze laatste had ook de hoge justitie.

Door de talrijke wegschening en beleningen viel zulk een gebied uiteen. Soms verpachtte de heer zijn goed of gaf het ten cijnsrechte uit. De meers of schouten kregen de vronhof te leen (later dikwijls een kasteel).

Als de hertog in 't midden der 13de eeuw de onvrijheid opheft, treedt een nieuwe ontwikkeling in. Al bleven de cijnszen bestaan als grondlasten het oude hofverband werd opgelost en in sommige plaatsen werd de Laatabank tot Schepenbank.

In andere plaatsen richtte de hertog een schepenbank op, die de rechtspraak had over verscheidene dorpen en gehuchten.

Zo had men de "Eeninge" van Weelde, waartoe ook Poppel en Ravels behoorden. Er was de "Eeninge" van Hilvarenbeke, waarin men nog de onderdelen: Hilvarenbeek, Diessen, Westelbeers, de Biest (en misschien ook Westerwijk), Gorp, Tulden, Esbeek en Riel. En dan hebben we de "Eeninge van Oosterwijk, met als onderdelen: Oosterwijk, Haaren-Belveren, (voor 1400 misschien ook Helvoort), Udenhout, Berkel,-Enschot, Huikelum, Tilburg en Goorle.

In Tilburg zouden weer onderafdelingen aan te wijzen zijn: Broekhoven, Korvel, (in de 14de eeuw verscheidene malen genoemd: villa de Corvelle!), de Rijt, de Hasselt en de Veldhoven.

NIEUWE TOESTAND

Na 1200 zien we een nieuwe toestand: de schepenbank van Oosterwijk had zoveel

rechtsmacht namens de Hertog, dat de kleine Laatbankjes hun oorspronkelijke lagere rechtspraak te loor zagen gaan. In 't begin ziet men in de 13de eeuw bij overdracht van vroeger hofhorig goed (dus land dat onder een Laathof behoorde) naast de schepenen ook enige censuarü (cijnsmannen of "laten") optreden. Al spoedig verdwijnen zij van het toneel. Alleen in De Baronie ziet men nog in de 16de eeuw bij overdracht van grond, die behoorde aan de abdij van Thorn, naast bijvoorbeeld de schepenen van de schepenbank van Gils optreden twee schepenen van den Ouden Hof van Mevrouw van Thorn.

In de Baronie was men dus ouderwetscher dan in de Meierij van Den Bosch, ofschoon ook in de Meierij in de 14de eeuw landgoederen voorkomen met een eigen lagere rechtspraak (er staat dan bij: cum jurisdictione).

In de Meierij behoorde dit tot een bijzonder voorrecht, verleend door de hertog. Zulk een hoeven-complex, zulk een landgoed was wat men noemt een immuniteit en was aan de rechtsmacht der dorps-schepenbank onttrokken. Dit wil niet zeggen dat de kleine Laathoven of Laatbanken verdwenen; neen, die bleven tot het eind der 18de eeuw, vrijwel machteloos en betekenisloos bestaan, evengoed als de kleine Leenhofjes.

De "Eeninge" van Oosterwijk vormde een klein meierijtje en was de kern van het latere kwartier van die naam (in de 15de eeuw nog wel een Meyerie van Oosterwijk genoemd). De andere dorpen hangen er rondom aan en waren meestal heerlijkheden: (Drunen, Loon, Waalwijk, Hilvarenbeek, Bokstel en St. Michiels Gestel); daarbij dan nog Mierde en Esch. Vught werd er ook bijgevoegd. De meierij van Oosterwijk stond onder de Kwartierschout; boven hem stond de Hoogschout van Den Bosch met de hogere rechtspraak.

KWARTIER KEMPENLAND

Het Kwartier Kempenland schijnt oorspronkelijk één "Eeninge" geweest te zijn onder één schout.

In 't jaar 1203 zien Otto II, Graaf van Gerle, af van het recht dat hij zeide te hebben in de "Eeninge" van heel Kempeland (in unitate totius campiniae quae unitas vulgaritor eninge dicitur); hij staat dat recht af aan de Hertog van Brabant. In latere tijden is het ook opvallend dat in een dorp als Eersel geen schout is, maar alleen een stadhouder van de schout van Kempeland.

Ferdinand W. Smulders

Enige akten uit "het Bosch Protokol" Op de Heuvel werd peperkoek verdeeld

Onlangs heb ik in ruim 5 weken een boek van 774 folio-bladzijden doorgelezen, n.l. het **Bosch Protokol van de jaren 1390 - 1394**, om te zien, of ik daarin weer wat nieuws kon vinden over verscheidene dorpen. Wat ik over Tilburg gevonden heb, is het volgende **Onbelangrijke akten laat ik achterwege.**

Enkele goederen uit stad en dorp

Op donderdag na Kerstmis 1390 verkoopt Peter die Bruyn van Westtilborch aan Gerit vanden Woude: een pacht van 10 lopen rog uit huis en hof aen den Hoevel in Tilborch tussen de kinderen van Godevaert Enghele Goden saen en de straat. Dat huis is al belast met 3 obolen nieuwe cijns, met 1 lopen rog aan de H. Geest van Tilborch en met 10 vlieguyt aan de gemeynt van Tilborch (Den Bosch R. 11779 blz. 26).

PEPERKOEK AAN DE HEUVEL

Op 't Oktaaf van Sakramentsdag 1391 verpacht Peter Jansz. die Bruyn aan zijn zuster Margriet: een huis, erf en hof aen den Hoevel in Tilborch, tussen Reyner van Broecheven en Ermgart Hasselmans, strekkende van de straat tot de kinderen van Godevaert Engelgoeden soen, voor een jaarlijkse pacht van 10 lopen rog. De andere lasten komen overeen met die van blz. 26 (behalve dat de 10 vlieguyt hier heten 10 schillingen licht geld). Bovendien rust op dit huis de last, de naburen te vergezellen **om op Pasen een peperkoek te verdelen** (dd libum dictum peperkoec in die pasce distribuendum). Op dezelfde dag verkoopt Peter die Bruyn voornoemde pacht van 10 lopen rog aan Gerit vanden Woude (Den Bosch R. 1179 blz. 43).

Ook op 't Oktaaf van Sakramentsdag 1391 draagt Jan Peter Brocke op aan Henrick Lange Danelszoon: een pacht van ½ mud rog, Oosterwijkse maat, op Lichtmis te leveren in Berkel, uit het goed "**Haenberch**" optie Hasselt in Westilborch. De opdrager had die pacht verkregen van Jan Pupprechts, man van Heylwich dochter van Margriet Copkens (ibid. blz. 53).

Op dezelfde dag in 1391 heeft Elizabeth, weduwe van Godevaert Enghel Goiden soen van Broecheven, opgedragen aan haar kinderen Henrick en Elizabeth en aan haar schoonzoon Peter Oer: haar vruchtgebruik in een pacht van 17 lopen rog uit 1½ mudzak land in Westilborch, n.l. uit de erfenis van Truda, weduwe van Claes Sculenborch. Daarna verkopen Elizabeth en haar kinderen en schoonzoon die pacht aan Jan Kuychman, zoon van wijlen Claes Sculenborch. Dat land van Truda lag tussen Zegher Stappen en

Heymken van Broecheven (ibid. blz. 56 en 58).

KORVEL, LOVEN EN KERKHOVEN

Op Donderdag na Petrus en Paulus 1393 treedt op: Gerit Gielisz. van Veen, man van Kathelijc Henrics Wysse van Westilborch. Hij verkoopt aan Jan vander Byestraten van Ghilze een pacht van 14 lopen rog Tilburgse maat uit twee stukken land bij Corvel in Westilborch, n.l. uit "die Hanghbossche" tussen Jan Aelwijns en Jan van Afterloc, en uit "die Strepe" tussen Jan Raet en Gerit Hubrechts. De vergelder van deze pacht is Jan Aelwijns, die vroeger van Henrick Wysse de twee stukken land in erfpacht gekregen had. ER staat bij, dat die pacht op Lichtmis geleverd moest worden op "**die Hofstat van Corvel**".

Zoals we reeds een vorige keer gezien hebben, was Gerit van Veen in deze tijd de bezitter van 't goed "Corvel", als erfgenaam van Henrick Wysse (ibid. blz. 572). Op Donderdag na Beloken Pasen 1393 verpacht Jan van Dordrecht een hoeve in Tilborch te Loeven aan Zibbrecht Bloemart voor 6 jaar. De pachter moet op St. Peters St?el" 11 mud rog op St. Jan-Geboorte 5 goede Gelrese gulden en 12 el linnen leveren in Den Bosch. (Jan van Dordrecht was een Bosch burger). Hij moet ook voor de verpachter 6 kapoenen houden, die hem geleverd zullen worden. Om de gebouwen te onderhouden, zal de verpachter het hout en het ijzerwerk leveren (ibid. blz. 667). Dezelfde Jan van Dordrecht had ook een goed in Oosterwijk. Op Vrijdag na Maria-Hemelvaart 1391 draagt hij op aan zijn schoonzoon Jan Gielisz. vanden Grave, man van Elizabeth van Dordrecht: 't goed "Karrickhoven" in Oosterwijk met de daartoe behorende cijnsen en cijnsgoederen; alsmede een stuk land in Os en een pacht in Dynther. Deze opdracht, die geschiedde bij wijze van huwelijksgift, zal slechts geldig zijn, zolang de verkrijger leeft.

De verkrijger belooft aan de opdrager 100 oude schilden op aanmaning te betalen; doch de opdrager belooft dat geld niet te zullen opvragen, zolang de verkrijger leeft. Na de dood van Jan van Dordrecht of zijn erfgenamen (ibid. blz. 86).

ZWANENBERCH IN OESTERWIJC

Op maandag na St. Gielis (en niet Grielis, waarde zetter!) 1391 verkoopt Jan van Wijflit aan Jan van Dordrecht: een cijns van 10 Hollandse gulden, te betalen op Remeys, uit een hofstad, genaamd "Zwanenberch" in Oosterwijn. 't Gebeurt zelden, dat men iets vindt over Zwanenberg of Zwanenburg. Nu we toch weer in Oosterwijn verzeild geraakt zijn, gaan we maar weer naar 't

Staalbergven.

Op St. Jans Onthoofding 1391 heeft een deling plaats van moer, genaamd "Stalberch" in Oosterwijn. Roelof Godscals Roesmont en Jacob van Nuys, man van Elizabeth Roelofs Roesmont krijgen ieder een helft van een stuk van 700 roeden en van een stuk van 725 roeden. Mechtelt, weduwe van Godscalck Roesmont, en haar zoon Henrick Bac krijgen samen een stuk van 650 roeden. (ibid. blz. 93).

Op Donderdag na Pinksteren 1395 draagt Jan Steympel op aan Willem Henrics Vos van Beilver: ¼ deel in een stuk moer, dat toebehoord had aan Jacob Henrics van Nuys, in 't Stalberchsvenne in Oosterwijn tussen moer van Gerit Ruver en moer van Roelof Godscals Roesmont (ibid. blz. 179) Henrick Henrick Matheuszoon had dat hele stuk moer in Stalberchsvenne op Sirtus-dag in 1394 opgedragen aan Jan steympel, Aert Bac, Jan Broc en Claes Spyerinc zoon van Corstiaen vanden Velde (ibid. blz. 761).

Kathelijn, weduwe van Aert Bac. draagt op Donderdag na Pinksteren 1395 haar ¼ deel op aan Joorden zoon van Godevaert Vos van Beilver (ibid. blz. 179).

Op Drievuldigheids-zondag 1395 heeft Henrick Bac zoon van Godscalck Roesmont opgedragen aan Jan Aert Gielijsoen, Ruther Buerinc, Ghijb Jan Heester, en Willem Jansz. vanden Hezeacker: de helft van een stuk moer, groot 650 roeden, in Stalberchsvenne.

De verkrijgers beloven tezamen aan Henrick Bac 97 nieuwe Gelrese gulden te betalen op Kerstmis gedurende 4 jaren (ibid. blz. 183).

'T GOED TE HILT IN MOERGESTEL

Tenslotte vermeld ik een akte van 23 November 1391, waarbij Leunis de Raet de helft van 't goed te Hilt in Gestel bij Oosterwijn verpacht aan zijn schoonbroer Herman Aerts Cleynnael, die reeds de andere helft bezit, voor 9 mud 4 lopen rog per jaar. Leunis had dat goed geërfd van zijn schoonvader Aert Cleynnael. De hele hoeve is belast met grondcijnsen, met een cijns van 25 schillingen oud geld aan de erfgenamen van Ghijsbrecht vanden Doren (de Spina) en 1 mud rog aan de erfgenamen van Aert van Brede.

De erfpachten kunnen lang duren. Zo blijkt uit een latere aantekening in margine van 14 November 1606, dat toen heer Ghijsbert van Ghesel priester 4 mud afloste van de 9 mud en 4 lopen rog. De aflossing geschiedde in handen van Willem Arnsts van Meyselvoirt, als gemachtigde van Jonkvrouw Marie van Roome en haar man her Jan vanden Broecke (ibid. blz. 116). Maar ik zie daar nog een akte van Sakramentsdag 1393 waarbij Jan die Yoede Peterssoen te cijns geeft aan Wellen Rover en zijn kinderen: een erfenis genaamd "**die Vloet**" in Oosterwijn, gelegen tussen Jan Joden en Jan van Enghelen, en strekkende van de Molendijc tot de dijk genaamd "**Swanendonc**". De verkrijgers moeten op St. I?mbrecht een cijns van 40 schillingen betalen aan Jan Joden, die echter de visserij daarin aan zich houdt (ibid. blz. 569).

Hiermee hoop ik weer mijn tot aan de heemkunde betaald te hebben. Ik hoop, dat de lezer er niet bij in slaap is gevallen.

Ferdinand W. Smulders

CECILIËNBRAKE IN ENSCHOT

Welke personen er zoal bijbetrokken waren

In de Ceciliaparochie Enschoot lag een huis met land, genaamd Ceciliënbrake. Daar men "Cely" zei in vertrouwelijke omgang, is het te verklaren, dat de naam van dit huis meestal "Ceciliënbrake" luidt. Er komen maar weinig vrouwen met de naam Cecilia naar Enschoot.

Familie-naam Piggen kwam reeds in de 14de eeuw voor

Jan Wouter Bach had een dochter Cecilia, meestal genaamd Cely; zij was getrouwd met Engbrecht van Bloclant. (Oosterwijk R. 162 fol. 9 anno 1454). Op 4 Augustus 1456 verkrijgt Margriet weduwe van Willem van Brakel, (bij koop) van Peter Peters Pigge een pacht van ½ mud rog uit een huis en hof en aanliggende erfenissen, groot 12 lopense, genaamd Celienbraeck, in Enschoot, tussen Dirc die Ram en Jan Piggen; alsmede uit 4 lopense weiland aldaar.

Op 25 Januari 1492 verkoopt de vorster van Oosterwijk Jan van der Stegen op verzoek van Heylwich Willems van Brakel, weduwe van Ghijsbrecht Jan die Becker, wegens achterstalligheid van 5 lopen rog van voornoemde pacht, de onderpanden genaamd Celiënbraeck aan Ghijsbrecht Huysmans. Deze moet 5 lopen rog leveren en de proceskosten betalen, en tevens voort dat halfmud jaarlijks daaruit blijven vergelden (Oosterwijk R. 197 fol. 19). Op 2 Maart 1504 heeft Ghijsbrecht zoon van Ghijsbrecht Huysmans en van Heylwich Willems van Brakel, opgedragen aan zijn broer Willem en aan Henrick Lambrechts van Gorcum: een pacht van 4 lopen rog, te vergelden deels uit voornoemde pacht van ½ mud rog uit "Selyenbraeck" en deels uit een pacht van half mud uit land in Berkel. (Oosterwijk R. 208 fol 7v).

Peter Peters Piggen verkoopt op 19 Maart 1455 aan Anchem Henrick Roggen 2 lopense en 13 roeden van Celyenbraeck in Enschoot. De koper moet binnen een jaar een huis daarop zetten en jaarlijks een pacht van 1 mud rog leveren aan Laureijns van der Heyden (Oosterwijk R. 163 fol. 9).

Laureijns Willems van der Heyden had die pacht van 1 mud rog verkregen van de volgende personen: Heymerick, Henrick, Elysabeth en Yda, kinderen van Peter Heymans; Else Peter Heymans, weduwe van Willem Reineerss; Jan die Voecht, Reineer, Gielis en Elysabeth, kinderen van Else en Willem voornoemd; (Else is een afkorting van Elsebeen, zoals uit de akte blijkt); Adriaen Jan Goetscalcs, man van Sophie, en Gerart Goeyarts van den sande, man van Kathelij, beide dochters van Else en Willem voornoemd; Jan van Hukelum, man van Eva, en Gherijt van Huculum, man van Heylwich,

beide dochters van Peter Heymerix en Willem Wouter Colen.

Daarna had Jan Zeghers van Gheldrop, man van Margriet Luureijns van der Heyen, die pacht verkregen van zijn schoonvader; en op 6 Augustus 1462 draagt Jan Zeghers die pacht uit "Celyenbrake" op aan Claes Henrics van den Dijck (Oosterwijk R. 169 fol. 17).

Op 15 April 1485 treden op: Wouter Claeus Wouter Huben, man van Margriet Peter Pig, ook voor Peter Pigghen, (die blijkbaar niet wel bij hoofd is, want er staat bij: "sijnre sinnen niet wael mechtisch wesende"); Jan Chyb Meeus; Jan Willem Wijten, man van Gheertruut dochter van Ghijb Meeus, ook voor Peter Ghijb Meeus; Laureyns Wouter Leijten, man van Oey (d.i. Oda) dochter van Margriet Peter Pig; Peter, Jan en Ghijsbrecht; Alijt en Yda, kinderen van Margriet Peter Pig. Zij verkopen aan Claeus Claeus zoon van den Einde een huis en hof met aanliggende erfenis, grond 4 lopense, genaamd "Celeyenbrake" in Enschoot. De verkopers hadden dat huis enz. geërfd van Mercclijs Pighen en diens vrouw Alijt Ghijb Meeus. Mercelis had het gekocht van Jan Peter Pigghen. 't Huis is belast met 112 lopen rog aan Peter Pigghen en Wijtman Gherit Willems; 7 lopen rog aan de kerk in Enschoot, 2 lopen rog aan de H. Geest in Enschoot en ½ lopen rog aan de vier bedelorden (Oosterwijk R. 191 fol. 13). Claeus Henrics van den Dijck, die op 6 Augustus 1462 - mud rog erfpacht uit een deel van Celienbrake verkregen had verkoopt die pacht op 13 September 1462 aan Agnes, weduwe van Ghijsbrecht Jan Ghijsbrecht van Hannen soen, en hun zoon Henrick (Oosterwijk R. 169 fol. 18v). Voornoemde Henrick draagt die pacht op aan Willem Henrick Nellen op 24 December 1473. (Oosterwijk R. 179 fol. 44).

Mercelijs Peter Pig belooft op 20 Februari 1475 een pacht van 7 lopense rog te vergelden uit Sunt Celiënbrake in Enschoot aan Wijtman zoon van wijlen Gherit Willem Heinen soen. Mercelijs kan die pacht na 4 jaar lossen met 9 Peters en 10 stuiver. (Oosterwijk R. 181 fol. 8). Gherit Willem Henrick Maes soen draagt op aan Wauter Wanters van Gorp op den 27 Januari 1478 een pacht van 4 lopen rog uit een stuk land genaamd "Celyenbrake" in Enschoot. Gherit had die pacht verkregen van Peter en Jan, zonen van Jan Pigghen. (Oosterwijk R.

184 fol. 4v). De hiervoor reeds genoemde Anchem Henrics Roggen en zijn vrouw Kethelijn Jacop Robben hadden al hun goederen in hun testament vermaakt aan Luytgart Corstiaens die Bont. Op 27 April 1515 dragen voornoemde Luytgart en haar man Adriaen zoon van Jacop Goeyarts op aan Peter Peters van den Loe 2 lopense en 13 roeden land, met een huis er op, genaamd "Celiënbraeck" in Enschoot. Dit stuk was afgedeeld van het bezit van Peter Piggen. Als last wordt vermeld 1 mud rog aan de Rector van St. Severinus-altaar in Oosterwijk. 't Huis mag Peter van den Loe niet afbreken of verkopen. Een verdere voorwaarde is nog: Adriaen sal moeten gebruiken een byehuys op der voers erffnissen staende tien jaren lanck ende die bien sceppen eude hanteren (Oosterwijk R. 219 fol. 22).

Op 5 Januari 1541 draagt Willem Jansz. Vermeer, man van Elisabeth, weduwe van Cornelis Vermeer, op aan Jan, Henrick en Anna, kinderen van Corn. Vermeer en Elisabeth voornoemd, en aan Leunis Wouter Keeck, man van Engel, dochter van Cornelis en Lijsken voornoemd, 't vruchtgebruik in 7 lopen rog uit huis enz. genaamd "Sinte Ceciliën-brake" in Enschoot, ,groot 4 lopense. Elisabeth had die pacht geërfd van haar vader Wijtman Gherit Willems, die haar verkregen had, zoals hiervoor reeds vermeld, van Marcelis Peter Pig. Op dezelfde dag (5 Januari 1541) dragen Jan, Henrick en Anna Vermeer en Leunis Wouter Keeck, ook namens Wijtman, zoon van Corn. Vermeer en Lijsken, die pacht op aan Joest Jansz. van Eersel)Oosterwijk R. 245 fol. 93).

Op 13 Augustus 1559 treedt op Jan doutste, zone wijlen Joost Janss. van Eerssel en van Marie Wijman Willems. Hij draagt die pacht van 7 lopen rog uit huis de "Sinte Celilienbrake" in Enschoot op aan zijn broer Hendrick Joost Jansz. van Eerssel (Oosterwijk R. 263 fol. 57v). Latere gegevens heb ik niet.

Oorspronkelijk was "Celiënbrake", groot 12 lopense, met nog 4 lopense wei erbij, van Peter Piggen, zoon van Peter Piggen. Deze verkoopt 2 lopense 13 roeden daarvan aan Ancem Roggen in 1455. Dit is een stuk aan de Oostkant tussen Peter Piggen westwaarts en Marie, weduwe van Peter van den Wiel, oostwaarts.

In 1485 verkoopt Wouter Claeus Wouter Huben, man van Margriet Peter Pig, een stuk van 4 lopense, waarop een huis staat: dat kan de bovengenoemde wei zijn. Dit stukje ligt tussen de straat en Wouter Hubrechts en strekt van Gherit Willems tot Wouter Hubrechts. Het hele stuk van 12 lopense ligt tussen Peter Piggen en Dirck de Ram, en strekt van de straat tot Peter van den Wiel. Wouter Hubrechts zal dezelfde zijn als de man van Margriet Peter Piggen. Het schijnt daar allemaal familie geweest te zijn, want Gherit Willems is dezelfde persoon als Gherit Willem Henrick Maes, de man van Marie dochter van Wouter van den Wiel (Oosterwijk R. 181 fol. 6v).

Uit de mij beschikbaar zijnde gegevens blijkt niet, waar precies Celiënbrake gelegen was; maar ik denk midden in Enschoot. Want als het iets verder van de kerk gelegen was, zou er wel een nadere plaatsbepaling bijgestaan hebben.

Gherit Willem Henrick Maes was in 1475 kerkmeester van Enschoot, tezamen met Adriaen Gijsbrecht Mesmakers. (Oosterwijk R. 181 fol. 19).

De familie Piggen komt vanouds voor in deze streek, reeds in de 14de eeuw.

Ik heb de bij Ceciliënbrake betrokken personen uitvoerig weergegeven; zo kan men zien, hoe de mensen in Enschoot in die vroegere tijden heetten. Hiermede hoop ik Enschootse mensen van dienst geweest te zijn.

Ferdinand W. Smulders

't Cijnsboek van Thorn te Baarle en Omstreken 't Laathof van Thorn te Baarle

De abdij van Thorn (Limburg) had vele bezittingen en rechten in de dorpen rondom Breda. Zij had deze verkregen in de 10de eeuw van Hilsondus, gravin van Strijen. Deze goederen vielen onder twee laatbanken van Thorn; een in Gils, waaronder behoorden de goederen der abdij in Gils, Ginneken, Prinsenhage, Etten enzovoort; en een in Baarle. De jaargedingen in Baarle werden gehouden op Dinsdag na Beloken Pasen en daags na Sint Denijs. De Laatbank van Thorn te Baarle bestond uit 7 schepenen van wie er vier te Baarle, één in Goorle, één in Weelde en één in Merksplas woonachtig waren. De Laatbank werd voorgezeten door een meier. Op de dagen dat de Laatbank gespannen werd, kregen de schepenen een gul onthaal op kosten der abdij.

Een reeks oude namen

Daar de abdij van Thorn ook cijnsgoederen bezat in Goorle, is het wellicht niet ongepast, om niet alleen die cijnsgoederen in Goorle, maar ook de andere cijns goederen, behorende onder het Laathof van Baarle, te bespreken, althans een overzicht daarvan te geven. In 't Archief van de "Commissie van Breda" (ingesteld in 1798 om te onderhandelen met de Fransen over de inbeslaggenomen goederen; daarna dienende ter administratie van die goederen tot 1810) bevindt zich een cijnsboek van Thorn, begonnen in 't eind der 17de eeuw en voortgezet tot 1810. Cijnsboeken zijn zeer conservatief; bij het aanleggen van een nieuw cijnsboek schreef men de posten van het volgeraakte boek over. Zelfs als een cijns vervallen was of als de rentmeester niet meer wist, waar het cijnsplichtige stuk gelegen was, zelfs dan schreef hij in zijn nieuwe boek de naam van 't perceel op zonder er iets uit te beuren. Ofschoon voornoemd cijnsboek dus tamelijk jong is, is dit geen bezwaar, omdat de jongere cijnsboeken teruggaan op de oudere. De cijnzen van dit Thornse cijnsboek van Baarle werden geïnd daags na Sint Denijs, dus op 10 October. Hierbij dan een overzicht daarvan.

CIJNZEN IN BAARLE

De cijnzen in Baarle gingen uit de volgende stukken: de beemden in de Worrebeken, land aan de Heimolen in de Hees, een "aenstede" aan de Reth, land "de lange Bedden" aan de "Casselacker", dries, "het Veen" aan de Reth land in de Sittart akker in St. Salvatorsakker, beemd in de Vloed, de Dorenakker in de Lovense akker, de lange akker in de Nieuwe-Molense akker, beemd "de Mosdonk" aan den Aert", de "Raeckbeempt" aan de Baarlbrugge, de Rabbats-beemd onder Merksplas, de Rijakker omtrent de Nieuwe Molen, een erf aan 't Kerkhof, akker in de Wijthof, de Lijnenakker, akker "de Molenhof", de Dorenakker in de Heesakker, "Misselteersacker", land in Loven, land 't

Hoolken" omtrent de Heeze, land bij de Braak, de Breemakker in de Heesakker, akker "de Strijpe" omtrent de Gierelboom, land in de Gierelstraat, land in de Weyhyning, land in de Leeuwerkebrake, huizen in de Heerstraat, beemd in Zondereigen en de Houtakker. Op verscheidene van deze percelen stond een huis.

KOUTER-CIJNZEN IN BAARLE

Hierna volgt een aparte van de Kouter - cijnzen in Baarle. Kouter is de naam voor oud-akker gebied. Deze cijnzen evenwel gaan grotendeels uit huizen in 't centrum van Baarle, enige daarbuiten. Hier volgen ze, 't Huis "de Oude Kroon" een huis achter de Toren, een hof omtrent de kerk, een hof aan "Sheerenstraet", een huis aan de kerk, twee huizen aan de Katerstraat (Katerstraat houd ik voor een nieuwere vorm van Kouterstraat). Een huis "de Keizer" omtrent de kerk, een dries aan de Katerstraat, huis "de Nieuwe Kroon" aan de Singel, een huis aan de Plaatsse, huis "de Engel" aan de kerk en nog verschillende huizen en land in de Sittart. Verder nog uit een beemd in de Vloed, een beemd in de Weersdonk, een huis in **Ulecoten**, en **Meerle** (n.l. de Sildonk en in **Heerie** aldaar). De plaatselijk-deskundigen kunnen dit het beste uitzoeken, waar dat allemaal ligt.

CIJNZEN ONDER MERKSPLAS

Uit het gebied ten Zuiden van Baarle hief de Abdij cijnzen uit landerijen in de Bosakker, in de Wijakker, bij het Bosstraatje, op 't Lipeind, bij de Zondereigense brug, op Ginhoven, In Zondereigen op 't Rot, bij Baarlebrug enz.

CIJNZEN IN WEELDE

In Weelde hief de Abdij cijnzen uit: de Vucht, op 't Geeneind, uit de Rabbatsbocht omtrent de kerk van Weelde bij de Elzestraat bij de Koningstraat, aan 't Laar enz. Hierbij ook huizen.

CIJNZEN IN GOORLE

Onder Goorle waren cijnsplichtig: de Lange akker, de Biesakker, de Mostertakker, de Putakker, de Kloot, de Wermenbos, 't Langland, de Wolfput, de Mortelsrijpen, de Bremakker aan de groene weg, de nog enige landerijen en huizen. De cijnzen onder Goorle brachten te zamen op 29 stuiver en 2 oort omstreeks 1800.

CIJNZEN IN ALFEN EN KAAM

Onder Kaam waren cijnsplichtig 1½ buunder beemd en nog 2 buunder beemd in de Wijschot.

Onder Alfen: 2 akkers aan 't Zand en ½ buunder land op de Goedentijd omtrent 't Zand. Daarna volgen een huis met 3 buunder grond in Gestel bij Meer (ten N.W. van Hoogstraten) en een hoeve en goederen in 't voornoemde Gestel.

De Ooserom-cijnzen onder Alfen gaan uit de volgende stukken: een stede achter de Toren, nog een stede, een heiveld bij Papenakker, 1 buunder hei genaamd "Karnediheininge" aan 't Eindse Veken, ½ buunder hei genaamd "de Krabbe" in 't Zand, een stede in Alfen-Oosterwijk, 2 lopense wei, 1 buunder land, ½ buunder hei in de Heerstraat, een stuk erf genaamd "de Voorste Brusselman".

De cijnzen onder Alfen en Kaam belopen, als men ze optelt, ongeveer 26 stuivers. In 1762 werd echter slechts ongeveer 5 stuivers ontvangen. De cijnzen werden omstreeks 1800 aflosbaar gesteld. Zo werd de cijns van

3¾ stuiver uit de Langeakker in Goorle in 1816 afgelost met de betaling ineens van 3 gulden en 15 stuiver (dus tegen de penning twintig). Men beschouwde dus de cijns als een rente van 5% van een denkbeeldige hoofdsom. Deze hoofdsom verkrijgt men door de cijns met 20 te vermenigvuldigen.

Bij de stede onder Alfen-Oosterwijk staat aangetekend, dat die stede "gevest is in den ouden hove van Thoor tot Barel op den 17 Julij 1666 volgens het vestboek". Met dit oude hof bedoelt men 't Thornse Laathof in Baarle.

In 1810 waren er nog 40 cijnzen te vergelden aan Thorn in 't cijnsboek van Baarle; zij brachten toen op: 10 gulden 2 stuivers en 6 penningen (of 21 frank en 41 cent). Bij verkopen van cijnsgoederen van Thorn en bij andere akten met die goederen stonden twee schepenen van 't Laathof van Thorn daarover, naast twee schepenen van de dorps-schepenbank, zoals men zien kan in de Vestboeken van de dorpen der Baronie van Breda. Elders worden de heerlijke cijnzen afgelost omstreeks 1800 tegen de penning 16 2/3 of de penning 33 1/3. Bij de aflossing moet dan tevens de boete betaald worden voor achterstallige cijnzen en natuurlijk die achterstallige cijnzen zelf.

Ik hoop, dat men hierdoor een overzicht gekregen heeft van de Thornse cijnsgoederen onder de Laatbank van Baarle.

Ferdinand W. Smulders

37. 3-10-1952

Uit vroeger eeuwen:

De leengoederen van Thorn Ook enige lenen in de Biest bij Hilvarenbeek

In 't archief van de "Commissie van Breda" (aanwezig op het Rijksarchief in Den Bosch) bevindt zich een Leenboek der abdi van Thorn. Daar ik uit enige opstellen over Hilvarenbeek moet opmaken dat de heemkundigen aldaar niets weten over betrekkingen tussen Thorn en Beek, althans niets over de Thornse leengoederen in de Biest, is het wellicht niet overbodig iets uit dat Leenboek mee te delen. De Biest ligt dicht bij Tilburg. Tevens geef ik een overzicht van 't hele leenboek. Dit Thornse Leenboek bevat leenverheffingen van de 15de tot de 18de eeuw (niet volledig).

Lenen in Gilze

Een leen van 8 buunder hei te Verhoven te Gilze op 't Raakeinde wordt in de 15de eeuw gespleten in vier lenen van 2 buunder. Bij bezitsovergang moest men de 8 buunder aanvankelijk verheffen en verheergewaden met 1 zester rog. De leenverheffingen van de 4 gespleten lenen gaan slechts tot het eind van de 16de eeuw.

In 1491 verheft Jan Jan Wircx 2 veertelen roghs erffsleenpacht op 4 buunder hei, zijnde de helft van voornoemde 8 buunder. dan was er nog een volleen, bestaande uit "een hoeff wilderden" in de parochie Gils onder den Rijen en 4½ buunder broek genaamd "dat Bredebroek". Dit wordt verheven in 1495 door Jan van Nederven die Jonge Janssoen en in 1565 door Jonker Philip de Gruytheere (kleinzoon van Jan van Nederven), beide ambachtsheer van Dirksland. (Gaat niet verder).

Lenen in Ginneken

Van 1447 tot 1783 staan de leenverheffingen aangetekend van de Tienden van Heusenhou (Kleine tiend, middelstiend, hoge tiend).

Lenen in Baarle

Het eerste leen bestaat uit 2 lopense land aan de Zoe bij de Stapakker; 1 lop. land te Loven in de Grote Vlucht; ½ lap wei achter de schuur te Loven; en ½ lap land ook te Loven. Philips vander Lecken, daarna Hewick vander Leck alias van Loven zijn de bezitters. Later Henrick van Bruhese en in 1529 Agatha van Ruheze (Hierbij wordt soms vermeld 2 lop. land in de Heesakker).

Het tweede leen bestaat uit 1 lopense land in de Katerstraat neven de waterzoe in de "Heysacker". Het derde leen: 2 lop. land in de

Heesakker. Het vierde leen: ½ buunder beemd op den Aert.

Het vijfde leen: 2½ honderd roeden land in de Katerstraat (met huis). Het zesde leen: 80 roeden akker in de Heesakker. Het achtste leen: 40 of 50 roeden land aan "sherenweck", aan de "Heyssenpath". Het negende leen: 2 veertelen rog op een beemd in de Houtheze. Het tiende leen: ¾ buunder in de Houtheze (ook genoemd "het Santschelleke" in 't Broek omtrent de Elshout). Het elfde leen: ¼ buunder beemd "de Zantschelle" in 't Broek "aen de Merck". Het dertiende leen: 94 roeden land in de Heesakker. Het 14de leen: De Vlinkenbeemd, groot 6 buunder, neven de Mankegooren.

Verder nog: land bij de Katerstraat; de Kromme Akker in de weiheininge enz.

Lenen in Etten

Vier gemeten land in "Caterhove" (1503) en elf gulden hellingen en 6 kronen op de Heerlijkheid Steenberg (1503).

Lenen onder Hilvarenbeek

1. Hendrick Schijven houdt te leen ½ lopense land aan de Biest; daarna Peeter Aerts doncker; dan in

1621 Aert Peeter de Doncker en van 1636 tot 1734 de familie Pluym.

2. Een lopense land in de Biestakker aan de Hoge weg (Wouter Jan Claus Celen sone alias vanden

Broeck (16de Eeuw).

3. Claes Jan Claes Celen sone alias vanden Broeck houdt te leen 1½ lop. land in 't broek geheten

"het lant van Hese". (16de eeuw).

4. Aert Aert fiers: 1 dagmaal beemd aan de Aa.

5. Jan Hendrik van Trier: 3 lop. land op de Biest.

6. Peter Aert Fierssone: 2 lopense dries.

7. de leenakker, groot 4 lopense, aan de westerwijk (aen de grootte Westrick) neven de loop.

8. Een beemd aan de Biest aan de stroom.

9. Een beemt Leynde de Biestgemeente over de stroom (neven de beemd "de Slootmaker").

10. Den Nieuwen Acker groot 3 lopense op den Lijsenweg. (Door Wouter Bogaerts in 1477 verkocht

aan Adriaen Adriaens de Bussere).

11. Een beemd groot ¾ dagmaal aan de Biest.

12. Drie lopense land met huis en schuur aan de Biest (tegenover de H. Geest hoeve).

13. Een beemd groot 2 lopense aan de Biest aan de stroom..

Het waren maar klein leentjes in de Biest, zoals men ziet. Maar de grootte doet niets ter zake.

De Abdij van Thorn had dus niet alleen in de nabijheid van Hilvarenbeek cijns- en leengoederen, maar óók goederen in de Biest, dus in Hilvarenbeek zelf.

VLAGZEISSIE

Enige opmerkingen

Ik zag enige tijd geleden dat degene die over oude gebruiken en toestanden schrijft in de N.T.C. in 't onzekere was over 't woord "vlagzeis". Dit verwondert mij ten zeerste. Het Brabantse woord voor "plag" is immers "vlag". Men spreekt van "de hei afvlaggen". Dit komt men een paar honderd jaar geleden al tegen in oude registers. Daar vindt men ook (bijvoorbeeld in inventarissen) het woord "vlagseyssie",

De spelling der namen

Wanneer men een straat noemt naar iemand uit vroegere tijden, is het niet nodig de spelling uit bijv. de 16de eeuw te gebruiken. de familienamen worden in alle eeuwen gespeld volgens de dan **gangbare spelling**.

Heet een straat naar een burgemeester "vanden Hoevel", dan moet men heden ten dage spellen: van den Heuvel. Anders gaat men die naam verkeerd uitspreken. Men moet **niet te puriteins** zijn op dit gebied. De spelling - oe - kan dikwijls een - eu - aanduiden, zoals in soeven, voel, spoelen, toelen (d.i. zeven, veel, telen, spelen). Het is verkeerd deze woorden met een oe uit te spreken!. Dit naar aanleiding van een bespreking van straatnamen in de N.T.C.

Delmerweg

Bij een bespreking van straatnamen vond ik in de N.T.C. over de Delmerweg de mening uitgesproken, dat de naam Delmer niet zo erg oud zou zijn en dat hij in verband zou staan met Dalem.

Beide meningen zijn onjuist. Bij een bespreking van de verschillende buurten van Tilburg rond 1450, heb ik al vermeld dat de naam Delmeer reeds voorkomt in 1446 en 1451 (Oosterwijk R. 156 fol. 27 en Oosterwijk R. 159 fol. 15). En in 't hertogelijke cijnsboek van 1380 komt ook reeds "Eelmer" voor (Rekenkamer Brussel Nr. 45072 fol. 85) Delmer is ontstaan uit "de Elmer" of d'Elmer. Met Dalem heeft deze naam niets te maken.

Ferdinand W. Smulders

DE LEENGOEDEREN VAN ECHTERNACH TE DIESSEN

De rechten liepen nog tot 't einde der 18de eeuw

In een Leenboek van het Leenhof van Echternach, (Nr. 190 v.d. Commissie van Breda) vond ik leenverheffingen uit de 17de en 18de eeuw van goederen, tienden, beneficies enz. (ook van de kerken van Gemert en Alfen) in de vier kwartieren van de Meierij van Den Bosch alsmede in Gemert en Alfen. Tussen folio 226 en 249 staan de leengoederen in Diessen. Het zijn tien verschillende lenen, tezamen 27 lopense groot. Dit zijn geen grote leengoederen; maar de grootte doet niets ter zake. Het is er mij om te doen, duidelijk aan te tonen, dat Echternach tot het einde van de 18de eeuw nog rechten had als gevolg van de schenkingen in de 8ste eeuw in Diessen.

De leenmannen te Diessen

De meeste lenen zijn stukken grond in de Vroonakker, somtijds genoemd de Leenakker, te Diessen in 't Schildeke, n.l. 15 lopense in de Vroonakker; verder 2 lopense teulland (zonder naam) in 't Schildeke; een stuk land genaamd 't Vierkant Leenke, groot 2 lop, ook in 't Schilderke; 2 lop akkerland genaamd "het Langleerke" gelegen onder d'Elder; het molenbemdeke of Aabemdeke aan de Reyt, groot 2 lop aan de Aa, en nog twee stukjes zonder naam.

De leenverheffing geschiedt voor de stadhouder van het Leenhof van Echternach en voor twee leenmannen (in Diessen meestal: Diessense leenmannen); tijdens de confiscatie in 't eind der 17de eeuw gebeurt dat voor de rentmeester der Brabantse Domeinen en (soms voor de rentmeester der Geestelijke goederen).

DE LEENMANNEN

Wie waren nu de leenmannen van Echternach in Diessen? Hier volgen ze met het jaartal der leenverheffing. Daar men het leenverhef in troebele tijden soms achterwege liet, somtijds wel drie keer na elkaar, vindt men op een bepaalde datum een vierdubbel leenverhef gerekend, terwijl er dan bij staat, wie ondertussen sinds het vorige verhef dat leen gehad hebben. Darbij ontbreken de jaartallen nog al eens.

Eerste leen: Arnoldus Timmermans, na diens dood Johan in der Velde (wonende te Holsteyn), man van Elisabeth Timmermans 1694; daarna bij koop Cornelis Lauwrijns Cools 1715; dan diens zoon Wilbort Cools 1762.

Tweede leen: 1688 Claes Otto na de dood van zijn broer Andries Otten; 1700 Gerrit Nicolaas Otto; 1714 Gerard van Osch bij koop; 1725 Joseph Bayens, man van Jenneke Gerrits van Osch; 1785 Hendrik Joseph Bayens.

Derde leen; 1689 Johan Joachims na dood van zijn vader Joachim; 1707 Gerrit Joachim Bonaerts; 1725 Cornelis Laurijns Cools bij koop; 1762 Wilbort Cornelisse Cools.

Vierde leen: 1690 Jacobus van de Kerckhoven; 1725 een zekere van Doore, man van Anna van den Kerkhove, bij erfenis, en Jacob de Busson bij koop; ook in 1725 Cornelis Noyens bij koop tegen Jac. de Busson of Bussut 1762 Gerrit Cornelisse Noyens; 1775 Peter van winteroy bij koop. Vijfde leen: 1662 Lambrecht Michielssen van den Nieuwenhuisen na dood van zijn vader Gijsbrecht (Wordt niet verder vervolgd).

Zesde leen: 1691 Gijsbert Mighiel van den Nieuwenhuysen na dood van Mighiel Gijsberts van den Nieuwenhuysen; (wordt niet verder vervolgd).

Zevende leen: 1686 Nicolaes Janssen na dood van zijn vader Jan Joosten Cuyper; 1715 Jan Nicolaas Kuypers; 1719 Adriaan Steven van Lil (neef van vorige); 1762 Antonie Stevens van Lil (na dood van zijn broer Adriaan); 1785 Martinus Willem Pellen bij koop.

Achtste leen: Geerit Claes Otten bij koop (17de eeuw) daarna 1725 Andries Otten, als erfgenaam van vorige; 1763 Gerard Jan Moonen bij deling na de dood van zijn oudoom Andries Otten.

Negende leen: 1695 Henrick Dierck Bartels, man van Maria, enige dochter van Symon Claessen, na de dood van Symon Claessen; 1715 Maria Jansse van den Eynde bij koop; 1762 Jan van Dommelen na de dood van de voornoemde Maria "syn moeytje"; 1785 Adriaan Jansse van Dommelen.

Tiende leen: de vier kinderen van Anneken, de weduwe van Jan Claes Geraerts, na de dood van hun moeder. (Hun voogd Paulus Henricx treedt voor hen op); 1707 Neelken Jan Claessen (een der voornoemde kinderen, thans meerderjarig); 1719 Servaes Cornelis Sebreghts bij koop; daarna diens zoon Walterus Cools; 1765 Gerrit Otten bij koop; 1767 Peter Gerards Otten.

Deze leenmannen behoorden tot de aanzienlijkste inwoners van Diessen.

LEENRECHTEN

Bij bezitsovergang moest het leen verheven worden; de leenman legde de eed-van-trouw

af en moest de leenrechten betalen. Dit gebeurde soms in Den Bosch, soms op een andere plaats; meestal toch wel in het dorp, waar het verheffen leen lag (tenminste bij Echternachse lenij).

Bij leenrechten maakt het verschil of men een vol leen verheft of een smalleen.

Een volleen bijvoorbeeld was 1 klamp tiende; of twee kolven in Waalre. Daarvoor betaalde men, gerekend in guldens, stuivers en penningen (1 gulden was 20 stuivers; 1 stuiver was 16 penningen):

Voor den heer (den Abt)	43 - 10 - 0
stadhouder	13 - 1 - 0
leenmannen	0 - 16 - 0
Acte	0 - 15 - 0
Zegel	0 - 12 - 0
Aardvergunning	3 - 3 - 0
samen	61 - 17 - 0

De stadhouder der Echternachse Lenen moest aan de Officier in Den Bosch de aardvergunning betalen (dat was voor de vergunning om de eed-van-trouw te mogen afnemen van de leenmannen). Voor volle lenen bedroegen die aardvergunning 1 ducaton of 3 gld. 3 stuiver; voor smalle lenen de helft daarvan.

Daar in Diessen alleen smalle of klein lenen lagen, waren de leenrechten ook minder. In de 18de eeuw berekende men dit volgens het aantal lopensen.

Voor de leenrechten bijv. van 2 lopense in de Vroonakker moest de leenman betalen:

aan de heer (den Abt)	2 - 10 - 0
stadhouder	1 - 13 - 0
leenmannen	0 - 16 - 0
Acte	0 - 15 - 0
Zegel	0 - 6 - 8
Aardvergunning	1 - 11 - 8
samen	7 - 12 - 0

ALFEN

Tot slot nog iets over Alfen.

In dit leenboek staan de prelaten van Tongerlo tussen 1631 en 1781 als leenman ingeschreven, voor de belening met de Collatie van Alfen.

In 't jaar 1175 had de abt van Echternach de kerk van Alfen overgegeven aan de abt van Tongerlo tegen een jaarlijkse betaling van 1 mark zilvers. In de 18de eeuw betaalde Tongerlo daarvoor elk jaar op 4 October in het cijnsboek van Bakel te Deurne (als vazal-cijns) 7 gulden en 4 stuivers. Na de dood van de prelaat van Tongerlo liet diens opvolger deze Collatie van Alfen verheffen voor de stadhouder van 't Leenhof van Echternach. De leenrechten bedroegen in de 18de eeuw tezamen 13 gulden en 4 stuivers. De laatste leenverheffing geschiedde op 25 April 1781 door Urbanus Voet, landdeken en pastoor te Waalwijk als gemachtigde voor abt Godefridus Hermans na de dood van abt Siardus van den Nieuweneynde.

Ferdinand W. Smulders

39. 18-11-1952
Uit vroeger tijden

Bandietenstreken rond Tilburg in de 18de eeuw Overval op Jan Moonen

Onlangs wilde ik iets nakijken in de schepenboeken van Hilvarenbeek. Wat ik zocht, vond ik niet. Maar wel trof ik enige akten met verklaringen over allerlei dieverij in een register met Attestaties (Hilvarenbeek R. 208).

Huybrecht Lichtenberg en zijn vrouw Adriaentje, wonende te Riel verklaren op verzoek van Jacobus Coeraets, de drossaard van Beek, op 27 Mei 1713: dat op 25 Mei i.l. na zonsondergang drie personen aan hun huis kwamen "eysschende eenen pot bier", welke de vrouw ging tappen. Toen zei een der mannen (die we X zullen noemen - Red.) tegen Lichtenberg: "Lichtenbergh, wel u vrouw en wort niet out". Met het bier aankomend zegt de vrouw: "Wel, hoe kent gij mij? Hebde gij dan wel meer hier geweest?" Hij antwoordde: "Wel ja." De vrouw zegt dan: "Wel, bent gij hier op enen avont niet eens ingekomen, dat ick bij de lamp koussens sat en lapten? Maer doen had gij nogh een bij u, die ick niet kende", waarop X: "Welja, dat is soo; doen ben ick hier geweest". Y behorende bij dat drietal zegt: "Wel, dat was ick, die der doen bij was". De vrouw zegt dan: "Wel, U en ken ick niet". X vraagt vervolgens: "Wel hebde geen vlees gekoocht?" En de vrouw: "Wel neen; daer is so weynigh te doen, dat ick daer geen staet toe en stel, om iemant te eeten te geven". X: "Wel, zij pleeght voor desen nogh wel wat in huys te hebben". De vrouw: "Wel, wilde wat eeten; men sal voor u wel wat eyeren halen daarover is een winkel". X: "Wel, dat doet.... Dat is daerover eene smit.... Doettet niet". De vrouw: "Welja, maar hij en doet dat niet meer". Zij gaat eieren kopen, koocht die en zet ze aan het drietal voor. X vraagt: "Wel, hoe heeft hem Jan Aerden al?" (d.i. hoe maakt die het). De vrouw: "Al wel". De vrouw begint te vermoeden dat het "quaet volk" is, omdat zij hem wel eens had gezien bij de zogenaamde "Moscoviten". Daarom zegt zij: "Daer gaet alle nachten hier de wacht". En X: "Wel, het quaet volk begint te lopen. Daer is hier laest Jan Moonen sijn gelt afgenomen. De vierlieden sijn gespelleert. En wij hebben daer voor desen eens moeyte om gehadt, so dat wij nu moeten oppassen". X vraagt: "Wel, hoeveel gelt is Jan Moonen wel afgenomen?" De vrouw: "Drie gulden. - Wel hoe kent gij Jan Moonen?"

ARRESTATIE

Het drietal betaalt het gelag gaat om 10 uur weg, maar wordt door enige ingezetenen met

geweer opgehouden en aan Hilvarenbeek gebracht.

Op 27 Mei 1713 ondervraagt de drossaard de gevangenen. Y zegt, dat de vrouw van Lichtenberg, toen zij in Riel kwamen, vroeg: "Wel X, ik heb u in lange niet gesien. Waer treckte naer toe?" X antwoordde: "naer Den Bosch". Y zegt in 't vorige jaar ook bij Lichtenbergh geweest te zijn, toen hij met X naar Tilburg ging. Ze sliepen aan de kant van Waalwijk, waar ze de volgende dag naar toe gingen. Daar sliepen ze in een wagenhuis. Daarna gingen ze naar "Dort", waar ze sliepen bij de "Vuylpoort". Vandaar gingen ze naar Utrecht, vandaar naar Antwerpen. Hier maakten ze 't plan om naar Den Bosch te gaan. Aldus kwamen ze in Riel bij Lichtenberg. Ze wisten die avond niet, waar ze zouden gaan slapen; maar één van 't drietal, genaamd Z, wist wel een slaapplaats, had hij gezegd. Hij verklaart, dat hij nog nooit in hechtenis geweest is. X zegt dat de verklaring van Y onwaar is evenals die van Lichtenberg en vrouw. Op 29 Mei 1713 wort Y weer verhoord. Hij had op 28 Mei het slot van de handboeien afgebroken met de kram, waar de ketting aan vast was. Met de bout van de boeien had hij het slot aan de benen afgebroken. Hij haalde dan 't zeel van de klok op en liet zich daaraan afzakken aan de Westzijde van de toren door een lichtgat en zo ontkwam hij. Enige naburen met een riek achtervolgden hem. Maar hij riep: "Comt niet nader, en keert wederom, of dat gaetter deur", terwijl hij hun zijn zakpistool voorhield. Maar hij kon niet ontkomen en werd weer op de toren gebracht. Hij zegt het pistool pas ontdekt te hebben, toen hij naar Beek gebracht werd, in de "rechter tes" van zijn rok. X met wie hij 's nachts op 't stro geslapen had, zal dat wel in zijn zak gestoken hebben. Maar hij had nooit geweten dat X pistolen had. Op 10 mei 1713 geven Jan Moonen en zijn knecht Michiel Adriaen Maes een verslag van de roofoverval op Woensdag voor Pasen, toen zij met een kar met drie paarden van Breda gekomen waren op de weg tussen Gils en Rieldervoort. Daar ontmoetten zij twee personen met wie zij voortgaande wat praatten. Dan pakt een van hen de knecht bij de haren en dwingt hem op de knieën, gaat met het pistool voor hem staan en zegt:

"Blijft zitten, of ick schiet u door de kop". De andere komt met 2 pistolen in de hand bij Moonen: "Comt van 't peert, of dat gaetter door". Moonen moest naast zijn knecht gaan zitten: "Sa, steeckt u handen van u uyt, en soo gij die aen u lijf steeckt, soo schieten wij u voor de kop". Zij tasten hun zakken af en ontnemen aan Moonen 4 gulden, een mes, een vork, een vuurslag, een slaapmuts en een "blaes" met tabak. Een van hen snijdt de karhuif en de rijgtouwen aan stukken en doorzoekt de kar, terwijl de ander met twee pistolen voor hen blijft staan. Moonen zegt dan: "Mesieurs, gij hebt nu mijn gelt wegh; geeft mijn tabak en vuurslagh wederom, dat ick onderwegen eens can roocken". Een van hen zegt: "Wel, ich heb een vuerslagh in de sack; dat is wat te saght. Soo u beter is, sal ick u het mijne geven". Hij probeert de vuurslag: "Wel, dat is even als de mijn. Waer hebde gij dat gekocht?" Moonen: "Inden Oudenbosch". De ander: "Wel, daer heb ik het mede gekoght". Hij geeft een vuurslag terug. Moonen weet niet, of het zijn eigen vuurslag is, daar beide even groot en blank geslepen waren. De knecht verklaart Y te herkennen als een der overvallers. Moonen kan dat zo vast niet zeggen, maar meent toch, dat hij hem herkent aan zijn spraak, zijn lengte, haar en ogen.

EEN ANDERE OVERVAL

Op 2 juni 1713 treden op: Walraeff van Kerkwijk, wonende in de herberg "in den Stockvis" buiten de Vuchterpoort bij Den Bosch. Zij verklaren dat op Palmzondag 's avonds om 9 uur enige vagebonden bij hen zijn geweest, juist toen het licht was aangestoken. Zij doen de bewoners in de kelder gaan met de handen op de rug en de benen bijeen gebonden. Zij openen kisten en kasten, doorzoeken 't hele huis. Na 3 uur vertrekken zij met de buit na 't licht uitgeblazen te hebben. Walraaf en zijn vrouw herkennen de bendeleader. 't Hemd dat hij

aan heeft is van Walraaf. 's Morgens had de leider met een van zijn "medemakkers" voor 3 stuiver aan drank geconsumeerd. Om 7 uur kwamen zij weer langs. Walraaf zei toen: "Goeden avond" tegen hen.

Op 10 Juni 1713 zijn er nog enige verklaringen van bewoners van "De Stockvis". Toen de bendeleader met 5 personen binnen was op die avond kwam de vrouw (Marie) thuis. Haar gouden ring, haar gouden oorbellen en ander zilverwerk ontnemt men haar. Zij moest ook de kelder in, maar neemt haar kind eerst uit de wieg. De dieven nemen ook geld, linnen en wollen mee. Zij spijkeren de kelderdeur dicht. Op 10 Juni 1713 herkennen twee gerechtsdienaars van Kempeland de drie gevangenen, die November j.l. op een hoeve in Steensel in 't hooi lagen. Bij visitatie grijpt de bandiet een van de gerechtsdienaars bij de keel, de anderen beginnen ook te vechten en met messen te steken. Door de bewoners van 't huis worden de tweeontzet; ook door het trekken van de klok. De hoevenaar herkent de aanvaller, die wel meer met landlopers bij hem is komen slapen. Voor 3 weken waren zij weer bij hem en verweten hem, dat hij hen verraden had. Hij moest hen geld geven om ze weg te krijgen.

TUSSEN LOON EN WAALWIJK

Frans Tielens uit Valkenswaard reed in November l.l. met Jan Jan Laureijsse in de bergen tussen Loon en Waalwijk, en zij werden overvallen door de drie gevangenen, die zij herkennen. Zij ontnamen hun 40 gulden en 40 daalderstukken, maar gaven aan ieder 1 daalder terug, zeggende: "Daer conde onderwegen van teeren". Frans Tielens vraagt om meer geld. Het antwoord luidde: "Maekt u voort, of wij geven u nogh de huyt vol slagen! Dit is enigszins bekort, de inhoud van een aantal "attestaties", die ik in een Beeks schepenregister vond.

Ferdinand W. Smulders

5-12-1952

Correspondentie

Geachte heer Fr. S.

Enige tijd geleden (zie 3-10-1952) plaatste U een aanmerking in dit blad op onze veronderstelling dat "vlagzeis en afvlaggen" oorspronkelijk zouden zijn geweest: vlakzeis en afvlakken. U beweerde daartegenover, dat U beide woorden met **g** heb aangetroffen in boeken of geschriften van een paar eeuwen terug. Dat nemen wij gaarne van U aan, maar het gaat er niet om hoe lang ze zo bestaan, maar wat de oorsprong ervan is geweest. In ieder geval **zo** niet, want dan zijn ze zinloos. Met ons woordje **vlag** hebben ze niets te maken, wel **vlak**. De zeis staat om zo te zeggen vlak, d.i. horizontaal aan de steel. Het daarmee verrichtte werk is "afvlakken" vlak maken. Maar er is nog een andere mogelijkheid n.l. dat de afleiding is ontstaan van het Duitse woordje "flach" en dan zoudt U gelijk kunnen hebben, maar wij ook. L.

v.d. M.

Jeugdige vagebonden in de 18de eeuw

Van schooien en stelen

Een avontuurlijke geschiedenis

In Register 208 van Hilvarenbeek vond ik nog een avontuurlijke geschiedenis bij een verhoor door de drossaard van enige gedetineerden in September 1713.

Peter van de B. geboortig van Antwerpen, oud ongeveer 12 jaar diende eerst als koewacht bij Jan de W. in Tieldonk tussen Mechelen en Leuven, maar ging na een half jaar lopen.

Dan woonde hij te Overvelt onder Weesmael bij Philip de Vois maar ging er na 4 maanden weer vandoor. Hij kwam 8 dagen geleden bij Jan uit Hilvarenbeeken Francijn Abrahams in de buurt van Tilburg. Hij gaat samen met hen schooien, komt in Lage Mierde, ontmoet 2 personen, die vragen om mee te gaan om kelders te bestelen. Zij gaan mee. Breken een kelder open, stelen boter en mik, die men legde in de korf van Francijn. 's Nachts aten zij daarvan. Gingen dan naar de Rovert, waar zij aangehouden worden door de groenroede van Brussel. Bij 't stelen in de kelder moest Jan met een pistool op schildwacht staan. De anderen hadden tegen hen gezegd dat ze niet moesten gaan lopen, maar malkanderen getrouw zijn.

Francijn Abrabams, geboren te Waelderden (Waalre) oud 18 jaar verklaart van jongs af gebedeld te hebben in 't Land van Luik, Brabant en Ravenstein. Zij "logeerde" altijd daar, waar bedelaars hun optrek hadden. Zij is onder hen bekend als Grietes-Jan-zuster. Haar broer Grietes-Jan was ook een kelderbreker; daarom ging zij van hem weg. Zij verdiende de kost met bedelen en liedjes zingen.

Zij heeft nooit dieverij begaan, behalve eens in 't Land van Overmaas waar zij een hemd stal van een blekerij en twee kammen op de plaats, waar zij 's nachts geslapen had. 't Rijglijf dat zij aanheeft heeft zij gekocht in 't Land van Luik van de Lange Ketrien voor een speci-ducaton. Zij kwam bij Jan uit Beek bij den Buter in Hulsel op Maandag na Palmzondag 1713. Zij spreken af liedjes te gaan zingen.

Op donderdag l.l. dwongen drie manspersonen hen mee te gaan om kelders te gaan bestelen. De boter en de mik doen ze in de bedelzak van Jan en in haar korf.

Daarna op de weg naar Reusel, komen ze enige mensen tegen. De drie kerels zeggen: "Blijf hier; wij moeten een boodschap doen". Maar zij, Francijn en Jan gaan er vandoor met de boter en de mik. Zij eten pas op de Tulderhoef, gaan dan naar de Rovert en worden daar gearresteerd. Zij heeft vroeger ook omgang gehad met Jan uit Maaseik, die

van een kwade ziekte gestorven is, daarna met Nol uit Brussel, en dan met Baey de S. Een zekere Jan uit Hilvarenbeek oud 18 jaar ontmoette op Palmzondag voornoemde Francijn. Ze rookten in 't veld samen een pijp tabak.

"Brood bidden"

Hij ging met haar naar zijn boot midden in de Meierij en 't Land van Luik. Francijn koopt daar een rijglijf voor 1 ducaton van een vrouw. 't Wordt betaald met dubbeltjens, stuijvers en Luikse oortjens. Hij droeg 3 à 4 oortjens bij. In Udenhout ontmoetten zij Peter v.d. B., gingen naar Lage Mierde en ontmoetten drie personen die hen vroegen wat zij deden om de kost te winnen. Ze zeggen: "Ick hael mijn cost om Godtswil". De anderen antwoordden: "Gij bent te groot om te gaan schoeyen; gij moet met ons gaen kelders bestelen". Ze worden gedwongen mee te gaan. Ze zeggen tegen Jan, dat hij niet moet gaan lopen. Jan antwoordt: "Ick sal niet gaen loopen; ich heb wel een goet mes, daer sal ick het mijne genoegh mee doen". Deze verklaringen zijn van 5 September 1713. Daarna op 8 September verklaart Francijn, dat zij een witte deken met blauwe strepen in Lage Mierde verruild heeft aan Willem den Schoenmaker voor een paar schoenen, die Jan nu aan heeft. De deken die zij gekocht heeft in Loo in 't Land van Luik voor 9 permissie-schellingen. Bij de ruil in Lage Mierde kreeg zij nog 9 of 10 stuivers terug. Nu zegt zij, dat het rijglijf en de borstrok, die zij aan heeft voor 2 maanden gestolen werden door Jan, haar "pretense man", na de brand van Breda, samen met Anthonettens-Jan, een korte dikke gezette kerel, bruinblond haar, die bij zich had zekere Annemie, en Jan St., die zwart krulhaar had, en die bij zich had een zekere Catharien met zwart haar, en Claes uit 't Land van Luik, die voor 5 weken bij Den Bosch is ter executie gebracht en die bij zich had een zekere B met donkerbruin haar.

Jan, haar man verkocht te Diest de zilveren knopen van haar hemdrok voor 9 schellingen waar voor zij de deken kocht. Ook had Jan enige ellen saai stof gebracht, waarvan zij nu een rok aan heeft.

Zij werd in Waelderden geboren, toen haar moeder aldaar haar brood ging schooien. Zij ging van jongs af haar brood bedelen in 't

Land van Luik, Brabant, Gelderland, Holland en Ravenstein en elders. Gedurende 2 maanden heeft zij liedjes gezongen samen met Marie de V. Maar zij heeft nooit gestolen behalve in 't Land van Overmaas een hemd en twee kammen.

Zij heeft ook verkeerd met Jan D., pokdalig van aanzicht, lang van postuur, hebbende kastanjebruin haar; deze is van een kwade ziekte gestorven; en met Nol uit Brussel, een korte dikke kerel, die tegenwoordig verkeert met Speul-B. ergens in de Meierij van Den Bosch.

De Beekje Jan bevestigt zijn vorige verklaring en voegt daar aan toe, dat hij ontmoet heeft zekere manspersoon genaamd X., smal van tronie en zwart van haar, oud omtrent 19 jaar, die bij zich had zekere Wilhelmen, oud 19 jaar, kort dik van postuur en pokdalig. Omtrent Pinksteren werden gestolen van een kar, die van Breda kwam, enige rijglijven en 3 stukken "voederstoffen", een hoed, een builtje rozijnen en een kwaad rei'szakske, waarin was een "klippeltie peperkoek"; Een gouden ring en een gouden slot, dat om de hals hing aan een "tour kraelen" en een witte neusdeuk van de vrouwen die bij de kar hoorden. Van de mannen werd gestolen: een rok en een kamizool die hij nu aan heeft, een borstrok met zilveren knopen, een paar zilveren broekknopen, een paar zilveren gespen en verder geld. Jan had het paard vastgehouden met een bloot mes in zijn hand. De anderen hadden gezegd: "Soo der imant u te na komt, snijdt hem maer over sijn lijff; wij zullen u bijstaen". Daarna dronken zij enige wijn uit een vaatje, dat op de kar lag. Zij taptten de wijn in hun hoeden. Dan gingen zij naar de kant van Antwerpen, waar zij de goederen deelden. Jan kreeg enige goederen en 3 kwade schellingen, ging naar 't Land van Luik aan genen kant van Lommel en verliet dat gezelschap. Met Peter van den Broeck kwam hij 14 dagen geleden in den Udenhout. Met hem gaat hij naar Lage Mierde en zij stelen daar boter en mik uit een kelder. Peter v.d. B. heeft al 4 jaar gebedeld met Jan en Guilliam. Hij kroop bij Herentals door een gat in een muur en stal boter en brood.

Schooien in Brabant

Daarna ging hij in Brabant de kost verdienen met schooien zoeken samen met Cool den ijsere uit Antwerpen, en diens vrouw Beth. Dan ging hij met Laurijske uit Leuven een maand zijn brood op 't land zoeken. Bij een smid bij Leuven stal hij een mes. Twee jaar ging hij om met Adriaan uit Antwerpen. In Aalst (bij Eindhoven) nam hij een vrouwenhemd van een heg. Vier of 5 weken had hij omgang met een zekere Rogus uit

Niel bij Antwerpen. Daarna is hij met Marie gaan schooien. Hij stal een paar wanten bij een huis. Dan ging hij enige dagen op stap met een vrouw geheten Jen. Tenslotte met de Beekse Jan en met Francijn van Ulvenhout gegaan naar Lage Mierde. Maken een plan om een kelder open te breken. Dat mislukte door het gerucht der huisgenoten. 's Nachts daarna ingebroken in een kelder en meegenomen 2½ weg boter en een kant mik. Dan gegaan over de Tulderhoeve naar de Rover, waar zij aangehouden werden door de groenrolde van Brussel.

In deze jaren, begin 18de eeuw, is het op sommige dorpen zeer slecht. ook in Beek heerst grote armoede omstreeks 1720: vele huizen stonden leeg, veel land lag onbebouwd, veel mensen trokken naar elders. Ze konden de belasting niet betalen. Vee goed wordt in beslag genomen wegens achterstallige belasting. Er kwamen aldus veel zwervers en bedelaars.

Ferdinand W. Smulders

Briefwisseling De Vlagzeissie

Aan Lowie van Dorrus Mistars.

Gij vraagt mij, wat de oorsprong is van de woorden "vlagzeissie" en "afvlaggen". Dat meen ik de vorige keer toch al verduidelijkt te hebben. Als gemeenschappelijk bestanddeel zit in die twee woorden het Brabantse woordje "vlag". In Westbrabant zowel als in Oostbrabant, in oude Limburgse teksten zowel als in het Nederduits (d.i. het duits dat gesproken wordt ten Oosten van de Nederlandse grens) betekent "vlag" (in de middeleeuwen vlagge; in 't Nederduits Flagge) gewoonweg "plag".

De vorige keer heb ik daar al op gewezen, dat ik vlagzeissie en afvlaggen gevonden had in oude schepenboeken. "Vlag" is dus een oude nevensvorm van "plag". Dit woord "vlag" moet bij de Tilburgse boeren toch ook bekend geweest zijn! Deze woorden zijn dus niet zinloos, zoals gij schrijft.

Met "vlak" hebben ze niets te maken, tenminste niet in zoverre de zeis vlak staat. Van het Duitse "flach" is dit woord "vlag" niet afgeleid; dat is onzin, taalkundig bekeken. Ge kunt het woord "vlag" in de betekenis van "plag" vinden in 't Middelnederlands Woordenboek en eveneens in 't Groot Nederlands Woordenboek. Plag is in de verte verwant met plak (een plakje kaas). Wellicht is er in nog verdere verte ook verwantschap tussen vlag (= plag) en vlak. Zodat gij langs omweg nog gelijk zult krijgen, misschien.

Ferdinand W. Smulders

Nog enige vondsten uit het Bosch Protocol Transacties van een aantal oude families

Tijdens het donkere weer in de laatste tijd ben ik weer eens door een Bosch Schepenbudel van 577 folio's (dat is 1154 bladzijden) heengezwoegd. En daarna heb ik weer een ander ter hand genomen. Enige vondsten wil hiermee vastleggen.

FAMILIE VENMANS

Op 10 Mei 1487 geeft Elisabeth weduwe van Henrick Gerit Meeus Venmans, aan haar kinderen Wouter Gerit, Peter, Jacop, Johanna en Cornelia haar vruchtgebruik in een pacht van ½ mud rog uit huis, hof en erf, groot 2 mudzaad (dat is omtrent 5 buunder) in Tilborch onder Oerle.

Op dezelfde dag hebben voornoemde kinderen die pacht opgedragen aan Peter Claesz. van den Eynde. Er staat bij vermeld, dat Henrick Gerit Meeus Venmans Goyaerts die Rueper.

(Den Bosch R. 1256 fol. 64).

DE RODE LEEUW TE HILVARENBEEK

Henrick Joost Kepken van Nuwelant verkoopt op 26 Juli 1487 aan Mr. Jan Back, cantor der Beekse kerk, een cijn van 8 Rijnsgulden uit de huizen, erven en aangelag, genaamd "den Roden Leeuwe" aan die Plaetse in Hilvarenbeke; uit een bocht (d.i. een omheind stuk land) aldaar, en uit een hoeve van verkoper op Broeckhoven in Tilborch. De verkoper kan die cijns (d.i. rente) binnen 6 jaar lossen met 100 Rijnsgulden (Den Bosch R. 1256 fol. 87).

JAN WILLEMSZ. VAN SPAENDONCK

Had in 1487 land in Tilborch aen die Heyzijde. Dat land wordt slechts als belending vermeld; ik kan er dus niet meer van zeggen (ibid. fol. 384a).

Deze familie, ook voorkomende in en rondom Diessen, schijnt genoemd te zijn naar de "Spaendonck" bij Diessen bij de Haghorst. In 1423 wordt vermeld Goeswijn Willemsz. van der Spaendonck; hij had land in Westillborch in die Scijve bij Velthoven (Oosterwijk R. 144 fol. 4).

'T GOED TER LIJNDEN

Op 14 October 1452 heeft Bartholomeus Henrics van Wickevoert opgedragen ten behoeve van Willem van Oesterwijck de Helft (van Barth.) in een hoeve (vroeger van Henrick van Wickevoert) genaamd 't "goed ter Lijnden" in Tilborch, alsmede zijn vruchtgebruik in de andere helft daarvan; tevens een heiveld aldaar; en een gedeelte in een pacht van 6 mud rog uit de helft van voornoemde hoeve. 't Goed is belast met een pacht van 6 mud rog., welke Bartholomeus van Wickevoert beloofd had te zullen

vergelden aan Henrick Croeck, slachter. (Den Bosch R. 1223 fol. 4v).

't "Goed ter Lijnden" was vóór 1367 van Reyner van Mechelen. 't was omstreeks 1367 in paching bij een zekere Wouter, wiens verder naam onleesbaar is (Den Bosch R. 1175 fol. 76v).

Aert Jan Wijns zoon heeft op 2 December 1452 opgedragen aan Meeus Meeus Stevens soen van der Maervoert een huis, erf en hof aen den Hoevel in Tilborch tussen Margriet, weduwe van Joost die Droge, en Wouter die Coman enerzijds, en Aert Aerts van Luet anderzijds. Aert had dat huis verkregen van Marselis Alartsz. Brandeborch. (Den Bosch R. 1223 fol. 4v).

Op 9 April 1453 n.d. draagt voornoemde Meeus dat huis aen den Hoevel weer op aan Aert Back, nat. zoon van wijlen Berthout Back (ibid. fol. 64).

DE RODE GERIT

Naast een Rode Gerit vinden we in Tilburg een Rode Zegher. Zou er niet een familie de Rooy afstammen van hen? De familie de Rooy (vroeger: die Rode) is te onderscheiden van de familie van Roy (vroeger: van Rode). In Latijnse teksten heet de eerste gewoon die Rode ("die" is het middeleeuwse lidwoord "de") en de tweede "de Rode"(d.i. van Rode). De tweede is genoemd naar een plaats Rode (bijv. St. Oedenrode).

In November 1452 heeft Gerit Peter Roy Geritszoon opgedragen aan zijn broer Pauwels Peter Roy Geritszoon een stuk land aan die Rondhasselt in Tilborch tussen Gerit Wouter Roy Geritszoon, strekkende van de straat tot Ghijsbrecht Peter Roy Geritszoon; en een stuk land geheten den Cranenberch bij de Rondhasselt neven Jan Meeus Roy Geritszoon.

Gerit Peter Roy Geritszoon had die stukken geërfd van zijn broer Michiel Peter Roy Geritszoon (Den Bosch R. 1223 fol. 10). In 1453 wordt vermeld 6 lopense land genaamd "Sent Oeden Put" aan dat Steenveken in Wetilborch (ibid. fol. 76v).

In mijn beschouwingen over Tilburg rond 1450 heb ik die St. Oda-put reeds vermeld. Bij mijn verdere onderzoekingen heb ik nog niets gevonden, wat die nam hier in Tilburg verklaren kan. 't Zou ook een put van St. Odo (of Otto) kunnen zijn. Odo is de nederduitse vorm; en Otto is de hoogduitse

vorm daarvan. In 1453 wordt genoemd een hoeve aan Claes Bredeken aen die Rijt bij 't Zand (juxta arenam) in Tilborch (ib.d. fol; 96v). Maar we wippen even naar

Oosterwijk.

Op 17 Februari 1453 n.st. verpacht Godevaert Godevaert van Hulsel aan Andries Willem Sappeelszoon een huis genaamd "**den Roden Scilt**" in Oosterwijck voor 4 mud rog per jaar, te leveren op Lichtmis, ende lasten ('t huis is nogal zwaar belast met cijnzen en pachten (Den Bosch R. 1223 fol. 44).

DE OOSTERWIJKSE HOEVEN

Op 24 November 1452 lossen 5 families een cijns af die zij op St. Thomas vergelden moesten aan Lucas van Erpe zoon an Jan Zerijsoen van Erpe uit hun erfenissen op die Hoeven in de parchoe Oosterwijck (ib.d. fol. 12). De 5 genoemde personen heten: Aleyt, weduwe van Aert Herman Nouden soen; Ermgart, weduwe van Ghijsbrecht die Mesmeker; Jacob Erijt sBeren zoon met zijn broers en zusters; Elisabeth, weduwe van Pauwels van Goerle; en Wouter Ghijsbrecht sBeren zoon. Deze vijf families zullen hun hoeven tegen die cijns gekregen hebben van Lucas van Erpe of zijn voorgangers. de afgeloste cijnzen belopen tezamen 7 oude graten 8½ pennig en 4 cijnshoenderen. Die cijnzen moesten op H. Thomas gebracht worden op een hofstad genaamd "**die Myspelboom**" bij de kerk in Oosterwijk. De Mispelboom-cijnzen werden geïnd door Lucas van Erpe en 't Groot zieken-gasthuis van Den Bosch, want eveneens op 24 November 1452 dragen de meesters en bestuurders van dat Gasthuis op aan Lucas van Erpe 1/6 deel (ten bedragen 17 cromstert) in de Mispelboom-cijnzen, welke 't Gasthuis en Lucas te zamen beurden op de hofstad "die Myspelboom".

DE MISPELBOOM-CIJNS

Had ik al eerder vermeld gevonden in de Oosterwijkse protokollen. Hij wordt o.a.

geheven van landerijen in Huikelum ten noorden van de Leij, alsmede uit erfenissen ten zuiden van de Ley in de buurt van de "Oosterwijkse Hoeven"; verder uit "die Langbraeck" in Berkel en andere erfenissen te Berkel. Ook 't "goet ten Myspelboom" bi der kerken van Oosterwije vond in één keer in 1421 vermeld in de Oosterwijkse boeken, maar 't was mij toen niet duidelijk hoe alles samenhang. In Berkel lag ook een stuk land genaamd "in den Mispelboom" in 1507; en een stuk land geheten "Jan Myspelboemhof" in 1452. In hoeverre deze landerijen samenhangen met de mispelboom-cijnzen kan ik nu niet beoordelen. Misschien is de oorsprong van de Oosterwijkse hoeven te zoeken in een uitgifte van gronden (tegen een cijns) door een bezitter van de Myspelboom.

In 1452 worden 5 bezitters van goederen (waarschijnlijk hoeven) aldaar genoemd. De gronden, die onderhorig waren aan de Mispelboom, die dus door een bezitter van de Mispelboom zijn uitgegeven tegen betaling van een cijns, schijnen aanvankelijk georganiseerd te zijn geweest als een soort jonge grondheerlijkheid, zoals men dat in de 15de eeuw wel meer aantreft. In tegenstelling met de oude grondheerlijkheden gebeurde het echter wel eens, dat de grondcijnzen door de grondheer aflosbaar werden gesteld, zoals ook bij de Oosterwijkse Hoeven geschied is. 't Is jammer dat ik niet een overzicht kan geven van alle gronden in Huikelum en Berkel, die cijnsplichtig waren aan de Mispelboom. Zulke gebieden zijn belangrijk, om de ontwikkeling na te gaan van onze boerengrond.

De bezitter van de Mispelboomcijnzen zal oorspronkelijk die gronden van de hertog van Brabant gekregen hebben, zou men kunnen vermoeden. Men heeft het grondbezit nog te weinig bestudeerd.

Ferdinand W. Smulders

Nog enige sprokkels uit het Bosch-Protokol

Transacties van oude families uit onze streek

Na het doorwerken van de twee oudste schepen-protokollen van Den Bosch, wil ik enige gegevens daaruit vastleggen. 't Oudste protokol loopt van 1367 tot 1372. De schepenen van Den Bosch hadden het recht te staan over akten betreffende goederen in de Meierij van Den Bosch; tevens ook over akten, waarbij een cijns of pacht gevestigd wordt op goederen in de Meierij en enige aangrenzende streken (n.l. 't Land van Ravenstein, 't Graafschap Megen, 't Gebied van Gemert, en Poppel, Weelde en Ravels). Hier volgen dan enige "nieuwttjes" uit de oude tijd.

In 1368 verpachten Gerit en Henrick, zonen van wijlen Lambrecht Rijcken, aan Henrich Gerits van Broeckhoven een hoeve bij Oerle in Westilborch. De verpachters hadden die hoeve verkregen van Henrick Steenwech. (Den Bosch R. 1175 fol. 95).
Arnt Kegheleer van Tylborch verkoopt in de week van Pinksteen 1368 aan Reyner van Baerlam de "Hannaertshoeve" in Tylborch, liggende tussen 't goed "ten Hanenberch" en Christina van Mechele; verder 4 lopense land naast 't goed ten Hanenberch; en nog een stuk rogland aan de Stochasselt. Aert Kegheleer had de Hannaertshoeve gekocht van Hubrecht vanden Kerchove van Tylborch. (Den Bosch R. 1175 fol. 161). In 1383 verkoopt Jan die Harde, smid, aan Steesken (d.i. Eustacius) van Hedrichusen, smid, een pacht van 1 mud rog, op Lichtmis te leveren in Den Bosch, uit een huis, hofstad en hof (van Henrick Blanden en den Ysemacker. (Den Bosch R. 1176 fol. 330). Dat was dus een smid aan den Heuvel, die zijn huis bezwaarde met een roggepacht, welke men kan beschouwen als een rente voor gekregen geld. Hij moest dus zolang, die pacht betalen, tot hij 't gekregen geld had terugbetaald. Gerrit Gielsz vanden Wyel man van Kathelyn Henrics, verkoopt op Zaterdag na Agnes 1384 aan Arnt Dierck Jan Riggehelmans soen, ten behoeve van diens vader Dierck, een stuk erfenis gnaamd "die Conincsvoert" in Westilborch; en verschillende cijnzen en cijnschoenderen, welke Henrick Wysse beurde in den herdgang Riel, en uit enige hofsteden en landerijen in Corvel te Tilborch, (p.a. uit een hofstad van Gerit Sculenborch in Corvel en uit Aelwijns-hofstad in Corvel. (Den Bosch R. 1176 fol. 340).

Hier hebben we dus weer een vermelding van Henrick Wisse, die een belangrijk man geweest is in Korvel.

Over het algemeen kan men zeggen dat de Tilburgers voor 1460 akten lieten maken voor de schepenen van Oosterwijk. Er staan wel Tilburgse akten in 't Bosch Protokol, maar de hoeveelheid daarvan valt erg tegen. De Tilburgers hadden blijkbaar vooral de gang naar Oosterwijk.

DE MOLEN VAN KERKHOVEN

Marcelis zoon van wijlen heer Godevaert van Os, ridder draagt in 1369 op aan Engbrecht zoon van wijlen Dierck Smyt van Oosterwijk; de helft van de windmolen bij Karrichoven in Oosterwijk.

Engbrecht belooft aan Marcelis en diens vrouw Joffrouw Margriet Aerts Heyme te betalen een lijfrente van 40 pond; en tevens 3000 pond eens te betalen half op St. Jan, half op St. Remeys e.k. (Den Bosch R. 1175 fol. 173). Jacob Jansz. Loze verkoopt aan Arnt Bac in 1370 een pacht van 4 mud rog uit 't goed te Kerrichoven in Oosterwijk op Kerrichoven Jan Loze had die pacht verkregen van Arnt Bac. Spilmeker. Deze akte betekent een aflossing van die pacht, wat nog verduidelijk wordt door het onderschrift: Arnt Bac belooft aan Jacob Loze 56 dobbel mottoen van vilvoordense munt te betalen op Kerstmis e.k. Deze Arnt Bac was de bezitter van dat goed op Kerkhoven. (Den Bosch R. 1175 fol. 220). Een ander goed op Kerkhoven vinden we in een akte van 1381: Jan Jansz. van Ele van Oosterwijk draagt op aan Jan Wijtman, zijn schoonzoon, een goed genaamd Carlychoven in Oosterwijk. De opdrager Jan Jansz. van Ele had dat goed te pacht gekregen van 't klooster Porta Celi der Wilhelmieten bij Den Bosch (Den Bosch R. 1176 fol. 168).

HUIKELUM

Ik wil er toch ook wat bijvoegen over het goede oude dorp **Huikelum**.
Jan vanden Eynde van Hukelum geeft in 1369 te cijns aan Dierck Tielman Vos een huis en hof in Hukelum, tussen Arnt Enneken, de mulder, en Henrick Bont, schoonzoon van Arnt Enneken, voor een jaarlijkse cijns van 20 schilling en 6 penningen (Den Bosch R. 1175 fol. 208). Pauwels Haest, man van Kathelijn Jan Brodeken, geet te cijns aan Peter Arnts moelner alle erfenissen in Hukelem, welke Elisabeth vanden Dijc, moeder van voornoemde Kathelijn, geërfd had van haar ouders en van haar nicht Luytgart Peters vanden Dijc, voor een cijns van 16 pond. Dit geschiede in 1370 (Den Bosch R. 1175 fol. 224). De familie Haest en

Brodeken vinden we als grondbezitters ook in Oosterwijk en Boxtel (Luissel).

En nu nog wat over Enschoot. Gielis Henrics van Herlaer, mulder, verpacht in 1378 voor 4 mud rog aan Groet Wijtman, nat. zoon van Jan vanden Eynde, ¼ deel in een hoeve in Enschoot, welke hoeve vroeger van Wouter vanden Laer geweest was. (Jan vanden Eynde had dat vierde deel als huwelijksgift gegeven aan Margriet, vrouw van Gielis Henricz van Herlaer). Wijtman belooft bovendien aan Gielis 32 Brabants dobbel op aanmaning te betalen (den Bosch R. 1176 fol. 55).

DE WINDMOLEN IN MOERGESTEL

Nu springen we een eind terug. Op vigilie van St. Matheus anno 1309 heeft Henrick van Levedale opgedragen aan Godevart Borgrave een pacht van 5½ mud rog te vergelden uit de windmolen van Ghestelle (bij Oosterwijk), welke molen indertijd was van Wouter de Bye. (Den Bosch R. 1803 fol. 360) In 1521 is er een opwinningssakte wegens die pacht. Over die windmolen vond ik nog deze merkwaardige akte.

Op zaterdag na Agatha 1392 beloven Willem Vos, zoon van wijlen Henrick van dr Bruggen, en Henrick vander Bruggen aan Meeus Claes Spyerine Meus soen, dat zij de windmolen tot Ghestel bij oosterwijk vóór Pasen zij aan Meeus Claes Spyerine 100 Hollandse gulden betalen op Pasen eerstkomend. (Den Bosch R. 1179 fol. 773). Om nu weer naar Tilburg terug te keren, belanden we bij de

Sinterklaas-stok aldaar; op die plaats staat een huis aan de straat, dat met 1 eind grenst aan de gemeynt genaamd "den Hovel". In de 16de eeuw is er een opwinningssproces voer dat huis. (Den Bosch R. 1805 fol. 42). toch vind ik hier nog iets ouds over Huikelum. Op Zaterdag na St. Severijn 1338 heeft Lode van Bladel verkocht aan Henrick Moelen zoon van wijlen Gerit de draaier (tornator) een pacht van 3 mud rog uit landerijen in die Bigart; uit land in de akkers van Huculem; uit de woning van Wijtman van Huculem en uit den Molenhof naast die woning; alsmede uit de Slysebeemt groot 2 buunder naast de molendijk van Huculem (Den Bosch R. 1800 fol. 248).

Nu we het toch over molens hebben, tot slot nog iets over de watermolen op de Ley daarbij was in 't midden der 14de eeuw van Arnt Rover zoon van Claes van Ouden Op Zondag na Sinterklaas 1353 gaf Arnt Rover 't goed ten Bosch met de watermolen en enige goederen elders te cijns aan Jan van Engelen voor een cijns van 111 pond. (Den Bosch R. 1800 fol. 253).

Hiermee heb ik weer mijn tol betaald aan de oudheid. Hoe meer men zoekt in de oude protokollen des te meer klaarheid komt er over de oude goederen en hun bezitters Het laatste woord is daarover nog niet gezegd.

Ferdinand W. Smulders

43. 14-2-1953

Tilburg e.o. in vroeger eeuwen

EEN BRIEF UIT DE 15DE EEUW

Klerk verzocht 'n vaste baan

Tussen de velerlei akten in het schepenprotocol liggen soms losse papieren. Deze bevatten nu eens een testament, dan weer een andere akte, of een afrekening. 't Gebeurt wel eens, dat die akten geschreven staan op de adreszijde van een brief; men schreef namelijk aan de ene zijde van 't papier de brief, vouwde die dan eerst overlans en dan nog eens overdwars dicht, en schreef dan aan de achterzijde het adres. Men sloot de brief met lak aan de omgevouwen randen en zegelde die. Men gaf hem mee aan een postdienst, als die bestond of aan een voerman of aan een reiziger. De ontvanger moest de porto betalen.

Schrijven van een oude secretaris v. Oosterwijk

In de schepenbank van de jaren 1422 en 1423 vond ik een brief als boven bedoeld. (Oosterwijk R. 144 tussen fol. 27 en 28).

Het adres luidt:

"Den eerberen ende besceyden Willem van Scadewijck, weert in die Cat tot Bruessel, minen lieven geminden meester".

De brief is geschreven door Hubrecht Godevaerts van Oosterhout, klerk van Willem van Acadewijck. Hubrecht treedt in latere jaren op als sekretaris van Oosterwijk, Het jaar, waarin de brief geschreven werd, staat niet in de brief; 't zal geweest zijn omstreeks 1420. Hubrecht had het "**scrijfambacht**" der Meyeryen van Oosterwijck" voor 12 Arnhemse gulden per jaar gepacht; van wie is niet duidelijk; Jan van Beerze ontvangt het geld in 1419 (Oosterwijk R. 143 fol. 71).

DE INHOUD VAN DE BRIEF

Na enige mededelingen over geldzaken volgt een verzoek om een vast klerkenbaantje, omdat hij van 't kerkbestuur ontslag gekregen heeft. Hij had blijkbaar zijn baantje bij 't kerkbestuur verwaarloosd, doordat hij zich te veel op de sekretarie ophield om schepenbrieven te schrijven. Wat voor een baan hij bij 't kerkestuur had, blijkt niet uit de brief. Jan van Beerze, hiervoor genoemd, is wellicht een tussenpersoon; Hubrecht heeft misschien 't "**scrijfambacht**" of sekretariaat gepacht van Willem van Scadewijck, die te Brussel woonde.

Ik laat hier de letterlijke tekst volgen. Enige afkortingen heb ik voluit geschreven. De - u, - die voor een - v - staat heb ik vervangen door - v - voor de duidelijkheid. Wat de uitspraak betreft: de - ae - duidt een lange - a - aan; de - oe - duidt een lange - o - aan; soms - eu - (boeren = beuren); men spreke de - oe - alleen als de - oe - van "koe" uit, als in het tegenwoordige een - oe - uitgesproken wordt.

De brief luidt aldus:

"Minen willighen dienst ende so wes ic goets vermach, alle gonst voer die groet voerseyt.

Lieve geminde meester, U ghelieve te weten, hoe dat ick Roveren uwen neven van uwe wegghen betaelt heb VI gulden te XIII boedrager n den huse. Ende dat die selve Rover meynde voert van mij gheboert te hebben die somme, die u tot Kerstmis lestleden aen mij verscheen, diewelc ic hem nyet doen en woude, overmids dat ic gheen beveil van u daerof en had, noch u meyninghe daerof nyet en wytst, wetende dat ic daertoe bereet toe wesen sal, tghelt dat ic u sculdich ben uut te reycken ende te betalen, soo wanneer dat ghij uwen synne mij daerof crijft, ende ic bij u gecomen can, waerbij lieve geminde meester ic u wedervriendelic bid, dat u geweerde mij weder te scriven of te laten weten metten bringer des briefs, soe wanneer dat ic u op een zeker stede sal mogen vynden, om aldaer bi u te comen ende u betalinge van uwen gelde te doen ende oec mede met u te spreken van punten, die ic u op dese tijt nyet gescriven en can. Voertmeer bid ic u te weten hoe dat ic nu van der kercken dienst geset worde, dien ic tot hier toe gehadt heb om des wil dat ic mij metten scrijfambacht becommer ende behelpe. Ende want ic een arm man ben ende mijn broet moet verdienen, soe eest lieve gemindemeester, dat ic aen u scribe seer vriendelic biddende om mijns ewichs diensts wille, dat ghi mij dat scrijfambacht enen zekeren termijn van jaren toeseggen ende verlenen wilt, mij daer mede te behelpen . dat ic mijn dinghen daerna bestellen mach, wetende dat ic hoep den Scepenen ende den goeden luden aldaer binnen den ambt geseten wel te wil te wesen, Ende dat oec nyement noch over mij gheclaecht en heeft, als ghi wel vernemen selt. Ende hope oec mede - of god wil - dat ampt voert alsoe te regeren ende te verwaren, dat ghi tot ghenen verantwoerden daerof staen en selt. Oec mede mach u wael te dencken sijn, dat ghi mij lestwerf toe seghde, dat ghij mij niet lichtelic en soudet versetten, ende hieraf, lieve meester, uwe goede antwoerde mij wilt laten weten metten bringersbriefs, Ende lieve meester, of ghi

anders yet wilt, des ic vermach, daer wit mij altijd bereet, dat kenne God, die u altijd moet bewaren in enen heyligen zaligen leven. Gescreven des Woensdaghs na Pynxstdach. Tot uwer liefden bereet: hubrecht Godevaerts soen, u clerc toesterwijck”.

Die zes gulden zullen de helft van de pachtsom van 't schrijfbacht geweest zijn. De gulden wordt hier gerekend op 13 Boddragers. Henrick Boef was in 1420 en 1421 schepen in Oosterwijk, De inhoud van het verzoek zal daarop neerkomen, dat Hubrecht verlenging of bestendinging vraagt van het klerkenbaantje. Hubrecht schrijft een nette hand, ook in 't schepenprotokol. Dat is een heel verschil met een latere sekretaris die geweldig onduidelijk schrijft.

EEN ANDER BRIEFJE

Een onbekende (want een stuk is van de brief afgescheurd) schrijft over 't verpachten van 't schrijfbacht van Eelde. 't Is een stukje papier in 't schepenprotokol van 144-0 (Oosterwijk R. 152 tussen fol. 11 en 12). Het bovenste deel dat nog over is, bevat de volgende zinsneden:

Godert Hessels, guede vrient, want ghij wael wit ende nu wel siet, dat Dirck vanden Kyeboem nyet en doet, dat hij gelooft heeft ende daervoer ghij ende Henric van Loen borghe sijt, ende dat hij mij aldus dicke ter leder set, ende engheen gelove en helt, ende mij dunct dat hij langhe genoegch met mij gheghect heeft, soe bid ic u vriendelijc op alle minen dienst, dat ghij wilt betemmen, dat men tot Weelde in der kercken op en sondage kundige, dat ic nu int ierste genecht tot Weelde - of God wil - sal comen om dat scrijfbacht te verpachten”. Verder gaat het briefke niet. Hij verzocht dus te laten afkondigen in de kerk van Weelde, dat hij 't sekretariaat verpachten zal in het eerstkomende genecht, d.i. de veertiendaagse zitting van de dingbank. 't Woor "genecht" of "genacht" is afgeleid van "nacht". 't Is een zitting om de veertien "nachten", wij zeggen nu om de veertien dagen. In den ouden tijd rekende men met "nachten" in plaats van met dagen.

Ferdinand W. Smulders

Enige heel oude brieven

Een jonkman, die van zijn meisje afwilde

In het schepenprotokol van 1506 ligt tussen fol. 41 en 42 een briefje (Oosterwijk R. 210) Het is gericht aan een "meester Jan"; dat zal zijn de sekretaris Jan Lombaert. 't Is ondertekend door "den Camerline". 't Gaart wellicht over achterstallige pachten en cijzen. "Penciers-fauten" zal betekenen "pitanciers -fauten". Fauten zijn achterstallige pachten en cijzen. De Pitancier van Tongerlo komt wel meer voor in de schepenboeken van Oosterwijk. Een Pitancier is de schaftmeester, degene die voor 't eten zorgt in een klooster. 't Zou dus kunnen zijn, dat hier sprake is van cijzen en pachten, die aan de abdij Tongerlo betaald moesten worden. De brief is geschreven op 9 November. Een jaarstaat er niet bij. De datum zal omstreeks 1506 zijn, enige jaren eerder misschien. Ik laat de brief hier volgen; de lezers kunnen zo eens bekijken, hoe men vroeger schreef.

"Meester Jan, u zal believen te wetene, hoe dat ic u bidde van mijns heeren weghe, als dat ghij u neerstichelt woud doen van pensiers-fauten om te crighen teghen sondach naestcomende, dan sal ic tot Tilborch sijn om die te boeren voer mijnen heer, ende sonderlinghe crighet hetgheen dat onder Haren ende Oosterwijck is, als ghij wel weet, ende wil et oec eenen brede seynden, ic sallen (d.i. zal hem) loenen, ot Waelwijck, Drunen ende Cuyck als ghij wel weet. Ic heb Ghijsken Beerten ghesonden oec eenen brief als dat hij tot Tilborch manen woude teghen sondach, want ic sal ten lanxten en saterdach savonts tot Tilborch sijn, ic soude noe oude costumen op sunte meertens dach tot Tilborch sijn, maer ic moet dan noch tot Nyeuweland blijven, ende vandaer nae Loen trecken ende costly enich gelt noch meer ghecrighen aengaende mijnen heer, dat mochtly mede brengen. Nyet meer, dan blivet met Gode die u altijt gesparen wille etc. Ghescreven tot Nyeuweland IX novembris bij den Camerlinck".

NOG EEN BRIEF

Aan Mr. Jan Lambaerts vond ik los liggende in 't protokol van 1495 (Oosterwijk R. 200 tussen fol. 35 en 16). Deze brief is van 20 augustus 1496. 't Gaat over een afschrift van 't verdrag tussen Den Bos en 't Land van Loon. De schrijver Victor vander Molen, zegt wel dat Jan Lombarts kan geven wat hij wil, maar hij schrijft een regel eerder toch maar fijntjes dat Eindhoven één

Utrechtse gulden betaalt voor een afschrift!

Het opschrift aan de ommezijde luidt: "Eerbaren wijzen ende voorsieningen meester Janne Lombarts tot Oosterwijk mijnen lieven geminden vriendt".

En nu volgt de brief:

"Eerbare wijze voirsienige geminde vrient, Ick gebiede mij tuwarts ende u gelieve te wetene, dat ick u zeynde metten brengere van desen die copie vanden tractaet tussen dese stadt ende pensionarisse ter eenre, ende die gedeputeerde slants van Loen ter andere zijden gemaict, besegelt metter stadt sel ad legata, die wellic ghij tanderen tijden begeert hebt, ende her Andries Emmen met meer anderen. Ick heb ennige scepenen deser stadt te vriende gehadt, die mij die copie besegelt hebben, met meer anderen copien die ick her gemaict hebbe, Dirck van Haestrecht soude dese wael willen hebben, maer ic en soude egen meer besegelt cunnen crigen het en soude een stuck gouts moeten costen, Ick heb oick een gemaect voere die van Eyndhoven, die sullen geven eenen Utrechts gulden, maer ghij sult geven dat u belieft, het en dreegt elken niet vele, h.. is u soe vel als 't principael, hiermede sijt Gode bevolen, gescreven in shertogenbossche XXa Augusti XIIIIC XCVI jair.

EEN ARRESTATIE

In 1401 arresteerde Jan vander Steghen, de vorster van Oosterwijck, op verzoek van Dirck van Haestrecht een zekere Wouter die Stoepmaker, die woonachtig was in Hamont.

Wat was de reden van deze arrestatie? Deze gebeurde wegens zekere renten, die Dirck van Haestrecht op 't Land van Loon had. (Oosterwijk R. 196 fol. 2). 't Land van Loon valt ongeveer samen met de provincie Belgisch Limburg. Die man uit Hamont zal in hechtenis genomen zijn om op hem die renten te verhalen, door bijvoorbeeld zijn goederen in beslag te nemen. 't Kan een koopman geweest zijn. Dergelijke vergeldingsmaatregelen treft men in de vroegere tijden dikwijls aan in tijden van oorlog. Omdat hij renten beurde uit het Land van Loon, zal Dirck van Haestrecht, de Heer van Tilburg, ook belangstelling gehad hebben voor het verdrag, dat in de bovenstaande brief vermeld wordt.

NOG EEN BRIEFJE

In het protocol van 1459 vond ik nog een briefje (Oosterwijk R. 167 tussen folie 2 en 3)

Het adres aan de achterkant luidt: "mijnen zeer gheminde zwager Claeus den Wolf in Besoyen".

Het briefje handelt over een afrekening van 6 vaten bier. Een vat had 15 stuiver gekost; de andere vaten kostten elk 13 stuiver.

Zo schrijft Jacob van der Elst:

"Sunderlinge zeer gheminde zwager, weet dat ic u seinde mekt brengher des briefs van Beerthout Backs wegghen tghelt van 6 vaten biers, te weten voer die V vaet voer elc vat XIII st. ende voer tseste XV stuiver ende ic seinde u die davids silveren penninghe voer Wilhelmustuyne, alsoe Icse van seinen wegen ontfangen hebbe, niet meer.

Onse heer God sij met u.

Ghescreven toesterwyc etc.

Ja(cop) (vander) Elst

altijt bereet tot uwer liefden".

Het briefje zal wel van omstreeks 1459 zijn.

MELO-DRAMATISCH

In 't protocol van 1465 vond ik op een los papier een zeer melodramatische brief. (Oosterwijk R. 172 tussen folie 17 en 18).

De brief is te Leuven geschreven door Jan Back aan de pastoor van Oosterwijk. Het jaartal ontbreekt. Deze brief zal wel van omstreeks 1465 zijn. Het opschrift luidt: "Aen den erbaren wisen ende voersienigen man, her persven van oosterwijck". Hij laat de pastoor weten "dat Gherlijck mijn lieve broeder hem te kennen gegeven had, l met wenenden oghen", dat hij en zijn "meyschen" aan de pastoor beloofd hadden te Paesschen opten hoghen altaer te samen te trouwen van lieve".

Geerlik was dus officieel verloofd, d.w.z. ondertrouwd en had dus beloofd met het meisje uit liefde (van lieve) te trouwen. Nu vraagt Jan Back aan de pastoor, dat hij de ondertrouw ongedaan wil maken. De pastoor moet maar eens met het "meyschen" praten en hen beiden "van een helpen".

Hij schrijft ook nog: "Lieve her persoene en wilt u toch niet belichgen, dat ic hier mijnen seghel niet open seet; k heb mijnen seghel verloren tusschen Loven ende Broesschel". Het einde luidt: "Got moet sijn met u metter haest te Loven op sunte marien magdalenen dach, den ZXII dach in Julio. Jan Back u-lie vrient, altijt tot u bereet". Het is een dramatisch epistel. Hij herhaalt elkens hetzelfde.

Ferdinand W. Smulders

Zoenakten na doodslag

Merkwaardige voorwaarden om tot verzoening te komen

Wanneer er een vechtpartij had plaats gehad, al of niet gevolgd door een doodslag, ofwel wanneer iemand zo verwond was bij een "stoei"-partij, dat hij aan de bekomen verwondingen bezweek, dan volgde er in de vroegere tijden een zoen tussen de vrienden (d.w.z. verwanten) van de overledene en de vrienden van de "misdagighe".

Allerlei straffen van godsdienstige aard

Nu was er een "ongheval van doetslage" geschied in Oosterwijk:

Gheryt Vastraert Wysse werd doodgeslagen. Op 28 Maart 1444 worden de zoen-voorwaarden vastgelegd in een schepenaakte (Oosterwijk R. 154 fol. 22). Enige personen treden op als "baersculdigen" van de doodslag; vier andere personen zijn de zeggeren en keerslude (de scheidsrechters). Enige personen treden op als zeggeren "van der dader hant wegen".

De uitspraak luidt: de baersculdigen (d.w.z. de kennelijk schuldigen) moeten 600 zielmissen laten lezen binnen één jaar voor de zielernst van de vermoorde. Zij moeten aan de schepenen het bewijs leveren (goed bethoen brengen) dat de missen gelezen zijn. Twee schuldigen moeten "selve metten live" en bedevaart doen tot Sente Peters ende Sente Fauwels ten hoegen Romen. Ze moeten op eerstkomende Zondag vertrekken (porren ende gaen) uit Oosterwijken een half jaar daaruit blijven. Ze krijgen overigens 3 weken tijd om hun zaken in Oosterwijk te regelen. Ze moeten een bewijs meebrengen, dat de bedevaart volbracht is.

Een van voornoemde twee schuldigen mag nooit in een herberg komen in Oosterwijk (na zijn terugkomst uit Rome) als daar familieleden van de vermoorde aanwezig zijn. Twee anderen mogen binnen een jaar niet in een herberg komen aldaar, waarin verwanten van den vermoorde zitten. Als de schuldigen zelf in een herberg zitten dan hoeven zij echter niet daaruit vertrekken bij het binnenkomen van verwanten van de vermoorde.

Een derde schuldige moet een bedevaart houden naar St. Matthijs te Trier, binnen een jaar.

EEN ANDERE ZOEN

Werd gemaakt op 29 November 1433, nadat Claus Peter Belarts zoen "van live ter doet comen" was. De verwanten van de gedode en die van de moordenaar kiezen elk 4 "goede mans". Deze acht "keerslude" bepalen dat de schuldige binnen 1 jaar 4000 zielmissen moet laten lezen bij de vier bedelorden, en een bewijs moet tonen, dat die geschied zijn. De schuldige moet een bedevaart doen naar St.

Peter en Pauwels ten hoghen Rome; hij moet binnen drie maanden vertrekken uit de parochies Oosterwijk en Gestel en mag daar niet terug, vóór de bedevaart volbracht is, (en bewijs meebrengen!). Daarna moet hij binnen 6 weken vertrekken op bedevaart naar "Sente Thewouts in Elseten (d.i. Elzas). Als hij daarvan terug is moet hij weer binnen weken vertrekken, om op bedevaart te gaan naar "Sente Joes optie zee" (dat is in Zeeland, geloof ik). Daarna moet hij een eed doen en zweren dat hij de drie bedevaarten "selve metten live" gedaan heeft. Hij moet tevens 125 Gelderse guldens ("hertoghe Aerts gulden") betalen aan de verwanten van de gedode, nl. 75 "binnen veertien nachten" eerstkomende, en 50 op St. Andries over een jaar. Dit geld moet in het bijzijn der schepenen gebracht worden op 't Maria-altaar in de kerk van Oosterwijk. Enige personen beloven, als borgen voor de misdadige, bepaalde geldsommen. De schuldige mag na het doen van de bedevaarten in geen herberg komen, waar de broers of de kinderen van de gedode aanwezig zijn. Als hij zelf in een herberg zit, mag hij blijven zitten bij het binnenkomen van de verwanten van de gedode. (Maar die zullen er dan wel uitblijven, denk ik). Ook moet hij gedurende twee jaar na de bedevaarten uit de parochies Oosterwijk en Gestel blijven; en aan de kerk van Gestel moet hij 2 Gelderse guldens geven. (Oosterwijk R. 148, los stukken fol. 35 en 36).

EEN VERZACHTING VAN DE STRAF

Een zekere moordenaar mocht niet in de Meierij komen. Na een zeker tijd vinden de verwanten van de vermoorde goed, dat hij weer in de Meierij komt; mar zij stellen de volgende voorwaarden op 22 September 1465: Hij mag in 2 jaar niet onder mistijd komen op Zon- en feestdagen in de parochie Oosterwijk, tenzij op de vier hoogtijden; hij mag gedurende die tijd niet komen in de kapel van Berkel of op een bruiloftfeest (bruyspens) in Berkel of op de Berkelse kermis. Ook mag hij dan niet komen bij een gelag, waar de verwanten van de vermoorde aanwezig zijn. (Oosterwijk R. 172 fol. 21v).

NOG EEN VERZACHTING

Iemand had zijn broer doodgeslagen. Hij moest een bedevaart naar Rome maken. Maar daarna vinden de weduwe en de kinderen van de vermoorde goed, dat hij die bedevaart achterwege laat, omdat hij 7 Rijngulden voor hen had uitgegeven voor de uitvaart en de maaltijd daarna. 14 Mei 1482, (Oosterwijk R. 188 fol. 20).

NOG EEN ZOEN

Bij een vechtpartij sneuvelde iemand. De keerslieden zes in getal (drie van elke kant) bepalen, dat de moordenaar één dertigste moet doen celebreren en nog driehonderd zielemissen laten lezen waar hij verkiest. Binnen 17 weken moet hij kunnen aantonen dat die missen gelezen zijn. Hij moet drie tortijzen (grote kaarsen) leveren en twee bedevaarten doen: naar 't H. Bloed te Wilssenaecken en naar de H. Driekoningen in Keulen. Hij moet binnen een jaar vertrekken, één wassen kaars van 1 pond offeren aan de Driekoningen en bewijs meebrengen. Hij mag beide bedevaarten in één reis doen. Hij mag nooit binnen de vier "dreybomen" van de vrijheid Oosterwijk komen; hij mag ook niet wonen op 't gebied der dingbank van Oosterwijk. Hij mag niet komen in een herberg waar verwanten van de vermoorde zitten, "als die Wert hem de weet daaraf doet". In plaats van een "voetval" voor de verwanten (waar de moordenaar niet aan wilde), wordt als boete bepaald, dat hij een wassen kaars van 1½ pond moet zetten voor 't H. Sacrament in de kerk van Oosterwijk. Tevens moet hij binnen een drietal zeventien weken 42 zoengulden betalen (n.l. 14 binnen de eerstkomende zeventien weken enz.) Deze zoen is van omstreeks 1517 (Oosterwijk R. 221, voorin).

EEN ANDER GEVAL

Op 3 April 1435 n.st. vindt een verzoening plaats tussen een beledigde schepen en iemand, die "dreyghelijke woerden" tegen hem gezegd had. (Oosterwijk R. 149 fol. 16). De driftkop had gezegd, dat die schepen in zijn eigen belang zelf schepenbrieven zou verzegeld hebben. Maar men mag in de "goeden vredelike lande van Brabant" niemand bedreigen en ook niet een schepen zo maar zonder bewijs beschuldigen van onrechtmatige handelingen. Wier dat doet, verbeurt lijf en goed. De schepen liet een "waerheyte" houden (d.w.z. een officieel onderzoek met ondervraging van getuigen) en hij kon zijn handjes in onschuld wassen. En de voorbarige smader moest bekennen "vellich te wesen", dus schuldig te zijn. Maar de schepen wil toch "aensien der goedertierenheit ende den loen van onsen lieven Here" en wil van strafmaatregelen afzien op voorwaarde dat de kritikaster moet zweren geen wraak te dragen op de schepen. Indien hij zijn eed breekt, dan zal hij zijn "witteloos, trouweloos ende erenloes", en dan zal hij zijn lijf en goed verbeurd hebben, waar hij dan ook wonen zal, onverschillig onder welke heer. Ik vond ook een geval over Gielis van Dusel, priester. Deze vraagt om Gods wil vergiffenis aan Dirck Boest, de pastoor van Oosterwijk, om wat hij de pastoor "misseeght heeft opten predicstoel". Hij geeft de schuld aan Willem Brock, priester, die hem verkeerd ingelicht heet. Wat hij de pastoor miszegd had, weet ik niet (Oosterwijk R. 145 fol. 34 anno 1426). Zo zien we allerlei twist en tweedracht en daarna een verzoening. Want de vrede is de grootste schat: "pax optima rerum".

Ferdinand W. Smulders

DE GELDERSE OORLOG IN 1512

Tilburgers als krijgsgevangenen in de stad Bommel

Omstreeks 1512 zijn er weer schermutselingen tussen Brabant en Gelderland. Ook het volk uit de dorpen van de Meierij van Den Bosch moet mee optrekken ter verdediging van Brabant en tot afstraffing van de Geldersen.

Ook het dorp Tilburg zond enige mensen, die met de andere burgers en ingezetenen van de stad en de meierij van Den Bosch moesten meetrekken. 't Liep voor de Tilburgse troepen ongelukkig af: want voor de stad Bommel werden zij door de Geldersen gevangen genomen.

Ze procedeerden tegen 't dorp om schadevergoeding

De gevangen konden zich evenwel loskopen uit de krijgsgevangenschap: maar dat heeft hun een aardig duitje gekost. Hoeveel het kostte, staat niet te lezen in een overeenkomst, welke de voormalige krijgsgevangenen sluiten met de schepenen, gezworenen, kerkmeesters, H. Geestmeesters en de andere naburen "des dorps van Tilborh". (Oosterwijk R. 220, los papier voorin).

De krijgsgevangenen waren de volgende personen: Jan Peter Crillart, Berthout Willem Zegers, Marten Jan Gerijts, Willem Jan Meliszoen, Willem Laurwreijns den ouden ende Willem zijn zoen den jongen, Lambrecht Aert Sibbensoen, Jan Michiel Quaps, Peter Jan Corstkens, Gerijt Gerijt Reynen soen, Cornelis Janssoen Veramervoert, Wouter Denijs Franssen, Jan Willem Berijs soen, Jan Janss. van Boerden, Lenart Verbunt, Daneel Claes Boets soen, Gerijt Jan Heysten soen, Gerijt Jan Hagarts, Mathijs Henrick Beerten soen, Henrick Beerten, Symon Matheeus soen, Marten Pauwels Deckers, Wouter Anthonijs Franssen soen, en Anthonijs van Boerden.

Deze deden 't dorp Tilburg een proces aan voor de Raad van Brabant te Brussel: ze wilden schadevergoeding hebben.

Hangende van het proces verschijnen zij voor de schepenen van Oosterwijk "om alle tweedracht ende discoeder te scuwen, ende omme alle vriendschap, minne ende goede naebuerscap" met de andere naburen van Tilburg te onderhouden. Zij zien van het proces af, even als van hun recht op schadevergoeding. Maar zij maken dit voorbehoud als in de toekomst vanwege de hertog schadevergoeding betaald wordt aan de gevangenen van Den Bosch en 't kwartier van Oosterwijk, dan vinden zij dat goed. Maar als Den Bosch en de ingezetenen van de dingbank van Oosterwijk, Hilvarenbeek en Bokstel aan de gevangenen wegens hun loskoopsom een vergoeding geven, dan moet Tilburg dat ook doen, "nae advenant". Als Den Bosch, Oosterwijk, Hilvarenbeek en

Bokstel geen uitkering doen, dan hoeft Tilburg aan de voornoemde cisers ook niets te betalen.

Dit akkoord werd gesloten op 7 April 1516 voor de Oosterwijkse schepenen Henrick Gijsbrechts vanden Scaendijck en Aelbrecht Willem Aelbrechts. Daarna volgde nog: "dit is gesciet tot Tilborch in den huuse van Janne vanden Wouwere ende die schoutet van Tilborch heeft hen van sheeren wegen van Tilborch die erde verleent als Jan van den Wouwer, Jan Berss en de Peter Crillant die Jonge, scepenen tot Tilborch dat tuychen ende zeden.

De schout van Tilburg gaf dus aan de schepenen van Oosterwijk verlof, om op Tilburgs grondgebied over deze overeenkomst te staan. Volgens de stadsrekeningen van Den Bosch waren 900 man uit de Meierij voor 't beleg van Zalt-Bommel in 1510. De stad Bommel was in 1510 bezet door Karel van Gelder. In 1512 duurt het beleg door de Meierijers nog voort.

WEDDENSCHAPPEN

In de schepenboeken kan men in oorlogstijd weddenschappen vinden tussen twee personen die bijvoorbeeld wedden om een zeker geldbedrag, dat de stad Venlo al of niet voor een bepaalde datum door de Spanjaarden ingenomen zal worden. Wie de weddenschap verliest, moet het voor de schepenen vastgelegde bedrag aan de winnaar betalen. Deze soort weddenschappen kan men nogal een aantreffen. Een ander soort weddenschap is de volgende: iemand belooft 22 gulden te betalen, terstond als Karel de Stoute, hertog van Brabant en Bourgondië weer binnen het land van Brabant gekomen zal zijn. Deze akte werd gemaakt in 1484. Toen was Karel de Stoute echter al gesneuveld. Misschien wilde men het bericht van zijn dood de kop indrukken. Enige malen komt men zulk een weddenschap tegen in verband met Karel de Stoute (Oosterwijk R. 190 fol. 5 u).

Claeus Adriaen Heven belooft op 22 April 1483 n.st. aan Gherijt Peters van den Wiel 50 kronen, "terstont wanneer Kaerle, hertoge van Bourgondiën ende van Brabant, doen hij

uut den lande toich (= trok) weder
openbaerlijk levende binnen den land van
Brabant comen sal sijn"
(Oosterwijk R. 189 fol. 21). De sekretarissen
schreven voor in 't protokol dikwijls:

SPREUKEN

Gedurende de tachtigjarige oorlog vond ik in
1593: Tandem bona causa tromphat(d.i.
Tenslotte overwindt de goede zaak)
(Oosterwijk R. 288) En in 1625: Multis
terribilis caveto multos (d.i. Hij voor wie veel
mensen schrik hebben, moet ook op zijn
hoede zijn voor velen) (Oosterwijk R. 319)
Maar de spreuken zijn niet allemaal politiek-
getint.

In 1597 vond ik: "Tendit in gerdua virtus (d.i.
Mannelijke flinkheid kloutert tegen een berg
van moeilijkheden op) (Oosterwijk R. 292).

In 1595: "Littere immortalitatem pariunt (d.i.
De letterwv baren de ontsterfelijkheid
(Oosterwijk R. 290).

In 1567: "Sanctorum sanctis benedictus
applicat astris (d.i. de zegen der heiligen doet
de mensen wonen tussen de heilige sterren.
(Oosterwijk R. 271).

Verder vindt men meer dan eens de
spreuken: "Gralia nobiscum sit semper
Spiritus Almi" (d.i. De genade van de H.
Geest zij altijd met ons) en "Assit ad
inceptum Sancta Maria meum", (d.i. De H.
Maria sta mij bij in mijn onderneming).
Tenslotte nog een **rijmpje**. Op een los papier
voor in 't protokol van 1499 vond ik het
volgende rijm (Oosterwijk R. 204).

*"Mijn vader heeft gheooft
dat hij lange heeft gesocht,
een tellende pert
't en is niet drie milen wert".*

Daarna volgt: Aa Bb ('t hele alfabet) en dan
Pater noster qui es.

EEN EIGENAARDIG CHONIKON

Op een los papiertje tussen fol. 75 en 76 van
't protokol van 1422 (Oosterwijk R. 144)
staat een tijdspreuk of Chronikon
geschreven. Op zij leest men.

M
C C C
V V V V V
I I I I

En aan het slot staat:

M. CCC. XLIX.

Het doelt dus op het jaar 1349. Deze spreuk
(een hexameter, zoals de Latinisten zullen
zien, evenals enige van de andere latijnse
spreuken latijnse versregels vormen).
Deze spreuk luidt aldus: "Ex vi Juda cadit,
mors vastat. grex cruce vadit". Wat het
betekent en in welk verband het chronikon
gemaakt is, weet ik niet. Men zou het kunnen
vertalen : "Juda stort neer uit zijn machtige
positie: de dood richt verwoesting aan; de
(christelijke) kudde gaat voort door de macht
van 't Kruis". De Chronikon-maker heeft voor
't jaartal de 3-d-'s verwaarloosd.

Ferdinand W. Smulders

47. 31-12-1953
Uit vroeger eeuwen

Het Dorpsbestuur van Tilburg ouder dan de Schepenbank

Het onderscheid tussen de verschillende lichamen

In een dagblad (N.v. h. Z.) van 25 October 1952 las ik een beschouwing over het feit, dat Tilburg 300 jaar geleden een schepenbank kreeg. In dat opstel worden verschillende dingen verward. Daarover wil ik hier iets te berden brengen. Vooraf een korte inleiding.

Op 't ogenblik kennen wij verschillende gemeenten met een gemeentebestuur. Voor de rechtspraak zijn er de kantongerechten, die verschillende gemeenten omvatten, zonder inbreuk te maken op de zelfstandigheid der gemeenten; en de rechtbanken die nog grotere gebieden bestrijken.

Bovendien hebben we de waterschappen en de polderschappen, die weer zelfstandige lichamen zijn, waarvan het bestuur (denk aan de heemraden) gekozen wordt door de ingelanden (dat zijn de grondbezitters in 't gebied van een polder). Zulk een polder heeft een eigen begroting en treedt zelfstandig op. 't Is mogelijk dat verschillende gemeenten geheel binnen het gebied van zo'n polder liggen; maar 't komt ook voor, dat slechts gedeelten van gemeenten daarin vallen. Een grondbezitter in één gemeente kan wegens zijn gronden behoren tot twee verschillende polderschappen. De gemeente en de polder kunnen dus eenzelfde gebied omvatten, zonder aan alkaars machten bevoegdheidsafbreuk te doen, wegens het verschillende doel van gemeente en polderschap.

Zo kennen we ook het wegschap als afzonderlijk lichaam, dat verschillende gemeenten geheel of ten dele kan omvatten, zonder aan de afzonderlijke gemeenten afbreuk te doen. We hebben verder de electriciteitsmaatschappij, de waterleiding en in West-Brabant het bestuur der Domeinen. We moeten dus terdege deze verschillende lichamen uit elkaar houden. We moeten organisch denken: er kunnen verschillende zelfstandige lichamen naast elkaar op één gebied bestaan. Zo is het tegenwoordig, en zo was het vroeger.

DE SCHEPENEN ZIJN RECHTERS.

Een onjuiste opvatting is het, te denken, dat de schepenbank de taak had van het dorpsbestuur en de tegenwoordige gemeenteraad. Er zijn allerlei zaken van dorpsbestuur, waarmee de schepenen zich niet bemoeien. De borgemeester(s) zorgde(n) voor de financiën en maakte de gemeenterekening op. In het oud-archief van

Berkel zijn drie aparte gemeente-rekeningen van Berkel, Enschoot en Huikelum. Op 't Raadhuis van Udenhout zijn nog dorpsrekeningen vanaf het einde der 16de eeuw tot het einde der 18de eeuw. Wanneer de dorpen geld nodig hadden, traden zij zelfstandig op. We zien dan bijv. 't Corpus van Huikelum (bestaande uit één borgemeester en enige naburen) verschijnen in Den Bosch om tegen rente geld op te nemen van een of andere geldschieder (zie het Bosch protocol). Deze dorpen zonden ieder een afgevaardigde naar de kwartiersvergadering in Oosterwijk (dus Huikelum zond evengoed een afgevaardigde als Enschoot).

Wanneer dus Tilburg in 1453 het recht verkrijgt van een eigen schepenbank, betekent dit dat Tilburg voortaan, wat de rechtbank betreft, zelfstandig wordt, ofschoon er al vroeger zeker een naburengerecht is geweest, waarover we niet veel te weten kunnen komen, daar er bijna niets over is aangetekend.

't Is dus onjuist te zeggen: "Tilburg heeft nu 500 jaar zelfbestuur". Neen, dat klopt niet. Tilburg heeft wel 500 jaar een eigen rechtbank volgens het schependomsrecht, maar had reeds langer een eigen dorpsbestuur bestaande uit een borgemeester en 7 gezworenen en enige andere naburen. Dus vóór 1453 had Tilburg evengoed een eigen dorpsbestuur met een eigen financiële begroting, als Huikelum! Na 1453 behoren echter ook de schepenen van Tilburg tot het Corpus van Tilburg. Waarschijnlijk had Tilburg pas omstreeks 1460 schepenen, omdat de Tilburgse akten ongeveer tot dat jaar doorlopen in 't Oosterwijkse schepenprotocol.

SCHEPENBANK OOSTERWIJK

Tilburg en Goirle waren dus twee dorpen met eigen bestuur, die tot het gebied van de schepenbank van Oosterwijk behoord hebben tot omstreeks 1453, d.w.z. inzake van civiele en vrijwillige rechtspraak tot een groter gebied behoorden. Dorpsbestuur en rechtspraak zijn twee verschillende zaken!.

Men kan de schepenbank van Oosterwijk het beste vergelijken met een soort kantongerecht. Alle vergelijkingen gaan mank, maar de welwillende lezer zal dit het beste op deze wijze begrijpen kunnen. Alle dorpen zijn niet op dezelfde manier ingericht. Het dorpsbestuur valt niet altijd samen met het beheer van de gemeynt. In Haaren en Belveren, die ieder één gezworene hebben voor 't beheer van de gemeynt van Haaren, (die zich veel verder uitstreckte dan de parochie van Haaren) zijn deze gezworenen teven borgemeester, de ene van Haaren en de andere van Belveren. Maar 't zijn twee bevoegdheden; ze zouden ook gescheiden kunnen voorkomen. In Udenhout waren twee borgemeesters en twee gezworenen. Op andere plaatsen (Eersel) vindt men ook heemraden. De namen verschillen ook soms. De schepenen van Oosterwijk horen bij 't Corpus van Oosterwijk en treden en treden als zodanig dan ook op bij verkopen van "uitvangen" of nieuwe erven van de gemeynt van Oosterwijk, die ten zuiden van de Lei lag. 't Corpus van Haaren, (twee gezworenen, kerkmeesters en H. Geestmeesters van Haaren) treedt alleen en zelfstandig op bij verkopen van stukken van de gemeynt van Haaren, die ten noorden van de Lei lag. De schepenen van Oosterwijk bemoeien zich daar niet mee, zelfs niet als 't Corpus van Haaren stukken van de Haarense gemeynt verkoopt, in de parochie van Oosterwijk en op Oosterwijks gebied (rondom Kerkhoven en tussen de Kerkstraat en de Lei). Van zulk een verkoping werd een officiële akte opgemaakt, met twee Oosterwijkse schepenen als getuigen, maar dat is alleen om een officiële verkoopakte te hebben. Met de Haarense gemeynt bemoeiden de Oosterwijkse schepenen zich niet. Evenmin met de gemeynt van Huikelum. Wanneer iemand een

boete opliep wegens turven in de gesloten tijd of een andere overtreding van de verordeningen der Haarense gemeynt, dan inden de gezworenen van Haaren de boete; wilde de overtreder niet betalen, dan namen zij een pand van hem (een stoel of tafel, of een stuk vee) en verkochten dat bij opbod, om daarop het bedrag der boete te verhalen. De schepenen van Oosterwijk kwamen hier niet bij te pas. Mocht er een grotere onenigheid ontstaan, dan kon men gaan procederen. Daar Haaren geen schepenbank had, gebeurde zo'n proces voor de schepenen van Oosterwijk, omdat men nu eenmaal een rechtbank daartoe nodig had.

EEN EIGEN TILBURGS BESTUUR

Zo was het ook in Tilburg met zijn gemeynt en zijn zeven gezworenen. Het gebied van de Tilburgse gemeynt omvatte Tilburg en Goirle en tevens de woeste gronden in Westelijk-Enschot (Enschotsebaan, Huibraken en de woeste gronden onder de jurisdictie van Beek (n.l. de gronden rondom Riel). De gemeynt van Tilburg ging haar eigen gang en regelde haar eigen zaken.

Tilburg had dus al vóór 1453 een eigen dorpsbestuur en een eigen beheer van zijn gemeynt!

Er zal ook een eigen naburengerecht van ouds geweest zijn (daartoe kan men rekenen het optreden tegen overtreders van de verordeningen der gemeynt). Voor de rechtspraak volgens schependomsrecht moesten de Tilburgers naar Oosterwijk, evenals voor het officieel vastleggen (certificatie) van allerlei akten met twee schepenen als getuigen (de z.g. vrijwillige rechtspraak).

Dat veranderde dus alleen in 1453.

Ferdinand W. Smulders

Tilburg heeft reeds 500 jaar recht van zelfbestuur 1453 - 28 Maart - 1953

Op 28 maart 1953 is het vijf eeuwen geleden, dat de gemeente Tilburg, of beter de heerlijkheid "Tilborch ende Goerle" zelfbestuur kreeg van Philips de Goede, hertog van Brabant, die aan de heer dezer heerlijkheid, Paulus van Haestrecht, het recht gaf zeven schepenen te benoemen, die hij jaarlijks naar goedduncken allen of gedeeltelijk door anderen kon laten vervangen. Bovendien werd toen een secretaris benoemd, die voor de administratie zorgde. Tilburg heeft dus door deze acte van de Hertog nu reeds vijfhonderd jaar zelfbestuur!

Begin van "Stads-regering"

Reeds vóór 1453 was Tilburg de grootste gemeente van Brabant geworden. Oorspronkelijk was deze plaats niet veel meer dan een territoriaal gebied rond het kasteel met de aangrenzende gebieden, in totaal twaalf "herdgangen". In 1329 echter deed de Hertog van Brabant een belangrijke uitgifte in de vorm van woeste gronden, heide, duinen en moergronden ten Zuiden en ten Westen van het eigenlijke dorp. Er zou echter nog meer dan een eeuw overheen gaan, voordat Philips de Goede, aan deze heerlijkheid het recht van zelfbestuur zou verlenen.

De heer Paulus van Haestrecht steeg hierdoor in aanzien, terwijl de bewoners van de heerlijkheid niet langer afhankelijk waren van rechters uit andere plaatsen van Brabant. Het recht, door Philips van Brabant verleend, was eigenlijk een voortzetting van het reeds door de hertog in 1329 verleende, toen zeven mannen benoemd werden om de toegewezen gronden te besturen.

RAADHUIS IN DE HERBERG

Geregeld vergaderden Schout en Schepenen in de herberg-gemeentehuizen, waarvan "De Zwaard" aan het Marktveld bij de Heikense kerk wel de meest bekende is. Er waren vijf schepenen voor Tilburg benoemd en twee voor Goirle. Over Tilburgse zaken kwamen zij in de hoofdplaats bij elkaar. Voor Goirlese kwesties trok de schout naar Goirle, om daar met de twee aparte schepenen te beraadslagen.

Het duurde ruim twee-honderd jaar voordat Tilburg een eigen gemeentehuis zou krijgen. In 1679 werd een verzoek gericht aan de Raad van Brabant om een nieuw gemeentehuis te bouwen. Waarschijnlijk had men er bezwaar tegen om altijd en eeuwig in het herberg-raadhuis geld uit te geven voor verteringen.

DORPSHUIS IN DE KERK

Een oplossing meende men toen gevonden te hebben in de Heikense kerk, die toen door de

protestanten gebruikt werd. De oude toren werd al gebruikt voor het gemeente-archief. De Raad van Brabant keurde het plan onmiddellijk goed en ook de toenmalige heer van Tilburg en Goirle, baron van Grobbendonck was er een groot voorstander van. Hij liet een gedeelte van de kerk ombouwen als gemeentehuis tot groot ongenoegen van de predikant der Gereformeerde kerk van Tilburg, aan wie men blijkbaar niets gevraagd had. Hij protesteerde tenminste in een officieel schrijven, waarin te lezen staat, dat "zonder consent van predicant, kerckeraet ende kerckmeesters, jae sonder deselve daerover oyt gehoord te hebben", begonnen was met het "maecken ende doen metselen ende timmeren van een raet- of dorps huys in de kerck van Tilborgh".

ONDER DE TOREN

Hij vond dat "oock binnen Tilborgh bequame plaetse is omme een raethuys te stellen als in den hoek van fabrique kercke". De notaris, die op onderzoek uit moest, zag warempel dat "twee arbeyders besich waren met stampen van sant" in de kerk.

Men werkte echter gewoon door. De kerk was immers toch gemeente-eigendom.

In 1683 kwam men dan toch tot een vergelijk. Er werd toen officieel besloten om "seeckeren rommelhoeck gelegen bij ende tendeele onder den thoren in onse kercke (waarin vroeger een doopvont gestaan had en waarin een lege hoek een Latijnse school van de Jezuiten ondergebracht was) tot een gemeentehuis soude kunnen worden toegestaan.

Dit is het eerste officiële gemeentehuis van Tilburg geweest.

PASTORIE-RAADHUIS

Het tweede zou moeten komen op de Heuvel. Dit op aandrang van koning Lodewijk Napoleon, die in 1809 Tilburg tot stad verheven had. De pastorie van de Heuvel werd voor dit doel aangekocht, maar het werd nooit als raadhuis of stadhuis gebruikt. Er was inmiddels namelijk een plan om een

nieuw gemeentehuis te bouwen, wat echter niet door kon gaan in verband met de politieke toestand. Er werd toen besloten om de protestantse pastorie op de Markt, die eigendom van de gemeente was, als gemeentehuis te vorderen. Het typische van dit huis was, dat het leenroerig geweest is aan de koning van Groot-Brittannië. Voor die tijd hadden de monniken van Tongerlo het in eigendom gehad. De predikant moest het huis verlaten. de kerkraad protesteerde zelfs in Parijs, omdat Nederland toen bij Frankrijk ingelijfd was, maar zonder resultaat. Tilburg had in 1811 wederom een eigen raadhuis. De idee van een nieuw stadhuis werd echter niet opgegeven vooral niet toen Koning Willem II zich in Tilburg vestigde en een Paleis liet bouwen. Het pastorie-stadhuis was inmiddels ook weer veel te klein geworden.

HET PALEIS

De Tilburger H. van Tulder, die zijn opleiding in België genoten had, kreeg opdracht. En in 1847 werd het gebouw aanbesteed. In 1849 werd het in gebruik genomen door de stedelijke regering van Tilburg. Hiervoor moesten het oude stadhuis en het Nederlandsche koffiehuis afgebroken worden. In 1847 liet koning Willem II in deze stad ook zijn Paleis bouwen, dat op 1 October 1864 aan de gemeente Tilburg werd geschonken om ingericht te worden voor een Rijks Hogere Burgerschool onder de naam "Koning Willem II". Tot 1935 is het Paleis HBS gebleven. De gemeenteraad besloot toen om het voormalige paleis tot representatief Raadhuis in te richten.

EEN NIEUW GEBOU W EN

De acte van 28 Maart 1453

....."in den voirs dorpen van Tilborch ende Goerle geseten voirtaen te ewigen dagen solen mogen kiezen oft bij hueren scouthet aldair doen kiezen setten ende seven wettige mede die wijste de rechtveerdigste die sij sullen kunnen vinden men tot scepen aldair te sijn en die selve scepen oft een deel daerof te moghen ontsetten..... Ende des't oirconden hebben wij voor ons en onse nacomelingen onsen segel aen desen brief doen hangen. Begeven acht en twintigh daghen in Meert in 't jaar onsses heren dusent vier hondert drie en viftich".

DE SCHEPENBANK VAN TILBURG

Dorpsbestuur en rechtbank mogen niet verward worden

We hebben onlangs gezien, dat na 1453 alleen verandering kwam op 't gebied van de rechtspraak volgens schependomsrecht. Want Tilburg had van te voren al lang een eigen dorpsbestuur zoals de andere dorpen van de Eninge van Oosterwijk.

't Is dus onjuist te zeggen: Tilburg heeft 500 jaar 't bestuur in eigen handen. Want aldus verwacht men dorpsbestuur met de rechtbank.

Nog enige onjuistheden recht gezet

Men schrijft vroeger Westtilborch en Oestilborch. Als men nu het meervoud gebruikt, moet men schrijven (en schreef men ook) Tilborgen of Tilborghen. De schrijfwijze "Tilborghen" getuigt van onkunde op 't gebied van de middeleeuwse spelling. Zo kon men in een onlangs verschenen proefschrift lezen "het leenhove en de Rade van Brabant". Dat moet zijn het leenhof en de Raad van Brabant. Dit zijn twee verschillende instellingen, die men weleens met elkaar verward.

De bovenvermelde fout is ontstaan uit het niet begrijpen van de verbogen vormen; immers men vindt in de teksten meestal: "van of aen den leenhove ende den Rade van Brabant". maar dit zijn verbogen vormen. In de eerste naamval is het leenhof en Raad. dit tussen haakjes.

Ik las verder op 25 October 1952: "Beide Tilburgen waren hertogelijk domein, waarover de hertogen van Brabant de scepter zwaaiden". Ziet ge ze zwaaien, lezer?! De hertogen hadden zeker niets anders te doen dan maar te zwaaien met hun scepter in de Tilburgen. Ze hadden zeker veel op met deze plaats. Hier stelt de schrijver zich dat allemaal voor? Dit gebied werd namens de hertog bestuurd door een meier of schout. Later is dat de kwartierschout met boven hem de hoogschout in Den Bosch. De oude meiers waren tevens rentmeester. Later komt er een afzonderlijke rentmeester. Met de scepter zwaaien is een wijds gebaar; maar de werkelijkheid is nuchterder: de hertog liet dit en andere gebieden besturen door tussenpersonen, en dit alleen nog maar voor wat de grote zaken betreft.

De dorpen bestuurden zich zelf na 't verkrijgen van de vrijheid; voor het gebied aan de hertog kwam, zullen er verschillende grondheren geweest zijn, (die dan met hun sceptertje zwaaiden!).

Ik lees verder: "Heel Tilburg had dus te dansen naar de pijpen van de in Oosterwijk gevestigde schepenen, die ook rechtspraken enz. enz. Deze voorstelling van zaken is onjuist.

De schepenen spraken recht; goed (niet ook). Maar zij bemoeiden zich niet met het dorpsbestuur van Tilburg en Goorle. Dan lees ik, dat Tilburg in 1329 in gebruik kreeg alle

gemene gronden in Westtilborch en (nu komt het!) "ook in Oosttilborch, voor zover althans die gelegen waren ten Westen van de lijn Haaren-Heukelom". Dit is onjuist. 't Is domweg nageschreven uit "Het Hart van Brabant"! De oostgrens van de gemeijnt van Tilburg viel samen met de westgrens van de gemeijntes van Haaren en Huikelum. En waar lag die grens? Langs de Hantsestraat, de Hollandse weg, de Keersweg (die wel iets ten westen van de Kerkstraat - Streepstraat in Enschoot liep) tot de Lei bij de Bruystensdijk (bij de Enschootse brug) en verder langs de Lei tot de grens van Hilvarenbeek. De westgrens van Haaren liep dus midden door Enschoot. De Lei was de grens tussen de gemejnten van Tilburg en Huikelum. Dus er is geheel geen sprake van recht op Oosttilburgs gebied!

Men vergeet er echter bij te zeggen, dat de gemejnt van Tilburg en Goorle ook nog omvatte de streek rondom Riel, gelegen onder de jurisdictie van Beek. Riel hoorde immers onder de schepenbank van Hilvarenbeek. Vandaar ook dat bij de zogenaamde uitgifte van de gemejnt van Tilburg en Goorle niet alleen de hertog van Brabant optreedt, maar ook de heer van Hilvarenbeek, juist omdat het gebied ten Zuiden en ten Westen van Riel behoorde tot de heerlijkheid en de schepenbank van Hilvarenbeek. Anders zou die hier niets mee te maken hebben gehad.

Verder volgt nog: "Eerst in 1387 is Westtilborch ontslagen uit het rechtstreekse bestuur van de hertog van Brabant". Wat is een rechtstreeks bestuur? Was de hertog soms geen burgemeester van Tilburg? Welk een rare voorstelling maakt men zich van de hertog, die op honderden plaatsen tegelijk een "rechtstreeks" bestuur uitoefende!

De hertog had wel zijn mannekens daarvoor. En hoe klopt dat rechtstreekse bestuur van de hertog met het eerder vermelde "bestuur" (sic) van de schepenen van Oosterwijk. De schrijver verwacht hier weer verschillende dingen door elkaar. Dorpsbestuur, schepenbank van Oosterwijk en Heerlijkeheidsrechten zijn drie verschillende dingen.

Dat staat er: "Pauwels van Haestrecht werd aldus de eerste heer van Tilburg". En de heer

van Tilburg van rond 1200 dan? En als de hertogen de pandpenningen terug hadden betaald, was hij weer heertje af geweest. De hertogen maakten overigens toch nog inbreuk op zijn (grond-) heerlijkheid , want al kreeg de heer de Stevens-cijns van de hertog, de hertog behield de cijnsen, die in 't boek van Oosterwijk vergolden moesten worden. En dat bleef later ook nog zo. In 1453 wordt Tilburg losgemaakt van "het gezag en het bestuur der schepenbank van Oosterwijk". Hoe zit dat nu weer? In 1387 gaat Tilburg over van 't "rechtstreeks bestuur" van de hertog in 't "bestuur" van de heer. En nu lezen we weer dat Tilburg pas in 1453 wordt losgemaakt van 't "bestuur" der schepenen van Oosterwijk! Daar klopt iets niet. Geen wonder, want als men alles dooreen klutst, wordt het een ononwarbare hutspot.

Dorpsbestuur, heerlijkheidsrechten en schepenbank-rechtspraak zijn drie verschillende zaken!

De heerlijkheid van Tilburg en Goorle steeg in belangrijkheid (aldus lees ik) door het verkrijgen (in 1453) van "zelfbestuur" (neen, dat had Tilburg al), maar wel door een eigen schepenbank.

En die schepenen maakten geen inbreuk op het bestaande dorpsbestuur. Ik lees in het aangehaalde stuk niets over het dorpsbestuur

(niets over de burgemeester). Was de schout wel het "hoofd der dorpsbestuurders". Hij was veeleer officier van justitie.

Elders in hetzelfde blad lees ik dat Tilburg in 1453 (door 't verkrijgen van een eigen schepenbank) "een zelfstandige gemeente" werd. Dat is een onjuist gebruikt woord. Men moet veeleer zeggen: toen kreeg Tilburg een eigen rechterlijke organisatie. Het woord "gemeente" is hier verkeerd gebruikt.

De schepenen van Tilburg behoren natuurlijk wel tot het Corpus van Tilburg, want dat bestaat uit alle gezaghebbers (gezworenen, burgemeesters, kerkmeesters en H. Geestmeesters).

Samenvattend kan men aldus een overzicht van Tilburg geven: naast elkaar bestaan het dorpsbestuur en het beheer van de gemeynt, de heerlijkheid , de schepenbank, de parochie, de armenbank. Wellicht ook een of meer laatbanken, waarover niets te vinden is, daar zij al vroeg in verval zijn gekomen. (De St. Stevencijnsen wijzen op een aparte grondheerlijkheid en een laatbank hoort bij een grondheerlijkheid). Maar nog na 1453 behoren verschillende landerijen en huizen in Tilburg, Goorle en Riel onder de cijns-kring van Oosterwijk en bleven cijns doorbetalen aan Oosterwijk. Maar dit maakte geen inbreuk op de zelfstandigheid van Tilburg.

Ferdinand W. Smulders

De macht der naburen en de dorpsregering

Invloed was lang niet gering

Een vorige keer schreef ik over het oude dorpsbestuur van Tilburg. Ik wil daar nog eens op terugkomen en wel naar aanleiding van de 22 mannen. Wellicht kunnen we, door de toestand in andere plaatsen als voorbeeld te gebruiken, een duidelijker inzicht krijgen in de Tilburgse dorpszaken.

We zullen uit moeten gaan van de oude volksvergadering, waaraan alle mondige mannen deelnamen, om zaken van algemeen dorpsbelang te bespreken en zekere vertegenwoordigers aan te wijzen, die sommige dorpszaken moesten beheren. Een volgende ontwikkeling zal geweest zijn dat de verschillende buurten een of meer afgevaardigden aanwezen, die tezamen de dorpszaken regelden. Deze afgevaardigden kunnen weer bijzondere personen benoemd hebben als gezworene, of burgemeester enz. Over deze vergadering der naburen kunnen we maar weinig te weten komen uit de ons nu ter beschikking staande registers en protocollen. In de 17de eeuw echter zien we de **dorpsreglementen** opnieuw vastgesteld worden door de befaamde Ho: No: Heren. Deze dorpsreglementen zijn natuurlijk ouder dan de 17de eeuw. Sommige dingen werden veranderd in verband met het protestantisme, maar raakten het wezen van de oude geplogenheden niet (als ik dat zo mag zeggen).

In Eerstel werd in 1662 het Reglement van Eersel, Steensel en Duizel weer vastgesteld en goedgekeurde. Voor ons doel zijn van belang de volgende punten. de acht herdgangen van Eersel, die verdeeld zijn in vier groepen van 1:1:3:3:, kiezen acht personen uit hun midden als "Achtmannen". Elk jaar treden twee Achtmannen af en komen er twee nieuwe. In Eersel zijn maar drie schepenen. Alle drie schepenen en de Achtmannen kiezen met eenvoudige meerderheid van stemmen de verpondingbeurders, de borgemeester, de zettters en de heemraden (of schutters), en ook de arm- en kerkmeesters, alsmede twee gezworenen en keurmeesters ("**als van ouds**", staat er bij).

In zaken van algemeen dorpsbelang (bijv. geldleningen) "sullen de schepenen ende achtmannen gelijcke macht hebben". De achtmannen zullen daarbij nergens uitgesloten zijn. Tevens moeten de schepenen en achtmannen altijd ruggespraak houden met de meest-verstandige en aanzienlijke naburen of dorpelingen. De rechtspraak echter komt uitsluitend toe aan de schepenen. De achtmannen hebben dus niets te maken met de rechtspraak; dat is natuurlijk de bijzondere taak van de schepenen.

De borgemeesters mogen geen betalingen doen tenzij met voorkennis en verlot van schepenen en achtmannen. Alle rekeningen worden nagezien door schepenen en achtmannen in 't publiek, zodat iedere dorpeling zijn aanmerkingen kan maken. Steensel en Duizel hadden elk twee schepenen en Vier-mannen en verder was daar alles zoals in Eersel.

In Bergeik kozen de 5 herdgangen de Tien-mannen, welke Tienmannen samen met de 3 schepenen kiezen de borgemeester en de andere functionarissen met eenvoudige meerderheid van stemmen. In Oorschot heeft men de Achtmannen en in Vechel de Tienmannen.

DE 22-MANNEN

In Tilburg kozen de 11 herdgangen de twee-en-twintig-mannen. Zij hadden dezelfde bevoegdheid, als hierboven vermeld. Uit deze 22-mannen kwamen voort de 4 rekenmeesters of raadsmanen, die met de schepenen de verschillende rekeningen nakeken. Deze raadsmanen treden ook op bij geldleningen en bij zaken rakende de gemeynt.

In Goorle had men de Zesmannen, gekozen door de Goorlenaars.

In zaken van algemeen dorpsbelang beslisten in Tilburg (na 1453) de vijf schepenen en de 22-mannen en in Goorle 2 schepenen en de Zesmannen.

Zoals men ziet zijn de schepenen in de minderheid. De schepenen kunnen hun plannen niet eigenmachtig uitvoeren, want de 22-mannen kunnen hen gemakkelijk overstemmen.

Maar de schepenen zijn een nieuwigheid van Tilburg. Voor 1453 zullen de afgevaardigden van de herdgangen alleen de macht gehad hebben.

Daarna werd de macht van de schepenen beperkt door de 22-mannen (behalve in rechtszaken).

DE BORGEMEESTER

Een vorige keer kwam ook het borgemeesterschap ter sprake.

Nu weet ik heel goed, dat men de oude borgemeester niet mag gelijkstellen met de tegenwoordige burgemeesters. Maar de oude borgemeesters waren toch wel méér dan allen "ontvanger (zoals men ze dikwijls

aanduidt). Want in dorpen, die geen schepenen hebben, zoals Udenhout, zijnde borgemeesters de leiders van de volksgemeenschap op politiek, financieel en militair gebied.

Daar er elk jaar twee andere borgemeesters waren, die het al druk genoeg hadden met hun "ontvangerschap" en de algemene zaken minder goed verzorgden, daarvan benoemen de regeerders (n.l. 2 borgemeesters en 2 bedezetters) en de naegeburen van Udenhout in 1626 een dorpsgenoot tot "voorgange en voorstander" des dorps, die detelkens wisselende borgemeesters moet bijstaan in politieke en militaire zaken, moet verschijnen op de kwartiers- en de dorpsvergaderingen, aantekening moet houden van alles en de belangrijke stukken bewaren. Hij krijgt 10 stuivers per dag op kosten van 't dorp (Oosterwijk R. 320 fol. 135). Als de schepenen lang afwezig waren, traden de borgemeesters op als getuigen bij het opmaken van akten, zoals in 't begin der 17de eeuw in Eersel en elders het geval was. De macht van de meeste borgemeesters, was groter dan men gewoonlijk aanneemt, in de dorpen die geen schepenen hebben. Zijn er wel schepenen dan vermindert het gezag van de borgemeesters.

Als Tilburg dus voor 500 jaar schepenen krijgt, wil dat niet zeggen, dat Tilburg toen pas een eigen dorpsbestuur kreeg, maar wel, dat Tilburg zijn eigen rechterlijke macht kreeg volgens schependomsrecht. Want de gezworenen en de burgemeesters waren het oude dorpsbestuur van Tilburg en Goorle.

De 22 mannen zijn niet door de Hollanders ingevoerd, maar gehandhaafd. De schepenen moesten vanaf de 17de eeuw protestant zijn, (als er tenminste protestanten waren); maar de afgevaardigden van de herdgangen waren katholiek. Als de Hollanders deze 22-mannen hadden ingevoerd, zouden zij iets tegenstrijdigs gedaan hebben met hun "politieke reformatie". Vijf protestantse schepenen vormen een minderheid tegenover twee-en-twintig afgevaardigden van de naburen. 't Is veeleer zo, dat men die 22-mannen later heeft willen wegwerken. De vergadering van de schepenen met de raadsmensen kan men enigszins vergelijken (niet gelijkstellen!) met een vergadering van onze wethouders met de raadsleden. De wetgevende macht berustte bij die vergadering gezamenlijk. De uitvoerende macht bij de borgemeester (gezworenen en de andere functionarissen) en deels bij de schepenen, die een soort dagelijks bestuur vormden. De rechterlijke macht lag alleen in handen van de schepenen.

Ik heb hier deze zaken in 't kort samengevat. Wellicht al te kort. Want men mag alle eeuwen zo maar niet door elkaar klutsen. Maar hier en daar kan men amper een spoor vinden van de raadsmannen, of ze nu achtmannen of tienmannen heten of anders. **Doch dit weinige is genoeg om te zien dat de macht van de naburen, vertegenwoordigd door hun afgevaardigden niet gering is geweest.**

Ferdinand W. Smulders

Heerlijkheid en 't Dorpsbestuur

De gebuurkens van Moergestel

In verband met onze beschouwingen over de macht der naburen en het dorpsbestuur, wil ik ook nog iets te berde brengen over de heerlijkheid. Daar men altijd spreekt over de heerlijkheid Moergestel en andere heerlijkheden, wekt men de indruk, dat een heerlijkheid iets heel anders en veel voornameer is dan een gewoon (hertogs-(dorp). Deze verkeerde indruk, berustend op een onjuiste opvatting, zou ik willen uit de weg ruimen. Ambachtsheerlijkheden, ontstaan uit een erfelijk schout ambacht, zijner niet in de meierij van Den Bosch. We vinden zulke ambachtsheerlijkheden, die alleen de l a g e heerlijkheden hebben, wel in Sprang en Besooien. De hoge justitie wordt daar uitgeoefend door een baljuw, namens de graaf van Holland. Afgezien van heerlijkheden, ontstaan door voogdij over kloosterbezittingen (bijv. St. Michiels-Gestel, Waalre, Valkenswaard, de halfheerlijkheid Hilvarenbeek en enige oude heerlijkheden, die door opdracht aan de hertog van Brabant Brabantse lenen geworden zijn. (bijv. Heeze en Leende) zijn de meeste heerlijkheden ontstaan door verpanding of verkoping door den hertog.

Wat is een heerlijkheid?

De pandheer, die dan leenman is geworden van de Hertog, beurt de inkomsten der dorpsheerlijkheid als een rente voor de pandsom. Hij treedt dus in de rechten van de Hertog. Betaalt de hertog de pandsom terug dan is de pandheer weer heertje af. Wat voor verschil is er nu tussen een hertogsdorp en een heerlijkheid (of herendorp?). Tussen deze dorpen is onderling geen verschil: de heerlijkheid heeft geen invloed op het dorp als zodanig, dus geen invloed op het dorpsbestuur en het beheer der gemeynt. Wat de heer is van de heerlijkheid, is de schout en de hoogschout voor het hertogsdorp. Zowel boven de kleine of smalle heer als boven de schout staat de grote heer, de hertog. Met al dat gepraat over heerlijkheden vergeet men maar al te gemakkelijk dat de hertog van Brabant de gezagshoogheid heeft over het hele gebied van Brabant. Zou nu zulk een heer (zoals de Koning van Pruisen die heer was van Turnhout in de 18de eeuw) de tegenpartij van de hertog kiezen in tijd van oorlog, dan werd hem eenvoudig zijn heerlijkheid ontnomen wegens ontrouw. Zo verloor de koning van Pruisen de heerlijkheid Turnhout, omdat hij tegen Oostenrijk oorlog voerde. (De keizerin van Oostenrijk was toen tevens hertogin van Brabant, dus opperleenvrouw van de Brabantse lenen).

De heer van het dorp treedt dus wel in sommige heerlijkheidsrechten van de hertog, (hij beurt de heerlijke cijzen en krijgt een deel der boeken enz.); maar de opbouw van het dorp verandert niet. Hertogsdorp en heerlijkheid hebben dezelfde opbouw uit herdgangen, hebben hetzelfde dorpsbestuur en er zijn dezelfde soort besturen van de gemeynt. 't Lijkt er soms wel op, of men met de term "heerlijkheid" wil aanduiden dat

zoiets ver uitsteekt boven een hertogsdorp. 't Is juist andersom.

De hertogsdorpen hebben een veel modernere registratie en administratie. De heerlijkheden maken een ouderwetse indruk. Maar juist dit ouderwetse is een waarborg, dat in de heerlijkheid de oude dorpsbesturen overeenkomen met die van de hertogsdorpen.

HOE WAS HET IN MOERGESTEL?

Volgens de schepenprotokollen van Moergestel waren daar vier herdgangen: Kerkeind, Heizen, Heuvel en Over 't Water. De Hilt, 't Stokske en de Heikant behoorden tot de herdgang over 't water. Er waren twee borgemeesters (ieder over 2 herdgangen) De ene voor 't Kerkeind en Over 't Water, de andere van de Heizen en de Heuvel. Ze werden in de 17de eeuw aangesteld door de drossaard en de schepenen (vermoedelijk op voordracht der naburen). In 1589 wordt een borgemeester bijgestaan door een geestelijke. De "gemeyne zaken" werden behartigd door de 1ste de schout en de schepenen; 2de de naburen (aldus anno 1589) Deze naburen zullen afgevaardigden gekozen hebben, zoals elders met de Achtmannen, Tienmannen enz. geschiedde. Ik meen die afgevaardigden van de naburen terug te vinden in de Twaalf gedeputeerden of gecommiteerden, die samen optreden in 1584 met schepenen, kerk- en H. Geestmeesters bij een machtiging tot het sluiten van een geldlening voor 't dorp. Blijkbaar werden drie personen van elke herdgang afgevaardigd. 't Zal dus in Moergestel hetzelfde geweest zijn als in de andere dorpen. Tevens vond ik melding gemaakt van de **volksvergadering**. Bij zaken van algemeen belang, zoals een geldlening van 't dorp, 't herstel van de kerk enz. treden ook de naburen op, die dan in groten getale vergaderd zijn (in 1583) of

(zoals het een andere keer luidt): de gemeyne naegeburen alle samen bijeen gebeden wesende op eenen heylighen Sondach op den kerckhove van Gestelle (in 1558, als de naburen van Kerkeind, Heijsen en Hovel samen met drie gezworenen en 7 schepenen en de schout een stukske van de gemeynt verkopen aan heer Jan van Merkt). Op een andere keer in 1564 ziet men optreden: de schout, de schepenen, de Kerk en H. Geestmeesters ende gemeyne naegebueren ende ingesetenen des dorps der heerlycheyt van Gestel bij Oosterwyck, nadien sij alomme met eene Sondachs geboeden bijeen sijn geboden geweest, zij machtigen dan personen om een akkoord te sluiten met de 4 kwartieren van de Meierij van Den Bosch over de levering van paarden enz.

DE GEMEYNTEN

Voor zover ik zie waren er in Moergestel drie gemeyntes. [Brabants Heem IX (1957), 17] De herdgang over 't water had de gemeynt over het water in gebruik. De herdgang van de Heizen gebruikte de gemeynt van Heizen. Een gemeynt ten westen van Moergestel was in gebruik bij de naburen van de drie herdgangen van Kerkeind, Heizen en Heuvel. Deze gemeynten waren in gebruik geven aan die naburen door een heer van Moergestel. Wanneer men geld nodig heeft, bijv. voor 't herstel van de Kerk in de Tachtigjarige oorlog, verkoopt men enige stukken van de gemeyntes met octrooi van de heer van Moergestel. Dat octrooi is wel een fraaie formaliteit, waaraan de naburen zich onderwerpen; 't was een teken dat de gemeynt alleen in gebruik was bij de nageburen en dat de heer eigenlijk het eigendomsrecht had. Maar dit spitse onderscheid uit het Romeinse recht hebben de naburen nooit begrepen, daar het in strijd is met het germaanse rechtsbegrip. 't Gebruiksrecht vonden zij 't voornaamste. Het academische eigendomsrecht interesseerde hen niet! Bij de andere gemeyntes vinden we ook zulk een octrooi of verlot om stukken van de gemeynt te verkopen. 't Is dan een octrooi van de hertog of een verlot van de Rekenkamer. Nu is het natuurlijk wel zo, dat de grondheerlijkheid bij de middelbare heerlijkheid behoorde; en in Moergestel is de grond zeker van een oude heer geweest, die ook wel verlot heeft gegeven aan de naburen om de gemeynt te gebruiken. Anders was het boerenbedrijf ook onmogelijk geweest. Wellicht zou de heer van Moergestel nooit een officiële akte hebben laten maken waarbij hij aan de naburen de gemeynt uitgaf, als de hertog van Brabant ook niet zulke akten rondom 1300 over de gemeynt liet opstellen. De heer wilde niet achterblijven. (misschien bang, dat de hertog, zoals in andere heerlijkheden soms, aanspraak zou maken op zijn

opperheerlijkheid van de grond). Dergelijke uitgiftebrieven zijn maar formaliteiten, schijnheilig machtsvertoon onder het mom van goedgeefsheid, omdat er feitelijk niets veranderde. De naburen gebruikten de woeste gronden allang. Ze moesten nu voort een jaarlijks cijns daarvoor opbrengen. "Als we ons gemeynt maar mogen blijven gebruiken, dan vinden we het allang goed. Desnoods kan hij er nog een korf eieren bij krijgen". Aldus dachten de goede gebuurkens! Bij de verkopen van stukken van de gemeynt treden alleen de gezworenen op en soms alle met name genoemde naburen. In 1640 machtigen de naburen van de Heizen twee personen om enige percelen van hun gemeyne erfenissen te verkopen, om daarmee te betalen hun aenplant in de restauratie van den Thooren.

KAPEL VAN SINTE BRIGITTA

In 1644 verkopen twee gezworenen en twee gemachtigden van de naburen van de Heizen drie stukskes van de gemeynt van de Heizen tot de restauratie van het vervallen Capelleken aenden Winckenberch. Dit is een Kapel van Sinte Brigitta. Schutjes wist de naam van de patroonheiligen niet, maar hier duikt die dan op. Ik denk, dat ik het weet. Jacob aenden Doren was schout in Moergestel in de 16de eeuw. In die tijd was die familie vanden Doren (de Spina) goed vertegenwoordigd in Moergestel. Deze stamde af van Jan vanden Doren van Aerschot, rentmeester van 't kapittel van Oorschot, die op 5 October 1426 het Brigitta-altaar stichtte in de Maria Kapel. De familie vanden Doren zal die verering van Brigitta mee naar Moergestel gebracht hebben. Soms treden op twee gezworenen en 4 naburen van de Heizen, gemachtigd door de gelijke naegeburen, om een stukje gemeynt te verkopen (in 1646). De andere gemeynten machtigen ook een of meer personen om een stuk aan de gemeynt te verkopen; in 1633 gebeurt dit bij de gemeynte der drie herdgangen. De naburen van Moergestel soms genoemd die gebuurkens van Gestel, vonden hun kleine wereldje van herdgang en gemeynt een stadje-op-zich. Dat Moergestel een heerlijkheid was, dat wisten ze wel, maar dat bracht geen verandering in de eigengereidheid der naburen. 't Is van belang om op te merken, dat bij de verkopen van de gemeyntes **geen** schepenen optreden. Dit gebeurde alleen als 't hele dorp en alle gemeyntes tezamen optraden. 't Is een misvatting van Noorderlingen, die hoog opgeven over de eeuwenoude zichzelf besturende markegenootschappen in Drente en Noord-Oost-Nederland, en geen inzicht hebben in de Brabantse gemeyntes die zeker even oud en even belangrijk zijn als de marken in Noord-Oost-Nederland. Eigendomsrecht, gebruiksrecht..... welk een spitsvoudigheid van Romeinse juristerij! De

naburen hadden groot gelijk dat ze er zich niets van aantrokken en er niets van snapten. De juristerij van de 19de eeuw heeft de eenvoudige heldere zaak der gemeeyntes totaal verduisterd met diepzinnige vertogen

over "communale gronden" (dat is Frans, en geen Nederlands).

Ferdinand W. Smulders

Allerlei over Moergestel

De herbouw van de kerk in 1610.

Soldaten ("volck van oorloge") die in garnizoenen lagen op 't Kasteel van Bokstel en in dienst waren van de Koning van Spanje, hadden in 1583 de kerk van Moergestel met alle ornamenten grondelijk afgebrand.

De pastoor, de schout en 't Corpus van Gestel stellen in de 4 hardgangen een persoon aan om geld op te nemen tot de restauratie van de kerk en om hout, leien, planken, nagelen, ijzerwerk en andere materiaal te kopen. Deze geldlening en die restauratie hadden plaats in 1610.

Mr. Michiel Janssen, Molenmeester is de bouwmeester, die op 18 Maart 1610 voor 575 gulden 2½ ton bier, vrije huishuur en vrije brand van de afval en de spaanders, aanneemt de afgebrande kerk met kruiskoor en buik en ahang weer op te bouwen. Tevens leverde hij het hout. In 1612 schijnt hij al klaar te zijn, want dan wordt hem de aannemingssom betaald.

Omstreeks de tijd van 1583 - 1588 schijnt het nogal gespannen te hebben in 't kwartier Oosterwijk.

De heer van Bokstel eiste allerlei servitiën of diensten van de dorpen. Hij eiste van Oosterwijk en Moergestel, van Hilvarenbeek en de twee dorpen van Mierde dat zij bedden zouden leveren op 't kasteel van Bokstel. Vucht en Esch moesten elk 2 ponden "keerssen" leveren enz. enz. Sommige dorpen werden geëxecuteerd door de soldaten, die op 't Huis van Bokstel lagen. 't Dorp Moergestel leent in 1610 o.a. geld van Daniel Jansz. de Bresser (een voorvader van de Tilburgse Bressers-familie) n.l. 125 Carolus-gulden tegen 6¼% op 24 Februari 1610.

Tevoren in 1607, had het dorp al 200 gulden ontvangen van Daniel de Bresser door middel van Jaspar Jan Donckers uit Den Bosch, een lakenkoper, met wie hij al eerder geldzaken afdeed. Daniel de B. was in die jaren schepen.

GEVANGEN IN HEUSDEN

Omstreeks 1583 waren de schout van Moergestel en 12 Moergestelse ingezetenen (o.a. Daniel Jan de Bresser) gevangen gezet binnen Heusden door de kastelein en gouverneur der stad Heusden, omdat de kastelein ontevreden was over 't gedrag der Moergestelaars. De naburen van Gestel beloven 700 gulden te betalen om de gevangenen weer vrij te krijgen in 1583. Met Heusden waar de Noordelijke partij zat, boterde het niet altijd goed. Om de kastelein van Heusden milder te stemmen, bracht men hem allerhande fijne hapjes, zoals hammen, eieren, eendvogels enz. Volgens de borgemeestersrekening van Jacob Janssoon de Roey van 1608 naar Heusden, om hem in

plaats van den os, die hij elk jaar eiste, in Hollands geld 20 gulden te geven. Hij ging samen met Daniel Janssen de Bresser, die toen schepen in Gestel was, en ze "nacheerden" drie dagen in Heusden, voor 6 stuiver per dag, dus samen 1 gulden en 16 stuiver. Voor de huur van het paard gedurende drie dagen rekenden zij 18 stuiver.

't ALLEMANS VEN

Ten Zuiden van 't Kolkven bij de Moergestelse Heikant ligt het Allermansven. Reeds in de 18de eeuw wordt het aldus genoemd in een Bossche schepenakte (geregistreerd in Moergestel R. 80 fol. 134). In de middeleeuwen en later zal men deze naam nooit vinden. We vinden in de 15de en 16de eeuw wel vermeld:

HET ALMERSGOED

In 1602 vond ik een huis genaamd "die Leur" aen den Heycant omtrent het Colckvenne. Dat huis grenst in 't Noorden aan de straat en in 't Westen o.a. aan het dalmersgoe. Er ligt ook een wal bij, die totten almersgoet toe loopt (Moergestel R. 49 fol. 167).

De vorm dalmersgoed is ontstaan uit 't Almersgoet.

In 1574 verschijnt weer 't huis "die Luere" aenden Heycant omtrent het Colckvenne, grenzende in 't Westen aen het Dalmaersgoe (Moergestel R. 45 2de deel fol. 135).

In 1537 gaat het over den gemeynen wech lopende doer damergoet, ook in de buurt van 't Colckvenne (Moergestel R. 42 fol. 12). Op fol. 141 staat aen dat Heyeynde neven dalmersgoet (anno 1543).

In 1498 vinden we een moervelt int Almergoet (Moergestel R. 39 2de deel fol. 9), in 1499 alsulcke wateren ende visscherijen in dat Almersgoet (ibid. 3de deel fol. 5) en tenslotte blijkt in 1500 dat verscheidene personen cijns betalen uit dat Almersgoet (ibid. 4de deel fol. 17).

Wat nu hiervan te denken? Bij mijn navrage ter plaatse bleek, dat oudere mensen nog wel spreken van 't "Allermansgoed" als zij 't allemansven met omgeving bedoelen.

We zullen hier dus wel te maken hebben met een zogenaamde volksetymologische vervorming van Almersgoed.

Bij dit goed hoorde een moer en een viswater; dat zal het Allemansven zijn. De naam "Almersven" zal men niet meer begrepen hebben en zo heeft men er "Allemansven" van gemaakt. Er bestaat wel een familie Alleman, en dat kan er invloed op uitgeoefend hebben. De naam Almersgoed zal afgeleid zijn van almeer of almaer, wat wel een waternaam zal zijn, denk ik. Hiermee te vergelijken is de "Elmer" in Tilburg, waarnaar de Delmerweg genoemd is.

DE LUCIA-KAPEL

Aan de Moergestelse Heikant heeft ook een kapel gestaan toegewijd aan St. Lucia, in 1641 vermeld als het kappelleken van Sint Lucia aenden Heycant, (Moergestel R. 53 op 8 Juni 1641). Misschien is dit dezelfde kapel als de Capell in de Katerstraete (in 1653). De Moergestelaars zullen dat zelf het beste kunnen uitmaken!

In 1638 wordt een persoon gearresteerd, die gevluht was op de Vrijthoeffve van Tilborch alhier (in Moergestel). Deze Vrijhoeve wordt nog enige malen genoemd. Zij lag bij de Heizen, naar ik meen. Waarom zij zo heet, is mij niet bekend.

RUZIE MET HUIKELUM

Over de gemeynt zijn er natuurlijk grensgeschillen ontstaan; dat hoort erbij! Er waren zelfs grens-incidenten. De schutters der gemeynt van huikelum namen vee van Moergestelse mensen in beslag, en omgekeerd.

In 1596 sluiten de drie Gestelse herdgangen Heize, Heuvel en Kerkeind een overeenkomst met de borgemeester, twee gezworenen en de naburen van Huikelum (N. 48` 17 15 Januari 1596). Zoals men weet, strekte de Huikelumse gemeynt zich uit ten Zuiden van de Lei tot achter de Trappisten. Er was onenigheid over een gedeelte, liggende

tussen Moergestel en Tilburg. De betwiste plaats wordt middendoor gedeeld. De drie Gestelse herdgangen zullen de Zuidelijke helft mogen gebruiken met de heyseysie en torffbijll en die mogen beweiden. De naburen van Hueckelem zullen de Noordelijke helft mogen gebruiken. De Gestelsen zullen echter wel die Huikelumse helft mogen beweiden met beesten en schapen en zullen ook mogen gebruiken het Berckvenne ende rontsomme de driehoek daerbij liggende. Huikelum zal het Berkven en de Driehoek wel mogen verhuren voor het turven. Dit akkoord zal 12 jaar duren. Gestel betaalt 100 gulden eens aan Huikelum om een obligatie te lichten aan Caerll Viruly tot Turnhout, welke obligatie Huikelum hem verleend had wegens verschoten geld. (Viruly zal als procuteur van Huikelum opgetreden zijn in het proces over deze zaak). Na 12 jaar moet Huikelum die 100 gulden aan Gestel teruggeven.

NOG MEER PROCESSEN

Reeds in 1566 is er een proces van de Raad van Brabant aan de gang tussen de drie herdgangen van Gestel en Huikelem en eveneens een proces tussen Gestel en Oosterwijk over de gemeynt van Oosterwijk. Ook tussen de Biest en Moergestel was af en toe onenigheid. Er slopen dikwijls misbruiken in, omdat de grens-afpaling der verschillende gemeyntes in het verloop van de tijden onduidelijk was geworden. Dan gaat men weer greppels graven en zandhopen opgooien en palen zetten. Een grenspaal op de grens van Oosterwijk en Moergestel heette de paal aan de Eén Hand. Daarbij lag het Eén-handsven (bij den Oorschotsen dijk).

Dikwijls waren een stroom of een weg een duidelijke grens van de gemeynt. Maar als de stroom al kronkelend zijn bedding allenskes verlegde, was er weer een aanleiding tot onenigheid. En dan maar procederen!

Ferdinand W. Smulders

De Heizense Gemeeynt te Moergestel

Hoe de grensaanduiding was

De naam Heizen wordt verschillend gespeld in de loop der eeuwen: in 1384 Heynse, later Heysene, Heysen en Heysie. Men moet onderscheid maken tussen de herdgang Heizen en de Heisense gemeeynt.

De eigenlijke Heizense gemeeynt, ook genaamd "het Hoge Broeck" werd in 1384 door Johan, heer vander Leike en Breda, erfelijk uitgegeven aan de ingezetenen van de Herdgang Heizen (Zie: Oosterwijk R. 910 notaris Beens 25-5-1687).

De hertgang Heizen omvat de buurten de Broeksie, de Sijl, de Kleine Heuvel en de Vinkenbergh. In de 18de eeuw treffen we al de schrijfwijze Broeksie aan. Zo is ook de tegenwoordige uitspraak.

In vroegere eeuwen schreef men Broecksijde. In plaats van Zijl schrijft de schepenclerk in de 17de eeuw ook wel: Zijdel, wat wel een hypercorrecte vorm zal zijn!

In de 18de eeuw was er onenigheid over de houtschat, een belastink op de verkoop van hout. Meestal kregen de naburen het recht van voortpoting door middel van een zogenaamde Pootkaart. Ze mochten dan rondom hun erven hout planten op een zekere breedte en wel op de grond van de gemeeynt. Wanneer iemand met zijn land grensde aan de gemeeynt, kon hij dus bomen planten op dat stuk gemeeynt, grenzende aan zijn grond. Dit voorpotingsrecht bestaat hier en daar nog; alleen is het nu een recht om op de kant van gemeentewegen, die langs 't land lopen, bomen te planten. 't Is nu niet alleen een voorpotingsrecht maar de provincie heeft er een voorpotingsplicht van gemaakt; het recht vervalt nu, als men niet meer plant.

Dikwijl proberen gemeentelijke autoriteiten tegenwoordig het voorpotingsrecht te ontfutselen aan de rechthebbenden, door van gemeentewege bomen langs de wegen te planten. Als men verstandig is, moet men de gemeente een proces aandoen. De gemeente zal het altijd verliezen, want voor de rechtbank geldt het eeuwenoude pootrecht nog altijd!

Wanneer men dit hout verkocht, moest men daarvan de "houtschat" betalen aan de heer of aan de rentmeester-generaal (van de hertog).

Nu zijn er wel gebieden, die geen houtschat hoeven te betalen (bijv. Giersbergen, maar dat was ook een vrije grondheerlijkheid).

Ook sommige goederen of hoeven zijn vrijgesteld van houtschat.

De houtschat van de drie herdgangen Over 't Water, Heuvel en Kerkeind kwam toe aan de Her van Moergestel. Maar de ingezetenen van de Herdgang Heizen hadden zelf 't profijt van de houtschat over 't verkochte hout binnen hun grenzen.

DE GRENSBEPALING

Dit gebied dat vrij is van de houtschat, wordt aangeduid en begrensd met de volgende zeven palen. Deze afpaling strekt zich verder uit dan het Hoge Broek (de Heizense gemeeynt in engere zin), maar omvat ook de Broeksei, de Zijl, de Kleine Heuvel en de Vinkenbergh. De eerste paal stond bij de Boydonck of Boedonck aan de Cruysstraat op de Hagorst. De tweede paal stond bij de Amervoort, ter plaatse waar de Grote Stroom en de Leyestroom in malkanderen zijn loopende. Dat is dus bij de plaats, waar de Beekse Lei en de Amer of Reuzel in elkaar lopen. Met de Lei bedoelt men de legendarische "Hilver". De Amer is een van de oude namen van de stroom, die ook wel Deze genoemd werd in de middeleeuwen, dus de stroom, die van Diessen naar Moergestel loopt. **De naam Reuzel voor deze stroom is volkomen onzinnig** en vermoedelijk uitgedacht door ambtenaren van de provincie ten tijde, dat gouverneur van den Bogaerde een kaart van Noord Brabant wilde laten samenstellen. Hij heeft wel slechte adviseurs gehad! Waarom zouden we in deze heemkundige tijd de oude naam Amer of Deze niet weer gaan gebruiken? De riviernaam Reuzel heeft geen enkele historische waarde en moet uitgeroeid worden! De derde paal stond op Brouwershoef, waar voor 1730 een huis gestaan heeft. De vierde paal stond bij Willem Petershuis aan de Heistraat tussen de herdgang Heuvel en de Heizen. De Heistraat liep naar de hei in de richting van Tilburg. De vijfde paal stond bij een huis op de grens van Heizen en Heuvel, n.l. bij de bocht van de kinderen Goyaart Corst Roosen (in 1731). De grens liep langs de Putten en langs de waterloopke tot in de Kreitestraat. Volgens een andere omschrijving liep de grens: langs de beer of het loopken in de Krijtestraat bij 't huis van Cornelis van Arendonck (in 1731), vandaar voorts strekkende door zeker perseeltje genaamd de Banke. De zesde paal stond bij de Schabbert over de heilooop. Met de heilooop zal men de Rozep bedoelen, die wel meer genoemd werd 't "cleyn

heystroomken". Vandaar liep de grens weer naar de Boydonk bij de Haghorst (zie Oosterwijk R. 923 oud nummer van Notaris Dirck van Wijck 11-6-1731 en 20-9-1731).

BINNEN DEZE PALEN

Is de Heizense gemeynt gelegen, die zich dus verder uitstreckte dan 't Hoge Broek.

De ingezetenen van de Heizen dreven hun beesten elken dag over deze gemeynt. Veel hout groeide er niet: hier en daar een wilg en een "kalterboom" langs de wegen. Bij de huizen en hoven, landerijen en weiden groeide meer hout op wegen en straten. De houtschat hiervan moest betaald worden aan de gezworenen van de Heizen.

Bij de ruilverkaveling van 't Moergestels Broek in de dertiger jaren is ook de laatste rest van de Heizense Gemeynt verdeeld.

Als men omstreeks 1930 van de Hilt langs de Goijaartsdijk in de richting van Haghorst reed, had men aan zijn rechterkant een groot veld liggen, 1½ km. lang en 1 km. breed. Dat

was de gemeynt. 't Was maar slecht weiland met in 't Zuiden lage, waterachtige gedeelten vol biezen en in 't Noorden enige hogere stukken (meer zand dan wei).

Dit stuk is toen verdeeld onder de mensen van de Heizen. En nu ziet het er beter verzorgd uit.

Ieder heft zijn stuk goed bewerkt en onderhoudt.

In 1656 protesteren de Heizense naburen tegen de zettters van Moergestel, die tegen het oud gebruik in, de gemeynte van Heizen durfden te zetten en te taxeren in de belasting. De gemeyntes in Moergestel waren altijd vrij geweest van 't betalen van dorps- en lands-lasten. De "nieuw orde" van 1648 zal hier wel invloed op gehad hebben, zou ik denken. Want nieuwe heren, nieuwe wetten.

Ferdinand W. Smulders

Mishandeling van Udenhout Naam "Odenhout" (bos van Odo) bestond wel

Laatst heeft een verslaggever in een bepaald dagblad een artikel geschreven over Udenhout. Het was een overzicht over het huidige dorp. Maar het was verkeerd zulk een artikel aan te vangen meteen kort overzicht van het verleden, want dat komt meestal neer op het nachrijven van naschrijvers. Ook de mensen in de dorpen en zelfs dikwijls de dorpsbestuurders zijn veelal niet op de hoogte van de oude toestand. Dikwijl moet men dan ook wel en rare indruk krijgen van de heemkunde. Op een onkundige manier, door het kritiekloos overschrijven van allerlei verouderde opvattingen e.d. brengt men de heemkunde in discredit, want heemkunde is op de eerste plaats een kunde of kennis wel van het heem.

Het dorp heeft nooit tot Oosterwijk behoord

Ik laat hier een stukje volgen uit bovengenoemd opstel: "Udenhout, op het zand, is een van onze vroegste nederzettingen. Toch duurt het nog tot 1232, dat er in een ons bekende kroniek sprake is van Endenhout. In 1232 toch gaf hertog Hendrik I de houthak van het bos Endenhout aan de abdij van Tongerlo. Het hoorde vroeger bij Oosterwijk en pas in 1722 werd Udenhout kerkelijk van Oosterwijk gescheiden en kreeg het zijn eerste eigen pastoor. De burgerlijke "voogdij" van Oosterwijk duurde nog veel langer, want tot 1811 maakte Udenhout met de dorpen Berkel, Enschoot, Heukelum en Haaren deel uit van de vrijheid Oosterwijk.....

Vooreerst: Udenhout op het zand, wat betekent dat?

Udenhout is bekend om zijn leemgrond; vandaar ook zijn eikebossen. Maar Udenhout op het zand lijkt me niet erg deskundig uitgedrukt. Of 't zou moeten zijn, dat het betekent "Udenhout"aan het zand" (d.w.z. aan den Duin), zoals Loon op Zand. Maar ik heb dat nog nergens in oude stukken gevonden.

Welke is die bekende kroniek? Er zijn wel oorkonden uit die tijd o.a. van Tongerlo, maar een kroniek uit die tijd is mij onbekend. Als een kroniek uit latere tijd is bedoeld, dan kan men die niet als bron aanhalen wegen het voorhanden zijn van oorkonden.

NOOIT "ENDENHOUT"

't Zou gemakkelijk zijn, als er kronieken waren, door tijdgenoten geschreven. Men maakt zich toch wel een erg primitieve voorstelling van die oude tijd. Allemaal kroniekjes nakijken (en naschrijven), een gezellig werkje op een achtermiddag!. Het geschiedkundig onderzoek gaat echter stap voor stap, van brokstuk naar brokstuk. De geschiedenis moet opgebouwd worden uit dikwijls losse vondsten uit oorkonden, rekeningen, cijnsboeken, schepenprotocollen. Men zou onderhand denken dat dat onzinnig

"Endenhout"van het toneel verdwenen was. Maar neen; weer komt het voor de dag. De naam "Endenhout" berust op een verkeerde lezing. In 't Oorkondenboek van Tongerlo, verzorgd door de heer Erens, O. Praem., staat onder Nr. 106 die akte van 1232, waarbij de hertog aan de abdij Tongerlo de tiende van Westtilburg geeft met de volledige houthak in 't bos van Odenhout (cum sago plenario in silver de Odenhout). Onder Nr. 111 volgt een overzicht der bezittingen van Tongerlo van 1233: Usagium nemoris de Odenhout ('t gebruik van 't bos van Udenhout). Odenhout en Udenhout zijn de oudste vormen, die we kennen van dit dorp. 't Zal betekenen: 't bos van Odo of Udo. Udo en Odo zijn afkortingen voor een naam als Udalrik (= Ulrik, Duits Ulrich). De vorm Endenhout is een uitvindsel van latere "kroniekschrijvers" of compilatoren. Soms vindt men ook Oedenhout (uit te spreken als Odenhout!); dit is maar een andere spelling voor Oldenhout. Weg dus met Endenhout, een paskwil uit de pruikentijd, en Leve den Udenhout!

EIGEN DORPSBESTUUR

Wat lezen we verder: "Het hoorde vroeger bij Oosterwijk". Hoe nu? Hoorde het dorp Udenhout bij het dorp Oosterwijk? Dat kan niet, evenmin als het dorp Rijen bij het dorp Gilze hoort. Hoorden dan Udenhout als een gehucht bij het dorp Oosterwijk? Ook niet. Want het dorp Oosterwijk omvatte in 't Noorden alleen de buurt Kerkhoven en niet verder. Hoe zit het dan? Wel, beste lezer, het dorp Udenhout had zijn eigen dorpsbestuur, het had twee burgemeesters, vier zettters en twee gezworenen, maar het had geen eigen schepenen (al was er wel een laathof met 40 laten van Vosselaar). Voor de civiele en vrijwillige rechtspraak moest men dus bij de Oosterwijkse schepenen zijn. Het dorp van de Oosterwijkse schepenbank. Naar de schepenbank van Oosterwijk was geen dorpsbestuur van Udenhout! Udenhout werd in 1722 kerkelijk van parochie Oosterwijk gescheiden. Dat is wel juist, maar de

schrijver bracht maar eventjes het dorpsbestuur, de parochie en de schepenbank door elkaar! "De burgerlijke voogdij van Oosterwijk duurde veel langer" Als men met het "burgerlijke" het dorpsbestuur bedoelt, is die uitlating onjuist; (zie boven). De twee burgemeesters en de twee gezworenen van Udenhout voerden de schouw over waterlopen en wegen in Udenhout, in latere tijd wel samen met de onderentmeester, maar in ieder geval zonder de schepenen van Oosterwijk, En er zijn nog dorpsrekeningen van Udenhout over vanaf eind der 16de eeuw tot omstreeks 1800. Welke was dan die voogdij? Dat is allemaal onzinnig geklets.

OVER "DE VRIJHEID"

Wat volgt er dan.

Dat Udenhout en de andere dorpen tot 1811 deel uitmaakten van de Vrijheid Oosterwijk. Alweer mis. Die dorpen behoorden tot het rechtsgebied van de schepenbank van Oosterwijk. En de Vrijheid omvatte alleen de *kom van Oosterwijk*. In de 17de en 18de eeuw schrijven de vreemde secretarissen wel: Udenhout in de vrijheid Oosterwijk, maar dat is fout. Alleen de inwoners der vrijheid (de poorters) konden schepen worden. Als Udenhout tot de Vrijheid behoorde, zouden de Udenhoutse mensen ook schepenen hebben kunnen worden; wat nooit het geval was!

De Vrijheid van Oosterwijk is kleiner dan het dorp Oosterwijk. Dat moet men onderscheiden.

Men heeft dus de Vrijheid Oosterwijk (de kom), het dorp Oosterwijk (met Kerkhoven en omliggende terreinen en met de Locht), de gemeent van Oosterwijk (ten zuiden van de lei, zich gedeeltelijk uitstrekkend op Oorschots gebied en Middelbeers gebied tot de Huigevoort toe!), de parochie Oosterwijk (waarbij Oosterwijk, Udenhout, Berkel en Heukelum) en het gebied van de schepenbank van Oosterwijk (waaronder Oosterwijk, Haren en Belveren, Udenhout, Berkel, Enschoot en Heukelum en voor 1453 ook Tilburg en Goirle). Dit zijn allemaal verschillende grootheden, die men moet onderscheiden. Daarenboven is er het kwartier (op de Meierij) van Oosterwijk, waaronder nog meer dorpen hoorden. Als men deze verschillende lichamen met eigen bestuur en bevoegdheden niet uit elkaar houdt, moet men er liever maar niet over schrijven. Want dan blijven die onuitroeibare misverstanden een eigenwijs, maar dom leven genieten, wat zij niet waard zijn! Weg dus met dat minderwaardigheidscomplex, ontstaan door slecht begrijpen en halve kennis. En de heemkunde weze deskundig; anders noemen ze heem-onkunde.

Ferdinand W. Smulders

Toegevoegde opmerking:

1269 akte Loon op Zand Venloen bij het bosch Eundenhout. Eudenhout (=Udenhout) foutief als "n" gelezen!

De Ridderhof en 't goed ten Dijk twee verschillende goederen

Een vergissing van Mr. Hardenberg

"Van Heidorp tot Industriestad"

In het pas verschenen boek "Van Heidorp tot Industriestad" bestudeert Mr. H. Hardenberg het oudste Tilburg in zijn opstel over "Het ontstaan van de Vrijheid Tilburg", blz. 29 - 74.

Bij het zoeken naar de plaats van een prefeodale burcht noemt hij eerst het Rosmolenplein, de Schans en de Rugdijk. Het Rosmolenplein kunnen we uitschakelen, want de fantasiën van de zogenaamde Dr. F. Leyden zijn niet veel waard.

De Schans wordt in de middeleeuwen niet vermeld wel de Rugdijk. Maar beide zullen ook wel niets met een burcht te maken hebben. Er zijn zoveel schansen of verdedigingswerken uit de 18de en 19de eeuw. En dijken zijn er overal in overloed. Dat alles heeft met een prefeodale burcht niets uit te staan.

Op blz. 35 noemt de schrijver de Ridderhof, die weliswaar op 't gebied van Tilburg lag, maar toch onder de parochie Enschoot behoorde.

Deze zogenaamde ridderhof, in de 16de eeuw genoemd "Sriddershof", lag midden in de hei aan de "Ruybraken".

Over deze ridderhof heb ik enige jaren geleden al in dit blad geschreven. Dierickzoon van wijlen Geerlick Bacx verkoopt in 1559 een stede, geheten "Sriddershof", groot 2 mudzaet lands, aen de Ruybraken in de parochie Enschoot aan Marcelis Wouter Nauwen (Oosterwijk R. 263 fol. 76v.).

In 1571 blijkt Marcelis Wouter Nauwen bezitter te zijn van twee steden genoemd "Sriddershof" (Oosterwijk R. 275 fol. 38v) In 1513 geeft Elisabeth, weduwe van Dirck Bacx aan haar kinderen Willem Jan Geerlack en Marie haar vruchtgebruik in een stede geheyten Sriddershoff, groot 7 mudsaet lants. Daarbij wordt vermeld, dat Dirck Bacx voornoemd dat goed gekocht had van de kinderen van Steven vander Amelvoert (Oosterwijk R. 217, fol. 6v) Het hele goed zal dus wel 7 mudzaet groot geweest zijn, dus ongeveer 17 buunder, (als ik het goed uitgerekend heb). Ik heb vroeger de veronderstelling uitgesproken, dat dit goed genoemd zal zijn naar een familie "die Ridder". Ik heb geen nieuwe vondsten meer gedaan over dit goed in de 14de en 15de eeuw. Hoewel dit goed later de Ridderhof genoemd wordt, geloof ik toch niet, dat men een burcht moet gaan zoeken midden in de hei.

We lezen vervolgens in het opstel van Mr. Hardenberg, dat in de 15de en 16de eeuwse Brabantse leenakten **deze ridderhof** voorkomt als de hof "ten Dijk" (blz. 35). Welk bewijs levert de schrijver voor de vereenzelviging van de Ridderhof met het goed "ten Dijk"? Geen enkel.

Dit is een vergissing van de schrijver, want het leengoed, "ten Dijk" ligt in 't Zuiden van Enschoot aan de Lei bij de Bruystensdijck, (terwijl de Ridderhof ten Noordwesten van Enschoot ligt!).

Wat lezen we in het denombrement No. 4163 (Leenhof van Brabant te Brussel) van 't jaar 1531?

Wouter van Haeren geeft als leengoed op: een huis met hof en gracht geheten het "guet den Dijk in de parochie Enschoot, groot 1½ buunder liggende met een zijde aan een straat en met de andere zijden en beide einden aan de beemden van voornoemde Wouter; verder: 3 buunder breemd aan de Dijk strekkende van "dat Waterhuys" tot die Aa samen met een visserij, voor zover 't goed langs de Aa ligt; nog een beemd "het Goer" groot 2 buunder, een beemd "den hoogen Schot" groot 1¼ buunder; ½ buunder land "die Dijkbraede" en ½ lopense land "den Uthoff". Daarna vermeldt Wouter zijn "leenmannen", drie houden tezamen te leen den Leenacker, groot een buunder en 2 lopense, in 't Huykelomse ackeren; het tweede leen is 3 lopense land in de Lovense akkers onder Tilburg; en dan is er nog een Juffrouwe Ghijselen, die te leen houdt: 2 buunder beemd 't "Goer" en een buunder beemd aan de Aa.

Tenslotte Gertrut weduwe Jan Meeus houdt te leen: 3 buunder beemd "Legenschot" aan de Aa; 1¼ buunder beemd aan de Aa; ½ buunder land "die Dijkbraeck" bosch naast den Uthoff; en ½ buunder land ook genoemd de Dijkbraeck.

De grootte aan 't goed ten Dijk is iets minder dan 9 buunder; waarbij komen de lenen samen 9¼ buunder en 5 lopense. Alles bij elkaar geteld, is de grootte iets minder dan 18 buunder.

Zulk een bar belangrijk leengoed was het goed ten Dijk toch niet. **Ik kan er geen rest van een oude burcht in zien!**

De lezers kunnen zelf wel beoordelen of de Ridderhof in de hei van de Ruybraken hetzelfde is als 't goed ten Dijk, dat ten Zuiden van Enschoot aan de Lei ligt nabij de Bruystendijk, later genoemd Wouter van-Haren-dijk. Deze dijk liep over de Enschootse brug in de richting van het Baksvan. De dijk werd genoemd naar de bezitters van 't goed ten Dijk.

Het is dus niet zo dat dit goed genoemd zou zijn naar een dijk in de betekenis van "wal"? (blz. 35). Engelse aanhalingen bewijzen niets.

Want in Brabant is een dijk een rechte weg door de hei of door laag land. En een wal heet een wal. Wat voor bijzonders is er toch wel aan een wal? Elke ontginning midden in of aan de kant van de hei had een omwalling. En waarom zou een burcht naar zijn

omwalling heten? Elke burcht zal een wal en een gracht gehad hebben.

Tenslotte wil ik nog iets zeggen over Moerenburg. Hardenberg is er niet zeker van, of dit wel een echte burgnaam is, omdat op een 18de eeuwse kaart van Tilburg de naam als Moerenberg wordt gespeld. Wat bewijst toch wel een 18de eeuwse kaart? Het is toch bekend, welk een eigenwijze, om niet te zeggen onzinnige spelling der toponiemen gebruikt wordt in de 18de eeuw. Zulk een spelling Moerenborch, evenals Tilborch.

Waar lag dan die oude burcht? zal men vragen. Ja, dat weet ik ook niet!

Misschien toch in..... Oosterwijk?

Misschien kunnen opgravingen uitkomst bieden.

Ferdinand W. Smulders

Buunder	lopense	buunder	lopense
1½		1	2
3			3
2		2	
1¼		1	
½		3	
	½	1¼	
8¼	<u>½</u>	½	
		½	
		<u>9¼</u>	<u>5</u>
TOTAAL			
	<u>buunder</u>	<u>lopense</u>	
	8¼	½	
	9¼	5	
	<u>17½</u>	<u>5½</u>	(6 lopense is 1 buunder)
	iets meer dan 18 buunder		

"VAN HEIDORP TOT INDUSTRIESTAD"

De Gemeent van Haren grensde aan die van Tilburg

Nog eens de Hollandse weg

Enige onjuistheden rechtgezet

In dit blad heb ik vroeger al uiteengezet, wat de Hollandse weg was. Naar aanleiding van het opstel van mr. H. Hardenberg in het boek "Van Heidorp tot Industriestad" moet ik weer eens over die Hollandse weg schrijven, want wat in zijn bijdrage verteld wordt klopt niet. Over het goed "Ter Borch" in Oisterwijk zegt de schrijver bladzijde 55, dat het ligt, niet ver van het kruispunt op de Lind van de oude verbindingsweg naar Holland langs de Gemullenhoekeweg en de Heusdense Baan met de weg van Tilburg naar Orthen. Dat die Heusdense Baan een oude weg naar Heusden en verder is, kan men aannemen. Maar het is volstrekt onjuist deze weg (de Heusdense Baan) te vereenzelvigen met de "Via Hollandie (noot 75).

Want de Hollandse weg, die een grens vormde van de Gemeent van Haren, liet van de tegenwoordige Enschtse kerk langs café "de Hemeltjes" en langs de Houtse straat en de Loonse Molenstraat over de Roestelberg naar Waawijk.

VERKEERD GEDACHT

Hoe komt men er toe, de Hollandse weg te zoeken in de Heusden baan?. Dat begrijp ik wel In de uitgifte van de Gemeent van Haren wordt die weg als grens genoemd. Nu, dan neemt men een kaart en, daar men in de waan verkeert, dat die gemeent binnen de parochie Haren moet liggen veronderstelt men zo maar zonder meer, dat de Heusdense Baan dezelfde weg is als de Hollandse weg; immers, zo denkt men, ook nu is die Heusense Baan gedeeltelijk de grens van de parochie en de tegenwoordige gemeente Haren. Maar dat alles berust op een misverstand. Want de Gemeent van Haren strekte zich uit ten noorden van de Lei over Haren en Belver, over het zuiden van Helvoirt, over Udenhout en Berkel en Huikelum en over een deel (minstens het oostelijke) van Enscht, alsmede over Oisterwijk, alles ten noorden van de Lei.

De juristen willen die gemeent van Haren natuurlijk zo ver mogelijk van Tilburg verwijderd houden. Maar al komt het niet in hun kraam te pas, toch grensde de Gemeent van Haren aan de Gemeent van Tilburg.

De Gemeent van Haren wordt dan ook doodgezwegen bij de behandeling van het gebied van Oost- en West-Tilburg. Dit levert

namelijk grote moeilijkheden op. Men kan wel aannemen, dat Haren en Belver niet behoorden tot de oude heerlijkheid Tilburg (blz. 38). De Harense kerk was een dochterkerk van Moergestel. Het St. Janskapittel bezat het patronaatsrecht van de Harense kerk reeds in 1147. Haren is zeker een oude nederzetting. Het St. Janskapittel bezat in Haren ook goederen en gaf deze over aan Tongerlo. In 1309 verkoopt de hertog aan de mensen van Haren een gemeent. De Zuid-grens was de A of Lei. In 't Westen strekte deze gemeent zich uit tot de Bruystensdijk en tot de molen van Willem van den Eynde (staande op een plaats ten Noorden van de huidige Enschtse kerk). En dan verder langs de Hollandse weg (op de tegenwoordige grens van Udenhout en Tilburg). Te voren in 1300 had de hertog aan de mensen van Oisterwijk een gemeent gegeven, die zich uitstreckte ten Zuiden van de Lei (Bij Enklaar 177 staat en onvolledige bedorven tekst). Deze gemeentes zijn natuurlijk ouder dan de zogenaamde uitgiften. Waarom zou de hertog, als hij een nog niet bestaande gemeent zou hebben afgepaald, de gemeent van Haren deze vorm gegeven hebben??. Als hij heer en meester was en naar willekeur stukken woeste grond kon weggeven, dan had hij toch evengoed aan de inwoners van Udenhout en Berkel ieder een stuk kunnen toewijzen! Maar dat deed hij niet. De mensen van Haren hadden natuurlijk heel dat gebied van ouds gebruikt. De middeleeuwen zijn conservatief. Men maakte zo maar geen inbreuk op aloude geplogenheden. De grondheerlijkheid is aan de hertog gekomen, toen hij hier heer en meester werd. Al die uitgiften van gemeentes zijn slechts een vastlegging van oude toestanden en rechten, hetgeen ook uit sommige uitgiften blijkt. Maar wat voor gevolgen heeft dit voor de heerlijkheid der predeodale heren van Tilburg? Als Haren en Belver niet onder die heerlijkheid vielen, maar onder een heerlijkheid (van Moergestel) en Haren; en als de Harense mensen van ouds een gebruiksgemeenschap vormden, die de woeste gronden ten Noorden en ten Westen van Haren in gebruik had, dan moet dit gebied van woeste gronden gehoord hebben bij de "grondheerlijkheid van Haren. In dit gebied lagen particuliere bedrijven en bezittingen, deze vielen buiten de gemeent.

Oosterwijk, Huikelum en Enschoth hadden geen rechten op die gemeent.

HELVOORT

In Helvoort had de heer van Tilburg een allodium, zoals blijkt uit een akte van 1192. De grens van de Gemeent van Haren liep langs de Helvoortse Molenstraat, langs de Sinterklaas-stok en dan langs de kerkpad die ten Zuiden van de Helvoortse oude kerk naar 't Westen loopt. Een deel van de Achterstraat viel nog binnen de palen van deze gemeent. Het vrijeigen goed der oude Tilburgse Heren kan men dus vrij goed bepalen. Het was het hart van Helvoort langs de Helvoortse straat. De Leendonk in 't Westen van Helvoort wordt in de oudste akten onder Udenhout gerekend. Het Waud van Udenhout, later in 't bezit van de hertog, is misschien oorspronkelijk een rijksgoed geweest. In Berkel was minstens sinds 1280 een grondheerlijkheid (de Oude Schouw). Maar van een gronheerlijkheid Enschoth is geen spoor te vinden. Het is allemaal niet zeker, dat de oude Tilburgse Heren het hele gebied van Oost-Tilburg tot hun heerlijkheid konden rekenen. Ik meen, dat de Gemeent van Haren er ook buiten viel, minstens de hele Kreitehei. Deze puzzle bied ik dan aan de geleerden ter oplossing!

NOG EEN ONJUISTHEID

Op blz. 49 lees ik dat de weg van Waalwijk naar Moergestel de grens zou geweest zijn van de parochies Oost- en West-Tilburg. Als dat zo was, zou een deel van Huikelum onder West-Tilburg gevallen zijn. Dat kan niet. Want Huikelum hoorde en hoort bij de parochie Oosterwijk. De oude kerk van Enschoth stond binnen de palen van de Gemeent van Haren, want deze gemeent ging op z'n minst tot de Streepstraat, die ook Kerkstraat heette, zoals blijkt uit begrenzingen en verkopen van stukken van de gemeent. Ik heb altijd de indruk gehad, dat er een grens loopt midden door

Enschoth, want bij verkopen van stukken van de gemeent van Haren heb ik nog nooit stukken gevonden, die ten Westen van de Kerkstraat - Streepstraat - Bruystensdijk liggen. Als grens zou ik dus deze wegen willen aanhouden (voorlopig), en in 't Noorden de Hollandse weg - Houtse straat. De weg langs de Zwaan, de Druiventros en de Pierenberg naar Moergestel was zeker geen grensweg (blz. 49 - 50).

't GOED TEN DIJK

Over 't goed ten Dijk nog het volgende: Dit lag niet binnen de parochie West-Tilburg (53) maar ten Zuiden van Enschoth. Deze vergissing wreekt zich in het hele opstel. Dat het hof ten Dijk in verpondingskohieren van Enschoth en op de kaart van Zijnen aangeduid wordt als de Ridderhof, is natuurlijk onjuist. Het zijn twee goederen ('t Goed ten Dijk staat op de kaart van Zijnen onder rechter bij de Heibij de Bruystensdijk. Het ligt zeker drie kilometer van de Ridderhof!). Het goed ten Dijk was niet een immuniteit in de heerlijkheid Tilburg (55). Lees: de Ridderhof. Wat mr. Hardenberg schrijft over de heren van Randenrode, Bokstel en Tilburg, is zeer interessant. Men zou er nog meer over willen weten, maar de gegevens zijn schaars. Tenslotte wil ik de aandacht vestigen op de twee verschillende cijnsen in Tilburg: de St. Stevens-cijns en de St. Thomas-cijns. De eerste zal na 1387 aan de pandheer van Tilburg gekomen zijn. Maar de St. Thomas-cijns, die in Oosterwijk betaald moest worden, was in de 17de eeuw nog in handen van de hertog of zijn opvolgers. Deze twee verschillende cijnsen in Tilburg duiden op een verschillende herkomst op twee verschillende cijns-kringen. Hierop hoop ik later eens terug te komen. En nu ga ik de rest van het Tilburg-boek eens lezen, want ik kon het niet nalaten eerst enige onjuistheden van mr. Hardenberg recht te zetten.

Ferdinand W. Smulders

Nog enige kanttekeningen over oud-Tilburg Weer enkele onjuistheden

Een uitzonderlijke situatie te Udenhout

Het is verheugend dat een boek zoals "Van Heidorp tot Industriestad" is uitgekomen. Op allerlei gebieden geeft het wetenswaardigheden. Het is dan ook niet om de waarde van dit boek te verkleinen dat ik enige opmerkingen ten beste geef.

De "Sente Oedenput" wordt ook in 1444 vermeld als plaatsbepaling (Den Bosch R. 1214 fol. 176v). 't Gaat in die akte over een rogpacht uit een huis in Westilborch ter plaatse geheten Teynthoven, gelegen aan de weg in die Lovenackeren; uit twee stukken land in die Lovenackeren; uit 't land "Doerdelven" in die Lovenackeren; uit land bij Sente Oedenput en nog enige andere landerijen. De st. Oedenput lag bij 't Steenveken onder Loven en mag dus niet vereenzelvigd worden met de Witlox-wouwer bij de Hazennest!

WAT BETEKENT TILBURG?

't Is gemakkelijker te zeggen wat een naam niet betekent, dan aan te tonen, welk nu juist wel de betekenis is. De afleiding van "til" dat in Duitse plaatsnamen voorkomt, moet verworpen worden. Immers Tilburg ligt niet in het Hoog-Duitse gebied. De naam zou Dilburg moeten zijn, als hij verwant was met de Duiste namen Tillenberg en Tilbeck. In het hoog-Duits heeft namelijk een klankverschuiving plaats gehad.

Aan het Nederlandse en Neder-Duitse "tal". Voorzover ik weet "is Tilburg geen hoog-Duitse plaats.

Nu kan men wel dit "til" gaan verwarren met ons woord dal of del, mar dat is geen goede manier, om taalkundig te werk te gaan. Zelfs als de rivier de Dijle afgeleid zou zijn van een of andere "tille", dan bewijst dit nog niets aangaande Tilburg; want dit heet toch niet Dilburg. Men moet ook niet alles door elkaar gaan klutsen. Dan lijkt het veel op taakkunde uit de pruikentijd.

Wat Tilburg dan wel betekent? Dat weet ik niet. Non Liqueet. Maar zouden we niet veeleer moeten uitgaan van Tilburg? Want in de 17de en 18de eeuw wordt de naam soms ook gespeld als "Tielborgh". Dit kan overigens ook een latere rekking zijn, want voor Gilze vinden we ook "Giels". Al zou er dan geen persoonsnaam kunnen schuilen in Tilburg, toch zou men een element, dat in persoonsnamen voorkomt, niet mogen verwaarlozen. We kennen namen als Tillo, Tilfrid, Tilimir, en in onze eigen streek Tielman, Tiel en Tijl. Dit element "til" brengt men in verband met het oud-Germaanse (gotische) "tils", in de betekenis van

"passend, geschikt, flink". Als Tilburg hiermee samengesteld is, zou het betekenen "**Goede woonplaats**".

DE GESTEL IN HELVOORT

Het Zuiden van Helvoort viel onder de gemeynt van Haren. Het St. Janskapittel in Luik bezat goederen in Moergestel en in Haren, Bever en Gesel. Met Gesel is de Harense Gijzel bedoeld, die later de Raam heet; (dus niet de Helvoortse Gijzel).

De Harense kerk was een dochterkerk van Moergestel [Oorkonden abdijs Tongerlo IV Helvoirtse kerk dochterkerk van Oisterwijk]; beide kerken waren voor de 14de eeuw in 't bezit van d't voornoemde St. Janskapittel in Luik.

De heerlijkheid van Moergestel zal ten dele geweest zijn in handen van Jan van Gestel, die de goederen van 't St. Janskapittel in de 13de eeuw ten erfcijns bezit en ten dele van een andere heer (in de 14de eeuw blijkt dat Willem van den Bossche te zijn die ook de goederen Amerlear en Eyndoven bezat in Haren). In het Harense gebied zal Jan van Gestel (later Wouter Volkart) de heerlijkheid gehad hebben, geheel of ten dele.

Nu is het wel treffend, dat het Zuidelijk deel van Helvoort, dat valt onder de gemeynt van Haren, de naam had van "die Gestel". Daar lag het Gestelheike, de Gestelstraat en het Gestels straatje. Het is het gebied tussen de Achterstraat en de Molenstraat in Helvoort. Deze Gestelse hei vormde dus een tegenstelling met het Tilburgse gebied in Helvoort. Het is een veelzeggende naam. Het Tilburgse gebied is dus beperkt in Helvoort. De Locht en de Distelberg ten Noorden van de Zandlei vallen er uiten evenals de Leendonk. Dat de Bossche baan een grens zou zijn, is niet juist. De Zandlei was ook in latere tijd een grens tussen 't Molenstraatse deel en 't Distelbergse deel, met ieder een aparte burgemeester; dus twee financieel gescheiden delen.

HET GOED "TER AA"

Het goed "Ter Aa" in Zelissel onder Bokstel was in de middeleeuwen een Bokstels leengoed (en ten dele cijnsgoed). Het kan niet liggen aan de Kleine Aa, want de herdgang Zelissel strekte zich niet uit tot de

Kleine Aa, (daar ligt Tongeren); het lag aan de Dommel. Het is ook niet naar de Aa genoemd, maar zoals zovele goederen naar hun bezitters, naar de familie van der Aa. Dat de "bosrijke streek" van **Oost Tilburg** een natuurlijke voortzetting zou zijn van het Vuchter bos, lijkt mij een al te boude bewering. Op de eerste plaats ligt op de grens van Helvoort en Vucht het Helvoorts Broek. (een natuurlijke grens). Op de tweede plaats kan ik geen verband zien tussen het Woud van Udenhout en het Woud van Leendonk enerzijds en het heigebied tussen Helvoort en Vucht. De Wouden van Udenhout en Leendonk waren natte loofbossen op leemgrond. In Vucht zouden we zulk een bos alleen kunnen terugvinden in het Bos van Maurik. Op de hei tussen Vucht en Helvoort kan wel wat struikgewas gestaan hebben, mar geen bos. ER is dus geen verband tussen Udenhout en Vucht.

Het is niet goed aan te nemen, dat Udenhout in de 13de eeuw nog grotendeels onontgonnen was. Want hoe is het dan te verklaren dat er in Udenhout in de 14de eeuw al zulke flinke goederen en hoeven lagen? Hoe kan dat zo ineens?.

Ook in de 14de eeuw waren er nog veel beemden en loofbossen. Zo kan het ook al in de 13de eeuw geweest zijn. Wie Udenhout kent, begrijpt, dat het bestaan van bossen ten Noorden van de Groenstraat en de Bieze Mortelse straat en aan weerszijden van de Schoorstraat niet in strijd behoeft te zijn met het bestaan van welvarende hoeven. Bij de leengoederen in Udenhout behoorden ook veel bossen. Dat de naam nemus of silva gebruikt wordt in verband met Udenhout, is zelfs nu nog niet vreemd, voor wie Udenhout kent. Maar dat wil niet zeggen, dat er in Udenhout geen mensen woonden of dat er geen grote hoeven waren! In Udenhout zijn het altijd bosmensen geweest, bosboeren, die naast de landbouw zich ook bezighielden met de bosbouw. Het terrein leent zich daar ook voor. men kan zich niet goed indenken, dat er zulke eikebossen als in Udenhout gegroeid zouden hebben op de Hoge Berkelse akkers of op de Enschootse akkers! Men moet rekening houden met de grond.

Daarom is het verkeerd om Udenhout en Berkel met elkaar in verband te brengen, door te schrijven: "Nog in 1232 is van het bos Udenhout sprake; te Berkel is met de bebossing (bedoeld is zeker

ontbossing) vermoedelijk eerder een begin gemaakt".

Zulk een uitspraak berust op een niet-kennen van de streek. Verbeeld U, waarde lezer, dat men in Udenhout nu eens de boel had kaalgehakt: denkt gij dan, dat het Udenhoutse Broek (zoals het woud van Udenhout ook genoemd wordt) ineens zou kunnen veranderen in een gebied van **Hoge akkers**, zoals in Berkel? Het zou een metamorfose zijn, die Oridius had moeten bezingen"!.

In de 14de en 15de eeuw vindt men geregeld akten, waarbij de bezitters van hoeven in Udenhout eikebomen verkopen Bosbouw en landbouw kunnen samengaan. Het huidige landbouwonderwijs, te zeer op Hollandse leest geschoeid, heeft helaas de boeren boomschuw gemaakt. Maar zo was het niet in vroegere tijden. Als trouwens Udenhout niets dan bos was, zou dit dorp in de 14de eeuw geen namens het dorp optredende gezworenen gehad hebben. Want als er geen mensen woonden en als het bos hertogelijk goed was, zou men eerder hertogelijke ambtenaren aldaar verwachten. Men kan ook iet zeggen, dat Udenhout in de 14de eeuw achterstaat bij Berkel. Er was in Udenhout zeer weinig gemeynt; het grootste del bestond uit akkers, beemden en loofbossen. We moeten dan ook de zaak van een andere kant bekijken. In Udenhout was in de 14de eeuw zeker 90 procent van de grond in particulier bezit; in Helvoort naar schatting maar 40 procent. Ook in Haren en Belver zal maar de helft van de grond in particuliere handen geweest zijn. In Berkel, Enschoot en Huikelum vinden we in de 14de eeuw veel stukken gemeynt; maar de helft van de grond zal wel particulier bezit geweest zijn. Zo krijgen we toch wel een andere kijk op deze plaatsen. En hoe was het in Tilburg? Daar was zeker meer dan de helft van de grond nog gemeynt.

Udenhout vormt dus in deze omgeving een uitzondering met zijn 90 procent particulier grondbezit!!! Udenhout had dan ook wel goede vette grond; dat zal zeker veel mensen hebben aangetrokken.

Er was zelfs zo weinig gemeynt, dat de boeren van de Biezemortel de Hoge Hei van Helvoort gebruikten, natuurlijk met toestemming van de Helvoortenaars.

Ferdinand W. Smulders

Tilburgers in 't Cijnsboek van Oosterwijk Waar lagen al die erven?

De hertog van Brabant hief cijnzen uit Tilburgse erven op St. Stevensdag en op St. Thomasdag. De St. Stevenscijnzen staan in de 14de eeuw nog in de cijnsboeken van de hertog, maar zullen late aan de pandheer van Tilburg gekomen zijn, denk ik. De St. Thomascijnzen moesten in 't cijnsboek van Oosterwijk betaald worden, aanvankelijk op de dag van st. Thomas (altera Thome), later vervroegd op St. Matheus. Op het Rijksarchief zijn enige cijnsboeken uit de 17de eeuw, waaruit ik hier een overzicht wil samentellen over de Tilburgers, die in 't boek van Oosterwijk cijns betalen uit hun erven in Tilburg.

In 1629 komt al de naam Mannarts voor

Om niet te zeer in kleinigheden te vervallen zal ik meer een samenvatting geven uit het cijnsboek, dat loopt van 1646 tot 1651 (R.G.D. 221). Hierbij worden genoemd 13 percelen hei aan de Ruybroecken een huis aan de schrant aende Ruybroeck, een huis, van Jan Cornelis Vennix in Loven en een hoeve lands van 70 lopense van erfgenamen van Sieur Jacques de Bont (die in 1629 Jacques Verbont heet) aan Bacxdijck onder Loven. Verder in die buurt: een akker 't "Oirdeelven" en een wei en een akker in Loven. Bij Sinte Crijnstock waren cijns plichtig 7 huizen en een stuk hei, bij de Vijfhuizen twee huize en een hoeve (van 24 buunder), aan de Heikant een huis en een wei, twee stukken hei aan de Langdijk en vier akkers aan de Lochtenberch. Ook enige stukken land aan de Houtse Straat en een stuk hei in de Lege Hoeve. Verder twee stukken hei aan de Goorstraat en een stuk hei an de Groenstraat. In de Vosberch vinden we drie stukken hei.

Eén daarvan is al in 1629 van Anthonis Jan Denis Mannarts, (dat is al een vroege Mannarts in Tilburg!)

Cornelis Gerart Jan Smitten betaalt cijns uit een wei aan de Veldhoven. De kinderen van Dirck Michiel Aelen betalen een cijns uit een huis aan de Schutsboom onder Oerle bij de H. Geesthoeve. Ook vinden e een huis op de Stokhasselt en een wei in Lievegoersgat, een stuk hei "Catsbocht" onder Tilborch t'ynen d'Laer en een De kinderen van Reynder Joost beemd in de Dalum aan de Leije. Reijnen betalen uit een stuk hei "de Verborde Weijde" omtrent Dongen en de Leijstroom.

Cornelis Anthonis Bartholomeus Verbunt alias Neel de Cooman wordt als cijnsbetaler vermeld voor 3 bunder uytfanx ergens in Tilburg. Tenslotte is er nog een huis omtrent de kercke groot ½ lopense.

Het ligt tussen Claes Pauwels en Joachim Janssen Verschueren, en strekt zich uit van een straat tot de Kerkpad. Dat huis is van de weduwe van Cornelis Janssen de With (in 't Cijnsboek van 1629: de weduwe van Wouter

Cornelis de Ruijter). In Goorle worden vermeld een huis en enige heivelden aan de Smalendijk. In de Seepten achter Riel was een stuk hei cijnsplichtig. Aan Peter Beijendijk vier heivelden. Ook in Riel waren personen die in 't Boek van Oosterwijk cijns betaalden.

In het cijnsboek van 1380 staan ook verschillende Tilburgers, die St. Thomas-cijns betalen. Daar worden genoemd de Rubrake, Loven en 't Ven. Verder worden er zeer weinig percelen met namen aangeduid. Over het algemeen waren er maar weinig oude cijnzen; meestal waren het stukken hei die in de 15de en 16de eeuw verkocht waren. Daar de oudere cijnsboeken in Brussel zijn (1400 - 1600), hebben we er geen goed overzicht van. 't Beste zal zijn het cijnsboek van 1520, dat een grote samenvatting geeft, eens naar hier te laten komen.

DE ST. STEVENSCIJNS

Blijkens de cijnsboeken van 1340 en 1380, die slechts weinig perceelnamen geve, werd de Sint Stevens cijns betaald in Tilburg uit de volgende erven: Bij de Hasselt, in Lievegoer, bij Overvenne, Oerle, bij 't steenveken, uit de Crat, op Ludenvoert, uit een gemeynt bij Alfen, uit het goed ten Haenberghe, Wiltbroec, Brant, velthoven, Hovel, 't Venne, Bredewater, Heyningen, Weijdebroec, bij de Rucdijck, uit 't goed Corvel, uit Eelmer, uit Kegelpersbrake, uit de molen van Corvel, uit beemden achter Malle, uit een goed in Loven, Kivitslaer, Gagelbroec, Donkerstrate, Diefvenne, Dalem, Qualem, van de Hovel van Goerle, Heijnkensbrake, Cauderijt, etc. etc. De cijnzen waren dus overal verspreid. Tevens werden de St. Stevenscijnzen geheven uit een goed van Bertken zoon van de lange Wijtman in **Enscit** en uit een goed van Gerrit zoon van de korte Wijtman in **Enscit**; verder uit een hei en uit "de ooievaarsnest" in **Berkel**, (van Jan Lisscap zoon van Thomas Valant), en uit een erf in **Helvoert** van de kinderen van Jan Hermas van Boerden. De geburen van Tilburg betalen

in het St. Stevenscijsboek ook hun cijns voor hun gemeynt.

MERKWAARDIG!

Het is wel merkwaardig, dat Helvoort, Berkel en Enschoot vertegenwoordigd zijn in het cijnsboek van Tilburg! Zou de St. Stevenscijs wellicht geheven worden van de gronden, die toebehoord hebben aan de prefeodale heren van Tilburg? Zouden dit niet de cijnsen zijn van een aparte grondheerlijkheid? Zou dan ook niet het gebied van de grondheerlijkheid Berkel toebehoord hebben aan die oude heren van Tilburg?

Volgens de overlevering in het Cijnsboek van Berkel is de grondheerlijkheid door de hertog van Brabant uitgegeven in 1280. De grondheren van Berkel hieven accijnzen op St. Andries uit verscheidene huizen en landerijen in **Loven** onder (West)-**Tilburg**, uit goederen in Berkel en uit de hoeve "de zwaan" in Enschoot. In het leen boek van Berkel staat twee hoeven in Huikelum, enige landerijen in Huikelum, Enschoot, Oorschot (bij Balsvoort) en in Kerkhove (Oosterwijk), alsmede de Gijzelse Tiend in **Helvoort**. We zien dus, dat de grondheer van Berkel rechten had in Tilburg en Helvoort. Zouden de goederen van de oude heren van Tilburg ooit in tweeën gesplitst zijn, zodat de ene helft West-Tilburg en de andere helft Oost-Tilburg werd genoemd?

WAT WAS OOST-TILBURG?

Hier moeten wij onderscheid maken tussen de **plaats** Oosttilburg en de **parochie** Oosttilburg.

De parochie wordt genoemd naar de plaats waar de kerk staat. De parochie Gemonde is niet hetzelfde als de herdgang Gemonde in St. Michiels Gestel. De kerk stond onder St. Michiels Gestel in 't Zuiden van de herdgang Gemonde, tegen de grens van Bokstel, Schijndel en St. Oedenrode.

Zo ook moet het bij Oosttilburg gegaan zijn. Wanneer in 1192 de kerk van Oosttilburg als de moederkerk van de Helvoortse kapel werd genoemd, blijkt daaruit wel, dat de parochie Oosttilburg zich ook over Helvoort uitstreckte, maar dat wil niet zeggen dat Helvoort tot de plaats Oost-Tilburg behoorde. In 1296 heet de Helvoortse kapel afhankelijk te zijn van de kerk van Oosterwijk. Hieruit volgt niet, dat Helvoort tot de plaats of het dorp Oosterwijk behoorde. Of daarmee dezelfde kerk (bedoeld als kerkgebouw) wordt aangeduid, zou men kunnen betwijfelen, daar Oosterwijk pas sinds 1212 tot hoofdplaats gebombardeerd was. Sindsdien was de kerk van Oosttilburg verenigd met die van Oosterwijk (zoals ook de kerk van Enschoot met die van West-Tilburg verenigd werd in 1319).

Welke plaats is dan met Oost-Tilburg bedoeld? In 1652 verwijst men naar een akte

van 1231 over het jus patronatus der kerk van Oosterwijk en Tilborg, waarmee enkel de parochie Oosterwijk bedoeld is (R.G.D. 16). Zo wordt ook in 1244 gesproken van de tiende van Tilborch, terwijl men Berkel bedoelt. In 1296 het de Helvoortse kapel afhankelijk te zijn van de moederkerk van Oosttilburg en Oosterwijk. 't Is toch wel merkwaardig dat men deze twee namen te zamen gebruikt. In 't cijnsboek van 1380 betalen de geburen van Oosttilborch en Hukelem een cijns voor hun gemeynt d.i. de gemeynt van Huikelum, waarin de mensen van Enschoot en Huikelum gerechtigd waren. De hoeve "de Oude schouw" in Berkel was evenwel ook gerechtigd in "den Aert van Tilburgh en Huyculem", verder aangeduid als "legende nae Gessel en Hilvarenbeek", dus dat is ook de gemeynt van Huikelum en met Tilborgh bedoelt ment Oosttilburg (:Leenboek van Berkel 1740 fol. 5). Sinds 1280 voerde het "heerschap in **Berkel**" de schouw over de plaats **Oosttilburg**, (bedoeld is Berkel!) (Schouwboek van Berkel fol. 3).

De oudste grondheer van Berkel had in 1280 sekere districte van gronden gekregen van de hertog ter plaetse Oost-Tilborgh (en dat was Berkel!). (Leenboek van Berkel fol 1).

Volgens de overlevering in de Berkelse leenen cijnsboeken is Oost-Tilburg dus Berkel. En omdat de gemeynt van Huikelum genoemd wordt de gemeynt van Oosttilburg en Huikelum, moet ook Enschoot gerekend worden bij Oosttilburg, minstens voor de helft.

VERLEGD ZWAARTEPUNT

In Berkel was ook een overlevering, dat Sint Willebrord in Berkel geweest was. Vandaar die heilige als patroon der Berkelse kapel. Door het opkomen van Oosterwijk is het zwaartepunt verlegd naar Oosterwijk. De kerk heette eerst nog de kerk van Oosttilburg en Oosterwijk, ter aanduiding van de vereniging van twee kerken **Ik houd het er voor, dat Oosttilburg eigenlijk Berkel (- en Enschoot) is.**

De parochie Oosttilburg strekte zich natuurlijk veer verder uit, ook over Oosterwijk, waar voor de 13de eeuw misschien wel een kapel geweest, maar dat voor die tijd een onbelangrijke uithoek geweest zal zijn. Ik heb ook een aantekening gemaakt over de vereniging der kerken van Oosttilburg en Oosterwijk, maar kan die helaas niet terugvinden, nu ik dit schrijf.

Als we uitgaan van een grondheerlijkheid Oost-Tilburg, met eigen kerken, gesticht door de grondheren, dan zitten alle zaken van dit gebied veel duidelijker in elkaar, vooral ook omdat een heer van Tilburg ook een kapel stichtte in Helvoort.

Ferdinand W. Smulders

Van verleden tot heden**Genealogie Zibbekunde, en Familiegeschiedenis
Zij werden beoefend bij alle volken in alle tijden**

Vanouds heeft men zijn voorouders in ere gehouden; men bezong de heldendaden van het voorgeslacht in liederen en sagen; de flinkheid en vroomheid van de overleden ouders en grootouders stelde ment ten voorbeeld aan zijn kinderen en kleinkinderen. Dit vinden wij bij alle volken en in alle tijdvakken van de geschiedenis. Ik zal mij beperken tot Europa en hier slecht terloops melding maken van de gedenkstenen der Perzen en Meden, van de heldenzangen der Assyriërs en Babyloniërs, van de Hiërogliefen in Egypte, en van de Oud-Indische heldenliederen. Ik spreek veder ook niet over de talrijke kronieken met familiegeschiedenissen. De geschiedenis van een volk wordt dikwijls behandeld als een familiegeschiedenis van het vorstenhuis.

**Zonder heemkunde was een epos
onmogelijk**

Hoe was het bij de Grieken? In de Ilias en de Odyssee wordt telkens vermeld wie de vader, wie de ouders en soms de grootouders zijn van de bezongen helden. Als de dichter een persoon laat optreden, is dat een goede gelegenheid voor hem, om te verhalen, hoe de ouders van die man met elkaar in verbinding kwamen. Zonder kennis van de afstamming der helden en heldinnen kan men niets begrijpen van de beroemde treurspelen, die veelal familiegeschiedenissen en familiedrama's behandelen. Pindaros heeft heel wat lofliederen gedicht om sporthelden te huldigen; maar hij zal altijd aangeven, van wie die sportman afstamt, ja zelfs hij gaat nog verder de stamboom na, tot aan de stamvader, een of andere halfgoed of vergoddelijkte flinke kerel. Zo ziet men het: zelfs geen sportlied zonder genealogie.

BIJ DE ROMEINEN

De voorouders-verering der Romeinen is bekend. Afbeeldingen der voorouders werden met zorg bewaard. Oude jaarboeken in telegram-stijl vermelden de oude gebeurtenissen. Bij de Romeinse schrijvers vinden wij telkens melding gemaakt van een stamboom: 't waren bekrante beeldjes der voorouders, met hun naam erop. Als iemand verheven werd tot een hoog ambt liet hij in de oude jaarboeken nazoeken, wie van zijn voorvaderen ook hoge ambten had bekleed. Trouwde zo iemand met een dochter van een consul, dan maar weer aan 't snuffelen in oude paperassen, om aanzienlijke voorouders van vrouw-lief op te duiken. Bij Vergilius in de Aenels treffen we weer een familiegeschiedenis, waarin ook zijdelings over andere mensen en hun afstamming gesproken wordt. Ook de plaatse, waar iemand vandaan komt, wordt aangeduid: een jageres komt uit een osrijke woeste streek. Ook in de latere Latijnse heldendichten vinden wij deze wijze van vertellen met

tussenvoeging van kortere verhaaltjes over de streek, waarvandaan iemand komt. Trouwens Homeros heeft ook dergelijke genoegelijke zijsprongen. (De moderne zakelijkheid maakt alles eenvormig, eentonig en saai). We vinden soms een hele stamboom zie bijvoorbeeld Aenei's VII 45 en volgende. Latinus, koning van Laurentuur, is een zoon van Faunus en de nimf Marka. Faunus is een zoon van Picus, die afstamt van Saturnus ???. Niet alleen vinden we bij Vergilius de voorouders der helden vermeld maar in de onderwereld voorzeggen de overleden helden ook, wier er later zullen geboren worden; het is als het ware een genealogie-in-de-toekomst! Bij Silius Italicus vinden we weer die schone uitweidingen over de afkomst naar geslacht en streek van personen, die in 't verhaal optreden.

**Zonder heemkunde is een epos
onmogelijk!****SLECHTS EEN GREEP**

Ik kan alle dichters niet behandelen, maar verwijs in het kort naar Valerius Flaccus en Statius, in wier heldendichten allerlei genealogische stof voorhanden is. Men zou zelfs kunnen beweren, dat men de Griekse en Latijnse dichters niet kan begrijpen zonder kennis der genealogie der behandelende personen. Suetonius schreef een boek over 't Leven der eerste Romeinse vorsten vanaf Caesar tot Domitiaan. Hij zal nooit nalaten de herkomst van een familie aan te duiden zowel naar de plaats als naar de stamvader. Hij verhaalt in 't kort de voornaamste daden der voorouders en vertelt ook waar de vrouwen vandaan komen. Hij vermeldt soms ook de bronnen, waaruit hij zijn kennis geput heeft. Claudianus schreef verscheidene lofdichten op vorsten en roemde luidruchtig de heerlijke heldendaden hunner voorouders. En daar is er de sierlijk schrijvende Cassiodorus, die in zijn staatsstukken als hoofdklerk van de Oost-Gotisch koning Diederik en die nooit nalaat in een benoemingsbrief de nieuwe

consul of praetor te herinneren aan de flinkheid van diens vader en grootvader.

BIJ DE GERMANEN

In liederen werden de voorouders bezongen bij de Germanen, evenals trouwens bij alle volken. Veel van die oude liederen hebben hun sporen nagelaten in de middeleeuwse heldendichten. Jammer genoeg was Lodewijk de Vrome zo puriteins, dat hij alle voorhanden zijnde liederen liet verzamelen en vernietigen. Maar dat hielp natuurlijk niet veel. Want men kende vele liederen van buiten! En zo zijn er in de middeleeuwse gedichten nog wel sporen van te vinden. In het Nevelingenlied, dat dramatische heldendicht (zoals er in 't middeleeuwse Frans géén bestaat!), in 't Duits "Nibelungenot" geheten, vinden wij een hartstochtelijke familiegeschiedenis.

*"Daar leefde in Nederland eens edelen
koninges kind;*

*Zijn vader die heit Siegmond, zijn moeder
Siegeling.*

Aldus begint het tweede bedrijf, dat de held Siegfried aan de lezers voorstelt.

Men leze dit gedicht dat is betere kost dan die flauwe speurderverhaaltjes en leerzamer dan die mislukte vertelsels vol Freudiaanse onzin. In ons middelnederlands bezitten we de schone "roman van Limborch". Het zou mij te vervoeren om alles in onderdelen te behandelen. Dit weinig moge volstaan.

IN DE BIJBEL

Maar ik heb nog niets gezegd over de Bijbel. Nu, daar kan men hele lange stambomen vinden van Adam tot Abraham en nog veel verder. In het boek Ecclesiasticus lezen we: "Nu wil ik de vrome mannen prijzen, onze vaders naar hun geslachten".

En verder: "Hun aandenken blijft voor immer, hun gerechtigheid wordt niet vergeten.

In vrede werd hun lichaam begraven, maar hun naam leeft voort van geslacht tot geslacht".

In het Nieuw Testament vinden we zelfs twee genealogieën van Abraham tot Jozef en van Adam tot Jozef. (Mattheus I en Lucas III).

IN DEZE TIJD

Men zou een hele berg krijgen als men alle tijdschriften en boeken, handelende over genealogie, van de vorige en van deze eeuw op elkaar legde! Men zou iemand daaronder kunnen verpletteren!

En toch waren er enige tijd geleden, toen de vrijheid losbrak, sommige bollebozen, die meenden, dat de genealogie in 1940 uitgevonden was. Het spreekwoord luidt: "Schoenmaker, blijf bij uw leest". Ja, zet de zolen recht op de schoen en trap niet met uw schoen op het recht. De schipper kan oordelen over de winden, de boer over de landbouw en de timmerman over de houtsoorten. Men moet niet alles op zijn kop zetten. Want dan kan de dichter P.C. Hooft terecht uitroepen in zijn Granida (861-862):

"O rechten zonder reën!

o wetten sonder weten!

*Met recht mach 't opperst recht
wel 't opperst onrecht heten!"*

Inderdaad: Summum jus summa injuria. En dat alleen omdat een schoenlapper niet bij zijn leest blijft, maar te oordelen krijgt over het nazoeken van familie-geschiedenis. Ja, zo iemand vindt de genealogie staatsgevaarlijk, omdat hij verkeerd is ingelicht. Als ongeletterden moeten oordelen over geletterden, dan kunnen we alleen maar zeggen: "Ik zou u kunnen verpletteren onder genealogische boek en tijdschriften uit Nederland van vóór 1940". En zij verbaasd kijken natuurlijk! En het niet geloven! Dit stukje dient alleen maar, om 't geheugen van ons al te snel levende geslacht wat op te frissen. De geschiedenis begint niet in 1945 zij is veel ouder. En de beoefening der genealogie is zo oud als het mensdom. En het is nodig, dat we in Brabant ook eens een goed overzicht krijgen van onze aloude families Teveel heeft men vroeger geschreven over de adel en over vreemdelingen. En we kunnen dikwijls tot de 14de eeuw terug in Brabant, wat over 't algemeen drie eeuwen verder terug is dan in Holland. Ginder blijven ze meestal steken in hun Gouden Eeuw, die niet onze Gouden Eeuw is. Zonder Genealogie kan men de geschiedenis niet begrijpen, evenmin de geschiedenis van een streek, van een dorp, van een ambtelijke baantjes en van de goederen. In sommige genealogische jaarboeken verlangt men er naar, dat er onderhand eens meer loskomt uit Brabant. Daarom nog eens: "Schoenmaker blijf bij uw leest". Het vervalsen van de geschiedenis is een vergeefse poging om zichzelf gelijk te geven. Al is de leugen nog zo snel, de waarheid komt toch weer in tel!

Thersites moet het afleggen tegen Homeros.

Ferdinand W. Smulders

59. 21-1-1956

Uit vroeger eeuwen

Genealogieën van enige Brabantse families

Twee boeken van B. W. v. Schijndel

Vorig jaar verscheen van de hand van de Waalwijkse Brusselaar B.W. van Schijndel, een werk in twee grote delen, getiteld: "Genéalogie Otten dit Otto de Mentock avec notices sur les familles alliées". Het werk is prachtig uitgegeven van personen, gebouwen, zegels en afdrukken van oude akten.

Het eerste deel handelt over de familie Otten in Hilvarenbeek en Diessen. Een tak van deze familie vestigde zich te Leuven in de 16de eeuw. Genealogie begint al in de 14de eeuw, zoals we kunnen verwachten bij een aloude Brabantse familie. De schrijver geeft niet alleen een opsomming van personen, vergezeld van een jaartal, maar geeft allerlei bijzonderheden, geput uit leenboeken, cijnsboeken en schepenprotokollen enz. Hij heeft ook vele schepenakten van Hilvarenbeek en Den Bosch en andere plaatsen in extenso opgenomen tussen de stamlijsten. Juist het opnemen van zulke akten geeft een bijzondere waarde aan een dergelijk werk. Want daarin kan de een of andere speurder weer andere dingen van zijn gading vinden; hij kan daar iemand in tegenkomen die hij juist nodig heeft; of een ander vindt daarna bijzonderheden over de huizen en landerijen, dikwijls met een oude naam; nog andere kunnen daarin dingen vinden over 't erfrecht; (dat is wellicht zeer nuttig voor sommige Hollanders die heel geleerde theorieën verkondigen zonder de oude teksten te kennen).

Er zijn zelfs zeer lange akten bij: één delingsakte, (een erfscheiding of boedelscheiding) bestaat zelfs 14 bladzijden (blz. 109 tot 123).

Het huis Groenendaal in Hilvarenbeek komt verscheidene keren ter sprake. Van de Diessense tak der familie Otten waren verschillende leden leenman van Echternach. 't Zou interessant zijn om na te gaan of zij ook vóór de 17de eeuw leenman waren van die keizerlijke abdij; maar jammer genoeg is er van de oude leenboeken van Echternach, niets over, geloof ik.

Het huis "de Craenbraek" in Hilvarenbeek en Diessen waren wellicht Echternachtse cijnsgoederen.

Dit ter aanvulling.

HET TWEDE DEEL

Het tweede deel bevat genealogieën van families, die door een huwelijk in verband kwamen met de familie Otten. Het is wel goed om die families even op te noemen. Behandeld worden: van Berkel, Bogaerts, Bruers, de Cort, van Gorop, alias Schellekens, Lemmens, alias van Tulder,

Loeff vander Sloot, Moonen, van Opstal, Schilders, van Thulden, van Winteroy, Wijnants, Wijten, (alle uit onze streek) en enige families van over de streep. De familie de Cort is een zeer wijdvertakte stam; daarover is het laatste woord nog niet gezegd.

De familie Schellekens heet aanvankelijk van Gorop (van Gorp), maar werd naar een Godschalk van Gorp eerst Schelkens en dan Schellekens genoemd. Dat is een heel duidelijk patroniem.

't Is dus pure fantasie wanneer men in St. Michielsgestel beweert, dat de Schellekens afstammen van een hertogelijke nar met schellen aan zijn muts!

Sommige mensen zijn werkelijk onuitsprekelijk in het verzinnen van de vernuftigste verklaringen, die echter wel geleerd lijken, maar verkeerd blijken. De verklaring moet nu eenmaal in werkelijkheid; dan is zij pas waar. Vandaar ook de naam etymologie.

Hoe vernuftig, hoe logisch ook opgesteld, toch valt zulk een luchtkasteel in puin bij de minste aanraking met de werkelijkheid van de taal en de genealogie. (Hetzelfde is trouwens het geval met de verklaringen volgens van buitgeleerde psychologische foefjes; de werkelijkheid en het levende leven is altijd sterker dan die dooie hersenspinsels).

HET HAAGHUIS TE DIESEN

Naar aanleiding van de familie Schilders (blz. 377) kan ik deze aanvulling geven. Het boek van B. van Schijndel is in 't Frans geschreven. Walraven Schilders heet dus Waleran; deze overleed voor 1504 en had als zonen o.a. Jan, Willem en Aert (blz. 381). Walraven moet al vóór 1492 overleden zijn, zoals blijkt uit 'n akte van 5 April 1492 n.st. (Den Bosch R. 1261 fol. 226 v). Op die datum heeft Willem zoon van wijlen Wellen Scilder aan zijn broer Aert opgedragen: huysingen, hovyngen, beemden en landeryen, aan elkaar gelegen genaamd "da Hoegehuys" in Dyessen tussen een erf van heer Bruysten Scilder en die Broeckstraet. Dat huis was vroeger van Jan vanden Roy. Wellen is een veel voorkomende vleinaam voor Walraven.

Verder lezen we nog in die akte, dat Jan Wellens Scilder dat huis in erfpacht gekregen had van zijn broer Willem; maar volgens een familie-overeenkomst was 't huis na Jan's dood weer in handen van Willem gekomen. Men wil altijd zo volledig mogelijk zijn bij het samenstellen van een genealogie, maar altijd zijn er aanvullingen mogelijk; een tak kan men uit het oog verloren hebben, omdat die naar elders verhuisd is; soms boort men nieuwe bronnen aan, die weer enige verheldering geven op sommige duistere punten.

MOEIZAAM WERK

Over 't algemeen is de kritiek dikwijls onbillijk. Hoeveel werk is er voor nodig, om tussen 1300 en 1800 een heel geslacht na te sporen; hoeveel moeite kost het om alles overzichtelijk op te stellen; hoe lastig is het om sommige leemten aangevuld te krijgen. Naar beste weten schrijft men zijn genealogie; en aanstonds staar er lieden klaar, die ergens een fout ontdekt hebben. Nu goed! Is er iets verkeerd, verbeter het dan. Maar doe dan ook eens enige moeite om de archieven na te pluizen; maar daar hebt ge geen tijd voor, betweter, zoals gij zegt. Ik geloof eerder, dat gij niet het geduld hebt om alle eeuwen te doorvorsen. Meestal is het zo,

waarde lezer, dat men het oude schrift niet eens kan lezen, en dat men geen Latijn verstaat. Sommige heertjes laten een ander zoeken, maar brengen zelf het door die ander gevondene op schrift, kwansuis archiefmuis. Anderen zijn er nog die maar niet begrijpen kunnen, hoe wij, Brabantse archievennaspeurders, de families zóver kunnen nazoeken. Dat zijn de aanbidders van doopboeken, die eigenlijk veel beter doodboeken konden heten, want zeker de helft van de kinderen stierf op jeugdige leeftijd. Ze zitten dus allemaal te zoeken tussen dooie kinderen, ofwel zij kennen de schepenprotokollen en de leen- en cijnsboeken niet; ofwel zij hebben geen lust zich daarin te verdiepen; en dan vragen zij verbaasd: "Staan er ook vrouwen in 't Schepenprotokol?" En de archivisten schrikken de mensen af door te zeggen: 't is zoeken als een naald in een hooiberg". Neen, waarde lezer, in de protokollen is het hooi zoeken in de hooiberg! Het boek van B. van Schijndel zal nog veel geraadpleegd worden als naslagwerk en wellicht zonder bronvermelding nageschreven door die brave kritikasters.

Ferdinand W. Smulders

Het Zaal-land der Saliërs Nieuwe gezichtpunten over de Salische Heerlijkheid

I

In 1954 verscheen bij Nauwelaerts te Leuven als deel VII van "Standen en Landen" een werk van J. Balon onder de titel: "Les Fondements du Régimen Foncier au noyen Age depuis la chute de l'Empire romain en Occident". Ik kan niet nalaten mijn instemming en mijn vreugde over dit boek openbaar te maken.

Het boek handelt over de grondslagen van het grondbeheer-stelsel in de middeleeuwen na de val van 't Romeinse Rijk in West-Europa.

Het hoofdpunt dezer verhandeling is: aan te tonen, dat de sala en terra salica niet is een "huisje met een tuintje" zoals vele geleerden tot nog toe aannamen, maar een groot grondgebied met een zaalhof met de heerlijkheid. In deze en vorige eeuw zijn vele oorkondenboeken verschenen alsmede uitgaven van cartularia, leen- en cijnsboeken, zodat we op 't ogenblik beter van het grondbezit op de hoogte zijn dan in de vorige eeuw. Men dacht toen, dat er in sommige streken (bijv. Normandië) geen allodium bestond. Als men alle oude akten goed bekijkt, dan blijkt, dat er wel allodiale goederen bestonden.

De schrijver toont aan, dat terra salica (d.i. zaalland, zeeland) vereenzelvigd moet worden met alad (d.i. allodium, vrij-eigen goed). We moeten deze zaken van boven-af bekijken. Dan zien we die allodiale zaalgoederen zich aftekenen. Van onder-op lijkt het wel, dat er geen of heel weinig allodium was; dat komt omdat de grote heren grote lappen weggegeven hebben als leengoed.

Dikwijls hebben die heren alleen nog hun kasteel, waar tevens de zetel is van het hoge gericht, met het omringende land in eigen bezit. Daarom heeft men in de vorige eeuw gedacht, dat "sala" slechts betekende "een huisje met een tuintje". Welk een misverstand is dat! Want men vergeet rekening te houden met de hoge heerlijkheid die nog altijd in handen was van zulk een heer. De heerlijkheid behoort bij de ontstoffelijke salische markt! De schrijver legt dat alles uit in een nuchtere en zakelijke taal.

DE MARKERECHTEN DER GEBUREN

In 't Germaanse gebied vinden we het recht der geburen (vicini) en bepaalde gronden: de dorpsakker, de beemden en de gemeynt. Door de latere ontwikkeling der heerlijkheid zijn deze geburenrechten onder de macht van een heer gekomen.

Deze geburenrechten bleven natuurlijk wel bestaan met al hun rechtsgewoonten en

werden opgenomen in een grondheerlijkheid. Onder geburen of naburen hebben we te verstaan de bewoners van een buurtschap of van een dorp. Ons woord "boer" is trouwens hetzelfde woord als "buurt".

In "boer" is de oud-Germaanse klank bewaard.

De akkers duidt men aan als "die gemeijn ackeren", omdat in verband met het drieslagstelsel de werkzaamheden tegelijk gedaan moesten worden. Iedere geboer of boer had in de verschillende akkerafdelingen zijn eigen stuk en meestal ook een eigen stuk in de beemden. Alleen de gemeijnt was voor gemeenschappelijk gebruik. Dit gebruiksbezit der geburen vormde een onderdeel van de "villa", die dikwijls samenvalt met onze tegenwoordige dorpen. De geburen betaalden een cijns aan de grondheer en moesten een aantal dagen werken op het herenland, het zaalland.

Over eigendommen kan men beter niet spreken; 't is beter te zeggen: de geburen hadden het gebruiksbezit. De grondheren eerbiedigden de aloude geburenrechten die rechtsgewoonten werden: natuurlijk vorderden zij van de geburen een cijns of een dienst voor die erkenning.

De rechtsgewoonten der geburen worden toegepast in het Laathof. De schepenen zijn de vertegenwoordigers der geburen. De grondheer of zijn plaatsvervanger (meier of schout) oordeelt met de schepenen over zaken, die de grond en de gewoonten der geburen betreffen. De grondheer treedt op als beschermer der geburen en handhaver van hun rechtsgewoonten. De boeren behielden dus hun gebruikersbezit en hun rechtsgewoonten onder de "bescherming" van de grondheer, die verder ook de hogere rechtsmacht bezat oer heel zijn gebied. In 't (laat)-hof van de grondheer kwamen alzo tegenover elkaar te staan: de heerlijke macht van de heer en de plaatselijke rechten van de "gemeijne gebueren".

In streken waar de heerlijkheid zich niet zozeer ontwikkeld heeft, bijv. in Overijsel, treffen we natuurlijk vrije marktgenootschappen aan, ofschoon ook daar enige hofhorige markten te vinden zijn. Toen de Saliërs ofwel Salische Franken door

onze streken naar Gallië getrokken waren, hebben zij, wel de oude villae geëerbiedigd, maar het overige grondgebied onder elkaar verdeeld. Dat was hun allad (d.i. heel-bezit), dat was hun terra salica of zaalland

De Salische heerlijkheid hangt onverbrekkelijk samen met dit Salische eigengoed.

Tegenover het eigengoed (met heerlijkheid) staat het erfelijk goed, het boerenerf. De boeren kregen hun cijnsgoed erfelijk in bezit. Het allodium dat vereenzelvigd kan worden met terra salica, betekende een hoog heerlijk recht en vervolgend ook een eigendomsrecht op een groot grondgebied. In verband met het erfrecht ontstond de "reserve", het eigenlijke zaalland, het van de ouders geërfde goed der heren, dat zoveel mogelijk onverdeeld bleef terwijl de verworven, aangekochte goederen wel verdeeld konden worden onder de kinderen.

De hoge heerlijkheid was in Westeuropa in handen van de Saliërs, de salische adel. Er ontstond een eenheid van recht en rechtsinstellingen in heel Westeuropa, tot in Spanje, Frankrijk en Noord-Italië toe.

Doordat de heren grote stukken van hun grondgebied uitgaven in leen, lijkt het, dat alleen de "reserve" of soms slechts het kasteel met omgeving het allodiale zaalland is. Aanvankelijk waren zowel de "reserve" als de latere "tenures" (de hoeven en de leengoederen) te rekenen tot het allodium.

Over heel het gebied hoe versnipperd in lenen en achterlenen, hield de oude heer de hoge heerlijkheid, die vanouds een wezenlijk bestanddeel van 't allodium was.

In de 8ste eeuw werd het grondbezit der onderhorigen erfelijk. Voor die tijd moet alles wat de heer zelf, door betaalde krachten en door horigen uitbaatte en liet bewerken, gerekend worden tot het allodium. In oude teksten vinden we de gelijkstelling van allodium met terra salica al bijv. in 1215: "allodia que vulgo dicuntur selgut".

Er bestaat natuurlijk een verband tussen de verbreiding van de salische of allodiale heerlijkheid en de verbreiding van de macht der Saliërs van Childerik en Clovis.

Bij de verdeling kreeg de een van de kinderen de villa, de andere een "mausus" maar beide met de heerlijkheid. Later gaat men op een andere manier delen: de een krijgt de reserve op 't zaalland met kasteel met de rechtsmacht daarover; de ander krijgt de hoge de middelbare of de lage rechtsmacht, een derde alleen een grondheerlijkheid of een vierde een rente op 't geheel of een deel van 't hele goed.

Deze delingen van rechten en goederen dienden om aan één erfgenaam de hoge heerlijkheid over 't hele vroegere allodium in handen te geven.

(Wordt vervolgd).

Ferdinand W. Smulders

Het Zaal-land der Saliërs Iets over de cijnsgoederen

(Vervolg) II

(vervolg op artikel N.T.C. 14 januari l.l.)

De bisschoppen van Gallië begroeten de Salische Franken als redders, omdat de Salische wetgeving van Clovis, na de warboel van 't einde van 't Romeinse Rijk, weer de orde herstelde. De Saliërs namen de grote fiscale gebieden in hun bezit en ook de grote domeinen, die onbeheerd waren blijven liggen. De oude villae bleven bestaan geheel of in delen.

De Lex Salica schijnt bedoeld te zijn als een wet ter regeling van de erfopvolging voor de Saliërs (met uitsluiting van de geburen). Het allodium stond tegenover de markgenootschap der boeren. Het allodium is het recht om over iets te beschikken, zonder aan iemand daarvan rekenschap te geven. Elke heerlijkheid was aanvankelijk allodiaal. 't Is een groot misverstand te denken, dat de heerlijkheid haar ontstaan dankt aan het leenstelsel. Een allodiale heer gaf een dorp of een gebied met de heerlijke macht aan een ander. Van bovenaf bezien blijft dit een allodiaal gebied, ook al geeft de leenman weer stukken als achterleen weg. Het allodium is veel ouder dan het leenstelsel! De vroegere leenmannen hadden ook allodiaal bezit; daarom juist werden zij ook als vazallen aangenomen door een hogere heer. Tot het einde van de 18de eeuw behoudt de heerlijkheid haar allodiale karakter, als men de zaken goed beschouwt. Allerlei delingen en wegscheningen en weer onderverdelingen maken dat de zaak zeer ingewikkeld wordt en verward lijkt, maar van bovenaf bekeken is het oude allodium toch duidelijk te overzien. Op de achtergrond zien we de grondheerlijkheden met hun laathof en hun eigen rechtsgewoonten. Zelfs de zaalhoeven werden verdeeld en als cijnsgoed uitgegeven en komen dan onder een vroomhof. Het horige hoevengebied wordt met heerlijkheid soms apart aan iemand gegeven en zo ontstaat er weer een nieuwe heerlijkheid met een hof (curtis). Dikwijls blijven de horige hoeven deel uitmaken van de villa, maar worden in vieren gedeeld en later nog meer versnipperd, en blijven cijnsgoed. Na alle verdelingen zien wij een stelsel van gebieden, die onderling van elkaar afhangen, d.w.z. A. hangt af van B., en B. hangt af van C. enzovoort tot aan een Hoofdhof.

Maar niet tegenstaande deze versnippering van de grond blijft de hoge allodiale heerlijkheid over 't hele oorspronkelijke gebied van kracht. De zetel van de rechtmarkt evenals de zetel van de lagere rechtmarkten was meestal het kasteel, dat

met zijn onmiddellijke omgeving een vrijgebied was; het heet dan ook meestal zaalland, zeelland.

Dat laatste restje vrij zaalland (soms is het een marktplein in een dorp: denk aan de vrijthoven!) was vrij van alle lasten. De heer had dat nodig voor de vrije uitoefening van zijn rechtsmacht; zelfs de grondheer had zulk een vrij stukje grond. Als hij het niet had (doordat hij het wegens geldgebrek had weggegeven) moest hij van een andere heer een vrij stukje grond lenen, dus een "aardvergunning" vragen, om zijn rechtsmacht uit te oefenen in diens "hof". Zo zien we bijvoorbeeld, dat het gebied rondom het kasteel van Oud-Herlaar, waar 't Leen- en laathof der grondheerlijkheid St. Michielssgestel gevestigd was, vrij was van alle lasten, zowel landlasten als boeten.

DE GRONDHEERLIJKHEID

Als de grondheer alleen maar cijnsen beurde van de uitgegeven stukken grond, zou hij gelijk staan met een verhuurder, die de huur int. De grondheer had echter meer macht.

Zijn cijnslieden of laten moesten hem een boete betalen, als ze de cijns niet betaalden, en die boete verdubbelde elk jaar.

Bij overgang van cijnsgoed van ouders op kinderen of van verkoper op koper moest de verkrijger een "gewin" betalen. Daarom heten de heerlijke grondcijnsen te staan te staan te boete en te winne; (census; (qui sta) ad jus p? levii).

Daarenboven moest de cijnsman zijn cijnsgoed opdragen in handen van de grondheer of diens plaatsvervanger, met verzoek dat goed te willen overgeven aan degene die de koper was. Zulke opdrachten geschieden in het Laathof ten overstaan van de grondheer of zijn plaatsvervanger (schout) en de schepenen, die uit de cijnslieden gekozen werden. Dat bracht natuurlijk geld op voor de grondheer.

Verder werden alle zaken en geschillen betreffende de cijnsgoederen beslecht in het Laathof; de schepenen onder leiding van de heer of de schout oordeelden volgens de plaatselijke rechtsgewoonten. Dat bracht

allemaal geld in 't laatje van de grondheer. Overtredingen van de rechtsgewoonten werden berecht in het Laathof. Als iemand lange tijd zijn grondcijns niet betaald had, kon de grondheer een geding aanhangig maken in het Laathof, om dat cijnsgoed op te winnen. De schepenen doen uitspraak. De heer krijgt die grond dan weer in handen en kan die als hij wil, weer uitgeven.

LAGE CIJNS

Sinds de cijnsgoederen erfelijk geworden waren in de 9de eeuw, kan de heer die gronden niet afnemen, als de bezitter op tijd zijn cijns betaalt. Die cijns was heel laag, omdat het geld in waarde verminderd was, en omdat aanvankelijk (om mensen aan te trekken) een lage cijns was vastgesteld bij de uitgifte van ontginningsgronden.

Volgens de berekeningen van Génicot (Les Leigneuries foncières) was het tijdvak 1100 - 1400 de waarde van de grondcijns slechts 2 tot 5% van de werkelijke huurwaarde van de grond. De heer zou dus meer kunnen beuren, als hij de grond gewoon verhuurde of verpachtte; maar dat is juist het schone, dat willekeurig machtsmisbruik van de heer uitgesloten is, zodat hij de cijnslieden in het rustig bezit van hun cijnsgoederen laat, zolang zij de cijns betalen. Het is dan ook geheel en al onjuist, te zeggen, dat de heerlijke cijnsen zwaar drukten op de boeren.

De goederen, die te zwaar belast zijn, lijden niet onder de grondcijnsen, maar onder de renten wegens geleend geld. Want men moet onderscheid maken tussen de heerlijke grondcijnsen (ook genoemd gewincijnsen of grondgewincijnsen), en de renten, die ook erfcijnsen genoemd worden.

Vele grondbezitters konden gemakkelijk aan geld komen van stadsburgers, die hun geld vruchtbaar wilden maken. Zo stapelt de ene rente zich op de andere. Aflossen doet men niet. Totdat bij misoogst of oorlog die renten niet meer betaald kunnen worden.

De heren geven in de latere middeleeuwen wel het hun overgebleven deel van 't zaalgoed geheel of in delen in huur of pacht voor een bepaalde tijd. Maar dat is een andere zaak. Ze geven zelf hun vroonhof in tijdpacht aan hun schout of ze verhuren heel hun grondheerlijkheid aan een ander. Maar dan zijn we al in de late middeleeuwen. Maar de cijnsgoederen blijven wat ze zijn en worden nog uitgebreid met de nieuwe erven, die ook een grondcijns aan de grondheer betalen moeten.

Wie een nieuw erf van de gemeynt koopt, betaalt de koopsom aan de gezworenen van de gemeynt, maar moet elk jaar aan de grondheer een grondcijns betalen.

Van wie was dan de gemeynt??

Natuurlijk in 't gebruiksbezit van de geburen tegen een betaling van een cijns aan de grondheer ter erkenning van zijn dominium directum. Sommige Hollanders schijnen dit maar niet te kunnen begrijpen; ze hebben dan ook weinig verstand van wat een grondheerlijkheid is.

Wat in 't boek van J. Balon goed uitkomt, is de eenheid op rechtsgebied in West-Europa spijs grenzen en afstanden. Dit schone evenwichtige stelsel was te danken aan de Saliërs. Maar op de ondergrond vinden we de verschillen der plaatselijke rechtsgebruiken. Alles zat evenwichtig in elkaar. Staatkundig centralisme, zich bemoeiend met de kleinste onderdelen, bestond er gelukkig niet. Eeuwenlang heeft dit stelsel bestaan. Nu we sinds 1800 een nieuw tijdperk beleven, zegt Balon, vertonen onze wetten en instellingen al tekenen van ontbinding en veroudering. De Saliërs schiepen een nieuw recht; toen zij in Gallië kwamen, bezaten ze al een eeuwenoude rechtskultuur (blz. 70: lors de leur entrée dans l'histoire les Germains possédaient déjà) une vieille culture juridique) Hun stelsel bleef eeuwenlang bestaan, evenwichtig, goeddoordacht en werkelijk groots (blz. 158).

Ferdinand W. Smulders

Wie was Ferdinand Smulders?*

Stilte in de leeszaal!

Ferdinand Smulders (1907-1972) en het Rijksarchief in Noord-Brabant

door: J.G.M. Sanders

*Die het bierken gern siet scuijmen
Ende smorgens lange leet op sijn pluujmen
Ick segge u bij alsulcken costuijme sonder
spotten
Dat sijn cleeren van dyen niet sullen worden
geeten van de motten.¹*

Inleiding

In 1978 overleed Hein Mandos. Hij was leraar Nederlands aan het Lyceum Augustinianum te Eindhoven, maar genoot in Brabant vooral bekendheid als heemkundige, volkskundige en expert op het gebied van de Brabantse dialecten, in het bijzonder de spreekwoorden en gezegden. Zijn woordenboek van Noord-Brabantse spreekwoorden beleefde verscheidene drukken.² Na de dood van zijn vrouw vielen zijn bibliotheek en archief krachtens testamentaire beschikking toe aan het Rijksarchief in Noord-Brabant. Daar werd zijn nalatenschap geordend en beschreven. Een van de dossiers die erin werd aangetroffen, behelst zijn contacten met Ferdinand Smulders, als dichter bekend onder het pseudoniem Paul Vlemminx. Daarin bevond zich een schoolschriftje met tien gedichten van zijn hand uit 1957.³ Dit trok mijn aandacht omdat het over het Rijksarchief in Noord-Brabant ging, mijn werkkring tot 2005, toen het rijksarchief opging in het Brabants Historisch Informatie Centrum.

Twee gedichten hieruit zijn al gepubliceerd.⁴ Ze werden echter niet méér met elkaar in verband gebracht dan dat het gedichten van Ferdinand Smulders waren. De gedichten in het schriftje staan echter niet los van elkaar: Smulders schreef ze in het bestek van enkele weken. In welk verband schreef hij dit schriftje vol? Wat waren aanleiding en reden voor hem om naar de pen te grijpen? Tegen welke achtergrond moeten we zijn persoon plaatsen? En welke gegevens over het rijksarchief van die dagen moeten we paraat hebben om deze gedichten te kunnen begrijpen en de nu eens meer dan weer minder verborgen personen en karakters tevoorschijn te kunnen halen? Dit artikel met Groot-Brabant in de hoofdrol past goed in een bundel voor een Brabantminnaar.⁵

Het Rijksarchief in Noord-Brabant

Het rijksarchief was de Tweede Wereldoorlog redelijk ongeschonden doorgelopen, zo

schreef rijksarchivaris mr. J.P.W.A. Smit in zijn jaarverslag van 1944, in ieder geval in vergelijking met andere gebouwen in de stad. Tot aan de bevrijding van de stad op 27 oktober leed het gebouw weinig schade. Twee Duitse granaten die die ochtend terecht kwamen op de zolder van het administratiegebouw, richtten echter op het eind van de oorlog nog veel schade aan, schade die ten gevolge van binnenlopend water en 'baldadigheid der te weinig gecontroleerde straatjeugd' de maanden daarop alleen maar verergerd werd.⁶ De komende jaren werden de vernielingen langzaamaan verholpen en kreeg het gebouw aan de Waterstraat in Den Bosch zijn oude luister terug.

De laatste jaren van zijn loopbaan als rijksarchivaris, die in 1913 begonnen was, bleef Smit klagen dat het rijksarchief een te krappe personeelsbezetting had: een binder-conciërge, wiens werk vrijwel volledig bestond uit het binnenlaten van bezoekers, halen en brengen van stukken op de leeszaal, letten op de verwarming en boodschappen doen; een adjunct-commies, wiens tijd opging aan administratie en het verzorgen van uitleningen en afschriften; een chartermeester en een rijksarchivaris die niet meer aan inventarisatiewerkzaamheden toekwamen en dit vrijwel geheel moesten overlaten aan volontairs. Deze laatsten waren meestal archivarissen in opleiding, die het werk in de praktijk leerden en vervolgens een examen aflegden voor wetenschappelijk archiefambtenaar der eerste klasse (een examen dat uit twee delen bestond) dan wel voor wetenschappelijk ambtenaar der tweede klasse. De stagebegeleiding kostte Smit te veel tijd naar zijn zin: 'Ik leid belangeloos op, omdat het in mijn diensttijd geschiedt, ik gaarne dienst bewijs en mij verheug, als het goed gevolg heeft, maar eigenlijk word ik van mijn eigen werk afgetrokken en doe ik meer dan van mij verlangd kan worden.'⁷ De archieven die tijdens de oorlog om veiligheidsredenen in de vochtige kelders waren gestouwd, waren daarna, weliswaar klammer dan voorheen maar verder nagenoeg ongeschonden, weer op hun plaats in het depot gezet. De inventarisatie was weer ter hand genomen, ondanks klachten van Smit over tijdgebrek. De leeszaal was weer opengesteld voor het publiek, maar de

bezoekers kwamen de eerste jaren niet in groten getale terug. Er bestond vooral belangstelling voor het genealogisch onderzoek uit de doop-, trouw- en begraafboeken en de Burgerlijke Stand, maar die was gering vergeleken bij de oorlogsjaren toen belangstelling voor afstamming het niveau van hobby noodzakelijkerwijze te boven ging.

Dit was grof geschetst de instelling die drs. Elisabeth Korvezee in 1949 als rijksarchivaris in Noord-Brabant kreeg te bestieren.

Elisabeth Helena Korvezee was geboren in 1898 in het Friese Wijncaldum als eerste kind van predikant Willem Korvezee en Boukje Andringa. Korte tijd later werd het gezin uitgebreid met nog een meisje, Antonia Elisabeth. In 1900 verhuisde het gezin naar Den Haag, waar Elisabeth opgroeide in het volle bewustzijn van haar Friese afkomst. Na haar HBS-B examen ging ze in Leiden geschiedenis studeren. Haar zus ging na de middelbare school naar Delft. Zij bracht het daar tot eerste vrouwelijke hoogleraar. Elisabeth ging na haar studie geschiedenis als stagiaire naar het Algemeen Rijksarchief en behaalde in 1927 het 'radicaal' wetenschappelijk ambtenaar der eerste klasse. Ze klom langzaam op in het vak, vanaf de bodem. In 1949 werd ze tot rijksarchivaris in Noord-Brabant benoemd. Zoals haar zus de eerste vrouwelijke hoogleraar in Delft was, was zij de eerste vrouwelijke rijksarchivaris in Nederland. Haar benoeming deed niet zozeer om die reden stof opwaaien. Waarom was zij (vrijzinnig hervormd) niet benoemd in Friesland waar op dat moment eveneens de post van rijksarchivaris was opengevallen? Daar werd nota bene de katholieke kerkhistoricus van Rotterdamse komaf Van Buijtenen geplaatst. Ongetwijfeld heeft dit zowel in het Friese als in het Brabantse tot gefronste wenkbrauwen geleid.⁸

Evenmin als haar voorganger Smit zat 'juffrouw Korvezee', zoals ze altijd genoemd werd, niet ruim in het personeel.⁹ Ze erfde op 1 maar 1949 van Smit een vacature als chartermeester, de binder-conciërge W. de Bouter (die nog steeds nauwelijks tijd had om te binden), de commies, later archivist B. van Son (voor de administratie, financiën, afschriften en huishoudelijke dienst met nauwelijks tijd om te inventariseren),¹⁰ de hoofdcommies, later hoofdarchivist L. Kruijff (leeszaal, inlichtingen, inventarisatie) en de bibliothecaresse mejuffrouw C. Moubis. Het jaar erop kon ze juffrouw Van den Broek als rijkswerkvrouw eraan toevoegen. Bovendien erfde ze in zekere zin ook Smit zelf. Hij bleef haar letterlijk nabij, want op het moment van zijn aftreden als rijksarchivaris werd hij benoemd tot provinciaal archiefinspecteur voor de gemeente- en waterschapsarchieven, kantoorhoudend in het rijksarchief. Hij hield deze functie tot en met 1954. Drs. J. ten Cate

kon in 1951 de vacante plaats van chartermeester invullen. De komende jaren zouden verscheidene volontairs dit team terzijde staan.

Het opgekalefaterde gebouw waarin Korvezee sinds 1949 kantoor hield, was al snel te klein om er de archieven op een verantwoorde wijze te bergen. Ook andere rijksarchieven kampten met ruimtegebrek. In 1952 zou ter leniging van deze nood een voormalige bunker van de Duitsers in de bossen te Schaarsbergen bij Arnhem voor de rijksarchiefdienst vrijkomen. Toch hoefde Korvezee daar de eerste jaren geen gebruik van te maken. Maar in 1957 klaagde ze dat het gebouw volledig vol was, terwijl de gewenste nieuwbouw op de lange baan geschoven was.

De materiële verzorging van de archieven door conciërge-binder De Bouter ging vooral uit naar de doop-, trouw- en begraafboeken. Door de toenemende genealogische interesse, niet in het minst tijdens de oorlogsjaren, werden deze registers veel geraadpleegd. Korvezee slaagde erin zogeheten 'werkloze hoofdarbeiders' via de gemeente Den Bosch te kunnen aantrekken om deze registers te indiceren, 'klapperen' in het jargon. Chartermeester ten Cate begeleidde hen en hoofdarchivist Kruijff was in die jaren opgedragen een inventaris van deze registers te vervaardigen. Intussen was ook de Kerk van Jezus Christus van de Heiligen der Laatste Dagen ingeschakeld. Een fotograaf van deze religieuze groepering was in het rijksarchief aan de Waterstraat gestationeerd om deze archiefstukken op microfilm te zetten. Naast de doop-, trouw- en begraafboeken vormden de registers van de Burgerlijke Stand een uitgebreid werkterrein.

Verdere inventarisatie geschiedde door Korvezee zelf (kaartenverzameling Adan, kwartiers- en belastingarchieven), Ten Cate (domeinarchieven, notariële archieven) en de reeks volontairs. Nadat in 1924 de archiefopleiding wegens bezuinigingen opgeheven was, kwam in 1955 opnieuw een archiefschool, verbonden aan het Algemeen Rijksarchief, van de grond, een grote wens van de toenmalige algemene rijksarchivaris Hardenberg. De studenten gingen op zaterdag in Den Haag naar school, doordeweeks waren ze geheel of deels als volontair werkzaam bij een openbare archiefinstelling. De nadruk lag er sterk op inventarisatie. Korvezee begeleidde haar studenten met de afstandelijkheid van een Haagse joffer. De latere stadsarchivaris van Den Bosch en vervolgens rijksarchivaris dr. Louis Pirenne, die in die tijd als volontair het rijksarchief bezocht, kan hiervan meepraten.

¹¹ De inventarisatie van de grote kloosterarchieven die ten gevolge van archiefruïl met België in 1953 aan Noord-Brabant waren gekomen (bijv. Duitse Orde in

Gemert. Mariënkroon in en Mariëndonk buiten Heusden) zou nog enige jaren op zich laten wachten.¹²

Studiezaal en inlichtingenwerk waren hoofdzakelijk voorbehouden aan L. Kruijff. In de loop van de jaren vijftig schommelde het aantal bezoekers per jaar tussen 250 en 275 met een aantal jaarlijkse bezoeken tussen ca. 1400 en 1650. De aantallen stegen gestaag. In 1957 werd het aantal van 303 bezoekers en 1821 bezoeken bereikt en kwam het regelmatig voor dat alle stoelen in de leeszaal bezet waren. En al deze personen moesten natuurlijk van stukken voorzien worden. Een van deze personen was Ferdinand Smulders.

Ferdinand Smulders

Wie was deze bijzondere leeszaalbezoeker?¹³ Ferdinand Wijnand Smulders werd in 1907 geboren in Schijndel. Hij was het oudste kind in het grote gezin van de Schijndelse huisarts Johannes Nicolaas Josephus Smulders. Ferdinand kreeg zijn voornamen van zijn grootvader die in de negentiende eeuw huisarts in Sint-Michiëlsgestel was. In 1912 verhuisde het gezin naar Udenhout, waar vader Smulders geneesheer-directeur van Huize Assisië werd, een zwakzinnigeninrichting voor jongens en mannen. Evenals destijds zijn vader ging Ferdinand na de lagere school naar het Klein-Seminarie Beekvliet in Sint-Michiëlsgestel. Hij bleek een moeilijk karakter te hebben, dat zich niet gemakkelijk liet plooiën. In sommige opzichten was hij een briljante leerling. Muziek en klassieke talen boeiden hem van jongs af aan. Op Beekvliet hield hij het niet uit. Na op een ochtend alle registers van het orgel in de kapel van Beekvliet opengezet te hebben –Ferdinand was er organist¹⁴–, vluchtte hij diezelfde middag weg, zonder dit ook maar met iemand overlegd te hebben. Hij maakte zijn middelbare school af op het Odulphuslyceum in Tilburg, waar hij via leraren als P.C. de Brouwer en F. Siemer in aanraking kwam met de ideeën die later de pijlers zouden worden van de beweging Brabantia Nostra, en waar zijn vriendschap ontstond met zijn medeleerling Hein Mandos. Na Tilburg ging hij klassieke talen studeren aan de Katholieke Universiteit in Nijmegen, waar hij ook Mandos als student terugzag. Ook dit stramien paste hem niet. Studentenverenigingen noch studieroosters konden hem bekoren. Inmiddels was hij gedichten gaan schrijven en las hij zijn geliefde klassieke schrijvers. Begin 1930 gaf hij er de brui aan en keerde terug naar zijn ouderlijk huis in Udenhout: beter dan in de Meierij van Den Bosch voelde hij zich nergens. Vervolgens studeerde hij nog jarenlang Nederlands aan de R.K. Leergangen te Tilburg op de vrijdagavonden en zaterdagmiddagen, maar ook dat gaf hij ten slotte op. Hij liet zich in geen enkele structuur stoppen.

Hij las, studeerde, schreef gedichten, vertaalde en kocht van het geld dat hij als organist op Huize Assisië verdiend had, een stukje grond bij Oisterwijk waar hij zich in een hutje kon terugtrekken. Als dichter noemde hij zich Paul Vlemminx naar een van zijn voormoeders van zijn vaders kant. Vanaf 1931 publiceerde hij zijn gedichten en langzaam kreeg hij enige naamsbekendheid in literaire kringen. Zijn bundels Den Hof der Jonkheid (1931), Speciosa Deserti (1933), Ontginningen (1935) en Land der Zuidwandelaars (1938) werden wisselend ontvangen. Hij beschreef er zijn liefde voor het Meierijse platteland in, zijn eenzaamheid en zoektochten en idyllische vertedering voor de gewone ongekunstelde mens.

Zijn liefde voor Brabant en de idylle brachten hem vanzelfsprekend bij de al eerder genoemde beweging Brabantia Nostra. Daar ontmoette hij zijn vroegere leraar P.C. de Brouwer, de geestelijke leidsman van Brabantia Nostra, zijn leraar Siemer, vurig pleitbezorger van deze beweging, en oude vrienden uit het Tilburgse en Nijmeegse, zoals Hein Mandos.

Brabantia Nostra was een katholieke Brabantse emancipatiebeweging. Opgericht in 1935 probeerde ze het eigene van Brabant te onderstrepen, hetgeen uitliep op anti-Hollandse sentimenten. Het katholicisme hoorde daarbij, dus al wat anders was, was tegelijk anti-Brabants. De late middeleeuwen waren de jaren van Brabants bloei. Brabant was daarna door lafhartige aanvallen vanuit het protestantse Holland van zijn katholicisme en Brabantse wortels beroofd en vanaf 1648 als Generaliteitsland door de Hollanders bewust uitgebuit en stelselmatig leeggeroofd. Brabantia Nostra ('Brabant aan ons') probeerde de Brabantse identiteit nieuw leven in te blazen en de Brabanders hun gelijkwaardigheid ten opzichte van Holland bij te brengen.¹⁵ Het gelijknamige tijdschrift was spreekbuis voor de ideeën van deze beweging en Smulders voldeed graag aan het verzoek bij aanvang van het tijdschrift toe te treden tot de redactie. Hij publiceerde er vooral gedichten tot hij in 1938 in aanraking kwam met justitie ten gevolge van zijn gedicht 'De Goede Stad Oss'. In Oss en omstreken hield in die tijd de bende van Toon de Soep huis. Om die voor eens en altijd op te rollen was de marechaussee (Hollanders!) eropaf gestuurd. Die had het echter niet bij Toon de Soep en zijn bende gehouden, maar was aan het wroeten gegaan in enkele onfrisse zaken waar de clerus mee van doen had: voor Smulders het zoveelste bewijs van Hollandse inmenging in Brabantse en katholieke zaken. Zijn hekeldicht in Brabantia Nostra kwam hem duur te staan. De oplage werd in beslag genomen en hij werd veroordeeld wegens smaad.

Al met al ging het Smulders met zijn dichterschap niet voor de wind. Ook financieel waren het zware tijden. Politiek dreef hij steeds verder naar rechts. Het Verdinaso, het Verbond van Dietsche Nationaal-solidaristen van Joris van Severen, was hem niet onwelgevallig. Zijn gedichten gingen meer en meer Blut-und-Boden-trekjes vertonen. Na de Duitse inval werd hij lid van het extreemrechtse, op het Italiaanse fascisme georiënteerde Nationaal Front van Arnold Meijer: dat zou naar zijn mening de regering moeten overnemen. De oorlog bezorgde hem werk, en nog wel betaald. Hij publiceerde in het tijdschrift 'De Schouw' van de Kultuurkamer en in het nationaalsocialistische maandblad 'Frankenland' en kreeg een baan als ambtenaar van de distributie. In 1943 kwam hij in dienst van de Landstand (soort verplichte vakvereniging voor de boeren) en een jaar later in dienst van de Centrale Dienst voor de Sibbekunde, waar hij zijn liefde voor genealogie kon uiten. Uiteindelijk werkte hij aan een afzonderlijk bijgehouden landelijke registratie van joden. Kort na de oorlog werd hij opgepakt. Naar zijn directeur verklaarde waren Smulders' genealogische onderzoeken zuiver van wetenschappelijke aard geweest. Tot 19 juli 1946 was hij geïnterneerd in het Bewarings- en Interneringskamp Wezep. Pas op 10 augustus 1948 werd hij buiten vervolging gesteld. Hoe nu verder? Hij had geen enkele opleiding afgerond of serieuze werkervaring opgebouwd. Wegens zijn oorlogsverleden had zijn carrière als dichter voorlopig geen kans meer. Hij leefde voor een deel van de gelden van zijn zus. Dankzij zijn belangstelling voor archieven, die al voor de oorlog gegroeid was, kon hij de komende jaren een mager loontje bijeen schrapen. De komende decennia zou hij een vaste plek bezetten in de leeszaal van het Rijksarchief in Noord-Brabant. Vrijwel iedere morgen meldde hij er zich. Voor gemeenten en particulieren speurde hij tegen geringe betaling in archieven.¹⁶ En ook voor zijn eigen plezier. De middeleeuwen, toen Brabant nog groots en het eenvoudige landleven nog overzichtelijk, eerlijk en idyllisch was, hadden zijn voorkeur. Hij spitte de middeleeuwse archieven van de Meierij, die zich toen nog grotendeels in het rijksarchief bevonden, grondig door, ondertussen aantekeningen makend in schoolschriftjes en op losse, uit schrijfmappen gescheurde bladen van alles wat hij interessant vond, zoals naamkunde, toponymie, handmerken etc. Via zijn vriend Hein Mandos¹⁷ probeerde hij aan betaald werk te komen. In 1948 verzochtte hij: 'Heeft de Heemkundekring het een of ander op te zoeken, na te sporen of te exciperen, dan houd ik mij aanbevolen. Aan een baantje is niet te komen; er is anders niets te verdienen. Tegen één gulden per uur

wil ik het wel doen.'¹⁸ En: 'Ik verdien wel wat maar te weinig. Iets anders is er niet om aan te pakken.'¹⁹ Of Mandos misschien via Geldropse fabrikanten gelden zou kunnen lospeuteren?²⁰ De opdrachten die hij kreeg waren meestal niet veel omvattend. Enkele wat grote opdrachten uit die tijd betreffen een onderzoek naar de familie(s) van Iersel (van Kessel)²¹ en opdrachten van gemeenten als Esch, Oisterwijk²² en Eersel (onderzoek naar Teuten).²³ Hij dacht er op een gegeven moment zelfs over naar Tilburg te verhuizen: 'Met archiefwerk kan men zijn kost niet verdienen. 's Is treurig maar waar.'²⁴ Toch bleef hij in Den Bosch. Hij klaagde over zijn ogen die zwaar vermoeid waren wegens het doorlezen van de Bossche protocollen: 't Is van te voren betaald, anders schêe ik er mee uit.'²⁵ Intussen maakte zijn moeder zich grote zorgen om hem. Sinds 1939 was ze weduwe. Ze moest haar jongste zoon die in Groningen studeerde en een thuiswonende zoon die in Tilburg zijn opleiding volgde, onderhouden en sprong ook Ferdinand financieel bij. Zijn zuster betaalde zijn pensioen voor een deel. In 1953 wendde ze zich tot de commissaris van de Koningin om hem aan een betaalde betrekking te helpen.²⁶

Naast dit werk dat hem bescheiden inkomsten opleverden vlooidde hij de archieven van vele plaatsen louter uit nieuwsgierigheid door. Tilburg, Goirle, Udenhout, Oisterwijk, Helvoirt, Eindhoven, Oerle, Bergeijk, Eersel: heel de Meierij van Den Bosch had zijn warme belangstelling. Opgewonden raakte hij bij ontdekkingen zoals het verband tussen Esch en Echternach.²⁷

Mandos probeerde hem te strikken voor het in 1948 opgerichte blad Brabants Heem. Dankzij Smulders uitgebreide archiefkennis zou hij veel voor het blad kunnen betekenen. Smulders wist zijn eigen krachten en zwakheden op hun juiste waarde te schatten. Hij was er de man niet naar om grote artikelen te schrijven, lijnen in de historie te ontdekken, vanuit bijzonderheden algemene conclusies te trekken. Hij vond dat dit laatste veel te veel gebeurde, zeker ook vanuit de officiële wetenschap, op basis van veel te weinig kennis van het bijzondere. Hij hield het bij mededelen van het bijzondere, de details.²⁸ Die leverde hij de komende jaren in groten getale aan tijdschriften als Brabants Heem en De Kleine Meierij, het heemkundebled van zijn oude woongebied rond Udenhout. Naast het inbrengen van de kennis die hij gaandeweg rechtstreeks vanuit de bronnen had opgedaan, tikte hij regelmatig in zijn befaamde 'Kapittelstokjes' anderen hardhandig op de vingers. Fijnbesnaardheid en diplomatieke conversatie zijn er ver te zoeken. Altijd is het snoeiharde kritiek, zeker als personen met een zekere wetenschappelijke achtergrond ergens boude

beweringen over het Brabantse neergepend hadden. Inmiddels had de wetenschappelijke wereld hem wel gevonden. Hij correspondeerde met Frenken. Via Dr. Van Hagendoorn van het Algemeen Rijksarchief in Brussel wist hij de cijnsboeken van de Meierij ter raadpleging naar Den Bosch overgezonden te krijgen.²⁹ Hij was blijkbaar zodanig kind aan huis bij het rijksarchief, dat hij tot hem kon doordringen. Weijnen strikte hem voor een artikel over de toponymie van Haaren en Belveren in de *Nomina Geographica*.³⁰ Wampach ontdekte Smulders' artikel over de banden tussen Echternach en Esch en zocht contact met hem.³¹ Smulders stuurde hem een hele reeks verbeteringen: 'Overigens zijn de kopregesten boven de afgedrukte oorkonden ook nogal eens niet juist; dat heb ik hem niet meegedeeld. De professor heeft zeker af en toe gedut.' Toch besloot hij: 't Is een schoon werk. Ik heb het in 8 dagen (ook 's morgens op 't archief) uitgelezen, om hem vlug mijn opmerkingen te kunnen zenden.'³² Een vaste baan in het archiefwezen wees hij van de hand. Blijkbaar had hij het daarover met Mandos gehad, want in 1948 schreef hij hem: 'Tegen ordenen van archieven sta ik erg sceptisch, daar volgens de nieuwe wet, meen ik, vereist wordt archiefexamen 2^e klas. En men moet ook den rijksarchivaris in N. Brabant mee hebben; deze heeft het oppertoezicht over alle archieven'.³³ Er schemert al de vraag in door of hij de toenmalige rijksarchivaris Smit mee zou kunnen krijgen als hij al de archiefkant op wilde. Niet dus, want kort daarna schreef hij: 'Het archiefwerk is eigenlijk in strijd met de dichtkunst. De Rijksarchivaris wil niet hebben dat ik het oud-archief van Oorscot etc. ga ordenen. Hij eist archiefexamen. Het archiefwezen is door de juristerij een geweldig bureaucraties gedoe.'³⁴ Een paar jaar later bij het overschrijven uit inventarissen van de oud-rechterlijke archieven: 'Als ik het niet goed volgens de terminologie doe van het archief, wordt Mr. Smit boos...'³⁵ Ook in dit wereldje had Smulders inderdaad absoluut niet gepast. 's Middags hield hij het er niet meer uit en pakte hij de fiets om het Brabantse land te verkennen en rond te fietsen door de gebieden waarover hij die ochtend in de archieven gelezen had. Bovendien bezocht hij opgravingen bij Eindhoven, in Esch en op de Hogerd in Gemonde.³⁶ Zijn liefde voor de muziek en de klassieken bleef hem altijd bij. In de avonduren las hij zijn geliefde klassieken nog wel, maar hij klaagde dat 'met al dat archiefgesnuffel' zijn Epikourosstudie op de achtergrond raakte.³⁷ Dagelijks speelde hij piano vanuit de muziekboeken van zijn moeder, zelf een begaafd pianiste die hem in zijn jeugd les gegeven had.

Door zijn intensieve onderzoeken in de Brabantse middeleeuwse geschiedenis was voor hem nog meer dan voorheen vast komen staan dat de Brabantse geschiedenis door Brabanders geschreven moest worden. Hij zette zich steeds meer af tegen de Hollandocentrische geschiedschrijving van Brabant. Eind 1956 gaf hij ongezoeten zijn visie op de een te organiseren congres over de geschiedenis van de Kempen. We zien vele raakvlakken met wat hij een jaar later over het Rijksarchief in Noord-Brabant schreef. Dat het congres georganiseerd werd in Belgisch-Nederlandse samenwerking vond hij verwerpelijk. Hij hoefde die samenwerking niet: 'Waarom dan ook niet uitgenodigd de Rijksarchivaris te Leeuwarden, het hoofd van de B.B. te Alkmaar, de rector van het gymnasium te Amersfoort, en de historici in Wallonië? De Kempische geschiedenis moet gemaakt worden door groot-Kempische deskundigen. Daarbij horen niet: Hardenberg, Korvezee, Cerutti. Waarom wel Korvezee uitgenodigd en niet mr. Smit, die 35 jaar rijksarchivaris in Noord-Brabant geweest is? Omdat zij nu toevallig rijksarchivaris in Noord-Brabant is? De eerste taak van een archivaris is de ordening der archieven, volgens de wet. Als die dan geordend zijn, kunnen de snuffelaars die bronnen benutten.' Vervolgens kreeg Hardenberg, de toenmalige algemene rijksarchivaris van Nederland en sterk geïnteresseerd in toponymie en nederzettingsgeschiedenis, ervan langs: 'Zijn gefantaseer op taalkundig en toponymisch gebied is ook maar een waardeloze lading die door zijn hoge functie gedekt moet worden.' En hij vervolgde: 'Het is een beleidsfout die een motie van afkeuring verdient, om Hardenberg uit te nodigen. Het is dan niet in te zien waarom men Niermeyer, Enklaar, Rogier en andere Noordelingen niet heeft uitgenodigd om er een gezellig Hollands onderonsje van te maken.' Cerutti, rechtshistoricus, overigens geboren in Breda, met een sterke voorliefde voor West-Brabant, betitelde hij om enkele leesfouten als een domkop. Waar het hem werkelijk om ging? 'Al lang genoeg is de Brabantse geschiedenis door een Hollandse bril bekeken door mensen die niets weten van Brabantse rechtsgebruiken en daarom alles bekijken met een Hollands oog met oogkleppen'. 'Nou weet ge hoe ik erover denk'.³⁸

Uiting van ongenoegen in 1957

De leeszaal van het rijksarchief waar Smulders zich iedere ochtend bij het raam nestelde voor zijn middeleeuwse protocollen en dan vooral zijn Bossche protocol, was in de loop der tijd langzaam drukker geworden. Het jaar 1957 was een topjaar vergeleken met eerdere jaren. Het rijksarchief kon deze drukte amper aan. Het aantal aangevraagde stukken steeg sterk. Het rustige geroezemoes

van de leeszaalbezoekers was luider geworden, nu ze met meer waren en dat stelde niet iedereen op prijs. Er moesten blijkbaar maatregelen getroffen worden van hogerhand. De gevoelige snaar die daarmee werd getroffen bij Smulders leidde tot zijn 'Mortel-zangen door Watertrapper' (het rijksarchief stond in de Bossche wijk De Mortel aan de Waterstraat). Hij schreef dit bundeltje met tien gedichten over de Bossche leeszaal tussen 17 november en 10 december 1957. Hoewel hij aanvankelijk niet wilde dat ze gepubliceerd of vermenigvuldigd worden, stuurde hij er toch enkele in kopie aan pater Tarcisius van Schijndel.³⁹ Een publiceerde hij zelf.⁴⁰

Twee maatregelen werden afgekondigd om de toestand in de drukke studiezaal onder controle te houden. Een ervan was het ophangen van twee bordjes met 'STILTE'. Voorheen konden bezoekers elkaar helpen. Ook Smulders werd regelmatig om raad gevraagd door de vaste bezoekers van de leeszaal. Het spreekverbod betekende een zware inbreuk op de gezellige overlegcultuur en leidde tot zijn eerste gedicht. Aan ge- en verboden had hij een broertje dood!

S... S... S... STILTE! (Befehl ist Befehl)

*In het stinkend Waterstraatje,
op den tochtgen Mortelhoek,
houden snuffelaars hun praatje,
wachtend op 't gevraagde boek.*

*Dan gaan zij weer ijvrig speuren
in een schepenprotokol.
-D'ambtenaars maken met hun zeuren
over puzzels d'uren vol.*

*Maar wij zitten stil te zoeken;
en wij vinden allerlei
nieuwjes in die oude boeken.
Daarom zijn wij altijd blij.*

*Als er een iets niet kan lezen,
vraagt hij 't aan zijn overbuur.
Deze zal ten dienst hem wezen.
-t'Ambtenaartje kijkt dan zuur.*

*Lachen doen wij ook; wij leven
voor de leut. 't Is hier geen graf,
waar wij treurig moeten sneven.
't Leven is voor ons geen straf.*

*Want wij zijn rijksvrije mannen,
die alleen doen wat ons lust.
Laat loonslaven zich inspannen,
wier werkvreugde is geblust.*

*Doden, die het leven haten,
liggen op de loer altijd
en zij willen hen, die praten,
zwijgen doen in eeuwigheid.*

"STILTE", zo gebiedt d'oekaze

*van 't hoogmogende Den Haag.
Met plakkaten en met frazen
legt men ons een hinderlaag.*

*Maar... 't bevel geldt ook voor kletsers
met diploma-B op zak.
Zwijgend zitten deze zwetsers
Op hun praatstoel nu te kak.*

*Stilte heerst voort in d'archieven.
Schoenen uit! loop op uw teen!
Hoest niet meer, om te gelieven
oude mummies van voorheen.*

uit het generaliteitsland..

17 Nov. 1957

Niet alleen voor de bezoekers gold het stiltegebod, ook de dienstdoende leeszaalambtenaar moest zwijgen en was dat niet gemakkelijk voor Kruijff, archiefambtenaar der tweede klasse, die blijkbaar tevoren zijn mondje danig geroerd had.

Naast de stilte die voortaan op de studiezaal moest heersen werd een beperking van het aantal aan te vragen stukken ingevoerd. Voortaan mochten nog slechts drie stukken tegelijk worden aangevraagd. Tegen deze maatregel richtte Watertrapper zich de volgende dag in zijn tweede gedicht. Was men met schepenprotocollen of cijnsboeken bezig, dan was het nieuwe systeem zo'n ramp niet, maar genealogen die snel in hun bron gezien hadden of er iets van hun gading bij zat, waren zwaarder gedupeerd. Kruijff moest vaker dan voorheen heen en weer lopen en werd er niet vrolijker op. Hij remde bezoekers juist in hun onderzoek af. Maar lezen we dat er middelen waren om hem meer vaart te laten maken?⁴¹

ARCHIEF-IDYLLE

*Men mag niet meer dan drie registers
aanvragen tegelijk.
Dit geldt voor doctors en magisters,
voor burgemeesters en ministers.
Zo wil de wet van 't Rijk.*

*De wet althans ten rijksarchieven
kent deze pinnigheid.
Het moet dus wel de speurders grieven,
dat men hun nimmer wil gerieven
met meer aanminningheid.*

*Bij doop en trouw en overlijden
is men heel spoedig klaar,
zodat men -'t is niet te vermijden-
telkens een aanvraagbrief moet wijden
aan drie registers maar.*

*'t Gevolg is, dat de hele morgen
die arme archivist
voor nieuwe boeken steeds moet zorgen.*

*(Hij zou die gulzigaards wel worgen,
Als hij daar kans toe wist).*

*Vraagt iemand naar een boedeldeling
in 't schepenprotokol,
dan heeft hij door de mededeling:
"speld in een hooiberg: wa 'n verving!"
genoeg reeds van de lol.*

*Hoevelen worden met een kluitje
in 't riet gestuurd, helaas.
Hooi in een hooiberg, en een duitje
in 't duitenzakje vindt zo'n guitje
veel beter dan de baas.*

*Nu heerst beperking van besteding
bij 't arme koninkrijk.
Daarom slechts één boek ter ontleding
per morgen! Da's genoeg bevreding!
Slechts één boek tegelijk!*

*Of beter nog: 't archief bezoeken
mag men slechts ééns per week!
Dan slijten al die goede boeken
veel minder! –Rust in alle hoeken
van de bibliotheek....*

R.I.P.

18 Nov. 1957

Het werd stil op de leeszaal van het rijksarchief, slaapverwekkend stil. In het volgende gedicht voerde hij de rijksarchivaris, juffrouw Korvezee, van wie hij toch al geen hoge pet op had, ten tonele: een vrouw die de broek aan heeft! In het derde couplet van achteren kwam ook het andere personeel aan de beurt: Ten Cate (Kaathovens bron), Kruijff (kruifhaar) en Van Son, archivist, administrateur. Erboven staat een notenbalk getekend met 'largo misterioso'. Ieder geluid was voortaan uit den boze in de leeszaal!

SLAAPLIEDJE VOOR 'T ARCHIEF

*Slaap, kiendje, slaap.
Uw vader is een aap.
Uw moeder is een loeder;
zij voedt u met melkpoeder.
Slaap, kiendje, slaap.*

*Rust, rakker, rust;
want veilig is de kust.
Er zijn geen boze speurders
en ook geen oude zeurders.
Rust, rakker, rust.*

*Maf, meisje, maf;
want anders krijgt ge straf.
Gij stoort mij met uw gilletjes;
ik geef u voor uw billetjes.
Maf, meisje, maf.*

É, dédé, cé.

*Nu moet gij naar de plee.
Maar laat vooral geen windjes;
dat doen geen brave kindjes.
É, dédé, cé.*

*Stik, vlegel, stik.
Nu hebt ge weer de hik.
Ik zal u laten schrikken;
dan zult ge niet meer kikken.
Stik, vlegel, stik.*

*Barst, rotzak, barst.
Nu schreeuwt gij op uw hardst.
Nu kan papa niet slapen;
moe ligt op apegapen.
Barst, rotzak, barst!*

*Loop naar de maan.
Wat heeft uw moe gedaan?
Zij heeft zowaar de broek aan.
Nu moet ik in de hoek staan.
Loop naar de maan.*

*Wij leven vrij
hier in de meierij,
zolang de zwakke sekse
ons maar niet komt beheksen.
Wij leven vrij.*

*In 't verkenskot
is 't nu dood in de pot.
Ze mogen niet meer knorren,
niet sloebren en niet morren
in 't verkenskot.*

*In het kippenhok
zit elke hoen op stok.
De haan mag niet meer kraaien,
geen kippetje meer aaien
in 't kippenhok.*

*In 't rijksarchief
ontvangt men ons zo lief.
Met honds geblaf en tieren
lijkt het een park voor dieren
in 't rijksarchief.*

*Kaathovens bron
met kruifhaar in de zon
besprenkelt de priëlen,
waar wij zoet moeten spelen,
of... op de bon.*

*Aan 't eind der week
dan staat de Zondagspreek
van "stilte" op de borden.
De boeken staan op orde
aan 't eind der week.*

*Slaap nu maar door,
zo zuchten wij in koor.
In al dat stof der eeuwen
moogt gij geruisloos geeuwen.
Slaap eeuwig door!*

Coda

*Wel te rusten, hartedief,
rijksarchief.
Van achter lyceum,
van voren museum.
-k Zoek een levendiger lief.*

-Maf ze.-

20 nov. 1957

De nadering van Sinterklaas bracht hem in een andere stemming. Sint en zijn Piet zullen de booswichten, die de stilte handhaven op de leeszaal en de bezoekers als kleuters behandelen, streng straffen. In de booswichten herkennen we drie ambtenaren. De juf van de kleuterschool of kakschool, de schoolfrik, is natuurlijk weer Kruijff, de leeszaalambtenaar die de stilte moet handhaven. Die wordt na te vergeefs verhaal te hebben gehaald bij de burgemeesteres (Korvezee) in het cachot gestopt, samen met de pedel (conciërge-binder De Bouter) en Gust-de-Domme.⁴²

SINTERKLAASLIEDJE VOOR DE KAKSCHOOL

*Zie, de maan schijnt door de bomen.
Makkers, staakt uw wild geraas.
Op de kakschool zullen komen
Zwarte Piet en Sinterklaas.
Vol verwachting klopt ons hart,
wie de koek krijgt, wie de gard.*

*Wie gepiest heeft in zijn broekie
of de vloer heeft volgeplast,
krijgt een muilpeer en geen koekie;
hij moet in de donkre kast.
Wie gegierd heeft om een bak,
moet al grienend in de zak.*

*Wie gepraat heeft met zijn burenen
en niet goed heeft opgelet,
moet het nu maar eens bezuren
en moet zonder bam naar bed.
Maar de meester met zijn stok
sluiten wij in 't kolenhok.*

*Want de schoolfrik is een kletser,
ik bedoel: een sauwelkont;
hij is zo'n onnoozle zwetser
met een veel te grote mond.
Als een driftkop in zijn sas⁴³
raast hij in de kleuterklas.*

*Daarom zal hij moeten vegen
al de pleetjes op de plaats.
Ook al kan hij daar niet tegen,
hij moet boeten voor veel kwaads.
Stinken zal die fijne man
als een echte charlatan.*

*Daarna jagen wij die pias
met ons allen uit de school.*

*Zie, hij klaagt als Jeremias,
maar de kleuters hebben jool.
Nagejouwd door 't kleine grut
valt hij in een diepe put.*

*Druipend van het vieze water
komt hij rillend uit de sloot.
Maar dan springt die vuile kater
op de burgemeesteres haar schoot.
Jongens, Jongens, wat een feest:
in 't cachot moet nu het beest.*

*Daar kan hij gaan zitten brommen
tegen muggen rond zijn brits.
De pedel en Gust-de-Domme
vormen daar met hem een trits.
Want zij drieën, sapperloot,
slaan de kindren hallel-dood.*

*Uitgehongerd van het vasten
zitten zij al uren lang
uit te kijken, of er gasten
hen bezoeken in 't gevang.
Maar wie komt tot hun verdriet?
't Is de Sint met Zwarte Piet!*

*Pieter legt hen op zijn knieën
en hij timmert op hun broek.
En de Sint hangt voor hen drieën
een wit bordje in den hoek.
Daarop staat: "Heb eens het hart...
"STILTE!" in een duidelijk zwart.*

*Streng verboden is het janken,
ook al slaat Piet op hun kont.
En zij bijten in de planken
van hun bed met bittre mond.
Zo wordt goed de les geleerd
wie de kleuters koejonneert.*

*En nu zitten zij te pruilen,
mokkend in stilzwijgendheid.
Och, zij zouden willen huilen
op de schoot der kindermid.
Maar hun rijk is nu gedaan:
kleuters lachen vrij voortaan.*

22 nov. 1957

De aanleiding tot het stiltegebod vinden we in het gedicht dat Smulders de volgende dag schreef. Een bezoeker van de leeszaal, 'een heertje', had een klacht ingediend bij de rijksarchivaris, juffrouw Korvezee, over het geroezemoes dat zijn concentratie blijkbaar danig stoorde. Korvezee huide op de eerste verdieping en gaf meteen gehoor aan zijn klacht. Smulders' afkeer van dikdoenerij en wetenschappelijkheid had een uitlaatklep nodig. Wie was dit heertje overigens? We denken dat het de priester L. Merkelbach van Enkhuizen was, een klein, driftig mannetje uit de noordwesthoek van Brabant, uit de omgeving van Zevenbergschen Hoek-Moerdijk. Hij was historicus en archivaris van

het bisdom Breda. Het thema van zijn onderzoek destijds blijft ons duister.

BALLADE

*Er kwam lestmaal een heertje,
een heertje uit Den Hoek,
een snoezig, poezig beertje,
bij ons op snelbezoek.*

*Hij kwam een onderzoekje
zeer "wetenschappelijk" doen
over een heel klein broekje
van moffrikaans fatsoen.*

*'t Was in de tijd der Fransen,
dat dit schandaal ontstond,
toen profiteurs hun kansen
gebruikten t'elker stond.*

*Het wetenschappelijk ventje
besteede maar één dag
aan dit amuzementje.
Ik zeg dit met ontzag.*

*Want andren zoeken dagen
en weken aan één stuk,
en zullen gans niet klagen
bij 't zwoegen in één ruk.*

*Er waren acht gezellen
in het vertrek bijeen;
zij lazen ongetelde
registers achtereen.*

*Zij praatten met malkander
over hun onderzoek.
Wat d'een niet weet, weet d'ander:
"Neem toch een schepenboek.*

*"Daar vindt gij wel een deling
ofwel een testament."
-Zij kenden geen verveling
in deze fijne tent.*

*Maar 't heertje was verbolgen
over hun zacht gepraat,
dat hij niet eens kon volgen;
zo zacht was 't inderdaad.*

*hij snelde toen naar boven
naar d'opperste bazin.
Zij moest zijn ijver loven;
die was zeer naar haar zin.*

*'t Gevolg is, dat een bordje
met opschrift zwart op wit
-zo wit als haar wit schortje-
nu op ons donder zit.*

*Want "STILTE" wordt bevolen
in deze studiezaal.
-Voor onderaardse helen
is dit het ideaal.*

Daar heerst het diepste zwijgen

*als in een grafspelonk.
Daar bloesemen geen twijgen;
daar staat geen bloem te pronk.*

*Daar is geen levend wezen,
geen stem, geen ademtocht.
Daar heerst slechts een verwezen
doodstilte in zo'n krocht.*

*Maar op de schone aarde,
die heftig groeit en bloeit;
in deze groene gaarden,
waar 't dartle veulen stoeit;*

*hier, waar in alle bomen
het vogellied weerklinkt
en waar in wilde stromen
de zeemeerminne zingt,*

*hier zouden mensen zwijgen,
alsof zij niet bestaan?!
Wij zijn niet klein te krijgen,
wilt g'ons met stomheid slaan.*

*Wij zullen blijven praten
met veel gezelligheid.
Wij kunnen dat niet laten.
Nu weet ge ons bescheid.*

*Wij zijn geen dooie donders,
wij zijn geen ambtenaar.
Die hebben niets biezonders
te vragen aan elkaar.*

*Waar mensen zijn is leven
en mededeelzaamheid.
De stilte zij verdreven.
Lang leve het laweit!*

23 Nov. 1957

Noemde hij de leeszaal eerder al een kakschool, in het volgende gedicht vergeleek hij het rijksarchief met een door zusters geleide kleuterschool met de stilte als patrones: Sint Silentiana. De waarde moeder (Korvezee) gebiedt dat de kinderen (de leeszaalbezoekers) stil zijn. De zusters Floriberta en Kathelijn (de studiezaalambtenaren Kruijff en Ten Cate) houden streng toezicht. Met zijn liefde voor de klassieken dichtte hij de laatste coupletten in het Latijn. Waar hij het Grieks gebruikte vergeleek hij de rijksarchivaris met Demeter, het rijksarchief met haar tempel (de tempel van de mysteriën van Eleusis) en de archiefambtenaren die de woorden van de rijksarchivaris in praktijk moesten brengen door de stilte in de leeszaal te handhaven, met de ingewijden in haar geheimen.

DE KLEUTERSCHOOL "SINT SILENTIANA"

*Bij zuster Floriberta
en zuster Kathelijn
-die blaffen kan als Hertha-⁴⁴*

*daar is het wonderfijn!
Daar zitten vele kleuters
en heel piepjonge peuters
te freublen in de klas.
Zie hen daar met een echte
jeugdijver matjes vlechten.
Hoe zij zij in hun sas!*

*Zonder eens op te kijken
knutslen zij ijvrig door.
Zij weten van geen wijken.
Zij kletsen nooit niet, hoor.
Hoe braaf zijn toch die kindjes,
die allerliefste vrindjes,
op deze kleuterschool.
Hoe zijn die robbedoezen
zo zonder roezemoezen
en zonder luide jool.*

*Och, Sint Silentiana
is immers hun patroon.
Haec verba sunt arcana.⁴⁵
De Stilte zit ten troon.
ook kent de Waarde Moeder
het kunstje van opvoeder
zo goed, dat zij de jeugd
van treiterende benglen
maakt tot de braafste englen
in alle eer en deugd.*

*Omnes linguis favete
in hac infantia.
Tacete nunc, silete
magna constantia.
Os non aperietur.
Silentium servetur
maxime serio.
Vos, Mystae, euphèmeite,
Dèmètros philoi eite
in hoc mysterio.⁴⁶*

*Boni Matris in aula
infantes Maximae
dormitis, ut in caula
oves missitimae.
Harpocratem silentem
amatis, qui tacentem
beat muneribus,
qui ditat omnibùs vos
et cupidinibùs nos
necnon veneribus.⁴⁷*

*Templo in Eleusino
adepti munera
ridetis, hac omnino
felices gratia.
Beati vos infantes
qui –numquam petulantes-
siletis dulciter.
Deus vos munerabit,
nec mors vos jam necabit.
O sors beata ter!⁴⁸*

25 Nov. 1957

En net voor Sinterklaas dichtte hij in dezelfde trant zijn zevende gedicht, met verwijzing naar het jezuïetenklooster dat vroeger op de plek van het rijksarchief had gestaan.⁴⁹

BIJ EEN ZOETHOUDER (surprise op 5 Dec.)

*Aan deze fiep, aan deze speen
moet men de lieden zuigen laten,
die al te luid hier durven praten.*

*Bedenk toch wel: hier stond voorheen
de kloosterschool der Jezuïeten;
dat waren brave Zwarte Pieten.*

*Conventui silentium
quadrat in saecla saeculorum.
Loquax est semper gens stultorum.⁵⁰*

*Silescat in perpetuum
plebs nugipolyloquidarum
sacris in aedibus umbrarum.⁵¹*

Sinterklaas

Dec. 1957

En nog was Smulders niet klaar. Zijn volgende twee gedichten⁵² zijn kwaadaardiger. Hij gaf af op de hoogste rijksambtenaren in Brabant die net zoals in de generaliteitsperiode niet-Brabants waren, gepersonifieerd in de figuur van de rijksarchivaris, wier benoeming in Brabant in 1949 al vragen had doen rijzen. Ook de andere ambtenaren ten rijksarchieve hadden weinig Brabants: 'een Hollander' (Ten Cate uit Amsterdam), 'een Sas' (Kruijff kwam uit Sassenheim), 'een vreemde binder' (De Bouter uit Utrecht). Alleen Van Son kon als enige Brabander én katholiek door de beugel.⁵³Liever had Smulders andere ambtenaren op het rijksarchief gezien, échte Brabanders, zoals 'een Brekelman' (Frans Brekelmans, de latere gemeentearchivaris van Breda), die toch ook volledig gediplomeerd was. De Brabantia-Nostramentaliteit die streed tegen de onderdrukte positie van Brabant klinkt in alle toonaarden door. Anti-Hollands en antiprotestants vocht Smulders ervoor Brabant zijn middeleeuwse koppositie weer te laten innemen: toen stak Brabant met kop en nek boven Holland uit, was de edele Brabantse hertog en zijn onderdanen de Hollandse graaf en zijn kaaskoppen veruit de baas.

BRABANTS ARCHIEF

*Wat vinden wij in 't Brabants land
op 't Bossche rijksarchief?
Het is waarachtig grote schand
en ook terecht een grief!*

*Want wie is d'opperste bazin?
Wie deelt de lakens uit?*

*Een hollands juffertje! Bezin
wat dit voor ons beduidt.*

*Zoals bij de rijkswaterstaat
is 't ook op 't rijksarchief.
Het is waarachtig grote schand
en ook terecht een grief.*

*Hier duurt de Generaliteit
nu nog na eeuwen voort.
Zo'n smaad voor Brabants eigenheid
verbaast al wie het hoort.*

*En 't ander personeel? Dat is
een Hollanders, een Sas,
een vreemde binder en ...gewis
slechts één van Brabants ras.*

*Die Brabander is katholiek
en anders ook niet één.
Hij reddert heel de rommelkniek
der ambtenaarijkeên.*

*Stel u eens voor, dat in Den Haag
een Brabander, een Twent
't archief beheren zoûn vandaag
tezamen met een Drent.*

*Gans Holland zou gewis te klein
voor het gelamenteer
van de verdrukte onschuld zijn.
Het kwam gans in 't geweer!*

*Of stel u voor: op 't rijksarchief
te Leeuwarden een Zeeuw
als opperbaas. De Fries zou lief
dan brullen als een leeuw.*

*Brabants en Limburgs personeel
zou nog meer woeden doen
die stoere Friezen op 't toneel
van 't vaderlands fatsoen.*

*Maar moeten wij dan altijd weer
zijn achteruit-gezet?
Het is te hopen, dat een keer
veranderd wordt de wet.*

*Wij hebben toch een Brekelman
-met A- en B-diploom-
die breken kan die starre ban
van 't hollandse symptoom.*

9 Dec. 1957

In het volgende protestgedicht ging hij specifiek in op de Hollandse namen. Bij het doornemen van de schepenprotocollen van Den Bosch en de dorpen in de Meierij was hij gestoten op het verschijnsel dat zovele families in stad en Meierij in de veertiende eeuw al vaste achternamen hadden. Rond 1950 schreef hij zijn vriend Mandos: 'De familienamen uit Haaren en Helvoirt klinken al heel gewoon. Merkwaardig is, dat die boeren al een familienaam hebben.'⁵⁴ Hij zag

dit als een hogere beschavingsvorm in vergelijking met de Hollanders die in die tijd nog hoofdzakelijk met patroniemen werkten. De Brabantse namen die hij als voorbeeld noemt (Brekelmans, van Iersel, Berkelmans, de Kort, de Haan en Bressers) kwamen van zijn heemkundige vrienden en kennissen.

PROTEST

*Wie luidt de klok? Wie slaat alarm?
Niet één, och-arm.
Wie protesteert in naam van 't recht?
Niemand die vecht.*

*Wat is men toch een suffer hier,
wa 'n dooie pier!
Geen, die zijn mond durft opendoen
uit braaf fatsoen*

*Ze vinden hier maar alles goed,
wat men ook doet.
Ze willen onderdanig zijn;
ze zijn zo klein.*

*De bluffers spelen hier helaas
altijd de baas.
De profiteurs verdienen aan
de beste baan.*

*De vreemden delen als hun buit
de lakens uit.
Maar Brabant is -'schoon eigen land-
nu overmand.*

*Ze weten van geen boe of ba,
zo 'n pierlala,
zo 'n onbenullig-domme nuf,
zo 'n saaie juf.*

*Ze willen de geschiedenis,
die d'onze is,
verdraaien tot hun eigen roem
en onze doem.*

*Aanbidders van den Polder-Graaf
willen ons braaf
doen bukken. Onze hertog Jan
moet in de ban.*

*De polder-kaffers heten Pot
of Bot of Sprot.
Maar beter was de naam: Kees Kont
of Saartje Stront.*

*Zij hadden geen familienaam,
toen onze faam
in de veertiende eeuw zeer wijd
al was verbreid.*

*Zij zaten naamloos in het slik;
zij hebben schrik
van 't middeleeuwse namenvol
dorpsprotokol.*

Daar zien zij onze namen staan

*de Kort, de Haan,
van Iersel, Bressers, Berkelmans
en Brekelmans.*

*Die leven nòg in deze streek
zoals hun bleek.
Daar zitten zij –maar lang niet graag-
mee in hun maag.*

*Het Bossche schepenprotokol
staat nog steeds vol
met menige familienaam,
thans nog vol faam.*

*Die namelozen snappen niet
hoe dit geschiedt,
dat Brabants boerenstam
aan namen kwam,*

*en hoe in dit zeer eedle land
de ridderstand
zo wijd verbreid was in hùn tijd
van horigheid.*

*Bij hen in 't middeleeuwse slijk
of langs de dijk
van 't polder-graafschap was
een naamloos ras.*

*Dat ras van rovers haalde uit
Brabant zijn buit
van kerkbezit, tot baantjesjacht
Brabant ontkracht.*

*Daar ligt nu 't rijke land terneer,
dat al te zeer
door hen gekneveld werd door last
op last getast.*

*Dan spreken zij op trotse toon
hun domme hoon
tegen het werk van eigen hand
in dit goed land.*

*Maar nòg is dit hun niet genoeg;
't is nog te vroeg
om op hun lauwe kunstlaurier
te rusten hier.*

*Het beste baantje houden zij
voor zich wel vrij.
Ze willen heersen met ontzag
tot deze dag.*

*Bij rijks-archieff en -waterstaat
vinden zij baat.
Daar past geen Brabants ambtenaar.
Dat is wel klaar.*

*Wanneer zal deze tirannie
van Huichel-Mie
en Roddel-Jan en Piet-van-Schijn
verdreven zijn?*

*Zijn eigen land dan, als weleer
is Brabant weer,*

*bevrijd van het ondraaglijk juk
van Pietje-Puk,*

*van Kaas-Kop en van Malle-Gijs
en Lange-Lijs.
Er is zo'n heerlijk vrolijk feest
lang niet geweest.*

*Dan vieren wij drie weken lang
met schoon gezang
een feest met honderd tonnen bier
met sier en zwier!*

*Want dan herleeft de glorie weer
hier van weleer
als 't vrije Brabant wordt weerom
een Hertogdom!*

9 Dec. 1957

Maar ook Smulders bukte. De maatregelen in de leeszaal konden zijn liefde voor het snuffelen in de archieven niet wegnemen. De laatste Mortelzang van Watertrapper is een ode aan de archieven. Ze laat zien wat zijn belangstelling had: stamboomonderzoek, toponymie, lokale geschiedenis op gedetailleerd niveau en de middeleeuwse structuren van het leenstelsel en het cijnsbedrijf. Over cijnzen had hij zojuist nog een zeer instructief artikel geschreven.⁵⁵ De spreuken of gedichten waarnaar hij verwijst, hebben te maken met het verzoek van Mandos aan hem deze zoveel mogelijk te verzamelen en hem op te sturen. De spreuk bij de aanhef van dit artikel is er één van.

BESLUIT

*Wij zullen blijven zoeken
in al die oude boeken
naar genealogie
en naar toponymie.*

*Wij willen blijven speuren
naar 't klein of groot gebeuren
der dorpsgeschiedenis,
die onbekend nog is.*

*Wij vinden testamenten,
erfdelingen en renten
of zoen en bedevaart
of soms een oude kaart.*

*Wij vorsen naar de kerken
en naar de goede werken
van ons vroom voorgeslacht,
dat ons heeft voortgebracht.*

*Wij vinden weddenschappen
tussen twee dronkelappen,
hoeveel vet men verwacht,
als men een varken slacht.*

*Wij vinden scheldpartijen
of ook nachtvrijerijen,*

*een spreuk of een gedicht
of uitspraak van 't gericht.*

*De middeleeuwen leven;
zij zijn zeer goed beschreven.
Wij weten alles van
de leenheer en leenman.*

*Wij zien grondheerlijkheden
en 't cijnsbedrijf optreden
met boete en gewin.
Dat alles is vol zin.*

*Wij zien onze voorvaadren
zich in den echt vergaadren,
die hun veel kindren geeft.
-De Doden zijn herleefd...!*

10 Dec. 1957

Samenlevingscontract

De rust keerde blijkbaar weer. Smulders ging de volgende jaren hartstochtelijk door met het napluizen van de protocollen en het schrijven van puntige artikeltjes en donderende kapittelstokjes. L. Pirenne, stadsarchivaris van Den Bosch, was op het idee gekomen de inmiddels door Smulders⁵⁶ opgedane kennis te kanaliseren en voor een groter publiek bruikbaar te maken. Maar hoe deze eigenzinnige dichter-onderzoeker in een ambtelijke structuur te plaatsen? Tegen hoge overheden, gezag, titels en ambtenarij had hij zich zijn hele leven afgezet. Toch wisten Pirenne en Korvezee hem over te halen tot een langlopend project op betaalde basis. Dit betekende de start van het indiceringproject van het Bosch' Protocol, dat toen nog in het rijksarchief bewaard werd. Vanaf 1961 tot aan zijn dood in 1973 zette hij van de oudste akten de belangrijkste gegevens (datum, persoonsnamen, toponiemen, rechtshandeling) op fiches, die vervolgens geordend werden op Den Bosch (personen en straten) en op de dorpen die in het protocol voorkwamen. Omdat het overgrote deel van alle akten uit die periode plaats buiten Den Bosch betreft, hoofdzakelijk de Meierij, en de serie vrijwel ononderbroken vanaf 1365 tot 1811 doorloopt, is het Bosch' Protocol een uiterst belangrijke bron voor dit gebied. Smulders begon bij het protocol van 1500 en werkte zo terug met de bedoeling te eindigen bij het begin van de serie in 1365. Toen hij plotseling stierf was hij aangekomen bij 1423.⁵⁷ Mechelien Spierings heeft zijn werk daarna afgemaakt. Kreunend en steunend legde Smulders zich in februari 1961 neer bij zijn inlijving in het loonslavencorps, hoewel het voorstel voor het project naar zijn zeggen van zijn kant kwam. Dat de overgang erg groot voor hem was bewijzen enkele brieven van hem aan zijn vriend Hein Mandos. Hij deed daarin zijn beklag: 'Maandag begin ik met een nieuw archiefwerk, dat ik heb aangenomen. Ze

dwingen mij tot iets, wat ik eigenlijk niet wil.' Smulders wilde het werk wel doen, maar liever op zijn oude manier. Hij had Pirenne voorgesteld de huizen van Den Bosch tussen 1365 en 1500 uit het Bosch' Protocol te verzamelen. Op zijn vraag of de stad dat kon financieren ('Er staat nog 15.000 gulden op de begroting voor de geschiedenis van Den Bosch waar toch niets van komt!') had Pirenne geantwoord dat dat zomaar niet ging. Er zou een regeling via Sociale Zaken gemaakt moeten worden, waar Smulders niets voor voelde. Toch begon hij alvast maar.⁵⁸ Het was werk voor hele dagen en ook dat was een probleem voor Smulders. De hele dag in die protocollen kijken vond hij erg lang. 'Hoe houd ik dat uit 's middags van 2 tot 5½!!' Hij had bovendien maar één goed oog, maar 'halve dagen ging niet volgens die barre ambtenarij.'

Ook over de betaling was hij niet tevreden. Hij zou eerst een laag salaris krijgen, maar spoedig zou er een stadsambtenaar komen om zijn werk te schatten zodat hij in de hoogste klasse zou komen. Hij wilde minstens 400 gulden per maand verdienen: 'de typisten van Remmington Rand verdienen zeker al 300 gulden in de maand.' Naast de financiële perikelen en voltijdse baan zag hij er ook tegenop (hij noemde het een luguber grapje), dat het werk onder toezicht van de rijksarchivaris stond die hij enkele jaren tevoren zo uitgebreid bezongen had in zijn Mortelzangen. Hij vreesde conflicten met haar. De achterdeur om te ontsnappen had hij om al deze redenen al open staan: 'Als 't mij niet bevalt en als men mij teveel bevit, schei ik er mee uit.'⁵⁹

Een week later kon hij opgelucht schrijven: 'Nu ben ik aan het werken, dat de stukken er af vliegen. Afgezien van de lange werktijd, valt het toch mee, omdat de Bazin mij niets heeft voorgeschreven (d.w.z. geen formalistische richtlijnen heeft gegeven).' Ze ging inderdaad omzichtig met hem om en dat besefte hij terdege. Hij mocht zijn oude plaats in de leeszaal aan het raam behouden. Als het werk te vermoeid werd voor zijn ogen, mocht hij 's middags de taalkundige gegevens die hij uit het Bosch' Protocol gehaald had op kaartjes zetten ten behoeve van prof. Weijnen.⁶⁰ Zijn opdracht was al uitgebreid, klaagde hij een week later. Niet alleen de Bossche huizen, ook gegevens van andere dorpen moest hij uit het protocol halen. Nu hij toch bezig was, kon hij mooi het hele protocol indiceren. Hij zag daar wel tegenop, omdat dan zijn project van de Bossche huizen erg lang zou gaan duren. Administrateur van Son stak hem echter een hart onder de riem: 'Dat geeft niets (...) want zo kunt ge er uw pensioen mee halen'. En Smulders eindigde: 'Zo zal het misschien nog meevallen. En desnoods kan ik er altijd van af.'⁶¹

Maar Smulders ging er niet meer van af. Blijkbaar schikte hij zich in de nieuwe situatie. We horen geen wanklanken meer vanuit de Waterstraat. Zowel bezoekers als ambtenaren⁶² stond hij met raad en daad en daad bij. Aanvankelijk knorrig en terughoudend, maar behulpzaam en to the point als ze tenminste de juiste snaar bij hem wisten te treffen. Ook in zijn persoonlijk leven voltrok zich in 1961 een verandering. Hij trad in het huwelijk en beëindigde daarmee zijn leven als kamerbewoner. In 1963 volgde Pirenne Korvezee op: tenminste eindelijk een katholieke Brabander aan het roer! Soepeler werd Smulders door dit alles overigens niet. In zijn ogen atheïstische priesters (zoals de theoloog Schillebeeckx en de progressieve bisschop van 's-Hertogenbosch Bluijssen) vormen een nieuwe steen des aanstoets voor hem: hij hoorde liever 'leergezag dan leutergezaag'.⁶³ In 1967 schreef hij naar aanleiding van een artikel dat hij geschreven had over Ravenstein en Megen alleen maar zakelijke reacties in te wachten 'en geen napraterij en naschrijverij van domme Hollanders. Sommige streekarchivarissen gedragen zich Klein-Hollands en anti-Brabants. Daarom is het goed dat Frenken weer eens iets publiceert over die uitzuigerij en die profiteurs!'⁶⁴ Ook zijn kapittelstokjes bleven fel en venijnig als voorheen, soms zelfs op het vileine af. Als een kind zo blij was hij toen het rijksarchief een aantal leen- en cijnsboeken in fotokopievorm van het Algemeen Rijksarchief in Brussel wist te verkrijgen. Naast zijn Bosch' Protocol-werk maakte hij indexen op deze middeleeuwse registers.⁶⁵ Toen Smulders de 65-jarige leeftijd naderde beseftte Pirenne dat hij niet gemakkelijk een vervanger voor dit werk zou kunnen krijgen. Hij had al een regeling voor hem in voorbereiding, toen Smulders onverwachts getroffen werd door een ziekte die op het eerste oog niet ernstig leek. Op 26 juni 1972 werd deze hem echter fataal.

Besluit

Ferdinand Smulders' loopbaan in het archiefwezen is zeker bijzonder te noemen. Met zijn afgebroken opleidingen en zijn vrijheidsdrang paste hij in geen enkel systeem. Zijn jeugdliefde voor de klassieken heeft hij altijd behouden, maar niet kunnen ontwikkelen tot een tastbare nalatenschap.

Zijn liefde voor de dichtkunst daarentegen heeft hij onder het pseudoniem Paul Vlemminx omgezet in vele gepubliceerde en ongepubliceerde gedichten. Naast een aantal uitgegeven dichtbundels zijn ze te vinden in diverse literaire en andere tijdschriften. In de beweging en het gelijknamige tijdschrift *Brabantia Nostra* kwamen zijn poëtische aanleg en de liefde voor zijn geboortegrond Brabant goed uit de verf. Ze vormden een podium voor zijn antiprotestantse en anti-Hollandse ideeën. Terwijl deze emancipatoire beweging conservatief-reactionair was en bleef, trok Smulders in de oorlogsjaren politiek gezien verder naar rechts en leende zich voor diensten aan de bezetter.

Na de oorlog brak er voor hem een moeilijke tijd aan. Zijn houding voor en tijdens deze periode werd hem niet in dank afgenomen. Had hij als dichter voor de oorlog de kost al niet kunnen verdienen, nu ging het hem alsmäär slechter. Zijn liefde voor de gewone Brabantse man in zijn Brabantse, vooral Meierijse natuurlijke omgeving, dreef hem naar de middeleeuwse lokale bronnen waar hij deze fenomenen meende te vinden. Als autodidact ging hij de in het Rijksarchief in Noord-Brabant voorhanden bronnen te lijf en ontwikkelde zich tot specialist bij uitstek in deze materie. Nooit schroomde hij anderen op de vingers te tikken, vooral als het protestanten, wetenschappers en Hollanders betrof. Erg fijnzinnig ging hij daarbij niet te werk. In dat kader is het begrijpelijk dat hij niet veel op had met de ambtenaren van het rijksarchief in de jaren vijftig, een in zijn ogen Haags bolwerk en protestantse uiting van onderdrukking. Via zijn Mortel-zangen, zijn gedichten naar aanleiding van het stiltegebod in de leeszaal, kon hij stevig naar de Waterstraat trappen.

Gelukkig voor het Brabantse archiefwezen én voor Smulders wisten ze toch tot elkaar te komen. Hoewel aarzelend en argwanend in het begin liet Smulders zich inlijven in het archiefwezen, weliswaar met een status aparte, zodat het voor hem houdbaar was. Naast de vele kleine artikeltjes -hij moest het van het detailniveau hebben- is zijn grootste oeuvre de klapper op het Bosch' Protocol, die, voltooid door Mechelien Spierings en hoe onvolkomen ook, de bezoeker van het stadsarchief van 's-Hertogenbosch tot op de dag van vandaag ter beschikking staat.

¹ Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Bosch' Protocol R 2332 na akte van 9-7-1608.

² Zie voor Hein Mandos en zijn vrouw: J. de Bruijn, *De blik op het zuiden. Het heem van Hein Mandos en Miep Mandos-van de Pol 1907-1996* (Alphen aan de Maas [2006]).

³ Concepten van deze gedichten bevinden zich in de Universiteit van Tilburg, Brabantcollectie, Collectie Ferdinand Smulders (hierna 'concept'), doos 2.

⁴ Het eerste gedicht in *Met Gansen Trou* 32 (1982) 153-154. In het voorwoord wordt abusievelijk aangekondigd dat het derde gedicht gepubliceerd wordt. Het laatste gedicht publiceerde hij zelf in dit tijdschrift 8 (1958) 10.

⁵ Voor inlichtingen over Ferdinand Smulders en de interpretatie van zijn gedichten ben ik dank verschuldigd aan W. de Bakker, W. Lindemann, L. Pirenne, J. Vriens, G. Hopstaken en in het bijzonder A. Smulders, broer van Ferdinand.

-
- ⁶ *Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven (VROA)*, tweede serie, 17 (1946) 28-29.
- ⁷ VROA 18 (1946) 22-23 en volgende jaren.
- ⁸ L.P.L. Pirenne, 'In memoriam Mejuffrouw drs. E.H. Korvezee 1898-1993', *Nederlands Archievenblad* 97 (1993) 326-328 en idem, 'Elisabeth Korvezee (1898-1993) archivaris', in P. Timmermans e.a. (red.), *Brabantse Biografieën* 5 ('s-Hertogenbosch 1999) 66-70.
- ⁹ Getrouwde mevrouwen in die tijd moesten wegens hun huwelijk het werk buiten de deur neerleggen. De toestand van het Rijksarchief in Noord-Brabant tussen 1949 en 1957 is gebaseerd op de jaarverslagen, gepubliceerd in VROA 22-30 (1950-1958).
- ¹⁰ Van Son vertelde, toen hij in 1967 zijn 50-jarig jubileum bij het rijksarchief vierde, dat hij in die halve eeuw slechts twee keer de adem had ingehouden: de eerste keer toen hij tijdens de oorlogsjaren onder granaatvuur en inslagen de veiligheid van het gebouw moest waarborgen; de tweede keer toen Korvezee als rijksarchivaris aantrad. 'Historisch opgevoed als wij zijn, dachten we meteen aan namen als Xantippe en Kenau van Hasselaar, om nog niet te spreken van de kanten kleedjes en perzen, waarop je verradelijk zou kunnen uitglijden.' Achteraf viel het alleszins mee, naar zijn zeggen (BHIC, personeelsdossier Van Son).
- ¹¹ Pirenne, 'In memoriam...Korvezee', 327-328.
- ¹² De inventaris van het archief van de Duitse Orde in Gemert werd gepubliceerd in 1977, die van de kloosters Mariënkroon en Mariëndonk in 1972.
- ¹³ De biografie van Smulders is indien niet anders aangegeven gebaseerd op Marcel van der Heijden, 'Ferdinand Smulders (1907-1972). Dichter (Paul Vlemminx), heemkundige en archiefvorser', *Brabants Heem* 53 (2001) 62-75 en H. Mandos, 'In memoriam Ferdinand Smulders', *Brabants Heem* 24 (1972) 44-52.
- ¹⁴ Ferdinand was een begaafd pianist en organist. Hij kon, aldus zijn broer Albert, een aan hem uitgereikt pianomuziekstuk à vue spelen. Geruime tijd was hij als vaste organist verbonden aan de kapel van Huize Assisië en als waarnemend organist aan de plaatselijke parochiekerk.
- ¹⁵ Het archief van Brabantia Nostra berust in het BHIC. Zie uitgebreider over deze beweging: J.L.G. van Oudheusden, *Brabantia Nostra: een gewestelijke beweging voor fierheid en 'schoner leven' 1935-1951* (Tilburg 1990).
- ¹⁶ Universiteit van Tilburg, Brabantcollectie, Collectie Ferdinand Smulders, Agenda's (voortaan 'Agenda' en het desbetreffende jaar). Zijn agenda's geven een summier beeld wat hij de ochtend, de middag en de avond deed. Hij vermeldde er de tijd die hij besteedde aan zijn opdrachten. Ook het archief van de Godshuizen bezocht hij kort na de oorlog vaak: daar werd in tegenstelling tot het rijksarchief de kachel gestookt!
- ¹⁷ In het archief van Hein Mandos, dat in het BHIC bewaard wordt, bevindt zich onder inventarisnummer 3 een pak ingekomen stukken van Ferdinand Smulders. Daarin bevindt zich een twintigtal brieven. Naar deze brieven zal in dit artikel verwezen worden met 'Mandos' en de datum van de desbetreffende brief.
- ¹⁸ Mandos 6-4-1948.
- ¹⁹ Mandos 17-12-1948 en 19-10-1949. Korte tijd later reageerde hij op een advertentie die Mandos hem had toegespeeld. Dat is de enige vermelding van een sollicitatie van hem (Mandos 30-10-1949).
- ²⁰ Mandos 17-3-1949.
- ²¹ Mandos 17-12-1948. 'Op het ogenblik heb ik het te druk om een opstel over schoolmeesters-kosters in de 18e E. te schrijven. Ik verkeer, om zo te zeggen, in een zibbekundige krisistoestand: ik moet beslissingen nemen, om de zaak-van-Iersel tot een goed of aannemelijk einde te brengen. Want ik moet het onderzoek deze maand beeindigen. En het is heel lastig.' (Mandos 7-1-1949).
- ²² Mandos 6-9-1950.
- ²³ Mandos 27-11-1953: 'Eersel geeft subsidie. Dus ik ga weer teuten.' Bij deze brief bevinden zich verscheidene vellen met aantekeningen over teuten, onder meer uit de Eerselse archieven.
- ²⁴ Mandos 2-8-1949.
- ²⁵ Mandos 5-3-1951.
- ²⁶ BHIC, De Quaij, inv.nr. 1451.
- ²⁷ Mandos 26-4-1950.
- ²⁸ Mandos 17-12-1948.
- ²⁹ Mandos 31-3-1950, 11-4-1950 en 26-4-1950.
- ³⁰ Mandos 5-3-1951. Het artikel werd pas in 1954 geplaatst.
- ³¹ Mandos 1-1-1952.
- ³² Mandos 1-2-1952. Het betreft Wampachs *Urkunden- und Quellenbuch zur Geschichte der altluxemburgischen Territorien bis zur burgundischen Zeit*.
- ³³ Mandos 24-5-1948.
- ³⁴ Mandos 17-12-1948.
- ³⁵ Mandos 15-3-1950. Smit had blijkbaar nog steeds invloed op het rijksarchief.
- ³⁶ Mandos 26-4-1950 en 22-4-1952.
- ³⁷ Mandos 24-5-1948.
- ³⁸ Mandos 1-12-1956.
- ³⁹ Een van de veelschrijvers in het heemkundebled Met Gansen Trou, dat zijn hoofdzetel in de cisterciënzerabdij Mariënkroon te Nieuwkuijk had.
- ⁴⁰ Zie noot 4.
- ⁴¹ Agenda 1957 18 november: 'sav. spotdicht op 't archief'.
- ⁴² Wie is Gust-de-Domme? Ten Cate of Van Son? Agenda 1957 22 november: '(Sinterklaasliedje op 't archief)'.
- ⁴³ Concept: 'Als een driftkop en een Sas'. De Sas was Kruijff. Hij komt als zodanig ook voor in het gedicht 'Brabantse Archief'.
- ⁴⁴ De hond in het ouderlijk huis van Smulders in Udenhout heette Hertha.
- ⁴⁵ Vertaling: Deze woorden zijn mysterieus.
- ⁴⁶ Vertaling: Gij allen, weet uw mond te houden bij dit spreekverbod. Zwijgt nu, weest stil met grote standvastigheid. Uw mond moet dicht blijven. Stilte moet in acht genomen worden met diepe ernst. U, ingewijden van de mysteriën, bewaart een eerbiedig stilzwijgen, weest Demeter welgevallig bij deze geheime eredienst.

In het concept staan na dit couplet de initialen van de dichter (PV) en de datum 25 november 1957. Blijkbaar heeft hij hier het gedicht willen beëindigen en zijn de laatste coupletten er in tweede instantie aan toegevoegd.

⁴⁷ Vertaling: Jullie, brave kinderen [letterlijk: zij die niet kunnen of mogen spreken] van de Waarde Moeder, slaapt in de zaal als de allerliefste schapen in hun schaapskooi. Jullie houden van de zwijgende Harpocrates [god van de stilte], die de zwijger begiftigt met gunsten, die u verrijkt met alles en ons met begeerte en verlangen.

⁴⁸ Vertaling: Gij die in de tempel van Eleusis begiftigt zijt met geschenken, gij lacht, volmaakt gelukkig met deze giften. Gij, gelukkige kinderen die -nooit uitgelaten- braafjes zwijgt. God zal u belonen en de dood zal u nu niet treffen. O driewerf zalig lot!

⁴⁹ Agenda 1957 3 december: 'sav. geschreven (Mortelzangen)' en 'periphèmo'.

⁵⁰ Vertaling: Stille past een klooster tot in de eeuwen der eeuwen. Babelziek is altijd de massa der dommen.

⁵¹ Vertaling: Dat het volk der praatjesmakers eeuwig stil is in het heilige huis der schimmen.

⁵² Agenda 1957 9 december: 'Sav. Twee spotgedichten gemaakt'.

⁵³ BHIC, personeelsdossiers.

⁵⁴ Mandos ongedateerd. Op de achterkant staat een aantal woorden uit het dialect van Udenhout en omgeving.

⁵⁵ F.W. Smulders, 'Gewin en boete bij het cijnbedrijf', *Brabants Heem* 9 (1957) 129-132.

⁵⁶ '(...) een daartoe alleszins bevoegde kracht (...) ' (*VROA* 34 (1961) 45).

⁵⁷ L.P.L. Pirenne, 'In memoriam F. Smulders', *Nederlands Archiefblad* 76 (1972) 169-171. Daar wordt het laatste gedicht uit Mortel-zangen door Watertrapper opnieuw afgedrukt.

⁵⁸ Agenda 1961 27 februari.

⁵⁹ Mandos 24-2-1961.

⁶⁰ Ten behoeve van diens woordenboek van de Brabantse dialecten.

⁶¹ Mandos 1-3-1961.

⁶² Een van degenen die veel baat gehad heeft van Smulders naspeuringen is dr. Camps, die toen op het rijksarchief het eerste deel van het oorkondenboek van Noord-Brabant (over de Meierij) samenstelde. Smulders wist door zijn jarenlange ervaring zowat iedere zandkorrel in de Meierij te liggen.

⁶³ Over Bluijssen Mandos 19-11-1967. Op 10 februari van dat jaar had Smulders Mandos al een sarcastisch gedicht over de kersverse bisschop gestuurd. Over Schillebeeckx Mandos 22-10-1967 en 19-11-1967.

⁶⁴ Mandos 1-2-1967.

⁶⁵ BHIC, Rijksarchief in Noord-Brabant, inv.nr. 79 (jaarverslag 1970).

* Gepubliceerd in *De Kleine Meijerij* jrg 58 (2007), 129-153 met toestemming van uitgever en schrijver nadat het begin van dat jaar eerder verscheen in *LACH* (*Liber Amicorum Coppens Herman*) te Brussel.

Over Ferdinand Smulders verscheen eerder in *De Kleine Meijerij* jrg 23 (1972) nr 3 een in memoriam-nummer. Hij was er een van de belangrijkste medewerkers van.